

Департамент інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю
Чернігівської обласної державної адміністрації

У роки неволі

**Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини
про перебування у неволі у роки Другої світової війни**

Збірник документів і матеріалів

Упорядники –
Раїса Воробей, Наталія Лобанова, Ірина Рябчук

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2016

УДК 930.253

ББК 79.3

У 11

Книга видана коштом обласного бюджету Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки.

Не для продажу.

Рецензенти:

Ласвський С.Л.,

Директор Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського

Нестеренко Л.О.,

к.і.н., доцент кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського, доцент

Відповідальний редактор

Воробей Р.Б., директор Державного архіву Чернігівської області, кандидат наук з державного управління

Схвалено науково-методичною радою Державного архіву Чернігівської області (протокол від 15.05.2015 р. № 5)

У роки неволі. Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини про перебування у неволі у роки Другої світової війни : зб. док. і матеріалів / упоряд. : Р.Б. Воробей; Н.М. Лобанова, І.М. Рябчук ; відп. ред. та авт. передм. Р. Б. Воробей. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 464 с. : ілюстр.

ISBN 978-617-7491-19-3

У збірнику відтворюються події Другої світової війни через трагічні долі тих, хто з різних обставин потрапив на рабські роботи в німецькій неволі.

Збірник документів розрахований на істориків, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів та усіх, хто цікавиться історією Другої світової війни та Чернігівщини.

УДК 930.253

ББК 79.3

© Державний архів

Чернігівської області, 2016

ISBN 978-617-7491-19-3

ПЕРЕДМОВА

Гармати Другої світової війни замовкли більше 70-ти років тому. На превеликий жаль, пішла у небуття більша частина її учасників, тих, хто повернувся з Перемогою до рідної домівки, хто на собі відчув жахи обстрілів, незворотність людських втрат та примхливості людської долі під час війни. Про них та їх товаришів по зброї, які так і не повернулися з війни, написано багато книжок, статей, наукових досліджень, мемуарів, драматургічних творів, знято документальні та художні фільми, створено масштабні художні полотна, організовано музеї ...

В той же час замовчувалася історія життя тих, кого війна, руками геббельсівської пропаганди, поліцаїв-зрадників та безталанних радянських воєначальників, відправила на рабські роботи – на німецькі заводи, на ферми німецьких юнкерів, до німецьких концтаборів. Найчастіше радянська ідеологічна машина до таких людей ставилася жорстко, назавжди ставлячи на них тавро «зрадник», «перебіжчик», «полонений», часто-густо відправляючи тих, хто повернувся з неволі, вже до радянських концтаборів.

Термін «остарбайтери» широкий загал взагалі почув тільки на початку 1990-х років, коли німецька сторона почала виплачувати компенсаційні кошти особам, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій, переважно з Рейхскомісаріату Україна, на примусові роботи до Німеччини. Нелегке, часто трагічне, життя в неволі українських бранців, число яких у Чернігівській області, за підсумками Надзвичайної державної комісії, дорівнювало 16 524 чоловіка та 25 054 жінки, можливо відтворити завдячуючи «Колекції листів і листівок радянських громадян із німецької неволі, 1941-1943 рр.», що перебуває на зберіганні в Держархіві області. Як правило, листи потрапляли до архіву з різних джерел, зокрема з центральних архівів і довгий час мали гриф «таємно», який було знято тільки в 1991 році. Тема «остарбайтери» сьогодні надзвичайно актуальна, але потребує подальшого дослідження, узагальнення статистичних матеріалів тощо.

Часи змінюються... Сьогодні, в незалежній Україні, з'явилася

можливість зняти покрив таємничості з документів, що розповідають про трагічну долю тих, хто потрапив у неволю – військовополонених та тих, кого, як правило, силоміць відправляли на німецьку каторгу. Переслідуючи саме таку мету, творча група Державного архіву Чернігівської області збрала під палітуркою презентованого читачеві збірника практично зовсім невідомі документи, що перебувають на зберіганні в науково-довідковій бібліотеці та в фондах архіву:

Р–90 Виконавчий комітет Чернігівської міської ради народних депутатів, м. Чернігів Чернігівської області, 1921-1928; 1943-1997 рр.

Р–1376 Колекція документів «Чернігівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років», 1937-2005 рр.

Р–1429 Колекція документів Чернігівської обласної комісії з історії Великої Вітчизняної війни, 1941-1980 рр.

Р–3066 Сороківська сільськогосподарська громада, с. Понорниця Понорницького району Чернігівської області, 1941-1943 рр.

Р–3092 Вершиново-Муравійська сільська управа, с. Вершинова Муравійка Куликівського району Чернігівської області, 1941-1943 рр.

Р–3094 Вересоцька сільська управа, с. Вересоч Куликівського району Чернігівської області, 1942-1943 рр.

Р–3100 Ховмівська сільська управа, с. Ховми Борзнянського району Чернігівської області.

Р–3110 Фастовецька сільська управа, с. Фастівці Бахмацького району Чернігівської області.

Р–3120 Коропська районна управа, смт Короп Коропського району Чернігівської області, 1942 р.

Р–3164 Котівська сільська управа, с. Коти Чернігівського району Чернігівської області.

Р–3172 Григорівська сільська управа, с. Григорівка Дмитрівського району Чернігівської області.

Р–3195 Атюшинська сільська управа, с. Атюша Батуринаського району Чернігівської області.

Р–3196 Матіївська сільська управа, с. Матіївка Батуринаського району Чернігівської області.

Р–3291 Колекція листів і листівок радянських громадян із німецької неволі, 1941-1943 рр.

Р–8840 Управління Служби безпеки України у Чернігівській області, м. Чернігів Чернігівської області, 1919-1998 рр.

Документи у збірнику впорядковані за певною системою:

Розділ I. Нацистська пропаганда на газетних шпальтах.

Розділ II. Документи нацистських органів влади.

Розділ III. Листи жителів Чернігівщини, яких було вивезено на примусові роботи до країн Третього Рейху.

Розділ IV. Фільтраційні справи громадян, примусово вивезених до Німеччини та в інші окуповані нею країни в роки Другої світової війни, військовополонених.

Розділ V. Документи радянських органів виконавчої влади.

Розділ VI. Спогади колишніх оstarбайтерів та листи в'язнів концентраційних таборів.

Всі розділи містять короткі передмови із стислою характеристикою історичного періоду та документів, які до них увійшли. Відскановані фотографії та документи несуть самостійне інформаційне навантаження.

Документи кожної глави систематизовано в алфавітній або хронологічній послідовності. Там, де є необхідність, вказано населений пункт відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу із зазначенням у дужках сучасного.

При передачі текстів документів збережено авторський стиль і манера написання, їх стилістичні особливості. Відповідно до правил сучасної орфографії та пунктуації проведено поділ текстів документів на речення та абзаци, проставлені необхідні розділові знаки. Збережені всі підписи під документами. У разі неможливості прочитати текст, зазначено – «текст нерозбірливий», пропущений текст позначено крапками у квадратних дужках.

Похибки тексту, що неможливо усунути (спотворені слова, стилістично невірна побудова фрази), супроводжуються словосполученням «так у документі». Слова, написані скорочено, але не віднесені до покажчика списку скорочених слів, відтворені повністю, відновлені частини слова написані у квадратних дужках.

Документи мають заголовки, подаються мовою оригіналу, містять пошукові дані, у яких зазначено назву архіву, номер фонду, опису,

справи, аркушу та вказано спосіб його відтворення – оригінал, копія, машинопис, тощо.

Текст містить виноску * – «гриф секретності знято».

Науково-довідковий апарат збірника складається із передмови, іменного та географічного покажчиків, списку скорочених слів, переліку опублікованих документів. Іменний покажчик складається з алфавітного переліку тільки тих осіб, чий прізвища та імена зустрічаються в документах. Географічний покажчик складається з алфавітного переліку географічних назв, які зустрічаються в збірнику, із зазначенням сучасного адміністративно-територіального поділу. В круглих дужках вказані різночитання географічних назв. Географічні назви, написані в тексті невірно, до покажчика не увійшли.

Покажчики містять посилання на сторінки.

У списку скорочень наводиться повне написання уживаних у документах абревіатур і скорочених слів.

У переліку опублікованих документів вказані назви та дати документів і посилання на сторінки.

У виявленні та комп'ютерному наборі документів брали участь працівники Державного архіву Чернігівської області: Биховець І.М., Личуха І.М., Лобанова Н.М., Межуєва А.О., Новик Н.П., Познацька А.В., Рябчук І.М., сканування та оцифрування документів виконували Бобир В.В. та Пилипей Ю.В.

Сподіваємося, що збірник, присвячений Перемозі у Другій світовій війні, зацікавить не тільки істориків-фахівців, краєзнавців, які досліджують воєнні події 1939–1945 років, але й тих, хто на собі відчув страшний полум'яний подих війни – її учасників, тих, хто кував Перемогу на заводах, фабриках та у сільському господарстві, тих, чия доля трагічним чином змінилася внаслідок перебування у нацистській рабській неволі.

Р.Б. Воробей,
директор Державного архіву Чернігівської області,
кандидат наук з державного управління

РОЗДІЛ I

Нацистська пропаганда на газетних шпальтах

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 1

Нацистська пропаганда на газетних шпальтах

Нацистське керівництво не планувало використовувати в промисловості своєї країни робочу силу з окупованих територій СРСР (зокрема, з України). Навпаки, розроблялися схеми масового винищення мільйонів місцевих мешканців – генеральний план «OST» – та німецької колонізації захоплених радянських земель. Зрив «блискавичної війни» восени 1941 року, необхідність проводити позиційні бойові дії та мобілізацію німецьких селян і робітників до армії, змусили Гітлера розпочати використання трудових ресурсів з окупованих східних територій в економічних інтересах Третього Рейху.

Агітаційна кампанія нацистів в Україні почалася в 1942 році в розпал голодної зими. За відсутності радянських засобів масової інформації, єдиним інформаційним джерелом стали газети, що виходили на окупованій нацистами території. Таких «рупорів нової влади» на Чернігівщині було декілька, серед них: «Українське Полісся», «Ніжинські вісті», «Вісті Остерщини», «Новини дня» тощо. Саме на їх шпальтах й було розгорнуто агітацію – друкувалися так звані «листи з Німеччини» та фотографії із зображенням «щасливого» життя українських робітників далеко від батьківщини. У листах рекламувалися принади Третього Рейху, в яких перепліталися дійсні економічні досягнення країни із агітками – густа німецька залізнична мережа, вигідні автосполучення, широко розвинений водний шлях, «українців у Німеччині не експлуатують і не пригноблюють, вони також і не голодують».

Добровольцям обіцяли гідну заробітну плату, гаряче харчування, догляд та грошову допомогу рідним на час перебування члена родини в Німеччині. Заманювали підвищенням професійного рівня, будинками відпочинку, спортивними залами, робітничими готелями, кораблями для прогулянок, банками німецької праці, касами ощадності, кінотеатрами, прогулянками до Берлі-

на, особливими крамничками для українських робітників, у яких вони могли б купувати цигарки, і, навіть, балалайками. Обіцяли, що опікуватися робітниками буде Німецький Фронт Праці.

Друкувалося багато листів із Німеччини від українців, які нібито там вже працюють. Вони радо описують своїх багатих, але щедрих господарів, Німеччину, лазні, кінотеатри тощо. Як правило, статті закінчувалися гаслом «Українці! Звертайтеся негайно до вербувальної комісії!». На початковому етапі агітаційна кампанія спрацювала – добровольці, які хотіли знайти щастя в Німеччині, знайшлися. Але досить швидко ситуація почала змінюватися, адже Німеччину вже не задовольняла кількість добровольців.

З весни 1942 року нацисти розпочали масові облави на місцеве населення із залученням поліції та солдатів вермахту, інтенсивно почали працювали біржі праці. Запроваджена система соціального тиску і брутального терору дала загарбникам змогу депортувати в 1942 році з окупованих українських територій майже 714 тис. громадян.

Достовірність інформації, наведеної у джерелах, оцінити складно. Відомо, що були в Німеччині господарі, які толерантно ставилися до куплених ними працівників, але це, скоріше, були поодинокі випадки. Життя ж більшості українців, силоміць вивезених до Німеччини, стало роками неволі.

№ 1

Стаття із газети

«Вісті Остерщини» – «До Німеччини – на працю»

із закликом їхати до неї на роботу

21 березня 1942 р.

Веселі юнаки, дівчата, навіть поважні громадяни зібралися сьогодні в канцелярії Остерської районної управи. Всі вони мають одне бажання – їхати працювати до Німеччини.

За ці три дні зареєструвалося в канцелярії 24 чол.

Це люди різних професій: шофер Дудкін А., трактористка Троян Ніна, кіномеханік Троян С., картонажниця Чех Ліда, чорнороб Васькович М. і т. д.

Троян Ніна – сільська дівчина, трактористка, їй лише 19 років.

– Я працювала трактористкою, – каже Троян, – люблю свою професію, але за часів більшовицького панування я не зазнавала радості праці. Там праця мене гнітила. Зараз я хочу поїхати до Німеччини і впевнена, що добре поведу трактора на німецькому полі, буду працювати чесно, сумлінно і виправдаю довіру, яку покладають на нас, від’їжджаючих до Німеччини.

Таке бажання висловлюють і інші, що сьогодні зібралися в канцелярії, щоб зареєструватися.

Романович М.Р.

Вісті Остерщини. – 1942. – 21 березня. – Ч. 24 (45). – С. 2.

№ 2

Інформація «По містах і селах Німеччини»

**зі шпальт газети «Українське Полісся» про населені
пункти та гарне життя в Німеччині**

25 березня 1942 р.

Українські робітники, що побували в Німеччині на праці, знають, як культурно живе ця наймогутніша та найбільш індустріальна країна Європи. Німеччина – це край високої культури

і далеко посуненої цивілізації. Населення країни не знає, що таке бути неписьменним, чи голодним або зле одягнутим. Тут всі працюють багато, але також добре заробляють і мають змогу, як то кажуть, відкласти зароблене на старість, на виховання дітей і на життєві радощі. Німецькі міста – великі, збудовані наче ясні, запашні городи. Кожне село здебільшого муроване й освітлене електрикою. В цілому світі славляться німецькі дороги, зокрема, т. з. автостради, це-б то широкі, асфальтом вимощені автомобільні шляхи. Незвичайно густа німецька залізнична сітка, вигідні сполучення для автокомунікації, широко розвинений водний шлях – все це робить життя Німеччини вигідним, дешевим і приємним. Війна не вплинула на нормальний розвиток німецького життя. Під час, коли на фронтах німецькі мужі розбивають ворога, за їхніми плечима працює на внутрішньому фронті ціла Німеччина над виготовленням зброї та всіх потрібних запасів і продуктів. Немає тут ніякого замучування людей глупотою «стахановських подвигів». Кожний працює й творить радісно, з вірою в доцільність мети.

Кожний німець має повну свободу своїх переконань і почувань. Ніхто йому не забороняє молитися так, як він хоче. В німецьких церквах лине свобідно слово Боже, а супроти права, привілеїв і обов'язків всі німці рівні.

Українське Полісся. – 1942. – 25 березня. – Ч. 35. – С. 2.

№ 3

Оголошення в газеті «Ніжинські вісті» із закликом їхати на роботу до Німеччини

15 квітня 1942 р.

Чоловіки і жінки!

Велика Німецька Держава закликає Вас допомогти їй у будівництві нової кращої Європи.

Німеччина дає Вам можливість мати добру та вигідну роботу.

В Німеччині зможете Ви набути великі знання в сільському господарстві.

Коли Ви повернетесь на Україну, здобуті Вами знання та уміння допоможуть Вам відбудувати в Вашій батьківщині те, що було знищено.

Тисячі українців та українок уже знаходяться у Німеччині, мають роботу і добрий заробіток.

Українці! Звертайтеся негайно до вербувальної комісії, яка міститься у м. Ніжині, вул. Судейська, № 11.

З'являтися можна щоденно з 8 години ранку до 16 години дня.

Вербувальна комісія
Вебер

Ніжинські вісті. – 1942. – 15 квітня. – № 7. – С. 1.

№ 4

Оголошення в газеті «Українське Полісся» – «Їдьте до Німеччини!» – про вербування жителів Чернігівщини на роботу до неї

17 квітня 1942 р.

Цими днями в м. Чернігові розпочала свою роботу комісія, що вербує чоловіків і жінок, які бажають їхати працювати до Німеччини. До комісії щодня надходить багато заяв. Адже більшість підприємств нашого міста зруйновано більшовиками, і багато людей залишилося без роботи, а значить і без засобів до існування.

Велика Німеччина бореться і боротиметься до остаточного знищення кривавого більшовизму. Вона вже звільнила Україну з його хижачьких пазурів. Багато німецьких робітників стали зараз вояками і борються за волю Нової Європи. На їхні місця у промисловості і в сільському господарстві стають робітники європейських країн. Уже тепер в Німеччині працює 100 тисяч українців та українок.

Великонімеччина з її високою культурою і технічними досягненнями буде для нас прекрасною школою, де можна набу-

ти кваліфікації у першій-ліпшій галузі. Але для цього потрібне бажання працювати, чесно й сумлінно ставитись до дорученої справи.

Особливо корисна ця подорож для нашої молоді. Брехлива більшовицька пропаганда всілякими наклепами та побрехеньками намагалася закрити для молоді цілий світ, відгородити нас від культурної Європи кам'яним муром. Тепер наші люди, що працюють у Німеччині, наочно переконались у брехливості більшовицької пропаганди. Людям, які їдуть на роботу в Німеччину, відкривається новий, культурний світ.

В. Левкович

Українське Полісся. – 1942. – 17 квітня. – Ч. 43. – С. 2.

№ 5

Інформація газети «Українське Полісся» про організацію праці в Німеччині – «Німецький Фронт Праці»

20 квітня 1942 р.

Мільйони німецьких робітників, до захоплення влади в Німеччині націонал-соціалістами (1933 року), були зорганізовані в різних професійних союзах і товариствах. Одначе, політика провладу тих союзів не відповідала інтересам держави. Схилялися вони до партійництва, сварні і взаємної ворожнечі.

По приході Гітлера до влади, розв'язали всі ці товариства, а їх установи та майно перебрала держава, наставивши опікуна др. Ляя. На місце розв'язаних професійних союзів зорганізовано Німецький Фронт Праці, що об'єднує майже всіх робітників, підприємців і службовців Німеччини. Розвиток і сила його зростала дуже швидко – до грудня 1933 року налічував він 9 300 000 членів, а зараз має їх майже 23 мільйони. Мета Німецького Фронту Праці – створити народну одність і співпрацю всіх німців. Дбає він про те, щоб кожний громадянин знайшов своє місце й працю в господарському житті народу та був корисним для громадського добра. Він виховує зразкових фахівців – робітників, піклується

ся їхнім здоров'ям і підносить їх життєвий рівень. Через те основним капіталом німецького господарства перестало бути майно банків (золото), а зачала ним бути гігантська праця німецького робітництва. Фронт Праці управляє під цю пору 4 100 000 підприємств: будує нові приміщення для широкого загалу, будинки відпочинку, спортивні зали, робітничі готелі, кораблі для прогулянок; організує банки німецької праці й каси ощадності, опікується працюючою молоддю і жінкою. Завдяки якраз Німецькому Фронтові Праці Німеччина спромоглася за короткий час дозброїтися, що тепер є першою військовою силою в світі.

Українське Полісся. – 1942. – 20 квітня. – Ч. 44. – С. 4.

№ 6

Оголошення в газеті «Ніжинські вісті» про час від'їзду на роботу до Німеччини

22 квітня 1942 р.

Транспортний поїзд до Німеччини відходить з Ніжина у четвер, 23 квітня 1942 року.

Всі, що зголосилися у Вербувальній комісії на виїзд, придуть на площу Адольфа Гітлера у четвер, 23.04.1942 о сьомій годині ранку – готові до від'їзду.

Треба взяти з собою посуду для їжі, ложку, ніж, зимовий і літній одяг.

Вербувальна комісія

Ніжинські вісті. – 1942. – 22 квітня. – № 9. – С. 1.

№ 7

Інформація про основні правила і обов'язки громад у Німеччині, надрукована в газеті «Українське Полісся»

1 травня 1942 р.

Від'їзд тисяч українців на роботу до Великої Німеччини, новий земельний закон, звернення Рейхскомісара України д-ра

Коха про відновлення ремісництва на Україні та ряд інших заходів виразно промовляють, що праця є основою нашого сьгодні і ще світлішого завтра.

Одночасно маємо цілком протилежні явища: небажання деяких українців працювати, злочинне ухилення від праці, спекуляцію замість чесної роботи тощо. Тому питання праці ще довго буде для нас актуальним.

Саме тепер, коли ми переживаємо великий історичний час, коли зброєю на тисячоліття вирішується доля людства, найголовнішою запорукою сучасного й майбутнього нашого добробуту є праця. Справа бо йде про кожного з нас: чи житиме він пригноблений, у неволі та злиднях під владою жидо-більшовизму, що злигався з так само очікваною англо-американською плутократією, чи навпаки – братиме посильну участь у тій визвольній борні, яку провадить Велика Німеччина, і здобуде всі умови для вільного, щасливого життя, для радісної, мирної праці.

Історія цивілізованого людства загалом є прогрес. Трапляються, правда, в цій історії періоди, коли певна частина людства зазнає регресу. Таким періодом, наприклад, було 24-річне жахливе панування в СРСР жидо-більшовизму. Та все регресивне з волі Провидіння і діями виконавців тієї волі гине, бо прогресивні сили кінець-кінцем перемагають.

Боротьба Великої Німеччини та її союзників з жидівською плутократією та жидо-більшовизмом провадиться за прогрес, за праве діло, за знищення ворогів культури, за знищення визискувачів, брехунів, за здобуття можливості мирної і спокійної, чесної праці, за волю й добробут німецького народу і тих, що поєднали з ним свою долю. Яке ж місце може й повинен зайняти в цій боротьбі український народ?

Велика Німеччина, наша визволителька, для перемоги в війні передусім вимагає від нас сумлінної і мирної, відповідно до здібностей кожного, праці для загального добробуту, на повну потужність. Для такої праці насамперед потрібні мирний настрій і спокій. Це покладає на нас, українців, велику відповідальність і

є нашим першорядним завданням. Ми повинні усвідомити, що головним нашим обов'язком є повне довір'я до Німецького Верховного Командування, всіляка допомога йому у виконанні його вказівок та вимог, боротьба всіма можливими для мирного населення засобами з нашими ворогами, мирні настрої і спокійне очікування кінця війни, остаточний результат якої для всіх цілком ясний – повна перемога Великої Німеччини та її союзників.

У нас не повинно бути ніякого розпалювання пристрастей, ніякого розбрату, ніякої агітації чи пропаганди, ніякого нацькування один на одного. Ми, завдячуючи Німецькому Верховному Командуванню, здобули можливість жити спокійно і мирно. Вже за це одне повинні ми працювати, не покладаючи рук, працювати не за страх, а за совість. Всяке, навіть найменше розпалювання пристрастей, всяке сіяння розбрату, ворожнечі тощо – явища цілком недопустимі.

За советів ми жили в атмосфері невпинної агітації і пропаганди, потопали в зливих брехливих слів. Тепер діють не слова, а самі факти. Поразка за поразкою советських військ, провал советських надій на зиму, блискучі, нечувані успіхи німецького війська та його союзників – найкраща агітація на користь мирної, спокійної праці, найкраща пропаганда тих ідей, які приніс із собою наш великий визволитель. Іти за цими ідеями, здійснювати їх, запроваджувати в життя – наш священний обов'язок.

За советів ми досить також цькували один одного. Жидо-більшовики старанно намагалися прищепити нам негідні вчинки. Годі! Якнайшвидше позбутися таких звичок, з корінням знищити їх у собі – таке одне з наших головних завдань. Ми повинні бачити в своїх земляках не ворогів, а друзів, співників у загальній справі нашого українського суспільства – праці для відновлення, відродження нормального пульсу життя.

Однією з передумов нашої мирної праці, звичайно, є боротьба з ворогами відбудови України. Конче і передусім допомагати органам безпеки, вказуючи, хто тим чи іншим способом намагається порушити нашу мирну і нормальну працю. Треба також

боротися з усіма явними, одвертими чи прихованими, замаскованими агентами жидо-більшовизму, з шептунами, плетунами, які сіють серед населення брехливі чутки, вдаючи начебто прихильників нового порядку. В цій дуже важливій для ефективної праці справі не можна припускати найменшої безтурботності, чи байдужості. Треба завжди бути пильним і виявляти нещадність до всяких ворогів.

Ми мусимо глибоко усвідомити, що, приховуючи ворогів нового порядку, всяких наклепників, шептунів та інших, ми, насамперед, перешкоджаємо нашим визволителям, які докладають надзвичайних зусиль, щоб створити відповідні умови для нашої мирної праці і, звичайно, дуже шкодимо і самим собі.

Ми мусимо безперебійно працювати на всіх ділянках життя. Тепер немає істотної різниці між великою важливою, і маленькою, дрібною працею, бо й найдрібніша, на перший погляд праця, має певне значення для загального громадського добробуту. Треба працювати там, де цього вимагають інтереси нового суспільства, і працювати акуратно, дбайливо, з усією наполегливістю, на всю потужність, з повною свідомістю важливості цієї праці. Тут, як і в усіх інших випадках, ми мусимо брати приклад з прекрасної з усіх поглядів німецької праці.

Пам'ятаємо одне: доки точиться війна, вся праця – на її потреби. Адже це – визвольна війна. Перемога в ній цілком забезпечить нам у майбутньому кращу працю в спокійних і мирних умовах.

Українське Полісся. – 1942. – 1 травня. – Ч. 49. – С. 1–2.

№ 8

Витяг з інформації газети «Українське Полісся» про основні правила і обов'язки громад у Німеччині

24 травня 1942 р.

Український народ, звільнений від жидо-більшовизму збройними силами Великонімеччини, дістав можливість узяти участь

у будівництві Нової Європи. На цьому шляху, треба одверто визнати, ще багато труднощів, які необхідно перебороти. Однією з таких труднощів є наша необізнаність з досягненнями німецької науки в галузі керування громадами. Громади за німецьким адміністративним правом є основна адміністративно-господарча одиниця всієї побудови Великонімеччини, яка під проводом Фюрера Адольфа Гітлера виробила досконале законодавство в галузі керування ними. Це законодавство створене на строго наукових основах, перевірених досвідом. Воно є плодом історичного розвитку німецького народу і логічним завершенням шляху, який пройшов німецький народ за останні десятиліття. Українцям конче треба познайомитися з цим шляхом...

Українське Полісся. – 1942. – 24 травня. – Ч. 59. – С. 1.

№ 9

Заклик в газеті «Українське Полісся»

**«Їдьте до прекрасної Німеччини! Ви, як і ваші земляки,
одержите там роботу і хліб!»**

27 травня 1942 р.

Тисячі юнаків і дівчат вже виїхали на роботу до прекрасної Німеччини. Країна першокласної техніки і великого культурного господарства гостинно прийняла їх, дала їм роботу, дала змогу стати справжніми спеціалістами, створила їм умови для радісного, багатого і культурного життя.

Переді мною лежить багато листів, що їх надіслали своїм родинам ті, що виїхали на роботу до Німеччини, а також полонені. Кожний рядок їх прийнятий подякою до визволителів.

Ось що пише своїм батькам Юрій Григор'єв (Чернігів, П'ятницька, № 71), що виїхав до Німеччини з першим ешеленом і тепер працює у сільському господарстві:

«Їхали ми шість день. Благополучно прибули до Данціга. У місто приїхали підвечір. Данціг дуже красивий. Тут ми переночували, а на ранок нас порозвозили по місцях роботи. Я живу

тепер у селі за 10 кілометрів від Данцига. Живу непогано. Господар годує 5 разів на день, так що голодний я не буваю».

Про заможне життя тамошнього селянина він пише так:

«У мого хазяїна велике господарство: 8 корів, 3 коней, 4 вівці, 10 свиней, 15 поросят, гуси, качки, кури. Худоба й птиця – породисті.

... У неділю цілий день можу вільно гуляти».

З листа видно, що Юрій задоволений своєю долею – працювати в чудовій країні визволителів.

Майже такий же зміст і листівки від Стасика Заруденського (Чернігів, Троїцька, № 89). Він дістав роботу за 20 кілометрів від Данцига. «Ми не голодні, харчують нас 4 рази на день. Роботи, правда, багато. Працюю разом з дядею Гришею», – пише він своїм батькам.

Павло Михальченко з Бережного попав у полон. Він виявив бажання працювати у німецькій промисловості. Бажання його задовольнили. Тепер Павло працює на одній із фабрик міста Штетіна.

«Живу добре – пише він у листі до матері, заробляю по 30 марок. Цього з мене досить і на харчі, і на одяг і на різні розваги».

А ось що пише своїй дружині Михайло Антонек з Прилук (вул. Удейська, № 10). Він був взятий у полон і попросився, щоб його взяли до лав славної німецької армії.

«Кохана дружино! Повідомляю, що я перебуваю в крицевих рядах героїчного німецького війська. Жити мені, слава Богу, добре. Німецькі люди славні. Я тут уже 8 місяців і все дякую Богові, що він врятував мене від червоних хижаків. Скоро вже розіб'ємо більшовиків, і я повернуся до тебе. Тоді заживемо по-новому, щасливо».

Подібне пише своїм батькам Галкіним, що проживають на чернігівському Першому Українському хуторі, в будинку № 3, їх син Володимир, який теж служить у німецькому війську.

Можна навести ще десятки листів від тих, що виїхали на роботу до Німеччини, а також від полонених, що тепер працюють

на виробництвах чи в сільському господарстві цієї чудової країни, або служать у німецькій армії. Всі вони пройняті подякою до визволителів за нове життя, за визволення з-під тяжкого гніту жидо-більшовицьких поневолювачів.

Від редакції: родини, кому адресовані згадані у статті листи, можуть одержати їх в секретаря Чернігівської Райуправи.

Українське Полісся. – 1942. – 27 травня. – Ч. 60. – С. 1.

№ 10

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Ніжинські вісті»

30 травня 1942 р.

Одержано перші листи з Німеччини від тих, що недавно поїхали туди працювати, щоб цим самим взяти участь у боротьбі головного ворога всього світу – більшовизму і, набравшись досвіду, повернутись на батьківщину. Ці листи найкраще спростовують різні брехливі більшовицькі твердження про умови життя робітників у Німеччині. Кілька наведених нижче листів свідчать про оптимістичний настрій, добре матеріальне забезпечення і захоплення, викликане першими враженнями українців у Німеччині. Нижче подається текст п'ятох листів з зазначенням адрес, на які вони надіслані. В редакції нашої газети читачі можуть познайомитись як з оригіналами цих листів, так і з багатьма іншими, що не можуть бути надрукованими за браком місця.

***

Здрастуйте, мої дорогі родичі! Я жива і здорова. Тату, я пишу листа тобі з дороги. Їдемо добре, їсти нам дають. Так що у дорозі нам хороше. У одному місті був медогляд і баня. Тату, за мною не турбуйтеся, я удвох з тьотею Галею і з Зіною. Поїхали ми через Польщу і Білорусь. Тату, нема, мабуть кращої країни, ніж Німеччина. Ну, поки що, все. Писати більше нічого. Остаюся жива і здорова. Ми зупинились у городі Бресті. Поки – до побачення. Писала у вагоні, на ходу. 28 березня 1942 року. До побачення.

Адреса: м. Ніжин, Польова комендатура 197, передати: Лихохутівка, № 36, Климовичу Петру Андрійовичу.

***

28.04.1942 р.

Привіт рідній Україні з Німеччини! Добрий день, дорога мамо, Вася і Катя. Перш за все повідомляю вам, що я жива і здорова, чого і вам бажаю. Доїхали ми на місце хороше і благополучно – в місто Дрезден, недалеко від Берліна. Їхали ми 6 днів.

Поки – до побачення, зістаюсь жива і здорова. Прошу вас не журіться за мною, мені тут хороше. Передавайте всім привіт. Цілую вас всіх. Ваша дочка Оля. 28.04.1942 р.

Адреса: м. Ніжин, Польова комендатура № 197, вул. Дорогинська, Фесюн Оксані Михайлівні.

***

27.05.1942 р.

Здрастуй, рідна сестриця Катя! Пише тобі сестричка Поля з Германії. Я зараз знаходжуся в хорошій країні, ніде я ще такої краси не бачила, як тут: культурно, затишно і хороше; і як були в дорозі, годували теж хороше. Ми у Ніжині 3 суток були, тільки 23 виїхали в дорогу, їхали 7 суток, а далі я не знаю, як буде мені робиться; я думаю, що хороше. Катя, передавай привіт батьку і всім своїм знайомим і родичам. Катя, поки що до побачення. Я тобі скоро пришлю, як ходитимуть більше (листи), а тепер коротенький. Проїхали багато міст. Німеччина ніяк не розбита, як писали брехуни у советській пресі. Такі хороші села, міста красиві. Проїжджали Варшаву – прекрасна. До побачення, сестриця Катя. Я за тобою скучила.

Адреса: м. Бахмач, Бахмацька Райуправа, вул. Рози Люксембург, № 6, Вайло Каті Петрівні.

***

Лист від Галі.

Здрастуй, Поля. Жму праву руку і цілую тебе в уста. По-

лечка, пишу я тобі листа з Німеччини, з міста Дрездена. Поля, приїхали ми хороше. Давали 3 рази їсти, давали нам білий хліб, масло, ковбасу, чай і раз у день добрий суп. Так що нам їхалось добре і весело. Оце і все, що я вам хотіла написати, Поля. Передавай від мене привіт Люсі, Толі, Ліді, Наді, привіт од мене Нінци – бажаю їй хорошого життя, щоб їй благополучно прийшлося, щоб поки я приїду, у неї бігав син.

Вийхали з Ніжина 23.04.1942 р., а приїхали на місце 29.04.1942 р.

Писала Галя.

Адреса: м. Ніжин, Фельдкомендатура № 197, Василевська, № 19, получить Шпак Полі Сергіївні.

***

Лист від ваших знайомих Галі і Сені.

До вас з привітом. Ми приїхали хороше і благополучно. В дорозі нам було добре, годували нас, голодні не були, так що не журіться за нами. Нам тут добре, одне тільки погано – що скучно за Україною. Вийхали ми з Ніжина 23.04.1942 р. і прибули на місце 29.04.1942 р. Поки і все, що ми вам хотіли передати пару слів.

Ми зараз знаходимось у глибині Германії, місто Дрезден. Привіт Парасці Іванівні, Марусі, Галі, Люсі, Наді, Саві Андрійовичу. До побачення. Будемо живі, то напишемо ще.

Адреса: м. Ніжин, площа Гімназична, 11, одержувати Носенку Саві Андрійовичу.

Ніжинські вісті. – 1942. – 30 травня. – № 19. – С. 1.

№ 11

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Ніжинські вісті»

13 червня 1942 р.

Нашому молодому поколінню, що не знає умов життя до-революційних часів, зараз трудно уявити багатство і добробут, який був до революції, і який, звичайно, є ще вищим у Німеччині.

Через школу, пресу і терор більшовики вбивали в голови молоді страхіття життя на заході і всіма силами вихваляли «советський рай». Нині, коли проходить набір робочої сили до Рейху, поширюється багато різних розмов навколо цієї події. Можна чути: «завербованих везуть тільки до Чернігова, а там примушують копати окопи, готують раз у день, і то погано, одягу не дають».

Ясно, що мета цього наклепу – зірвати поїздку до Німеччини, не дати можливості нашій молоді глянути на умови праці і справжнє життя в Німеччині та опанувати певною кваліфікацією.

Вже виїхало до Німеччини сотні тисяч громадян з України. Всі вони в своїх листах власними словами розбивають брехню, підняту коло вербування робітників. Редакція газети має чимало таких листів, і, з дозволу адресатів, друкує їх в номері газети, звичайно, за браком місця, не всі. Бажаючи побачити і прочитати їх, можуть завітати до редакції газети «Ніжинські вісті».

Зозуля Володимир пише до своїх батьків:

Здрастуйте, дорогі батьки! Я живий і здоровий. Не журіться, мамо, що я мало взяв на дорогу їсти, бо як ми приїхали на станцію, нам дали достатньо хліба і ковбаси. Ми їхали через Чернігів, Гомель, Західну Білорусь, Варшаву і першого числа приїхали на територію Німеччини. Тепер ми працюємо у хазяїна, нам тут добре. Їмо 3-4 рази на день – і сало, і молоко, і масло, і багато всього іншого.

У хазяїна 10 корів, 11 свиней, 3 коней, 1 коза. Робота різна. До побачення. Передавайте привіт усім хлопцям.

Адреса: м. Ніжин, Пучківська, № 33, Зозуля Федора.

3 листа, писаного на адресу: Борзна, Івану Дмитровичу Козку

Я прибув на місце праці 8 травня і дуже добре влаштувався. Працюю у господаря, заробіток нам ще невідомий. На роботу пішки, звичайно, не ходжу, господар дає велосипед. Так що тут,

Галя, дуже добре. Мені хотілося б, щоб ти приїхала в гості хоч на два дні. Ти б побачила, яка тут дійсно культура і чистота. Будиночки і все навколо них розроблено художньо. Такий образ життя можна побачити тільки у сні...

Галю, прошу тебе ще раз, хай всі дома беруть приклад з німців. Хай так працюють і люблять працю, як німці, а на чужу працю хай не дивляться.

Лист від Фесюн Ольги до своєї матері

Добрий день, дорога мамо! На місце я прибула гарно. Я жива і здорова. Живеться мені дуже добре. Надя від мене за 21 кілометр. Господар, в якого я працюю, дуже хороше відноситься. Тут багато українців, так що жити весело і хороше. Передайте всім подругам привіт. Оставайтесь живі і здорові. За мною не журіться. 20.05.1942 р. Ваша Оля.

Адреса: м. Ніжин, Дорогинська, № 137, Фесюн Оксані.

У листі Василя Сагайдака (з Носівки) між іншим читаємо так:

Я ще тільки півмісяця працюю у майстра. Майстер – хороша людина. Купив мені костюм суконний, картуз, сорочку і велосипед новий, на якому я тільки сьогодні навчився їздити. Годують 5 раз у день, харчі хороші. У неділю сфотографуюсь і пришлю фотокартку. Передайте привіт усім хлопцям і скажіть, що мені дуже добре. Якби сказали зараз їхати назад у Носівку, то я б не захотів.

Адреса: Носівський район, Шевченківська сільуправа, Сагайдак Уляні.

Лист від Данченка Василя Кириловича до своїх рідних

Здрастуйте, дорогі рідні! Я пишу листа з Німеччини. Живемо тут добре. Передавайте сусідам привіт, а Петру скажіть – хай лає

Антоніну, що його не пустила. Люди в Німеччині живуть добре. У кожного по 8, 10, 12, 20 штук рогатого скоту. Земля, ліси – все у хазяїна. Щоб описати життя людей у Німеччині, треба написати цілу історію. Хазяйства у хазяїнів такі, як у нас колгоспи. Є молотарки, віялки, косарки, снопов'язалки. І так усього хватає – костюми, матерія.

До побачення. Пишіть відповідь. 17.05.1942 року.

Адреса: м. Бахмач, Данченку Кирилу Лукичу.

Нечипоренко Г. В. пише листа до своїх батьків такого:

Здрастуйте, мої рідні! Я вже прибув на місце, і мене послано працювати до господаря, а робота в господарстві відомо яка. Мій господар має 8 корів, 4 коней і другу худобу. Населення тут живе дуже добре. Господарства, в якому менше 8 корів, нема. Більше є багато. Роблять тут люди так, наче горить у його руках. Прибули сюди 6 травня. Привіт всім родичам і знайомим. 25.05.1942 р. Нечипоренко Г.

Адреса: Батуринський район, с. Ксензівка, Нечипоренку Володимирі Євдокимовичу.

Ніжинські вісті. – 1942. – 13 червня. – № 23. – С. 1.

№ 12

**Лист жителя села Павлівка Любецького
(нині Ріпкинського) району Богуша Олександра з
німецького села Коглькауля, надрукований в газеті
«Українське Полісся»**

14 червня 1942 р.

Добрий день, дорогі тату, мамо, брати Миша й Льоня.

Я живий і здоровий, чого й вам бажаю. На місце призначення прибув через 6 день по від'їзді – 20 травня.

Живу дуже добре. Хазяї, до яких мене надіслали, гарні люди.

Сім'я їх така: три жінки та я четвертий. Господарство невеличке: дві корови, телиця, два бугаї, свині та багато домашньої птиці. Садиба хороша, є електрика, власний колодязь, гарний садок.

Поводяться зі мною, як і з усіма людьми, – дуже добре. Мені тут так подобається, що може й зовсім додому не приїду.

Село, в якому я живу, за 70 кілометрів від м. Кельн. По всій Україні, мабуть, так багато не живуть, як у цьому селі. Кожний господар має міцне господарство, чудову садибу, електричне освітлення. В кожній сім'ї є велосипеди.

Багато чого є написати хорошого, та це вже нехай напишу в іншому листі.

Мою адресу пишiть німецькою мовою. Не журiться за мною. Передайте привiт старостi i його сiм'ї, а також Голобородi Сашi. Хай вона напише листа менi. Для мене вона була кращим другом.

З привiтом – ваш син Олександр.

Українське Полiсся. – 1942. – 14 червня. – Ч. 67. – С. 1.

№ 13

Думки завербованих жителів Чернігівщини про виїзд на роботу до Німеччини, викладені у статті «Напередодні від'їзду», на шпальтах газети «Ніжинські вісті»

11 липня 1942 р.

Двір і будинок табору робітників, завербованих до Німеччини, заповнені великою масою людей. Тут є і молоді парубки, і молоді дівчата, і жінки, і чоловіки, що своєю поважністю вказують на старший вік, але всі вони енергійні і бадьорі.

Пробираючись поміж них, заходячи до кімнат табору і розмовляючи з ними, чуєм як питають: «Коли будемо від'їжджати? Чи скоро поїдемо? Через які міста піде потяг?».

Ось зустрічаємо своїх знайомих і знайомимося з новими. Барило – вчитель із Лосинівського району – вирішив їхати до

Німеччини. В розмові п. Барило сказав: «Мене інтересує життя, праця, господарство і культура Німеччини і західних країн. Про них ми знаємо з брехливих більшовицьких джерел. Правдиво вони нам нічого не подавали. Я зараз закінчив навчання в школі, робота є у мене дома, але побуду в Німеччині, я перш усього – збагачу свої знання, побачивши на власні очі все, що там є і, по-друге, – опаную нову кваліфікацію, що також для мене буде дуже корисно у майбутньому».

Сугоняко Катерина з Ніжина, учениця дев'ятого класу середньої школи, невеличка, чорноока дівчина, що була відмінницею у школі і патронованою у колгоспі, каже: «Я прожила ще мало, але лиха від більшовиків зазнала багато. Вони відібрали в мене все найдорожче – батьків, замучили їх голодом у 1933 р. Забрали майно потім, а нас з сестрою віддали до колгоспів на патронат. За всяку дрібницю нам докоряли шматком хліба. Зараз я вже можу працювати налюбій роботі. Бажання знати і вчитися мене не покидає ні на хвилину. Я вирішила їхати до прекрасної Німеччини. Сичанню і скавулінню нашіптувачів не вірю. Я читала листи тих, що поїхали до Німеччини, і вірю їм. Мене переконує чистосердечність німців, їх розмови і статті в газетах».

Приходько – електромонтер і його дружина, крановщиця з Парафіївського цукрозаводу, їдуть до Німеччини обоє. Їх цікавить одне: «Чи нас пошлють на один завод, чи ні?». Член комісії дав ясну відповідь: «У Німеччині подружжя і сім'ї мають кріпкі закони. Там немає руйницьких порядків, які були у советів». Вони будуть працювати і жити в одній квартирі.

Всі наші розмови з завербованими підтверджують одне – немає тієї сили, яка б зірвала безперерійну працю німецьких фабрик і заводів, немає сили, що затримала б спільну працю народів у боротьбі з більшовизмом, між яких стає і український народ своєю 350-ою тисячею робітників-українців.

Ніжинські вісті. – 1942. – 11 липня. – № 31. – С. 2.

**Інформація зі шпальт газети «Ніжинські вісті» –
«Як живуть робітники із східних областей у Берліні?» –
про український табір робітників,
вихідців із східних областей**

15 липня 1942 р.

Багато тисяч робітників зі східних областей, а між ними й українські робітники-спеціалісти, послухалися німецького заклику їхати на роботу до Німеччини. В їхній рідній країні Сталін звелів поруйнувати фабрики. Але німецький уряд все ж таки схотів дати їм працю, заробіток та прожиток.

Між іншими робітниками зі східних областей українці показали себе зручними й корисними робітниками-спеціалістами. Їхню працю, як чуємо в Німеччині, всюди шанують та цінують. Взаємини робітників з працедавцями та німецькими установами, що опікуються нашими робітниками, укладаються дуже добре.

Робітники розміщені по таборах. Це такі самі табори, як і ті, що їх у Німеччині вже багато літ улаштовують для німецьких робітників при будовах великих шляхів, або мостів. Робітники повинні жити близько від свого місця праці, мати добрий харч і всякі вигоди, яких дехто може й не мав в себе вдома.

Наш співробітник відвідав оце табір фахових робітників у Берліні. Цей табір знаходиться близько від міста у приватній околиці між парками й лісами. Біля входу знаходиться канцелярія, а зараз же біля неї санітарна станція з кабінетом українського лікаря та ясною й прохолодною кімнатою для хворих. До цього будинку прилягають – розміщені навкруги великого табору майдану – дім, де примішуються кухня, будинок прачкарні з виходками і дуже гарними гладженнями до купання, привітні ментальні бараки для мужчин і, побіч гарненьких сквериків, особливо притулені мешкальні доми для жінок. Біло помальовані меблі в згаданих уже скверах немов запрошують до відпочинку. На таборовому, майже хотілося б сказати, сільському майдані

росте по самій середині старе дерево, а довкола нього тягнеться велика кругла лава, майже завжди зайнята. Під час дозвілля тут можна почути багато музики й співу, бо ж керівництво табору роздобуло для робітників чимало різних інструментів і передусім балалайок.

Зараз же за табором тягнеться трохи горбкувата смуга лісу, що дає гарну нагоду прогулятись та відпочити. Зовсім недалеко знаходиться дбайливо утриманий спортивний майдан, переданий у користування українцям.

Заглянувши до кухні бачимо, що про шлунок українських робітників добре дбають. Чистенькі українські кухарки й кухонні помічниці варять тут під керівництвом німецького керівника кухні обіди. Наш кореспондент мав змогу пересвідчитися, що ці обіди добрі та смачні. Робітники-українці, так само як і німецькі робітники фізичної праці, одержують додаткові пайки хліба та інших продуктів, у відрізненні від решти людності, що не працює фізично. Помітне намагання варити по змозі так, як варять в Україні. Керівник кухні показує з гордістю таблиці з записами ваги своїх моторних українських дівчат: на табличках записано, скільки вони важили, коли приїхали до табору, і скільки за три місяці після того. Всім їм прибуло по 3-4 кілограми, одній навіть 6-7 кілограм. Ця мила дівчина аж сяє від вдовolenня і здоров'я.

Мешкальні світлиці ясні, всі утримані дуже добре й чисто, у жінок лежать на столиках і стільцях полотняні скатертини та інші гарні ручні роботи; це поруч з образами та іншими дрібними речами дає їхнім приміщенням особливу притульність.

Просторі вмивальні з пливучою водою в численних вигідних умивальниках, гарні душі роблять враження надзвичайної чистоти і, можна сказати, комфорту. Виходків досить, чисто утриманих, з промивкою.

Жінки й чоловіки цього табору працюють недалеко від табору на великому промисловому заводі. Вони працюють у групах по 10 чоловік під керівництвом українських інженерів. На такі самі групи вони поділені в таборі, старші робітники виконують

функції старшин у світлицях. Два українці говорять добре по-німецькому, вони служать за перекладників; службовці німецького керівництва табору говорять по-московському, так що з ними легко порозумітися.

Ми мали нагоду балакати з директором заводу. Він дуже вдоволений з праці й поведінки українських фахових робітників.

Праця над поліпшенням табору та життьових умовин у ньому не припиняється. Тепер на великому таборовому майдані будують крамничку, в якій наші земляки могли б купувати не тільки цигарки, письмове приладдя та папір, але й білизну, черевики тощо. Незабаром для розваги мешканців табору має бути влаштований кінотеатр з добрими німецькими фільмами. В неділі влаштовують прогулянки до Берліна, Райхспортфельду і гарних місцевостей в околицях Берліна.

Таким чином настрої у таборі і при праці добрий. Наші українці, як ми вже згадували, створили музичні гуртки і дуже добрий хор співаків. Цей хор так сподобався німцям, що вони дозволили йому співати у своїй радіоцентралі (Європазендер). Всі радіють, що знайшли тут добру працю й заробіток, що мають змогу працювати до остаточного знищення більшовиків та перемоги спокою й ладу на визволеній Україні. Тому всі робітники з охотою пильно працюють, тим більше, що їм у Німеччині, яка їх так приязно прийняла, поводитья так добре, як ніколи не поводилося вдома, під більшовицьким пануванням.

Ніжинські вісті. – 1942. – 15 липня. – № 32. – С. 3.

№ 15

**Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Вісті Остерщини»
21 липня 1942 р.**

Гр-ці м. Остра Сінкевич В.П.

Здрастуйте мої дорогі, мамо й Іро!

Про подорож до Білостока Вам, мабуть, розповіла Оксана.

З Білостока ми виїхали дуже пізно, їхали ніч, і через день були вже в Німеччині. Ви уявити собі не можете, яка тут краса. Нам здавалося, що ми спимо і все те бачимо лише у сні. Ніде ми не бачили бідно одягненої людини. В магазинах, чого тільки хочете!

Зупинилися ми в таборі, розташованому в м. Готенгофені. Тут нам видали картки, в яких ми записали, на яку роботу виявляємо бажання піти. Більшість записалися на роботи в сільське господарство. Після 3-х денного карантину в Готенгофені, до нас прибула якась німецька фрау вибрати 30 дівчаток на роботи в м. Данціг. В цю групу попала і я. З острян попала ще і Маруся Кудін. Мені зразу якось не хотілося туди їхати, я просила, щоб мене відпустили з тієї групи, але чоловік тієї пані не погодився. Як я йому тепер вдячна!

Куди виїхали останні дівчата, в тому числі й Лена, я не знаю, бо 21 ми виїхали з Готенгофена і цього ж числа я вже була в Данцігу.

Данціг! Ти знаєш, Іро, я не вірю своїм очам, яке це красиве місто, яке тут прекрасне життя! В магазинах всього багато-багато, будинки багатоповерхові, красиві, в місті багато парків, люди добре одягнені. Ось де справжня культура!

Правда, і у нас у Києві добре одягались, проте було багато таких людей, що ходили в лахміттях. Тут зовсім не так. Навіть сама бідна людина має добру білизну й пристойний одяг. Нестачі краму тут нема.

Переходжу до того, як я потрапила на роботу. В Данцігу з біржі праці забрала мене літня німкеня і привела до себе в багатоповерховий будинок, на третій поверх. Тут вона показала мою кімнату, в якій стоїть ліжко з чистою постільлю, шкафа, столик, закритий скатертиною, стілець. На стінах – образи Ісуса Христа і Діви Марії, є дзеркало, рукомийник, біля нього рушник.

Як тільки ми прийшли з біржі, мене погодували, а через півгодини вже й обід був. Сьогодні мені хазяйка подарувала пре-

красні туфлі, про які в Острі я й мріяти не могла.

В моїх хазяїв двоє дівчаток – Дора й Мар'яна. Прекрасні дівчатка, добре виховані.

Думаю, що тут швидко навчуся говорити по-німецькі, російського й жодного слова не чую. До побачення. Валя.

Вісті Остерцини. – 1942. – 21 липня. – Ч. 57 (78). – С. 2.

№ 16

**Інформація зі шпальт газети «Ніжинські вісті» –
«Полоненим українцям вільно писати до своїх родин!»
– про можливість листування полонених українців з їх
родинами**

22 липня 1942 р.

Українські родини на всіх українських землях чекають з тугою вісток від своїх рідних, що їх більшовицька влада змусила піти в ряди советської армії.

Незабаром буде встановлений поштовий зв'язок для полонених українців, родом з земель, визволених уже німцями. В таборах будуть роздані листівки з готовим видруковано текстом, що їх полонені зможуть післати своїй рідні. До кожної такої листівки буде додана друга на відповідь, теж з готовим текстом. Отак військовополонені повідомлять рідним про свою долю, а рідня їх про себе та про зміну місця мешкання. Завдяки цьому полонені вперше отримають змогу нав'язати зносини з батьківщиною.

Наведене розпорядження влади остаточно розвіє непевність багатьох українських родин. Хто з українців, що були в советській армії, не дасть тепер про себе знати, того значить немає в німецькому полоні.

Ніжинські вісті. – 1942. – 22 липня. – № 34. – С. 4.

№ 17

Інформація «Поштовий зв'язок між українцями та росіянами, які працюють у Німеччині, і їхніми родичами в Росії» зі шпальт газети «Голос Новгород-Сіверщини» щодо правил поштового зв'язку

Листопад 1942 р.

Відтепер установлено поштовий зв'язок для українців і росіян, що працюють у Німеччині.

Правила поштового зв'язку такі:

Кожен робітник має право писати двічі на місяць.

Дозволяється писати тільки на листівках із карткою для відповіді. Отже, родичі повинні кожного разу чекати, поки вони одержать з Німеччини таку картку для відповіді.

А. В напрямі з Німеччини до Росії

Робітник здає листівку з карткою для відповіді на місці своєї праці, звідки її пересилають одержувачі в Росію.

Б. В напрямі з Росії до Німеччини

Родичі повинні ці картки для відповіді з написаною адресою осіб, що працюють у Німеччині, здавати на Біржу праці (Губернська вулиця, буд. № 13), якщо вони одержують там своє забезпечення.

Біржа праці збирає пошту й надсилає її до Німеччини, де її приставляють одержувачам.

Голос Новгород-Сіверщини. – 1942. – листопад. – № 2. – С. 4.

№ 18

Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Вісті Остерщини» **8 грудня 1942 р.**

Від Василя Велігоші до батьків. с. Лутава

Добрий день, любі батьки! Пробачте, що довго не писав. Працюю я на селі в господарстві. Їсти дають досхочу та і їжа добра. Всі страви такі, що я вдома не тільки не їв, але й вік не бачив. Разом зі мною працює ще 4 чоловіка – один поляк, один француз, українка і німець. Їмо 5 разів на день.

Хотілося б, щоб Ви побачили, як живуть тут німці! Мій хазяїн має 22 корови, 3 коней, пару волів, а курей, гусей та качок не підрахуєш. Крім того, має хазяїн автомашину, мотоцикл, 4 велосипеди. Робота не важка – все господарство машинізоване. В цьому ж селі працюють і Велигоша М.П. й Скопець І.Д.

Напишіть мені про своє село. Що нового? Чи поділили землю, як розподілили цьогорічний урожай, хто виїхав ще до Німеччини?

Вітайте всіх рідних й знайомих. Ваш син Василь.

Вісті Остерцини. – 1942. – 8 грудня. – Ч. 97 (116). – С. 2.

№ 19

Інформація зі шпальт газети «Нові дні» – «Піклування про українських робітників» – щодо соціальної гарантії робітників, примусово вивезених до Німеччини

9 грудня 1942 р.

Чесна і сумлінна праця українських і руських робітників у Німеччині звернула увагу німецьких урядових органів. В своєму звіті Адольфу Гітлеру Уповноважений Німецького Уряду у справах праці Гауляйтер Заукель відзначає великі трудові подвиги східних робітників на підприємствах німецького виробництва.

В зв'язку з цим Гітлер і Герінг видали наказ, за яким українським і руським робітникам у Німеччині збільшуються ставки оплати праці та передбачається і надалі поліпшувати соціальні умови їхнього життя. В наказі торкається і питання організації ощадних кас для наших робітників, питання соціального забезпечення, поштового зв'язку з батьківщиною, матеріальної допомоги утриманням й інше.

Робітники уже мають змогу регулярно читати газети на їх рідній мові, слухати радіопередачі, дивитись кіно рідною мовою. Свій вільний час вони можуть використати на культурні розваги або на свої власні справи.

Нові дні. – 1942. – 9 грудня. – № 42. – С. 2.

№ 20

**Стаття-заклик «Допоможемо німецькому народові!
До громадян міста Чернігова» щодо необхідності
виїзду жителів Чернігівщини на роботу до Німеччини,
надрукована в газеті «Українське Полісся»**

9 грудня 1942 р.

У відповідальний момент нашої історії, коли набагато століть вперед вирішується доля людства, в дні, коли від грому війни здригається світ, не можна лишатися пасивним глядачем або сидіти біля свого домашнього вогнища. Війна від кожного учасника вимагає жертви – більшої чи меншої, вона підпорядковує всіх, хто бере участь у ній, громадській дисципліні, наказує усвідомленням громадянського обов'язку.

«... Вона приписує кожному учасникові надзвичайну впертість і готовність від багато чого відмовитись. Хто може найбільше зректися, той має всі дані на перемогу. Перемога виправдовує всі матеріальні і криваві жертви, що ми їх приносимо.

Європа принесла великі жертви, щоб відвернути знищення всіх цінностей більшовизмом і жидами. Ці жертви мали успіх...

... У перемозі над більшовизмом, яку здійснює Європа під керівництвом Німеччини, Україна хоче й повинна також брати участь», – читаємо ми в позаминулому номері нашої газети. В ці суворі дні і громадяни Чернігова повинні показати приклад своєї громадської дисципліни, приклад того, як вони розуміють свої громадські обов'язки. В історії нашого народу не раз було, коли українці проявляли відвагу, мужність і самопожертву. Їх приклад примушував тоді соромитись окремих легкодушних

і боягузів. Сподіваємось, що й наші громадяни покажуть себе гідними тієї відповідальності, яку покладає на них історія, і їх приклад примусить і тепер соромитись всіх легкодухих, ледарів та «вичікувачів», які на жаль, є ще серед нас.

Нас закликають на роботу до Німеччини. Не будемо повторювати того, про що говорилося вже не раз і що кожний з нас добре знає, – для чого саме потрібна робота в Німеччині, яке вона має значення в досягненні мети, спільної для всього людства, – перемоги над ворогами світу – жидо-більшовиками. Тут ми маємо намір сказати тільки про те, що сотні тисяч наших земляків-українців, які працюють у Німеччині, вже побачили ту правду, що їй так хочуть викривити більшовики. І не дивно. Більшовикам страшно: вони бояться і бойового фронту німецьких воїнів, перед якими вони лише відступають, і могутнього фронту праці, який тримають всі європейські народи. В дружній співпраці українського народу з народами Великої Німеччини більшовики бачать свою смерть. І тому більшовицькі агенти намагаються всіма засобами поширювати серед населення найнахабнішу брехню, найбезглуздіші чутки про погане поводження з українцями в Німеччині, щоб цим самим викликати зневіру в краще майбутнє, страх перед сучасним, тобто звести громадський настрій до песимізму.

Але правда лишається правдою. Українців у Німеччині не експлуатують і не пригноблюють, вони також і не голодують, як злісно брешуть про це жидо-більшовицькі агенти. Навпаки, українці в Німеччині живуть і працюють так само, як живуть і працюють німецькі робітники. Хто старанний і чесний, той у Німеччині заслужено користується любов'ю і пошаною. Старанного робітника німці цінують і оточують великою увагою. Праця, і особливо фізична, у Німеччині – святий обов'язок для кожного. Для того, щоб виховати в народі повагу до фізичної праці, кожний політичний діяч, науковий працівник, і взагалі всі люди, які не займаються фізичною працею, повинні рік або півтора попрацювати на фабриці або в селі. Ознайомлюючись на практиці

з важкою працею робітника і селянина, ці люди вчать поважати й цінувати чесну працю. І на цьому почутті взаємної поваги створюється в Німеччині справжнє безкласове суспільство.

Лише тому німецький селянин завжди збирав із своєї землі значно більше продуктів, ніж це могли зробити інші народи, навіть у сприятливіших умовах; лише тому товари, виготовлені німецьким робітником, високо цінилися в усьому світі, а праці німецьких письменників та вчених посідали виняткове місце у світовій культурі.

Українські й російські робітники в Німеччині, крім приміщення і харчування, одержують також і заробітну плату. З неї вони витрачають трохи на свої потреби, а решту можуть заощаджувати. Уряд дав їм можливість здавати частину зароблених грошей у банк і одержувати на них проценти. Це розпорядження – запорука надійного заощадження зароблених робітниками із східних областей грошей, які згодом стануть основою забезпечення їх на батьківщині. Надавши українським та російським робітникам можливість заощаджень, Німеччина ще раз доводить, що вона піклується не тільки про теперішнє їх благополуччя. Вона хоче, щоб робітники, під її надійним захистом, мали можливість забезпечити своє життя і в майбутньому.

Дружня нам Німеччина потребує нашої допомоги. Вона закликає нас на свої фабрики і заводи, на роботи в сільському господарстві. І чи не буде нам соромно, коли ми, турбуючись лише про свій затишок, про свої домашні вигоди, залишимо її без допомоги? Якщо нам здається жертвою, що нас відривають від домівки і пропонують нам працювати на чужині, то що ж тоді говорити про тих, хто, будучи також відірваним від свої рідних і перебуваючи в далекій холодній Росії, не тільки переносить неймовірні труднощі й обмеження, але й повинен жертвувати своїм життям? Якою ж тоді буде ця жертва?! Ми, українці, повинні допомогти українському народові в його тяжкій боротьбі, яку він провадить також за нас. Ми повинні допомогти йому в його роботі, знаючи, що німецький народ здавна відзначався старанністю й працьовитістю.

Німеччина має роботу для кожного. Її народ потребує помічників. Він кличе нас до себе. Громадяни Чернігова повинні відгукнутися на цей заклик дружби й боротьби.

Українське Полісся. – 1942. – 9 грудня. – Ч. 134. – С. 1–2.

№ 21

**Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»
13 грудня 1942 р.**

З м. Капселя від Григорія Горбова – Гончаровій Марії Олександрівні.

Добрий день, Марія Олександрівна! Уже чотири місяці, як я в Німеччині. Працюю в лісника. Разом зі мною ще сім чоловік з Чернігівщини (з Куликівки, Жуківки та Овдіївки). Ми підготовляємо лісоматеріал. Робочий день у нас 8 годин. Харчування добре: їмо чотири рази на день. У неділю не працюємо.

У хазяїна є власна легкова автомашина, і мені частенько доводиться сидіти за рулем. Є ще в нього трактор для перевезення лісу. Кілька разів працював на ньому, коли не було тракториста.

Кілька днів працював на молотарці: обмолочували хліб. У німців заведено, що коли молотять хліб, то стіл заставляють стравами, як на весіллі: білий хліб, солодкі пироги, сала і масла уволю. Тільки замість горілки дають пиво.

Привіт лікареві Виноградському, Марії Кирилівні, Якову Михайловичу і всім співробітникам лікарні. Пишіть.

Горбов Г.

Із Брамштадта. Лист від Літош Марії подрузі Наді Кацун.

Дорога моя подруга Надя! В дорозі я була шість днів. Разом зі мною їхали слабинські дівчата і чимало молоді з Михайло-Кочубинська. Так що їхати не було скучно.

Я попала до хороших людей. Харчування добре. Самого хліба ніколи не їмо, а тільки з маслом, салом, ковбасою або варенням.

Спочатку працювала в самому місті. Мені дали окрему кімнату, чисту постіль з двома подушками і пуховою периною, замість ковдри. Ще дали мені гарний рушник і кусок мила. У цього хазяїна 12 корів, троє коней, 5 свиней і дуже багато курей. Тут мені жилось дуже добре. Одно тільки погано, що говорити не вмію по-німецькому. Після роботи ввечері можна йти, куди хочеш.

Через два тижні я перейшла до другого хазяїна, за 5 кілометрів від міста, на моє місце повернулась та дівчина, що була в хазяїна раніш. Вона захворіла, і тому мене й взяла.

У теперішнього мого хазяїна 19 корів, багато свиней, курей, телят, овець, є свій трактор. Землі має дуже багато. Крім мене, ще працює тут 3 чоловіки та 4 жінки. Село красиве. Навколо нашого будинку чудовий сад. Недалеко від мене працює дві дівчини з Чернігова. Ми щовечора бачимось з ними, разом гуляємо.

Привіт батькам, Гриші, тьоті Фені, дяді Вані і всім. Пиши! Твоя подруга Марія Літош.

Українське Полісся. – 1942. – 13 грудня. – Ч. 135. – С. 3.

№ 22

Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Українське Полісся» 20 грудня 1942 р.

З Данцига. Лист від Навруна Миколи – Лисенкові Олександрю.

Здрастуйте дорогі тату, мамочко і сестра Вірочка!

Чому нічого не пишете? Я дуже турбуюсь і скучаю за вами. Живеться мені добре. Хазяїн мій – гарна людина. За весь час і разу не крикнув на мене.

Я вже одержав картку на одяг, мило, тютюн і все, що потрібно. Добровільці тут одержують товари в крамницях у першу чергу. Купив уже собі нові штани, верхню сорочку, піджак і ботинки. Хазяїн казав, що на зиму купить мені чоботи, теплий піджак, шапку.

Їмо ми 4 рази на день. Страви смачні і поживні, так що голодний ніколи не буваю.

Передайте привіт тьоті, дяді, Павлуші і всім. Бувайте здорові!
Ваш Микола.

Українське Полісся. – 1942. – 20 грудня. – Ч. 137. – С. 3.

№ 23

Заклик в газеті «Ніжинські вісті» – «Українці і українки!» – щодо необхідності виїзду на роботу до Німеччини 23 грудня 1942 р.

З безкінечних листів, що написали вам з Німеччини ваші брати й сестри, ви знаєте самі, що там вони працюють не як раби чи полонені, а як вільні люди, подібно німецькому робітнику та його умовам життя Німеччина не має необхідності тримати рабів; Німеччина – це не Сибір і не Урал. Німецький народ, як найбільша культурна нація світу, поводить ся з народами, які борються з ним за перемогу, гідно й пристойно.

Якщо спочатку й були деякі недоліки, то це лежить не в німецькому керівництві й це було цілком зрозумілим при свого роду величезній і до цього часу ще ні одною нацією не створеній організації по справах праці. Німецьке керівництво намаглося покращити умови робітників зі Сходу в Німеччині. Фюрер Адольф Гітлер і Рейхсмаршал Герман Геринг, дякуючи своїй великій доброті та людяності, дали старання більшій частині ваших земляків слідуючі пільги:

Покращення зарплати.

Урівнення норм харчування з німецьким робітником.

Запорука допомоги рідним на батьківщині.

Можливість поштового зв'язку з рідними.

Пересилка газет на рідній мові, радіофільмів з метою культурного проведення вільного часу.

Українці! Слідуйте прикладу ваших братів та сестер, які вже давно туди виїхали. Лише там вам відкриються очі, як погано поводитися з вами жидо-більшовики. Але перш за все, ви зможе-

те там своїми руками допомогти в досягненні великої кінцевої мети: знищення більшовизму.

Українці, українки! Не чекайте більше! Зголошуйтеся до найближчих місць по вербуванню до Німеччини!

Ніжинські вісті. – 1942. – 23 грудня. – № 78. – С. 1.

№ 24

Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Українське Полісся» 6 січня 1943 р.

З Есперштадта, Тюрінгія. Від Мерзлякова.

Здрастуйте дорогі рідні та знайомі! Повідомляємо вас, що я живий та здоровий, чого й вам бажаю. Я працюю у хазяїна, який дуже добрий і гарно до мене ставиться. Працюємо 15-16 годин на добу. Їмо п'ять разів на день. Страва смачна. Карточок нам ще не дали, тільки дали на тютюн лише тим, хто має 18 років. Є чутки, що 25 грудня нас відпустять додому. Я написав вам уже 6 листів, але відповіді ні на одно з них не одержав. Уже у нас ідуть жнива і скоро їх закінчимо. Передаю усім привіт! Цілую кріпко маму, Васю, Вову, тьотю Ньюру, Женю, Шуру, Тамару і дядю, бажаю всім здоров'я.

Ваш син.

Українське Полісся. – 1943. – 6 січня. – Ч. 2 (160). – С. 3.

№ 25

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся» 10 січня 1943 р.

З Берліна, від Сидоренко Дуні.

Добрий день, дорогі мої рідні! Перш, ніж писати листа, шлю вам сердечний свій привіт!

Повідомляю вас, що я жива і здорова, чого й вам бажаю.

Тепер коротенько опишу вам своє життя. Доїхала благополучно. Дорогою нам було весело, гарно харчували: давали хліб, масло, чай і т. ін. У Берліні ми зупинилися і на другий день у суботу нас всіх тут уже розмістили, так що ми всі односельці, крім хлопців, залишилися у Берліні.

Приїхали до своєї хазяйки автобусом. Мені, разом з іншими, тут видано все постільне приладдя. Видано також по ложці, мисці, ножу, вилці, одне слово все, що потрібно. Живе нас тут 6 дівчат і дівчата всі хороші та веселі.

Робота нам не важка, полем в городі. На роботу не ходимо, а завжди їздимо. Харчування куди краще ніж дома.

Я знаю, що по нашому селі ходять про нас різні брехливі чутки, але нікому не донимайте віри, бо пишу вам усю правду. У Німеччині я побачила справжнє життя.

Не скучайте за мною, мені тут дуже добре, хоч і правда і я вже скучила за вами, мамочко, а також за сестрицями та всіма родичами. Мене втішає те, що хазяйка дуже добра людина і турбується за всіма нами, як рідна мати, навіть турбується про те, щоб ми не ходили на холоді роздягненими. Спимо ми до 6 годин ранку, працюємо з 7 годин ранку до 7 годин вечора, а після обіда маємо 2 години відпочинку, в неділю ж гуляємо.

З нами тут працює 5 німецьких дівчат, вони теж з нами гарно поводяться, хоч і старші за нас. Одне тільки погано, що ми їх не розуміємо, а проте, з часом і з цим справимося.

До побачення. Міцно цілую, Дуня.

З м. Лінденкрюц, с. Гера. Від Непана Григорія.

Дорогі тату і мамо! Перш за все повідомляю вас, що я живий та здоровий. Працюю я в хазяїна. Саме закінчуємо уборку врожаю: звезли жито, пшеницю, овес, ячмінь, а це вже розпочали й молотьбу; молотимо ми все тут машинами.

Мені тут дуже гарно. Годують добре, їж скільки захочеш. У хазяїна мого є ще гарний сад, а тому у нас яблук, груш та слив

теж уволю. Я вже поправився і маю тепер 70 кг ваги.

Одяг у мене є. Штанів аж двоє, буденні і святкові, легких піджаків – теж два. Ботинки в мене добрі й каргуз новий. Хазяїн мене поважає. Нещодавно я полагодив йому аж дві пари чобіт і він дуже задоволений мною. І тепер щонеділі дає мені пачку цигарок.

Пишіть мені частіше, бо дуже за вами скучаю. Передавайте привіт брату Я.С., Гриші С., сестриці Олі, діду й бабі, Насті Д., Каті В., Палажці Р. та всім сусідам.

До побачення! Ваш син.

Українське Полісся. – 1943. – 10 січня. – Ч. 3 (161). – С. 3.

№ 26

Стаття зі шпальт газети «Ніжинські вісті» – «У Німеччину!» – із закликом їхати до неї на роботу

13 січня 1943 р.

Біля залізничного кінотеатру гамірно і метушливо. Вже й так доволі стоять навколо підвід, саней, але весь час прибуває їх іще й ще. Всі вони рясно уквітчані дівчатами та хлопцями. Подивившись на їх обличчя, то вагаєшся сказати, який то в них відбитий настрій – чи туга, чи радість: ось лише хвилину тому, ота дівчина в червоній хустці плакала, а це вже сміється, щось розказує.

Багато людей біля театру. Це ж ті, які вербуються на роботу в Німеччину, а ще проводжаючих. Яюсь з тривогою в серці підходять до столу, де сидить вербувальна комісія. В кожного думка тривожна – чи приймуть, чи відішлють назад? Просторий зал. Тільки він зараз має не той вигляд, як завжди – замість рядів стільців – підлога густо вкрита товстим шаром свіжої золотистої соломи. Ось групами і по одиночці розташувались на ній завербовані. Розмови між ними дуже різноманітні; намагаються здебільшого говорити за речі, що стосуються виїзду, про ту невідому й далеку дорогу, що лежить перед ними, невідомий шлях в чужу країну, це все бентежить душу. Тут до всього вже так зви-

кли, все знайоме, рідне. А що там?.. Ось сидять мати й дочка. Ти ж шануйся, доню! Слухай хазяїна й хазяйку, то й тобі добре буде. Та пиши нам частіше, щоб ми не турбувалися...

- Та добре мамо! Це ж уже ви мені про це не раз говорили...

А ви теж щоб писали. І не плачте. Чого це ви? Гляньте, хіба я одна їду? Я не думаю, щоб мені було там погано. Ви ж знаєте, що я роботу люблю.

Ближче до дверей чомусь заворушились, загомоніли, останні й собі посунулись туди. А це зайшов сюди п. Кирій Михайло. Йому захотілось попрощатись із земляками й побажати їм всього найкращого. Вступивши сюди, він побачив оклунки, схвильовані обличчя й так йому пригадалось те, що й йому довелося пережити 6 місяців тому. Оце недавно він повернувся з Німеччини через хворобу. Так шкодує п. Кирій за цим, бо було йому там добре. І де та хвороба взялася?

- Ну земляки, так в дорогу лаштуєтесь? Щасливо, щасливо! Бажаю всього найкращого. Оце аж шкодую, що оце я з вами не їду.

- Он що говорить, бо сам же не їде. Якби йому довелося, то мабуть би не тієї співав, - чуються голоси.

- Та хіба я не був там? З першим ешелоном добровільно їздив. Пробув 6 місяців і лише через хворобу повернувся назад.

- Та невже? Ну розкажіть, як там жилось?

- Тож слухайте. 19 травня виїхали з Конотопа, а 24-го були вже в Кельні. Бачите, їхали недовго й подорож була приємна. Робили зупинки у великих містах. От, наприклад, зупинялись у Гомелі. Там нас почастивали добрим обідом, навіть з вином, зводили в баню, зробили дезинфекцію у вагонах і поїхали далі. Надвечір прибули в Кельн. От уже з цього міста нас розсилали на роботи в різні місця. Мені припало їхати в місто Дюрен працювати на машинобудівельний завод. Дюрен – прекрасне місто. Не дивлячись на те, що там є фабрики й заводи, воно все потопає в зелені. А яка там чистота!

Після декількох днів відпочинку ми приступили до праці.

Хоч і десять годин тягнеться робочий день, але менше заморювались ми, ніж за восьмигодинний робочий день, бо там заставляють гнатися за нормами. Кожен робить по можливості. Наш гуртожиток був при фабриці, кімнати чисті, тихі, теплі. Жило в кімнаті 19 чоловік. Час відпочинку завжди проводили весело. Хто хоче – йде в кіно, хто на човні катається, а то просто займались розмовами, згадуючи своїх рідних та знайомих, грали в шашки та доміно. До нас часто заходили наші шефи по роботі. Вони цікавились нашим життям, розпитували, як нам тут жилося, розказували про своє життя і т.д. Ніколи ми від них не бачили жорстокості й несправедливості. Отже хлопці і дівчата, не вірте різним брехенькам, що розказують про Німеччину, що там важко приходиться робітникам-українцям! Важко там лише ледарям та білоручкам, бо хто й не привик працювати, так тому скрізь погано, а трудящій та чесній людині скрізь буде добре!

Ніжинські вісті. –1943. – 13 січня. – № 4 (84). – С. 2.

№ 27

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»

13 січня 1943 р.

Від Гапін Пріськи з м. Прейсбург, с. Баден, в с. Кошари, Конотопського району, 12 вересня 1942 року.

Запальною свічку й починаю лист.

Добрий день, чи вечір, дорогі тату й мамо! Повідомляю вас, що я жива і здорова. Передаю палкий привіт від свого неспокоїного серця вам і братику Гриші, і цілую всіх вас безліч разів!

Тепер напишу вам про своє життя. Живу я в хазяїна, мені тут гарно. Правда, роботи вистачає, бо господарство чимале: 15 корів, трое коней, 4 пари биків, 20 штук свиней та інш. Плати одержуємо 20 марок на місяць. Дуже шкодую, що не взяла з собою зайвого одягу. Ботинки вже порвалися, а нових поки що не купила.

Тату, чому ви мені нічого не пишете, я ж вам послала вже аж 5 листів.

Мамочко! Не журіться за мною, бо тут же я не одна. Троє карбутовських дівчат живуть у чотирьох кілометрах від мене. Коли одержите мого листа, зараз же й відповідайте. Прочитайте лист і неначе вас побачу. Пишіть про своє життя, про Гришу, про врожай.

Гриша, слухайся у всьому татка та мамочки, бо ти ж тепер молодий хазяїн. А ви, тату й мамо, жалійте його, бо ми з Іваном хто зна коли повернемось додому.

У цю неділю я, разом з дівчатами, ходила до церкви, яка стоїть на височенній горі. Коли заспівали та заграла музика, то у нас всіх чомусь так і покотилися з очей сльози.

Мамочко! Щоранку я все дивлюсь на схід сонця, жду поки воно покажеться з-за високої гори, а сама думаю: отам моя до-рогенька домівка.

Передавайте привіт усім хуторянам та родичам!

Хай вам Бог у всьому помагає.

Пріся.

Від Заплатної Катерини з с. Майбица у м. Остер, Чернігівської області.

Здрастуйте, дорогі мої!

Повідомляю вас, що я працюю у пана, більше займаюсь прополкою в городі та на полі. Працюю з 7 годин ранку до 7 годин вечора. Їмо ми тут 5 разів на день. Харчуємось дуже добре, дають нам булку, ковбаси, сало, масло – одне слово, є для нас все тут, чого твоя душа бажає.

На роботі працюємо всі вкупі – німці, поляки, французи і ми, українці. Між нами є одна полька, яка вміє говорити по-нашому. І така вже вона хороша, що не можемо вам навіть і описати. Шість днів працюємо, а в неділю гуляємо. Нам пан дав за 6 днів по 6 марок. Я купила собі сережки, вже ми одержали й карточки, так що можемо купувати крам, взуття та інш.

До побачення! Пишіть. Катя.

Від Сивченко Наді з м. Суль в с. Корюківку, Чернігівської області, 31 липня 1942 року.

Дорогі друзі! В коротких словах опишу я вам своє життя. Життя моє проходить у звичайних рамках і гарно. Я живу у м. Сулі, в Німеччині. Працюю на військовому заводі по 8 годин на день. Харчуюся 5 разів у день.

Доїхала я благополучно, а їхала аж цілий тиждень. В дорозі було весело, а проте, увесь час згадувалася рідна Україна.

Люди живуть тут дуже й дуже добре. Все тут є, як одяг, так і продукти. Різні дрібниці теж можна купити, також чимало купила для себе.

Саме місто стоїть в горах і все в зелені. Багато тут також квітів.

Нам видали вже документи на право ходіння по місту. Одне слово, мені тут дуже добре, хоч, правда, страшенно скучаю за вами.

Надя.

Українське Полісся. – 1943. – 13 січня. – Ч. 4 (162). – С. 3.

№ 28

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»

17 січня 1943 р.

З м. Емдена, від Галі Качісти в Чернігівську область, 20 серпня 1942 року.

Здрастуйте, дорогі мої!

У перших рядках свого листа повідомляю вас, що я жива і здорова. Працюю я в хазяїна. Живеться мені тут добре, є в що взутись і зодягтись, та тільки ж ноги до того болять, що коли ранком прокинешся, то майже ходити не можна. Іноді трапляється так, що сяду та й плачу, а хазяїн мій тоді, бачачи це, подивиться на мене, усміхнеться та й піде собі.

Розпорядок робочого дня у мене такий: о 5 годині ранку йду до корів, повертаючись ще затемна, і ось тоді не знаю, з чого

знов починати, роботи ж тієї, здається, ніколи не переробиш. Господарство у хазяїна дуже велике. Одних дійних корів 22, яловок – 10, телят – 9, коней 5 пар, чимало свиней, курей, але яйця того ніколи не бачила.

Цікаво, що траву тут косять п'ять разів на літо. Як тільки трохи відросла, то зараз же й косять.

Напишіть мені, чи проходять у вас там дощі. А у нас вони майже не вщухають, і вже ж до того надокучили, що й сказати не можна.

Разом зі мною тут працюють: один росіянин, один поляк та одна дівчина-німкеня. І така вже вона до мене хороша, прехороша!

Передавайте від мене привіт діду й бабі, тіткам, подругам – Насті, Ніні, Дуні та всім знайомим ребятам.

Ваша Галя.

З м. Голльшtedта, від Марусі Богдан в Чернігівську область. 1 жовтня 1942 року.

Здрастуйте, дорогі мої родителі! Передаю вам свій привіт! Повідомляю вас, що я живу й працюю у хазяїна, і мені тут гарно.

Жаліють мене мов свою дитину; я їх також поважаю як своїх рідних і працюю старанно. В цьому ж селі живуть і працюють Новик Галя та Купанцьова Саша, і ми з ними часто бачимось. Галя вже одержала листа із дому.

Дорогі мої, мамочко, сестрице та братику! Написала я багата вже листів вам, але чому ж ви не пишете мені, невже забули про мене? Щоб не забували, я вам посилаю свою фотографічну карточку. Погляньте і згадайте, а разом побачите всіх, з ким я живу і працюю.

Дорогі мої! Не журіться за мною тут дуже гарно. Шле вам свій привіт і мій хазяїн, і разом просить передати вам, щоб ви за мною аж ніяк не турбувались.

До побачення. Цілую, Маруся.

Українське Полісся. – 1943. – 17 січня. – Ч. 5 (163). – С. 3.

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»

20 січня 1943 р.

**З м. Ельбінга, від Івана Пустовара в Чернігівську область.
1 серпня 1942 року.**

Здрастуйте, дорогі мої рідні. Перш за все повідомляю вас, що я живий і здоровий. Живу я у хазяїна, харчуюсь добре. Уранці дають мені три скибки хліба, намазані сиром, а потім кофе. В обід страви з м'ясом, а у полудень – знову дві скибки хліба, намазані сиром. Увечері дають молочну кашу і смажену картоплю.

Хазяїн мій живе добре. В господарстві в нього: 4 пари коней, 40 штук рогатої худоби, є трактор, 18 штук свиней. Будинок, комора та хліви усі цегляні, клуня дощана. Усіх нас, що працюють в нього, 6 чоловік: 4 німців, один поляк і я. З поляком я живу в одному приміщенні, що знаходиться при стайні. За роботу свою я одержую 30 марок на місяць. У неділю завжди гуляємо.

Живу я в дуже гарній місцевості. Навкруги скрізь видніються дерева та всяка зелень.

Землі в мого хазяїна дуже багато. Худоби тут не пасуть, а у відведеному для цього, загородженому місці все літо вона сама собі пасеться, без пастухів.

У мене вже є новий костюм, який коштує 70 марок.

Ще повідомляю вас, що в дорозі я не голодував. Крім свого, що у мене було у чемодані, нам ще регулярно й видавали харчі. Дорогою нас банили і проходили ми дезинфекцію. Одяг, який я брав з дому, увесь залишився при мені. Коли доїхали, ми перш зупинилися були у таборі, а на третій день нас розмістили по хазяїнах.

У Німеччині люди живуть дуже добре: є що їсти, є й пити, і взагалі всього тут доволі. Шкода, що немає тут близько фотографа, а то знявся б і прислав вам свою карточку.

Передавайте привіт усім родичам! Не журіться за мною, бо колись таки приїду.

А ще забув написати вам: не віддавайте нікому моїх шевських колодок і зберіть увесь мій інструмент та приборежіть його, а то Митя пороздає, і тоді знов його розшукуй. Давайте скоріше відповідь мені.

До побачення! Писав Пустовар Іван К.

Додаток. Посилаю вам і другого разом листа, хоч не знаю, чи дійде він чи ні. Якщо дійде, то зараз же і відповідайте мені, щоб я знав, що там робиться вдома. Повернуся я додому, гадаю, років через два, бо й документи нам повидавали на два роки, хоч, правда, не знаю, як ще буде, аби тільки мені навчитися розмовляти по-німецькому. Хазяїн мене не обіжає. Пишіть!

З Грьона, від Івана Загаба на Чернігівщину. 6 липня 1942 року.

Здрастуйте, мої рідні! Передаю вам привіт з Німеччини! Повідомляю вас, що ми з Галею доїхали благополучно. В дорозі були аж цілих 7 днів, а на восьмий – прибули у невелике місто Бернбург, в якому були й зупинилися. Потім нас, Галею, як подружжя, взяв до себе у сусіднє село один хазяїн, у якого ми тепер і живемо. Хазяїн дуже добрий, відвів для нас окрему кімнату і видав нам повну постіль, одне слово, живемо неначе вдома. Нам тут дуже добре, харчуємось гарно, їмо 5 разів на день. Галя працює з 5 годин ранку до 7 годин вечора, а ж з 6 годин ранку і до 7 годин вечора.

Галя доїть корів, а я теж працюю по господарству. Поміж роботою щодня маємо три години відпочинку. За свою роботу, крім харчів, одержуємо ще гарну плату. Правда, раніш було в мене трохи біднувато з куревом, але тепер і це все владналося, бо нещодавно видали мені карточку на сигарети і тепер я одержую по ній 6 великих сигар на два дні.

Господарство в хазяїна велике, та й землі багато. Цікаво, що все, що одержує хазяїн із землі, він віддає державі і одержує за це все гроші. Взагалі життя тут добре. Село чудове й культурне, неначе місто.

Працює нас в хазяїна разом з нами, 5 чоловік, серед них два поляки та один серб'янин. Погано те, що не знаємо німецької мови. Ну, от і все поки що.

Привіт усім рідним від мене і дружини Галі!

Пишіть.

З м. Арендорфа, від Сурмая Корнія на Чернігівщину. 11 вересня 1942 року.

Добрий день, дорога сім'я – дружино та синочки! Перш за все повідомляю вас, що я живий та здоровий. Мене турбує те, що я вже надіслав вам аж два листи, а відповіді на жодного немає. Отже, дуже прошу вас, що як тільки одержите мого листа, то зараз же й відповідайте. Дуже й дуже скучаю за вами. А про мене не журіться, бо мені тут добре. Я певний, що й ви там так не живите, як я тут.

Коли писатимете, то припишіть, який був у вас урожай, і як ви його зібрали; що вродило з городини та в якому стані наше господарство.

Живіть мирно. Привіт усім вам – тобі, дорога дружино Даша Петрівна, та вам, любенькі синочки Павлуша та Іллюша! Глядіть, щоб Іллюша ходив до школи. Трудіться, щоб не були ви там босі й голі. Привіт усім, усім!

Ваш батько

Українське Полісся. – 1943. – 20 січня. – Ч. 6 (164). – С. 3.

№ 30

Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»

24 січня 1943 р.

З Драккенштадта, від Василя Осипенка на Чернігівщину.

Добрий день, Палажко М., а також всі родичі, товариші та знайомі! Від мене вам палкий привіт і побажання всього найкращого у вашому житті!

Повідомляю тебе, Палажко, що два листи твої я одержав і на кожний з них посилав тобі відповідь. Пиши ще. 15 листопада я зустрівся випадково із своїми односельцями Ярошем Василем та Качурою Галею, які живуть від мене у 7 кілометрах. Був я у них там, де вони живуть. Вони ж мені дали адреси й інших земляків і я усім їм надіслав листи.

За мене не турбуйтеся, живу я дуже добре. Працюю в господаря, взуття в мене є. Саме закінчуємо копку буряків. У вільний час читаємо газети, дізнаємося з них про життя на Україні та про новини по всьому світу.

Прошу передати привіт усім моїм близьким. До побачення! Пиши.

В. Осипенко

З східного Фрізлянда, округ Ауріх, Утвердум 9. Від Г. Чехмана на Чернігівщину. 8 листопада 1942 року.

Здрастуйте, дорогі родителі! По-перше, передаю вам свій привіт і повідомляю, що листівку вашу одержав за що дуже дякую. Правда, я одержав її з запізненням, бо працюю вже на новому місці, у селі Утвердум, у пана Линдіно, у якого я знаходжуся ще з 11 серпня. Костянтин працює по сусідству, і ми з ним бачимось дуже часто. Живеться мені тут дуже добре. І харчі гарні, і робота хороша. Платять мені по 22 марки на місяць.

Мені пан купив четверо штанів, три піджаки, сорочок та ботинки з дерев'яними підошвами. Поки що все. До побачення.

Г. Чехман.

З м. Регенсбурга, від Кандюби Мані на Чернігівщину. 27 вересня 1942 р.

Пишу до вас, дорогі мої татку й мамочко! Вітаю вас з тим днем, у який ви одержите мого листа. Іще привіт мій дідові, Альоші, Галі, Олі і Саші – своїй найменшій сестричці. За всіма вами дуже скучила і хотілося б вас усіх побачити.

Тепер опишу, як я доїхала. Коли прибули до Ніжина, то нас

усіх в четвер всадили на поїзд, а в п'ятницю вже ми виїхали з Києва і тоді вже їхали цілих 9 днів. До Києва їхали ми всі разом. Були з нами і наші хлопці, а в Києві нас розділили і тільки Миша Пилюпенко їхав зі мною аж до самої Німеччини.

Живемо ми у місті, в гуртожитку. Ми з Постоловою Галею робимо на заводі на нічній зміні. Нам тут гарно. Ніччю дають нам їсти аж двічі, а вдень – три рази.

Дуже прошу вас, пишіть мені і надішліть хоч чію–небудь фотографічну картку.

Маня.

З Весселінга, округ Кельн, від Ганни Лугіної на Чернігівщину.

Здрастуйте, мої рідні! У перших словах листа передаю вам усім привіт! Повідомляю вас, що за весь час я одержала від вас одну лише листівку та лист від Володі Демидчика, якому я дуже вдячна за те, що він так докладно описав мені про все ваше життя. А у мене було таке: написала була вам листівку і листа і ось, цей лист чомусь повернувся назад. Написала я вдруге листівку, і знову чомусь її мені повернули.

Мамочко! Не журіться за мною, мені тут покищо гарно. Робота неважка та й їсти є що. У суботу робимо тільки до обід, а в неділю й зовсім гуляємо.

Передавайте низенький уклін моїй подрузі Дусі.

До побачення! Галя.

З м. Акен-Ельба, від Лещенка Миші на Чернігівщину.

Здрастуйте, дорогі тату, мамо і Ольо! Пишу вам уже третього листа. Повідомляю вас, що я працюю в хазяїна, в полі. Хазяїн мій має 17,5 гектара землі. Роботи дуже багато та зате вже й харчуємось добре, і всі страви жирні. Їмо вдоволь хліба, сала, масла, вареників тощо.

Хазяїн відвів мені окрему кімнату, в якій стоїть ліжко, далеко краще за Уляніне. В кімнаті моїй є годинник, дзеркало, гардероб, таз для умивання, рушник та інш.

Цікаво, що тут селяни на роботу в поле не ходять, як от у нас, а їздять на велосипедах. Пишіть. До побачення!

Миша.

З Цеттіна, район Руммельсбург, від Олександра Галушки на Чернігівщину. 6 листопада 1942 року.

Лист від вашого сина Олександра. Перш за все передаю вам свій привіт! Приїхавши до Німеччини, спочатку робив я на заводі разом з Степаном Лозицьким та Федором Колесником, а потім ми розійшлися. Я перейшов до пана, де нас робить 20 чоловік. Мені передавали, що Степан десь недалеко від мене, але точної адреси його не знаю. Кучеренка Ф. відправлено додому.

Живеться мені тут дуже добре. Коли можна, перешліть мені тільки тютюну. Передавайте привіт усім родичам, товаришам та знайомим.

Олександр.

Українське Полісся. – 1943. – 24 січня. – Ч. 7 (165). – С. 3.

№ 31

**Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся»
30 січня 1943 р.**

З Зімбаха, від Ольги Лиходій на Чернігівщину. 10 листопада 1942 року.

Любі мої! Пишу вам з Німеччини. Повідомляю вас, що роблю я в хазяїна. Раніш доїла корів, а тепер доглядаю за ними. За мене не турбуйтеся, мені тут добре. А от тільки скучно дуже за вами. І чому ви мені нічого не пишете? Чи не хочете, чи може не зумієте як слід написати адреси? Цього разу я вже навмисне посилаю вам листівку з відповідною, з готовою моєю адресою. Може хоч тепер діждусь від вас вісточки.

Ще прошу вас: коли можна, пришліть мені що-небудь з мого, особливо теплого одягу. Пришліть також батистову сорочку, чех-

лик і хустку кашемірову, і червоні мої туфлі, а коли можна, то й галоші.

Передавайте всім моїм подругам привіт!

Оля.

**З Веселлінга, від Олександри Шкаруби на Чернігівщину.
16 листопада 1942 року.**

Добрий день, Марусю! Привіт тобі від Шури. Цей привіт, гадаю, дуже тебе звеселить. Сповіджаю тебе, що я зараз хворію і лежу в ліжку. І уявляєш мій настрій!.. Лежу в постелі, пишу листи і не знаю, чи скоро ж діждусь від усіх вас відповіді, бо вже писала, писала, а одвіду нема, певно забули про мене. Пиши про себе, про Уляну, яка, видно, теж про мене забула. Це вона так мені віддячує за все моє старання. А я вже не досипляла, не доїдала і все ж заради неї... Марусю! Бережи мої подушки, повітряною їх. Передавайте привіт усім моїм знайомим! До побачення!

Саша.

З м. Лісфельд, від Наташі Баран на Чернігівщину.

Добрий день, любі мої рідні! Повідомляю вас, що я живу у м. Лісфельді. Працюю на заводі. Робота неважка, працюємо по змінах. Після роботи у нас залишається ще багато вільного часу. Для роботи нам видали спецодяг: кофточки, штани, косиначки та на ноги сандалі.

Живемо ми в бараках. Кожна з нас, дівчат, має окреме своє ліжко та дві ковдри. У кімнаті у нас дуже чисто. Слідкують і за нами, щоб і ми були охайні. Часто їздимо до бані, щотижня перемо собі білизну. Харчів у нас достатньо: і страви жирні, і до хліба ще одержуємо окремо жири. Зарплату одержуємо в кінці місяця.

Я вже тут привикла. Шкодную, що не взяла з собою тоді своєї вишитої української сорочки, а тут би вона саме і пригодилася мені. До побачення!

Наташа.

**З м. Магдебурга, від Згуровець Оксани на Чернігівщину.
24 серпня 1942 р.**

Дорога подруго, Маню! Передаю тобі свій привіт і повідомляю, що я роблю на мебельній фабриці. Робота непогана, ну, а вдома краща. Коли надійде неділя, то без роботи такий неначе довгий день здасться, а на душі скука за домівкою.

Маню! Коли одержиш листа, то зараз же й відповідай. Пиши про своє життя, про подруг, хто з них у Німеччині, і хто повернувся додому, пиши про домашні новини. Передавай привіт дяді Семену, тьоті Галі, Володі, Тані, усім хлопцям та подругам!

До побачення! Оксана.

Українське Полісся. – 1943. – 30 січня. – Ч. 8 (166). – С. 3.

№ 32

**Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до
Німеччини, надрукований в газеті «Ніжинські вісті»**

12 лютого 1943 р.

Одна українська робітниця,
що працює в Німеччині, пише про свої враження

Після оголошення вербування робітників у Німеччину я зголосилась і поїхала.

Я не мала ніякого уявлення про Німеччину і була так зацікавлена, що подорож здавалась мені надто довгою, бо я хотіла познайомитись з Німеччиною і німецьким народом.

Нарешті ми прибули до Німеччини, і я хочу від усього серця запевнити, що була вражена красою німецьких сіл, бо вони такі багаті, що здавались мені великими містами. Кожне село так чудесно виглядає з його блискучими рівними вулицями, двох і трьох поверховими будинками, вкритими черепицею або бляхою, і виблискує чистотою. Ця чистота і порядок панують і в садах, і в городах; тяжко змалювати, як багато різних культур, у

великому порядку, дбайливо оброблені, бачила я дорогою минулого літа.

Все це мене дивувало. Різниці між міським і сільським населенням я взагалі не помітила. Все воно культурне і прекрасно одягнуте. За весь час своїх спостережень я бачила тільки щасливе життя німецьких людей і ніколи в цьому не помилялася.

Коли ми прибули на місце роботи, я знову побачила, як щасливо живуть німецькі люди. Я могла б багато писати про радість, яку викликали в мене наші гуртожитки, що були для нас приготовані. Хороші світлі приміщення, хороші стіни, практичні вмиральні, електричне світло, хороші ліжка і все потрібне для них: двоє одіял, дві простині, дві подушки з білими наволочками, два втиральники, хороші шафи для одягу, столи, стільці, музичні інструменти та ігри: доміно, шахи, лото і т.д.

Німецькі люди зустріли нас привітливо і з радістю. Після трьох днів відпочинку з дороги нас поставили на роботу, але спочатку було страшно, бо я думала, що не розумітиму, не знаючи мови. Але мій переляк був даремний, я швидко опанувала роботу, бо біля мене були добрі люди.

Моїм завданням було складання електричних кухонних плит. На третій день я працювала уже самостійно, праця була приємною і я її акуратно виконувала.

Завжди мене запитували: «Чи подобається тобі праця, чи не тяжко тобі?».

Попрацювавши два тижні, ми одержали спецодяг, взуття і т.д. Все це на кожного зроблено по мірці.

Робочий день тягнеться 8 годин. В суботу ми працювали до обіду. Після обіду кожен міг робити, що він хотів: або купатися в морі чи в купальні, або прати білизну, або йти на прогулянку тощо.

Ми одержали туалетне мило, мило для білизни, вазелін та ін. В неділю нам теж було добре. Ми могли знову йти на прогулянку і нас знайомили з місцевістю, багато йшло в кіно, могли піти ми і на фабрику, що була недалеко від нас і на ній працювали укра-

їнські робітники. Там нас теж добре зустрічали. Крім того ми ходили у гуртожиток німецьких товаришів, які працювали разом з нами.

Я двічі була запрошена в гості до німецької товаришки по праці, була дружньо прийнята там, що мене дуже радувало.

Я одержую 18 марок в місяць грішми, решта вираховується на їжу, житло і т.д.

Їжа дуже добра і різноманітна. Гроші, що залишаються у нас, ми складаємо в ощадні каси. Через шість місяців після початку праці кожен може стати членом споживчого товариства і купити у крамниці все, що йому потрібно. Кожен одержує картку і може купити собі одяг і білизну. Товари хорошої якості і недорогої.

Ніжинські вісті. – 1943. – 12 лютого. – № 14 (94). – С. 1.

№ 33

Інформація «Українські робітники в Рейху» зі шпальт газети «Ніжинські вісті» щодо соціальних гарантій робітників, примусово вивезених до Німеччини 19, 21 лютого 1943 р.

У місяцях минулого року з областей Рейхскомісаріату «Україна» прибула в великому числі чоловіча й жіноча робочі сила в Рейх і зробила старанною працею свій вклад до знищення більшовизму, горезвісний вплив якого вони протягом років відчували на власному тілі. Кожен українець і кожна українка, які стоять сьогодні на робочих місцях у Німеччині, бачать, не зважаючи на обумовлені війною обмеження, величезну різницю між советським деспотизмом і німецьким керівництвом, так, вони сприймають визволення від більшовицького гніту, як спасіння.

Якби всі вони почули, що з більшовицької сторони брешеться в безсилій злості про поведження з ними, вони сміялися б з цього і не хотіли б вірити, що подібні казки дійсно можуть поширюватись. Якщо їх родичі на батьківщині, не зважаючи на протилежні запевнення працюють у Німеччині, іноді схилиються до того,

щоб вірити цим брехням, то це в переважній більшості лежить в тому, що поштовий зв'язок, не дивлячись на всяку підтримку від німецьких установ, ще не всюди як слід міг бути налагоджений. Вина в цьому в переважній більшості випадків падає на самих робітників Сходу, як неточними адресами сприяють тому, що їх пошта часто спрямовується в далекі і неправильно визначені області, в яких знаходяться такі ж самі назви різних місць. Тільки так зрозумілим є те, що часто у родичів чується турбота про долю завербованих. Ворожа пропаганда розгнуждано користується цією турботою, поширює її великою кількістю брехні, робить з неї все, щоб створити занепокоєння. Що всі подібні чутки від початку до кінця вибредані стоять поза всяким сумнівом для тих, хто знає більшовицькі методи пропаганди. Як виглядає в дійсності поведіння і турбота за українську робочу силу в Німеччині, повинні показати слідувачі пояснення пам'ятки, виданої за даними генерального уповноваженого для застосування праці, і до того сприяти вигнанню ворожої пропаганди туди, звідки вона походить, саме в царство брехні.

Гуртожитки

Спочатку хай буде вказано на те, що заміщені на промислових виробництвах робітники Сходу одержали принципове розміщення в гуртожитках. Чоловіки і жінки, цілком зрозуміло, відокремлені, сім'ї одержують для себе, навпаки, окремі приміщення, так що перебування разом гарантовано і на чужині. Жіноча робоча сила у сільськогосподарських виробництвах, в господарствах чи готелях розміщена поодиночці. Створений в таборах з робочого колективу службовий персонал турбується за те, щоб в приміщеннях панував порядок і чистота, він керує також виходом робітників Сходу в місто і околиці табору. Опалювальні і умивальні споруди дають умови для чистоти і гігієни; ліжка, шафи, столи і стільці створюють обстановку приміщення. При великих розмірах цих приміщень зручне розміщення лежить в

руках самих жильців кімнат, для чого керівниками підприємств поставлено до їх послуг потрібні матеріали. Тут теж охоче сприяють старші по кімнатах з тих же робітників. Що приміщення достатньо опалюються, що для просушування вогкого одягу наявні особливі приміщення і що, нарешті, всюди панує чистота, хай буде помічено побіжно.

Для охорони робочої сили, а тим самим і турботи за здоров'я, служать не тільки повторювані обслідування і санобробки перед заміщенням, але й поточні лікарські огляди в самому таборі. Для цієї мети притягуються відповідні туземні лікарі, міроприємство, яке себе постійно виправдало. Окремі дільничні кімнати в таборі служать для прийому легко хворих. У важких випадках слідує приміщення в лікарських установах. Вся робоча сила в останньому застрахована від хвороби на кошти керівника підприємства і одержує, в випадках потреби, безкоштовний лікарський догляд, забезпечення ліками, догляд в лікарні, тижневу допомогу, догляд за сім'єю хворого і при непрацездатності гроші по хворобі для оплати приміщення і харчування (Продовження у наступному номері).

Наряди

Питання харчування, без сумніву, викликає особливий інтерес. З приготованих норм беремо лише окремі наряди. Робітник Сходу одержує: хліба від 2.600 до 4.400 грамів, м'яса від 250 до 600 грамів, жиру від 130 до 300 грамів, картоплі 7.000 грамів, харчових продуктів 150, цукру 110 грамів; все в тижневих нормах. Ці норми постачання цілком достатні, що без всього іншого забезпечують цілковите збереження робочої сили кожного робітника і кожної робітниці. Залучені до домашнього готування їжі кухарі турбуються, крім того, за те, щоб їжа готувалась по домашньому.

Буде напевно вже відомо про одяг, що робітники мусять принести з собою власний одяг і одержують за те допомогу на одяг

до 250 крб., які вони можуть передати своїм родичам по довідках або самі заощадити з процентами. Так само надається мило і знаряддя для прання та куриво: буфети служать далі всім останнім потребам.

Поряд з виходами – робітник приходиться до Німеччини як вільний робітник – особливу роль відіграє проведення вільного часу. Тут на перший план виступають музика, народні танці, майстрування, спорт і т.д., при чому знову керівник підприємства надає необхідні допоміжні засоби. Також за розпорядженнями генерального уповноваженого по набору робочої сили застосовані туземні художні гуртки, музикою і розвагами приносять поживлення в таборне життя. Далі згадаємо, що в таборах розкладені для читання газети українською та російською мовами («Українець» та «Труд»), які можуть купуватись робітниками Сходу і для себе.

Важливим засобом з'єднання з батьківщиною є поштовий зв'язок, який може здійснюватись надсилкою двох поштових карток з зворотною відповіддю в місяць. Важливо, щоб робітник точно писав свою домашню адресу, щоб пошта йшла належним шляхом. Прізвище та ім'я одержувача, місце проживання – район, область, в випадках наявності службова пошта і назва біржі праці, в області якої лежить місце перебування – необхідні умови для упорядкування поштового зв'язку. Дуже сприятливо впливає те, що окремі біржі праці завербованим робітникам перед відправкою в Рейх видали картки з надрукованими адресами і тим прискорили поштовий зв'язок. Оскільки родичі робітників Сходу перебувають в Рейху, зв'язок можливий за німецькими поштовими розпорядженнями. Застосування робочої сили на робочих місцях здійснюється з огляду на фахові знання, причому береться до уваги не лише певна професія, але дотеперішні методи домашнього навчання і спеціальні знання. При розміщенні робітників Сходу має значення і той принцип, що кожна робоча одиниця мусить бути поставлена на відповідному місці як передумова добрих наслідків, а також і доброї оплати.

Звільнення від податків на зарплатню

Встановлення зарплати залежить від ступеня продуктивності, при цьому передбачаються добавки за продуктивність, трудність і брудність праці. Також встановлюються тверді ставки за приміщення і постачання. Від сплати податків з зарплати робітники Сходу звільняються, поки вони працюють в Німеччині. Ставки зарплати розраховані так, що кожен старанний робітник після відрахування всіх видатків може зберігати ще значну суму. Тому що збереження принесуть проценти, кожен доцільний робітник за час свого повернення на батьківщину здобуде капітал, який забезпечить його існування.

Як блідне поряд з цими не багатьма даними брехлива райдужна мильна банька «червоного раю більшовиків»! Де будь-коли більшовизм своїм робітникам взагалі створював хоч скільки-небудь подібні умови праці? Під більшовицьким нагаєм – безмежний визиск робочої сили до краю, під німецьким керівництвом – найповніше збереження сили і сприйняття продуктивності. Для українського робітника і української робітниці, які у Німеччині бачать, що таке справжній соціалізм, є тому тільки один лозунг, а саме: застосуванням своєї сили допомагати остаточному знищенню більшовизму для побудови кращого справедливого порядку.

Ніжинські вісті. – 1943. – 19 лютого. – № 17 (97). – С. 1.

Ніжинські вісті. – 1943. – 21 лютого. – № 18 (98). – С. 1.

№ 34

Інформація газети «Нові дні» про умови перебування жінок у одному з німецьких робочих таборів «Їм добре у Німеччині»

20 лютого 1943 р.

Відвідування табору для українських жінок і дівчат

Про життя українських дівчат й жінок в одному робочому таборі у Райху маємо таке повідомлення.

У прекрасній долині Некар біля великого заводу розташований робітничий табір, в якому розміщені українські жінки і дівчата. Їх робочі місця у великих цехах заводу; вони стоять біля фрезерних машин, обслуговують свердлільні машини або зайняті з тисками і так допомагають кувати німецьку зброю, яка потрібна для захисту їх батьківщини від сталінських орд. Інші найшли своє робоче місце у великій заводській кухні, у якій готують і видають їжу як своїм землякам, так і німецьким та іноземним робітникам.

У веселому приміщенні

Та нас цікавлять не тільки робочі місця українок, але багато більше те, як вони проводять вільний час і як вони влаштувалися. Біля входу нас зустрічає німецький керівник табору, який з гордістю веде нас у приватне приміщення. Для розміщення тут 240 жінок і дівчат збудовано хороше приміщення. У світлій опалювальній спальні стоять ліжка, прикриті чистою білизною. Білизна регулярно міняється. Кожна робітниця має шкаф, що замикається. Суміжне приміщення пристосоване для проведення вільного часу. Світла, весела й затишна ця велика кімната. На стінах висять хороші фотографії прекрасних німецьких ландшафтів. Тут перебувають дівчата у вільний час. Тут пишуться листи на батьківщину і влаштовуються різні розваги. У підвальному приміщенні розташовані зразкові гігієнічні устаткування, з яких особливою увагою користуються влаштування для прання білизни і душ з холодною і гарячою водою. Зразково турбуються за хворих: кожен табір має кімнату для легких хворих, яких доглядають не німецькі лікарі, у тяжких випадках хворих переводять до лікарень, якою керують німецькі лікарі.

Після праці хороші розваги

У кравецькій кімнаті ми натрапили на швачку, яка виготовляла своєрідний одяг. При ближчому огляді виявилось, що це кос-

твом для веселих вечірніх розваг. Під керівництвом одного українського вчителя – на іншого вчителя, який буде керувати хором і театральними групами, чекають ближчими днями – зібрались різні спеціалісти. Олена Хропко має добру славу танцюристки. Лідія Домащенко з Дніпропетровська любить музику і добре співає. Де збирається так багато молодих людей, мусить бути хтось, хто слідкує за порядком. Ці завдання взяла на себе Марія Скрипник з Каменського.

При нашому обході табору німецький керівник багато розповідає про жильців. Він добре їх знає, хоч вони й не так вже давно живуть під його опікою. Якщо три-чотири робітниці поспішно після роботи йдуть до вмивальні, він вже знає, що вони поспішають прогулятися. По три чи чотири, іноді ще більше з'являються вони до нього і безперечно можуть йти у місто. Кожної неділі у робочому таборі велике пожвавлення. З ближчих таборів приходять відвідувати знайомих. Окремі з жінок і дівчат вже добре говорять по-німецькому і самі постійно стверджують, що все їм тут подобається.

Нові дні. – 1943. – 20 лютого. – № 15 (62). – С. 2.

№ 35

**Заклик-звернення вербувальної комісії – «Українці!»,
надрукований в газеті «Нові дні», про необхідність виїзду
на роботу до Німеччини**

20 березня 1943 р.

Багато Ваших земляків працюють вже значний час добровільно в Німеччині.

Нема потреби доводити те, що вони в Німеччині користуються хорошим харчуванням, живуть в добробуті – це само населення знає з багатьох листів, що приходять на Україну. Вони розповідають про красу країни, про чистоту міст і сел, про задоволених ними хазяїнів і начальників, про веселий час поза працею, про відвідування українського театру і кіно, про новий тариф оплати праці для робітників Сходу і т. д. Не можна забу-

ти і вигод для них після повернення з Німеччини. Їм надається можливість отримати прибуткові місця при наділі землею, вони будуть мати перевагу перед іншими, тому що це бажання вождя Адольфа Гітлера.

Великонімеччина веде свою тяжку боротьбу не тільки за себе, але й за Вас! Не забувайте цього ніколи! Батьки і сини Німецького народу борються на фронтах. Ви повинні на період війни замінити їх місця. Німеччина – це держава порядку. Ніхто із тих, хто додержується своїх обов'язків, не буде ображений.

Невже Ви вірите вигадкам більшовиків і їх підкупленим агентам, які розповсюджують брехливі чутки між нами! Ні! Ні один розумний чоловік не подумає цьому вірити. Ви ж самі мали можливість познайомитись з німецькими вояками, бачили, як вони боролись і знаєте їх позитивні відношення. А тому чи можливі інакші відношення в Німеччині!

Згадайте більшовизм. Його методи. Хто із Вас не знає ці коварні назви: Сибір, Соловки і т. д. Ні, з цією системою Німеччина не має нічого спільного. Там піклуються про кожного працюючого обивателя.

Українці!

Німецький народ потребує ще багатьох помічників. Негайно записуйтесь добровільно всі чоловіки і жінки віком від 16 до 50 років в Вербувальному бюро для від'їзду в Німеччину.

Звертатись: м. Сновськ, вул. Н.-Базарна, № 34.

Вербувальне б'юро відкрито щоденно з 7-ми годин ранку до 4-х годин після обіду, а також у вихідні дні.

Батьки або рідні (брати і сестри), що забезпечувалися зарплатою виїхавших, будуть одержувати з Біржі Праці міста Сновськ від Великонімецького уряду особисту допомогу в розмірі 130 карбованців.

Хворі, вагітні і жінки з маленькими дітьми від цієї вербовки звільняються.

Вербувальна комісія

Нові дні. – 1943. – 20 березня. – № 23 (70). – С. 1.

**Інформація для робітників зі Сходу, розміщена на
шпальтах газети «Український кур'єр», щодо
нових правил праці в Німеччині**

12 травня 1943 р.

На підставі розпорядження генерального уповноваженого в справі використання робочої сили, запроваджені нові правила праці для робітників із Сходу. Ці нові правила всі українські робітники зустрінуть з радістю й задоволенням. З радістю, – тому, що вони несуть з собою нові, істотні поліпшення. З задоволенням, – тому, що саме ці поліпшення є найкраще визнання заслуг і поведінки робітників із Сходу.

Розв'язавши складні організаційні завдання, зв'язані з приєднанням до Німеччини мільйонів іноземних робітників, німецькі державні установи, що їм було доручено включити у трудовий процес робітників із Сходу, почали по змозі поліпшувати приміщення, харчування та інші умови їх життя. Вжито заходів до боротьби з ненормальностями щодо цього і до того, щоб цілком їх усунути там, де це можливо в умовах воєнного часу. На цьому шляху тепер можна відзначити новий і чималий успіх. На підставі нових правил праці заробіток тих робітників, робота яких досі оплачувалась за нижчими ставками, буде набагато збільшений. Найважливіше є те, що керівники підприємств видаватимуть робітникам повний розрахунок, з якого вони ясно зможуть бачити, на підставі чого цей розрахунок зроблено. Далі запроваджені нові правила щодо надбавок за підвищену продуктивність. Ці надбавки служитимуть, головню, для того, щоб усунути труднощі, зв'язані з нагородженням осіб високої кваліфікації, як інженери, лікарі, хіміки тощо.

Сумлінне ставлення і продуктивність праці робітників із Сходу, що включились у єдиний трудовий фронт боротьби з більшовизмом, дали змогу поліпшити умови їх життя і праці. Ці поліпшення зобов'язують робітників із свого боку працювати ще свідоміше і зробити все від них залежне, щоб досягти спільної великої мети, яка стоїть перед народами Європи.

Ці нові правила вступають у силу з 1 травня ц.р., тобто з того дня, в який шанують трудящих усієї Європи, що солідарно вступили до боротьби проти більшовизму.

Український кур'єр. – 1943 р. – 12 травня. – № 37. – С. 2.

№ 37

**Інформації зі шпальт газети «Український кур'єр»:
про трудову повинність для молодих українців,
мобілізацію населення 1923–1925 рр. для двохрічної
служби, відозва до населення про прийняття участі у
відбудові європейського суспільства**

30 травня 1943 р.

Цими днями до українського населення зроблено відозву про те, щоб українська молодь народження від 1923 до 1925 року з'явилася, щоб пройти двохрічну трудову повинність. Мобілізація для трудової повинності відбудеться у найближчий час. У відозві значиться:

Жидівський світ експлуатації людей, плутократія заходу і більшовизм сходу не хотять допустити, щоб європейські народи побудували щасливе і справедливе життя і звільнилися від їх гніту, тому що це перешкоджає здійсненню жидівських планів щодо їх всесвітнього панування.

Використовування окремих людей і цілих народів буде неможливим у майбутній європейській суспільності, але сьогодні всім людям, що звільнилися від жидо-більшовицької тиранії, зрозуміло, що це є життєвий закон боротьби і праці.

Робота не є обузою тоді, коли до неї не примушують, а є Богом даний почесний обов'язок, виконанням якого кожна окрема людина показує життєву спільність свого народу.

Перед всіма європейськими народами, які були звільнені мужністю німецької зброї від жидів, стоїть зараз вільний шлях до однакових життєвих законів. Молодь всіх звільнених європейських народів, як Норвегії, Данії, Голландії, вже зголосила-

ся до виконання свого трудового обов'язку. Виконання цього обов'язку доводить їх спільність з європейською суспільністю і подає віру про щасливе майбутнє всіх європейських народів.

Норвезька робоча служба працює в Німеччині, голландська – на Україні і німецька з лопатою і кірком працює у всіх європейських країнах.

Український народ повинен взяти участь у відбудові європейського суспільства. Він повинен зрозуміти, що робота це є дар Божий, який кожна окрема людина повинна виконувати для створення суспільства.

Тому ми звертаємося до української молоді з відозвою про трудову повинність. Ніхто, хто має духовну і фізичну силу, не має права не включитися в неї.

Молодь всіх європейських народів проявляє готовність до спільної відбудови життя за Божими законами. Також українська молодь народження від 1923 до 1925 р. зобов'язується до двохрічної трудової повинності.

Кожний, хто буде ухилятися, або не виконувати це розпорядження, повинен розглядатися як жидівський наймит або як більшовик. Цим він буде показувати своє вороже ставлення до життєвих прав європейського суспільства. Але всім розсудливим людям зрозуміло, що ця трудова повинність виконується для цього суспільства.

Кожний, хто розуміє діло спільної праці для громадськості, буде брати участь у житті європейських народів з гордою свідомістю того, що він теж трохи зробив для європейського суспільства в той час, коли воно тільки виходило з злиднів і бурхливого періоду.

Мобілізація до трудової повинності відбудеться у найближчий час по різних роках народження. Кожний буде підлягати цій мобілізації. Лозунг цього є «Шляхом виконання двохрічної трудової повинності за мир, порядок і забезпечення всіх європейських народів».

Український кур'єр. – 1943. – 30 травня. – № 42. – С. 1.

№ 38

Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр»

21 липня 1943 р.

01.05.1943

Пише М. Лесенко до своїх рідних у село Озеряни Бобровицького району.

Добрий день, дорогий брат Федір, Христя, Поля і Маруся!

В перших своїх рядках я повідомляю, що я жив-здоров, харчів вистачає, скільки душа хоче. Їм п'ять разів на день, роблю на сільськогосподарських роботах у пана. Живу дуже добре.

Тільки вас прохаю: пишть листи, не забувайте. З Михайлом Потаповичем бачуся щонеділі, він в другому селі. Давайте адрес усім – хай пишуть листи. У вихідний день їжджу на велосипеді містом. Щодня слухаю радіо, одержую газети російською мовою. До побачення, міцно тисну ваші праві руки!

Передавайте всім привіт.

Твій брат М. Лесенко.

Український кур'єр. – 1943. – 21 липня. – № 11. – С. 4.

№ 39

Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр»

28 липня 1943 р.

04.07.1943

Добрий день, дорогі родителі!

В перших стрічках я Вас повідомляю, що я жива і здорова, чого і Вам бажаю. Сповіщаю, що я Ваші листи одержала, за які Вам дуже і дуже дякую. Я їх одержала 29.06.1943 р., у суботу. Як це мене дуже втішило! Я одержала разом три листи – від Томочки, від мами і від сестрички Наді. Томочко, я дуже й дуже тобі дякую за те, що ти мені написала. Я в кожному листі просила тебе, щоб ти писала мені.

Мамочко, мені живеться тепер нічого, харчі хороші одержуємо, суп хороший. Я вже привикла трохи тут. Вже трохи почала забувати, але не подумайте, що забуваю про Вас, ні, мамочко, і вмру, не забуду. Мамочко, у неділю ми ходили в ліс і збирали різні ягоди і гриби; свято провели так добре і взагалі в Німеччині добре. Ото тільки, що не дома. Ми взяли за тиждень цукор, назбирали ягід – суниць, малину і зварили варення. В таборі варили добрий суп круп'яний з м'ясом і давали ковбасу, загалом добре.

Мамочко, одягнутись і взутись у мене є в що. Якби можна прислати, то тут можна купити і одяжу і взуття. Робимо ми з шостої години до пів на п'яту, перерва рівно година. Кінчаємо дуже рано. Ви знаєте, мамо, я вже на другій роботі, на електричних свердлах. Робота легша. Напишіть, які новини у нас на Україні. Ви просите в мене фотографію, ось я Вам висилаю. Сьогодні я ще одержала листа від дідуся і бабусі. Я дуже Вам дякую, бабусю рідненька, як Вам тепер живеться, Ви уже старенькі. Дідусю, Ви написали мені листа по-німецькому і мені прочитали і розказали про що Ви там пишете. Ви скаржитесь, що я мало пишу листів. Я пишу стільки, скільки видають нам карточок, по 5 на тиждень. І це хазяї сказали, щоб я написала листа і вони вишлють.

Український кур'єр. – 1943. – 28 липня. – № 13. – С. 4.

№ 40

**Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр»
7 серпня 1943 р.**

Мої рідні!

Рік промайнув, як я живу в Німеччині. За цей рік, моя мамусю, я стала чути на уші. А ви ж мені казали, коли я їхала: «Усе нічого, погано, що ти недочуваєш, не розумієш по-німецьки. Тобі будуть казати одно, а ти будеш робити друге, тебе лятимуть...».

Отже сталось інакше. Я працюю у дуже добрих хазяїв. Вони зі мною поводяться, як Ви, мої рідні. Мені дали кімнату, а в кімнаті окреме ліжко, столик, шафа, рукомийник, дзеркало. Чисто, світло, гарно. Постіль м'яка, чистенька. Ковдра нова, простині біленькі. В перші дні я дуже плакала, скучала за вами, але мені хазяйка не дозволяла плакати, не залишала мене саму. Всю роботу вона мені показала і навчила. Тепер мені хазяйка допомагає. Навіть, коли я, бувало, що не так зроблю, вона дуже ласкаво мені пояснювала і показувала і ніколи не сердилася. Як я рада, що Ви написали моїй хазяйці листа і подякували. Вона, як рідна мати, турбується про мене. Я стільки тепер маю одягу, взуття, сорочок, що дома я ніколи в світі не мала б. Свого я не одягаю, бо спочатку хазяйка не дозволяла одягати до роботи свій одяг, а тепер хоч би дозволила, то я не одягну, бо я поправилася і в пояску не сходитьсья.

Татуню мій рідний, скільки я тут світу побачила, скільки я тут доброго навчилася, які тут освічені люди і як їм добре живеться.

Моя сестричка Явдоха пише щодня. Їй також добре, але більше роботи, ніж у мене. Вона доїть корів, годує свиней, працює на полі, на городі. Своєю працею і життям вона задоволена. Вона скоро приїде у відпустку і Ви її не пізнаєте. Коли ми приїдемо додому, то будемо працювати інакше, тут ми працювати навчилися по-іншому, тут і життя інше. Що ми бачили за своє бідне життя? Я пригадую нашу стареньку хатину, Вас, мої рідні, нужду, бідність. Тут таких бідних, як ми, нема. У нас же, не зважаючи на те, що ми так гірко працювали у п'ятьох – не було ні корівки, ні свинки, ні курки, та й хліб був зрідка. Може Бог пошле по закінченні війни, і ми будемо жити, як живуть люди. Ви, через те, що у Вас є тепличка, вивели курчат. Коли б іще поросятко. Хліба є тепер, Вам вистачає, картоплі також – буде чим годувати худібку. Я працюю щиро і віддано. Це наша подяка за звільнення України. Наша праця наблизить кінець війни.

Хай Господь допоможе нам закінчити війну і зажити по-

новому. Щоранку і ввечері молюсь за всіх Вас, щоб Бог послав Вам здоров'я.

Кріпко цілую Вас.

Таня К.

Український кур'єр. – 1943. – 7 серпня. – № 16. – С. 3.

№ 41

**Інформація зі шпальт газети «Український кур'єр» –
«Від'їзд до Німеччини. Молодь України приступила до
своїх обов'язків у справі боротьби проти більшовизму»**

7 серпня 1943 р.

Згідно з розпорядженням про трудову повинність, відбулася в Ніжинській області (так у документі) вербовка на роботу в Німеччині. Усі завербовані добре знають, з якою увагою до кожної людини ставиться німецька влада, і з якою відповідальністю піклується вона про добробут українців. Після уважного медичного огляду були призначені до мирної праці у Великій Німецькій Державі цілком здорові та працездатні люди. Їх праця допоможе у запеклій боротьбі проти заклятого ворога України і приготує більшовизмові загибель.

В понеділок на цьому тижні від'їхав з Ніжина перший транспорт з 300 молодих хлопців і дівчат. За винятком хворих, усі пішли за закликком до цієї почесної праці. Це свідчить, що незважаючи на брехливу пропаганду советів, більшість українців певна, що в Німеччині немає насильства, голоду, нещастя, певна в тому, що буде прийнята там як товариш німецьких робітників. Адже Німеччина – батьківщина справжнього соціалізму. Там шанують і поважають робітника та його працю. Там піклуються про нього. Дякуючи охайному, гарному одягові та хорошому харчуванню, кожен робітник має вигляд справжнього європейця. Такими стануть і ті, що поїхали туди тепер. Повернувшись додому, привезуть вони з собою нові культурні звички й багато досвіду, якого набудуть вони за час перебування в Німеччині.

Від'їзд відбувся дуже урочисто. Багато офіцерів з комендатури особисто були присутні і проконтролювали, чи все добре підготовлено до подорожі. Архімандрит Нектарій з двома священиками відправив молебень, після якого звернувся він до від'їжджаючих зі словом, говорячи, що їдуть вони до мирної праці, їдуть на те, щоб дати можливість новим тисячам німецьких солдатів поспішити на боротьбу проти лютого ворога – більшовизму. Він закликав від'їжджаючих і їх близьких не забувати про цю велику мету.

Самозрозуміло, що рідні, які проводжали своїх дочок, синів та сестер, були засмучені, як це буває за кожної розлуки на певний час з тими, кого вони люблять. Безперечно, кожна розлука приносить смуток. Бо інших підстав для смутку не було: всі знали, що через певний час від'їжджаючі, веселі та здорові, повернуться додому. Але було кілька істеричних жінок, що так кричали, неначе на смерть випроводжували. Причини їх крику ніхто не може пояснити. Може, вони пригадали собі часи більшовизму, коли з України відправлялись численні транспорти нещасних, доля яких була вирішена за лаштунками НКВД і які вже ніколи не повернуться. Але тоді заборонено було і плакати. Ніхто ж з рідних не знав і не бачив, коли їхали ці безневинні жертви на муки і страждання. Тепер же, коли немає ніяких підстав для плачу, необхідно всім громадянам уникати таких сцен. Чи бачив хто, щоб солдати, які їдуть на фронт, плакали, або дикими голосами кричали? Наша ж молодь не на фронт їде, а наша подорож закінчиться ласкавим привітанням з боку німецьких робітників та мирною працею в повній безпеці. Всі повинні це розуміти й не забувати.

Німецьке керівництво дбало і про забезпечення харчами на дорогу. Кожен одержав досить хліба, ковбаси та горілки. Так само дбатимуть про це і протягом усєї подорожі. Крім того, забезпечено було досить місць у вагонах, устелених свіжою соломною.

Тепер нам залишається дождати перших листів з Німеччини, листів, в яких писатиметься про щасливе життя та виконання

обов'язків, що не лише Німеччині, а й Україні допомагає переможно закінчити розпочату Німеччиною боротьбу за визволення від більшовизму.

Український кур'єр. – 1943. – 7 серпня. – № 16. – С. 4.

№ 42

Інформація «Додаткова допомога збільшується», розміщена на шпальтах газети «Український кур'єр», щодо виплати допомоги рідним українських робітників, які працюють у Німеччині

10 серпня 1943 р.

Тільки що повідомлено, що допомога рідним робітників, що працюють у Німеччині, збільшена з 130 до 200 крб.

Цим Німеччина виявляє знову своє велике піклування про тих, що виконують свій трудовий обов'язок. Кожний, хто працює в Німеччині, заробляє стільки, що може робити заощадження та ще й посилати додому. Не зважаючи на це, сім'ї їх одержують ще й місячну допомогу в сумі 200 крб.

Виплата починається негайно.

Український кур'єр. – 1943 р. – 10 серпня. – № 17. – С. 1.

№ 43

Інтерв'ю кореспондента газети «Український кур'єр» з жителькою Чернігівщини Мариною Єрмоленко, яка перебувала на примусових роботах у Німеччині

14 серпня 1943 р.

Зважаючи на те, що тепер знову багато чоловіків і жінок їдуть працювати до Німеччини, вони самі і їх родичі постійно думають над тим, як живуть в Рейху, що їх там чекає. Німецькі збройні сили поширили багато листівок з відповідними поясненнями. Українці, що вже перебувають у Німеччині, теж повідомляють

звідти в листах. А цими днями один кореспондент «Українського кур'єра» зустрів землячку, що вже 6 місяців працювала в Рейху, і хотіла б знову туди повернутися. Вона прибула в українську батьківщину через вагітність.

Кореспондент «Українського кур'єра» розмовляв з цією жінкою і занотував найважливіше з її розповіді для читачів. Нижче подаємо повідомлення Марини Єрмоленко з села Безуглівки Ніжинського району.

Навесні 1942 року Марина Єрмоленко поїхала добровільно в Рейх. Вона потрапила до селянина в Кассельській області. Господарство має 50 гектарів землі. У селянина 20 корів, 6 свиней, 200 штук овець, багато курей і всякого приладдя, потрібного для обробки землі. Він має навіть власний трактор і власне авто. В сім'ї четверо малих дітей. З робітників, крім Марини, був ще один українець, один поляк, і один білорус. Праця Марини не була важкою, насамперед тому, що в домі і дворі було багато приладдя і устаткування і в доброму стані. Корів доїв старий німецький дояр. Робочий день тривав 13 годин, з яких треба відкинути час на обідню перерву й їжу ще три рази. Клімат у Кассельській області багато чим подібний до клімату північної України. Грунт глинястий і не такий добрий, як тут, але в наслідок доброї обробки і угноєння він дає набагато кращі урожаї. Земельні ділянки і шляхи здебільшого обсажені плодовими деревами. Особливо заслуговує на увагу те, що такі обсаження плодовими деревами є по всій Німеччині; плодів ніхто не краде, вони можуть цілковито встигати і потім їх збирає власник.

У зв'язку з вагітністю селянин надіслав Марину додому. Але дитина народилась уже в дорозі. Марина не одружена. Батько дитини – українець. Як добре Марина зуміла порозумітися з селянами виявляється з того, що вони їй, коли Марина ще якийсь час перебувала в одному таборі в Касселі, надіслали великий пакет з харчами. Цей селянин зміг дати Марині також кілька речей з одягу, якого їй не вистачало. Якщо ж український робітник працює в Німеччині один рік, то він одержує картку з пунктами

нарівні з німцями. Марина в своєму селі багатьом знайомим розповідала про прекрасне життя в Німеччині. Вона гадає, що Україна мусила б щонайменше 50 років працювати з найбільшим напруженням, якщо б вона хотіла досягти такого рівня культури і чистоти, яка є зараз в Німеччині. Але помешкання Марини вже має дещо від німецької чистоти і житлової культури. На нього приємно дивитись, і Марина з цього дуже щаслива.

І коли знову в її селі проводився огляд в зв'язку з здійсненням обов'язкової трудової повинності, вона говорила з усіма прибулими сюди людьми. Вона розповіла, як там добре їй було і як охоче вона повернулася б до Німеччини. Цьому перешкоджає лише її мала дитина. І переїзд до Німеччини, так розповідає Марина, добре обслуговується, є досить їсти й пити, з великою старанністю робиться медичний огляд. Українців, так каже Марина, дуже поважають у Рейху і як робочу силу і як людей. Всім своїм знайомим, які з хвилюванням, а часто і з турботою, думають про Німеччину, Марина завжди говорить, що нема підстав боятися Німеччини і праці в Німеччині, що, навпаки, для кожного українця і кожної українки радісно там жити і працювати, щоб багато чого навчитися і застосувати це потім на батьківщині.

Український кур'єр. – 1943. – 14 серпня. – № 18. – С. 3.

**Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до
Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр»
21 серпня 1943 р.**

Здрастуйте, дорогі тату й мамо, Галя, брат Павлуша, синок Вовочка і всі сестри! Передаю Вам свій гарячий привіт і бажаю всього найкращого у Вашому житті. Життя наше з Катєю проходить по-старому. У неділю я їздила до Каті. Я навчилась їздити на велосипеді. Уже купила собі велосипед. Катя одержує більш за мене – 21 марку, а я заробляла по 12 марок, а це добавили – одержую 16 марок. З одежі у Каті є в що зодягтися – селянин їй багато справляє одежі.

У мене є теж одежа. Прийшов наряд на нову одежу, то купила собі жакет, 2 кофти, спідницю, 2 сорочки, 2 штанив, 2 пари суконних чулок. Вся ця одежа тепла – зимова. Літньої одежі теж є досить: маю чотири пари туфель, биті валянки купила. Коли б можна було вислати додому посилку, то я б Вам вислала.

Робота тепер така: почались жнива, але не важко, бо тут усе роблять машинами. Роблю з 6 годин ранку до 9 годин вечора.

Напишіть, як Ви тепер проживаєте. Тату, поки на цьому кінчаю листа писати. Тату й мамо, не журіться. Я ось сфотографуюсь, то вишлю Вам карточку.

До побачення, передаю привіт Льолі, Ігорю, коли дома. Як бачитимете знайомих, то передавайте всім привіт і дайте адрес дівчатам.

Марія Коновка, с. Мрин, Носівського району.

Український кур'єр. – 1943. – 21 серпня. – № 20. – С. 3.

№ 45

З листів жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надрукованих в газеті «Український кур'єр» – «В Німеччині добре жити: є що їсти, є що пити і є в чому ходити»

24 серпня 1943 р.

З листа Галини Черняк до своїх рідних в с. Хибалівку Куликівського району.

Мамусю, Томочко, Альоша, Надя, Вітя, дідусю! Всім Вам і сусідам привіт й найкращі побажання.

Лист твій, Томочко, я одержала. Дуже дякую. Я зараз живу краще, ніж раніш. Харчі нам значно поліпшили. Крім цього, є досить городини: молоді картоплі, моркви, капусти, цибулі, гороху – скільки хоч! Крім пайка, ще дістаємо ковбасу і хліб. А як пайок, дають тричі на тиждень ковбасу та м'ясо. Харчі у нас слава Богу, – щоб довіку були такі.

Вітя, мій хрещенику, чи згадуєш мене? Цілую тебе кріпко і бажаю бути здоровим, вирости і всього, всього щасливого у твоєму молодому житті! Пишіть мені частіше. Кріпко всіх Вас цілую. Ваша Галя.

Український кур'єр. – 1943. – 24 серпня. – № 21. – С. 3.

**Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до
Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр»
28 серпня 1943 р.**

Липень 1943 р.

Мої рідні! Татусю, мамусю, Миша і Дуся!

Що це таке, що я тільки одного листа досі одержала, в той же час Шекера Оля одержала чотири. Мені дуже прикро, що Ви не пишете. Усі дівчата одержують листи з дому досить часто, а я – одного лише.

Ви ж мої листи справно одержуєте, а мене забули. Пишіть. Скільки у мене і братів, і сестер – є кому писати. До нас прийшла вістка, що до нас скоро прийдуть наші хлопці й дівчата – це дуже добре.

А ти, братику Миша, бий партизанів – бандитів, знищуй їх, бо вони руйнують наш спокій, наше життя. Що краще битимеш, то скоріше я повернуся додому.

Мамочко, я працюю на станції. Робота буває і легка, і важка, але роботи я не боюся. Нам видали постільну білизну, сказали, що скоро видадуть ботинки тощо.

Тут уже косять жита, обривають вишні. Ой, мамочко, щоб Ви тільки знали, як тут люди добре живуть, їдять так чудово.

У мене є щодня вільного часу досить і тому я ходжу на роботу до хазяйки: зриваю вишні, горох тощо. Хазяйка дала нам халати, по дві блузки, спідницю, 4 пари панчіх. Хороша ця людина, хазяйка. Вона працює у нас в бюро і мене знає. Дуже добре те, що я вже непогано розмовляю по-німецьки. З нами разом працюють полонені англійці і поляки. Тут усе можна купити з одягу і з харчів. Коли б тільки гроші. У неділю сфотографуюсь і пришлю Вам карточку. Привіт Дусі, Андрюші, Феді. Кріпко цілую Вас.
Лисенко М.

Український кур'єр. – 1943. – 28 серпня. – № 22. – С. 3.

Українські робітники в Німеччині.

Крім робітників-чоловіків, з України до Німеччини на працю виїхало багато жінок. На фото: українка, яку вважають сумлінною працівницею на заводі.

Фотографія, що змальовує працю українських жінок на німецьких заводах.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 12 липня. – № 77 (96).

Українські робітники в Німеччині.

На фото: українські робітники-спеціалісти в своєму добре обладнаному гуртожиткові.

Фотографія, що відображає побут українських чоловіків-заробітчан у Німеччині.

*Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942.
– 15 липня. – № 78 (97)*

Українські робітники в Німеччині. На дозвіллі.

Постановочна фотографія про дозвілля українських робітників у Німеччині.

*Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942.
– 17 липня. – № 79 (98).*

Українські робітники в Німеччині.

Опановують нову техніку.

*Фотографія з газетної рубрики
«Українські робітники в Німеччині».*

*Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». –
1942. – 19 липня. – № 80 (99).*

Українські робітники в Німеччині

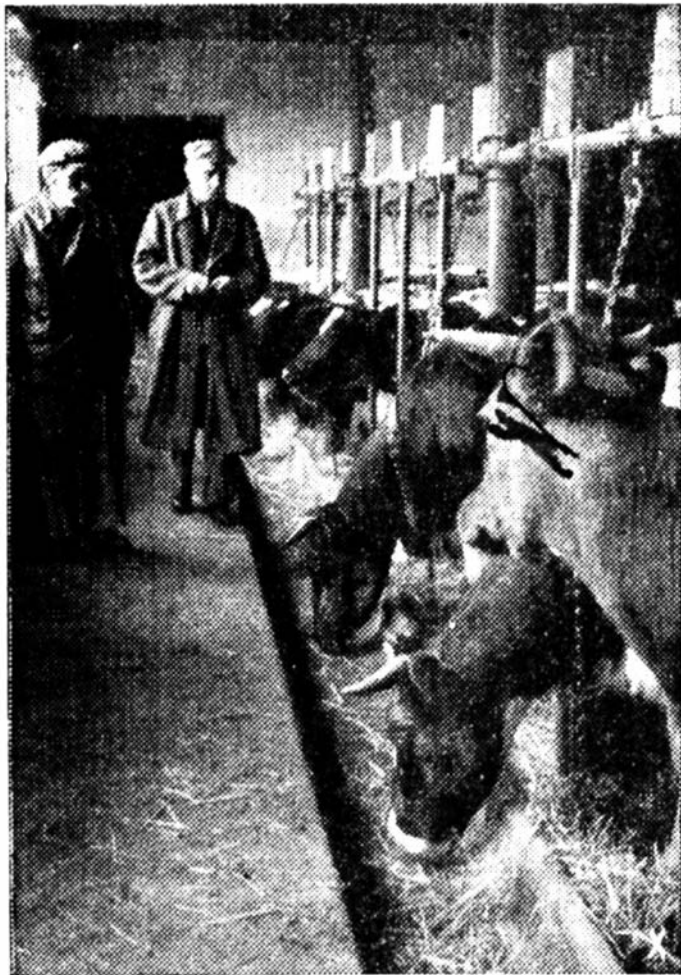

За роботою.

Фотографія-запрошення на роботу до Німеччини українських висококваліфікованих робітників.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 22 липня. – № 81 (100).

Українські робітники в Німеччині

Огляд тварин.

Фотографія, що змальовує працю українських селян на бауера.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 24 липня. – № 82 (101).

Українські робітники в Німеччині

На дозвіллі.

Момент дозвілля українських дівчат-заробітчан.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 26 липня. – № 83 (102).

Українські робітники в Німеччині.

Ділова розмова.

Українські заробітчани на німецькому полі.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 31 липня. № 85 (104).

Українські робітники у Німеччині

Взаємна допомога.

Фотографія, що пропагує тісні виробничі зв'язки молодих українських та німецьких робітників.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 21 серпня. – № 94 (113).

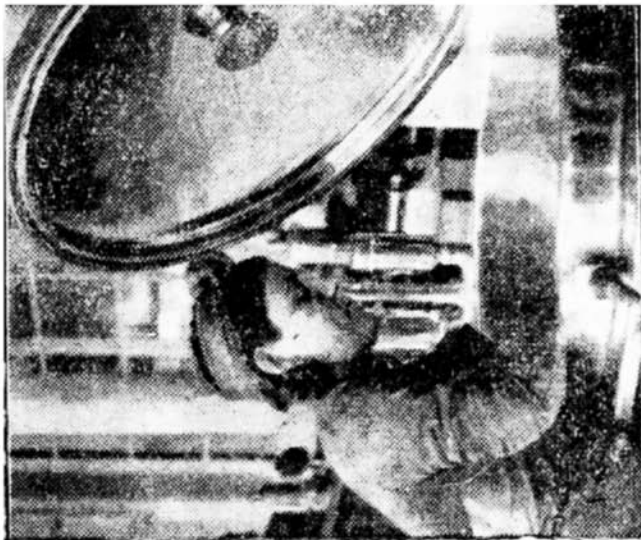
Українські робітники в Німеччині

Доїння корів.

Фотографія «Доїння корів», розміщена на першій сторінці газети «Українське Полісся», з метою залучення до роботи на німецьких фермах українських селян.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся» – 1942. – 26 серпня. – № 96 (115).

Українські робітнки на підприємствах в Німеччині

Фотографії, розміщені на шпальтах газети, що виходила на Чернігівщині в роки окупації, з метою залучення українських робітників у промислове виробництво Німеччини.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Поїсся». – 1942. 11 вересня. – № 102 (121).

На дозвілі

Медичний огляд

Фотографії, покликані переконати потенційних заробітчан у вирішенні всіх соціальних проблем під час їхнього перебування на території Німеччини.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся» – 1942. – 6 вересня. – № 100 (119).

Українки у святковий вечір

Фотографії, що запрошують на роботу до Німеччини.

*Державний архів Чернігівської області. – «Ніжинські вісті». – 1942.
– 4 липня. – № 29.*

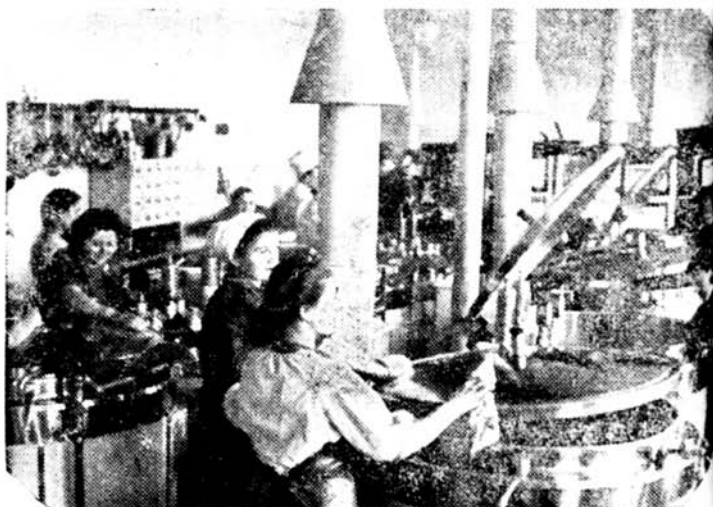

Чиста праця на чистій фабриці

Українці на сільськогосподарській
роботі

З цієї бездоганно чистої кухні
видається харчування

Український
робітник
біля
верстату

*Фотографія українського робітника,
який живе і працює в Німеччині.*

*Державний архів Чернігівської області. – «Ніжинські вісті». –
1942. – 8 липня. – № 30.*

Українці живуть у чистих і охайних
робітничих приміщеннях

Українці в магазині добирають
собі хороший одяг

*Фотографії, що пропагують умови життя українських
заробітчан у Німеччині.*

*Державний архів Чернігівської області. – «Ніжинські вісті». –
1942. – 8 липня. – № 30.*

Українські робітниці в Німеччині

Українські робітниці та робітниці, які працюють у Німеччині, живуть у спільних таборах і мають можливість у вільний час оглядати місто та його околиці. Ми бачимо на цьому фото українку біля машини до свердлування

Фотографія щодо праці українських робітниць в Німеччині.

Державний архів Чернігівської області. — «Ніжинські вісті». — 1942. — 25 липня. — № 35.

ТАК ЖИВУТЬ ПРНИКИ У НІМЕЧЧИНІ

Звичайно по закінченні роботи сім'я працює на городі. Багатий врожай оплачує цю працю.

З найбільшим задоволенням проводить свій час гірник у своїй простій, але хорошій квартирі в оточенні сім'ї, яка дорожча йому за життя.

Так живуть гірники у Німеччині

Педантичною чистою виблискуює будинок і вулиця. Увечері охоче обмінює досвідом, зібраним при обробці свого шматка землі.

Німецька фотографія про життя шахтарської родини.

*Державний архів Чернігівської області. — «Ніжинські вісті». — 1942.
— 23 грудня. — № 78.*

Українські робітники в Німеччині

Вони всюди веселі.

Фотографія, надрукована на перших шпальтах газети «Українське Полісся», покликана заохотити українську молодь виїхати на роботу до Німеччини.

Державний архів Чернігівської області. – «Українське Полісся». – 1942. – 2 серпня. – № 86 (105).

Часопис для міста і села

Ціна 50 коп.

ВІСТІ

Випуск двічі на тиждень

СУБОТА, 13 ЧЕРВНЯ 1942 РОКУ

№ 23

ЛИСТИ З НІМЕЧЧИНИ

ПОМ'ЯТТВО ВІСНОВА ПЕРЕМІЩЕННЯ З ФРОНТУ

Найкращою молодіжню кращої школи, зараз працює талановитим добровольцем, який був до війни в школі, працював, є середом у Німеччині. Через школу, який в терор бойовиками йованамі і сльозами мовою страшенні життя на війні з великою самонаміри і «соціалістичній рай». Вони, коли доводилося майже робити самі до їжі, поширившись багато різних речей, особливо наші війни. Можливо: «забороняли» вилучити тільки до їжі, похороше, а так передають менше оскільки, годяться рачи і дряво, як додано, охоту не дають».

Вони, що жито доводило вилучати поїздку до Німеччини, але для можливість наших молоді грати на цьому прями і «обрати» жаття в Німеччині та одобрятти зрештою кваліфікацій.

Своє відставку до Німеччини очолює група громадян з України. Було їх в один десятків і здебільше «але» вони розробляли історич, шістьма від вербування робітників. Рішало грати так чинило варту, а в даний час, з дозволу арештант, друзи до і соціалістичною мовою грати, зрештою, за «справу» місто, не всі йованамі робота і пропагандистів, можуть зайняти до реканції довести «Німецький Виступ».

Зозуля Воодоринк пише до своїх батьків:

«Варшувіте дорогі батьки! Я здоров і здорові. Не журитесь, якщо, по я мало пишу на досю істи, бо як ви приїхали до столиці, так і далі достально так і вносьте. Як і далі червоноармійці, тільки, заклоно йованамі, буржуазії і буржуазії, щоб приїхати на територію Німеччини. Той ми працюю в каміни, навіть добу, і до 4 рама на дені, і сало, і молоко, і вало, і багато інших».

3 квітня 10 жовт. 11 червня. 3 жовт. 1 жовт. Робота ясна, до побачення! Передайте привет усім хлопцям».

Адрес: Плянн, Шувійська №33, Лоула Фелар.

З листа, писаного мою адресу: Борина, Івану Дмитровичу Коку

«Я вибрив на місце праці 8 травня і дуже добре адаптувався. Працюю в господарстві, заробіток мав не великий. На роботу ішли, значовито, не могли, господар діяв «заочно». Так що тут істи, дуже добре. Мені хотілося б, щоб ти працював в гостях при нас 2 дні. Це б побачило, як тут ділоно. Культура і чистота. Близькість і те маювати нах поробиємо тут. Можливо Іванові образ жаття зможе побачити пляну з сів...».

Волох, проку тебе не рах, дай їсти лова буття вранка і вечеря, дай так зрозуміти і любоват працю, як пляну, і на цьому працю дай не змінити».

Лист від Фесюн Ольги до своєї матері

«Добрий день дорогая мам!».

В мене прибув гарний і знава і флора.

Завтра моя туша збере. Ішла від війни за 21 кілометр, Говорю, в якому я працюю, дуже хороше виконують. Тут багато українців, так по моту вноєю і хороще. Передайте мій привіт мамі, милому найкращому і любові. Як мамочко не журитись.

Ваша тато,
70/1-42 р.
Н.Варшувська № 137, Феларський район».

У листі Василя Сагайдака (з Ніскажи) між іншим читаємо так:

«...І в мене тільки пам'яті працюю в майстер. Майстер-хороша знавця. Купити мені пошту судовий, варту, сорочку і валикові лавки, на яку в тіліна сьогодні завчалося іти». Годить 3 раз з дню, заради роботи. У подорож «сформували» вранку фотографувати, йованамі привіт (як доброго) і спавати, що мені дуже добре. Майже савана жарко і грати каму з Ніскажем, то 2 б не чакати».

Адрес: Плянн р-н, Шувійська «Сагайдак», Василій Угані.

Лист від Дачевича Василя Кириловича до своїх рідних!

«Варшувіте, дорогі рідні! Я пишу лист з Німеччини. Школом тут дуже переважають ступінні привіт, і Вітру савати, тільки їсти легше, що мені не приємно. Днів в Німеччині август, добре. У вночому по 8, 10, 12, 20 такі ролити снові. Замало, стовисно і хлалити. Щоб оманта дати. Днів у Німеччині, треба написати майже історич. Хлалити, замовити там, як у нас колосили. Є жованамі пляни, пошту, поштовий, і так робити хлалити-кошитою, матерія».

В побачення! Писати відносно».

15 травня, 1942 року

Адрес: в Блахві, Дачевичу Борису Якушу».

Нещипоренко Г. В. пише листа до своїх батьків такового:

Зарплатити мені рідині!

Я пишу прохання на мамі, і мені додано принайти до господаря, а робити в господарстві ніяко майже господарю жовт. 8 жовт. і новий і другий хлалити. Писався тут дуже добре. Господарстві, в якому мавши 8 жовт. мені, Іваном є багато робити тут істи так, але горіти і жовт. рідні. Школом їсти 6 травня. Привіт мій Родина і знавцям».

70/1-42 р. Ніскажський район, с. Кошівка, Ніскажському Володару Савану».

11 червня

В українських Севастополях проведені в гострий бойовий боротьбі далші дії. Розв'язали контракти ворога були безуспішними. В перебігу війни сильнія постріляти істи на область Севастополя була захопленою у порту країни попадання бомб торговою пориботю на 1000 борт там величому літаку ворог вогор під тиском німецьких переміщих частин авар цілий ряд місцевості».

КАТАСТРОФИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ СОВЕТСЬКОЇ ПРОМИСЛОВИЦІ

Створилася в дошку очевидна сива сила переможного наступу німецької армії, захопленою агролією. За прикладом керетий стери маюте історичні приклади найкращими і внаслідок у промисловому відомстві області. Протяг України в її суверенних багатствах та вилучити більше жакі нісиди не змокут виконувати в рамках істих складних частин «СР».

Додано, що сивки першою опорно-війською господарства явилася і, особливо, військовий промисловий процес, заради керетий в руках лівій, і всі європейська частина СР, завдяки чому, захищеною бою вості в справляти, що так керетий для виробництва. Завали Моголо, декартара в істих політичних промислових мот не обмежують більшого економічного розволювання».

Ніскажню «архивізу» витягнув, як зможуть оманта успішно захищати довод за рахунок ліпшого другого бабачку. Компромісу, ніскаж, варшави, жовтій терор вранки, в його вичислення планово, пола не всі Україн жовтій дай, як за 2 тисичи кілометра і, до того ж, мере жаду основати до велью лише 13 промислових виробств потудил. Під цілковитим виступом пляну для війнних шипів та чистоту для портер Украї, Плянн з району захуриши докомандувати, вальдодарувати мідиною пляном, істи, з речі, в багатьох містах тос Фелари».

Було вступити ніскажського бабачку в велью речі для більше велью жовтій, Аляшавачення по розвитку Східного Сибіру».

★ ГОЛОШЕННЯ

1. Отриманим чотком поширився у нашій місцевості більшовицьким листівкам. Фальсифікована попереджає, що такі листівки мав, повинні негайно здаати їх. У кожному будні їх знайдено, той буде суворо покараний».

2. Одномочою попереджається, що на поширенні за непокозичих паличких чотку винуватих каратинється за законами військового часу».

ФЕЛЬДКОМЕНТАРА».

На Волгоградському фронті були відбиті сильні ворожі атаки з вкрайніми втратами для противника. Битвою артилерія з добрим успіхом обстрілювала рух кораблів у Кривотатарській бухті. Підводний човен і супровідний човен, що пливли з Ленінграду, завалено».

Біль англієцького підводного флота на 1000 борт в оставку не покинула бомбардирського катібру в 3 торгони кораблі середовища величини».

Давнього Союзу на Нарванді, але війна так внаслідок, що війна не розбута, становить»

Всі жакі, як поновочий за олюженню, завалено за Украй завешали сиві на противника мови в-танкурів і робітників отванні сиві, щоб як трохи відділити сиві боювання місто.

За Украй, не жакі добрі європейські бачи, не майже лав туди, що захищеної вили на листі жовтій-боювання 3 троту розбитий, що тут є, тільки за Шувійської області, завали істи-бури, що кім величому на овчанин є такості торф, але велью жовтій вало, до того ж, не-солово жавало іти, як і рани, основним літературою мільон європейської економіки грош, але туренті літературою укладеном доставку шлюх мели публікувати».

Завалена червоноармія Украї ніх на відпочинку ступіння вилучити. Крім поновочий виробкою спортивної і вичисля, треба таквою забавити харчави не бабачку ділове ролити «хлалити мот, до тільки дай шиканні області-Циренбургська та Чедобинська сиві жакі зрештою кілометрі сиві жакі зрештою».

Як основна сива металева база оманта, Украй мав не відпочинку ітоту армиваживому. Ролити велью потрібні не покидати навіть до мого військового знамення. Плянн на газга міншодарувати новімі містами-велью б прир. оманта».

Крім більшовицького нові, і велью робити частке час, пола вин остаточно буде знищений. На не вранки жовтій, Плянн, повелити до цього величому німецькому вироком».

Сторінка газети «Ніжинські вісті», на якій надруковані листи з Німеччини
Державний архів Чернігівської області. — «Ніжинські вісті». — 1942. — 13 червня. — № 23.

Українські Робітники в Німеччині на дозвіллі

Фотографія про життя українських робітників у Німеччині.

Державний архів Чернігівської області. – «Ніжинські вісті». – 1942. – 11 липня. – № 31.

РОЗДІЛ II

Документи нацистських органів влади

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 2

Документи нацистських органів влади

Одним із проявів встановленого нацистами «нового порядку» було налагодження справи вивезення з окупованої території до Німеччини українського населення – по одинці або цілою родиною – працездатного віку для роботи на виробництві та в сільському господарстві. Німецька адміністративна «машина», за сприяння колабораціоністів, запрацювала вже в 1942 році. Про це свідчать документи німецьких управ, що хронологічно охоплюють 1942–1943 роки. Це, в першу чергу, листування між волосними старшинами та сільськими старостами щодо складання переліку родин із членами працездатного віку, а також громадян жіночої та чоловічої статі віком від 14 до 55 років для вивезення до Німеччини. Педантичні німці вимагали від старост чіткого ведення документації, тому збереглися не тільки анкети на кожного вивезеного до Німеччини, а й загальні списки тих, хто повинен був з'явитися на біржу праці, а також тих, кого вже вивезено на роботу. У документах зазначено прізвище, ім'я, по батькові, рік народження громадян, яких збиралися вивезти до Німеччини (або вже вивезли), а також дані на батьків, майновий стан, кількість дітей із зазначенням віку тощо.

У 1942 році населенню роз'яснювалося, що до Німеччини добровільно може поїхати навіть ціла родина, якщо вона не має дітей молодше 14-ти років. Згаданий процес набув чималого масштабу. Саме про це свідчить наявність списків людей, які підлягали вивезенню.

В той же час, склалися документи щодо заборони на відправку до Німеччини громадян певних професій, майстерність яких була необхідна нацистам на окупованих ними територіях.

Владою чітко прописувався процес вербовки населення – розроблялися відповідні плани, зазначалися терміни виконання, число, місяць, час та місце збору майбутніх остарбайтерів тощо.

Використовувалися плакати-агітки, які пропагували німецький спосіб життя, обіцяли потенційним українським робітникам чудові умови праці та відпочинку, сучасну техніку, запрошували на роботу представників різних соціальних станів.

В той же час, до тих, хто невчасно виконував розпорядження районного старости або коменданта, застосовувалися жорсткі санкції.

Певний час німецька влада виплачувала членам родини вивезеного до Німеччини матеріальну допомогу. Деякі з них зверталися на біржу праці з вимогою виплатити гроші, також одночасно складалися відомості для виплати грошової допомоги.

Документи, зміст яких наведено вище, із зрозумілих причин – наявність прізвищ тих, хто співпрацював із загарбниками та тих, хто добровільно виїхав до Німеччини – не публікувалися (або публікувалися вибірково) й практично не вивчалися. Сьогодні вони стали ще одним джерелом вивчення історії Чернігівщини періоду Другої світової війни.

№ 47

Заклик окупаційної влади щодо набору громадян на роботу до Німеччини

1 січня 1942 р.

Возвание.

Украинцы и украинки.

Хотите ли вы найти хорошо оплачиваемую работу? Она Вам предоставится в Немецком государстве в больших и маленьких чистых фабриках и заводах с хорошими гигиеническими устройствами, с новейшими машинами последней конструкции.

Вы будете учиться для себя и своего будущего. Вы узнаете Немецкого рабочего, его дружбу, праздники, его отдых после оконченной работы, его образ жизни и также великое социальное благоустройство для своего трудящегося народа.

Вы узнаете великое – Немецкое государство, о котором,

прежние владельцы России сознательно подавали не верные картины и доклады в прессе.

После Вашего возвращения Вы будете рассказывать на своей родине о Германии и розъяснять своим односельчанам. Вы станете пропагандистами за великое Немецкое государство и его творящих людей.

В дальнейшем принимаются райуправами добровольные заявления на работу в Германию специалистов, учёных и не учёных рабочих обоих полов при предъявлении документов.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3110. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1. Копія.

№ 48

Список граждан села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини¹ 23 січня 1942 р.

Прізвище, ім'я та по батькові	Котрі виїхали добровільно	По вербовці
Тренба Ольга Пилипівна	1	
Жула Палажка Василівна	1	
Муха Іван Петрович	1	
Табачок Маруся		1
Роздайбіда Галька Карпівна		1
Яременко Мар'я Денисівна		1
Янчук Ганна Іванівна		1
Остапенко Ганна Михайлівна		1

Староста общого двору   Яременко

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3110. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 19. Оригінал.

№ 49

**Список працездатних чоловіків та жінок села Коти¹
Чернігівського району, яких завербовано на роботу до
Німеччини²**

20 квітня 1942 р.

№	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	Лишається сім'ї		Примітка
			Всього	з них працездатних	
1	Пундир Іван Іванович	1923	5	1	
2	Коваленко Микола Михайлович	1926	4	3	
3	Авдієнко Ганна Никифоровна	1918	4	4	
4	Польгуй Дуня Андріївна	1923	6	3	
5	Авдієнко Олексій Федорович	1906	6	4	
6	Авдієнко Варка Михайловна	1922	4	4	
7	Нітченко Микола Маркович	1926	6	4	
8	Авдієнко Павло Михайлович	1924	5	3	
9	Гук Настя Мартиновна	1922	5	3	
10	Янгель Михайло Юхимович	1925	4	3	
11	Ревая Ніна Іванівна	1922	4	4	
12	Неділя Виктор Максимович	1924	5	4	
13	Шудра Ніна Максимівна	1921	4	3	
14	Шклярєнко Володимир Никифорович	1918	2	2	
15	Авдієнко Микола Васильович	1925	3	3	
16	Кротко Наталка Іванівна	1921	6	4	
17	Тихомиров Микола Миколайович	1926	4	3	
18	Макаренко Ганна Яковлевна	1921	2	2	
19	Качура Тетяна Федорівна	1909	2	2	
20	Осипенко Ал-ндра Іванівна	1927	1	1	

Староста села   підпис

Секретар   підпис

¹ с. Коти до грудня 1973 року входило до складу Чернігівського району. Нині – складова частина м. Чернігів.

² Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3164. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 18–18 зв. Оригінал.

№ 50

Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до старости с. Коти¹ Чернігівського району щодо складання списку громадян, завербованих на роботу до Німеччини
21 квітня 1942 р.

На запитання деяких старост роз'яснюємо: на осіб, що добровільно зголосилися їхати на роботу до Німеччини, ніяких списків складати не треба; їх треба безпосередньо направити на Біржу праці (Чернігів, вул. Старокиївська № 2).

На тих, хто виділений старостою села, треба скласти списки в 2-х примірниках, з яких один примірник залишити у себе, а другий примірник надіслати в адмінвідділ Райуправи.

Голова Чернігівської

Районної Управи

Нач. адмінвідділу

підпис

підпис

Любко

Мочало

¹ с. Коти до грудня 1973 року входило до складу Чернігівського району. Нині – складова частина м. Чернігів.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 1. Оригінал.*

№ 51

Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Домашенка Івана Андрійовича, який виїхав на роботу до Німеччини¹

21 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого та його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума	допомоги	Термін	виплати

1.	Домашенко Іван Андрейович	1923	Домашенко Палажка Якимовна	1 чоловік		
----	---------------------------------	------	----------------------------------	-----------	--	--

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 55. Оригінал.

№ 52

Анкета громадянки Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Себер Ганни Іванівни, яка виїхала на роботу до Німеччини¹

25 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Себер Ганна Івановна	1926	Себер Мотря Юхимовна	2 чоловіки		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 50. Оригінал.

№ 53

**Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Гурченко Ганни Олександрівни, яка виїхала на
роботу до Німеччини¹**

25 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я, виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Гурченко Ганна Олександрівна	1926	Гурченко Катерина Дмитрівна	3 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 51. Оригінал.

№ 54

**Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Янок Палажка Євдокимівни, яка виїхала на
роботу до Німеччини¹**

25 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Янок Палажка Йовдокимівна	1925	Янок Йовдоким Андрійович	4 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 52. Оригінал.

№ 55

Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Янка Миколи Федотовича, який виїхав на роботу до Німеччини¹

25 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Янок Микола Федотович	1923	Янок Параска Степановна	3 чоловіки		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 53. Оригінал.

№ 56

Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Тарасенка Якіма Дмитровича, який виїхав на роботу до Німеччини¹

25 квітня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Тарасенко Яким Дмитрович	1904	Тарасенко Сонька Костянтинівна	1 чоловік		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 54. Оригінал.

№ 57

**Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до
бургомістра с. Коти¹ Чернігівського району щодо
проведення вербування на роботу до Німеччини
29 квітня 1942 р.**

За рознарядкою вербувальної комісії Ви повинні виділити 18 фізично здорових чоловіків й жінок віком з 14-ти до 55-ти років для роботи в Німеччині.

Вам вже було запропоновано це зробити й, коли це Вами не зроблено, негайно виділіть зазначену кількість людей, а списки негайно надішліть до адмінвідділу Райуправи.

Виділених людей до особливого розпорядження нікуди не надсилайте.

Коли з Вашого села вже виїхали добровольці, негайно сповістіть про кількість їх.

Голова Районної Управи   підпис   Любко

Нач. адмінвідділу   підпис   Мочало

¹ с. Коти до грудня 1973 року входило до складу Чернігівського району. Нині – складова частина м. Чернігів.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 2. Оригінал.*

№ 58

**Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до
бургомістрів сіл Чернігівського району щодо порядку
проведення вербування на роботу до Німеччини
5 травня 1942 р.**

В справі виділення робочої сили для надсилки до Німеччини, Райуправа НАКАЗУС Вам негайно з одержанням цього

надіслати всіх виділених до м. Чернігова до Біржі праці по вул. Старокиївській № 2.

Разом з виділеними повинні прибути староста села або бургомістр, який особисто представляє виділених відповідній комісії.

Ті села, які ще не подали списків виділених, мають негайно подати списки до Райуправи, а виділених людей одночасно представити до Біржі праці.

Райуправа ще раз НАКАЗУЄ ретельно перевірити списки виділених для того, щоб остаточно з'ясувати, чи не залишилась якась родина після виділення зовсім безпрацевдатного.

Одночасно Райуправа пояснює, що до Німеччини може поїхати навіть ціла родина, якщо в неї нема дітей молодше 14-ти років і вся родина ця бажає поїхати добровільно.

Голова Чернігівської
Райуправи

підпис Любко

Нач. адмінвідділу

підпис Мочало

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 3. Оригінал.*

№ 59

**Наказ Козелецької ортскомендатури¹ голові райуправи
щодо примусової відправки населення на каторжні роботи
до Німеччини**

15 травня 1942 р.

Вербовку на роботу в Германию необходимо проводить с большей энергией. Нам необходимо отправить еще 2400 человек² рабочей силы. Старостам сел необходимо позаботиться, чтобы в течение 10 дней завербовать на работу в Германию таких лиц от 15 до 55 лет:

1. Всех безработных.

2. Всех лиц, которые не занимаются срочной, необходимой работой.

Ортскомендант

¹ Місцева комендатура – німецько-фашистський місцевий орган військового управління на тимчасово окупованій території СРСР.

² На 25 травня було відправлено 485 осіб.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1429. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 181. Оригінал.

№ 60

Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області про вивезення населення на роботу до Німеччини

15 травня 1942 р.

Терміново

За рознарядкою Вербувальної Комісії, яку ми одержали сьогодні, Ваше село повинно негайно завербувати та надіслати до Куликівської райуправи для проходження медичної комісії та надсилки їх в м. Чернігів і далі до Німеччини 29 чоловіків та жінок, які повинні бути дійсно здоровими, віком від 14 до 55 років.

Отже, з одержанням цього, негайно проведіть цю роботу з таким розрахунком, щоб вказана вище кількість робітників була направлена без затримки, протягом не більше як двох днів, тобто 15 і 16 травня цього року.

В тому разі, коли добровільно завербованих осіб не вистачить, решту їх повинні виділити самі адмінстарости.

Відповідальність за виконання покладається персонально на адмінстаросту.

Всі вербовані повинні прибути до району з довіреним представником від старости села, та з їх списком, в неділю в 11 годин ранку.

Куликівський райстароста	підпис	Бонерт
Комендант	підпис	Гірш

Начальник адмінвідділу	підпис	Каптюр
------------------------	--------	--------

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3094. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1. Оригінал.

№ 61

Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області щодо заборони вивезення громадян визначених спеціальностей на роботу до Німеччини

22 травня 1942 р.

Куликовское райуправление сообщает Вам для руководства, что не должны приниматься и посылаться в Германию агрономы, зоотехники, маслоделы, сыровары, землемеры, слесаря, кузнецы, шоферы, монтеры и лесорубы, которые необходимы для восстановления местного сельского хозяйства независимо от того, находятся ли они на работе или нет. Предупреждаю все сельские вербовочные комиссии, а также админстаросты и старосты общин, что при отборе людей для посылки в Германию ни в коем случае не должны иметь места личные счета.

Райстароста	подпись	Бонерт
-------------	---------	--------

Начальник админотдела	подпись	Каптюр
-----------------------	---------	--------

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3094. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2. Оригінал.

2	-//- Марія Олексійов	1901	жінка	
3	-//- Михайло Самсон	1925	син	
4	Коваленко Дмитро Йовхимович	1905	голова	жив в чужій хаті
5	-//- Олена Гордійовна	1912	жінка	
6	Степан	1929	син	1 свиня і 2 подсвинки
7	Борис	1937	син	
8	Кириченко Михайло Іванов	1919	голова	живе в тещі, хати нема
9	-//- Марія Михайловна	1922	жінка	
10	Іван	1942		

Староста с. Атюші

Секретар   підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

² Позначки замість прізвищ вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3195. – Оп. 1.
– Спр. 31. – Арк. 162. Оригінал.*

№ 64

**Лист адмінвідділу Куликівської районної управи
адмінстарості села Вересоч Куликівського району
Чернігівської області про необхідність складання списку
осіб, завербованих на роботу до Німеччини**

23 червня 1942 р.

Куликовское райуправление предлагает Вам срочно с получением сего предоставить список на лиц, завербованных и отправленных в Германию только во вторую очередь, т.е. 23 июня 1942 года.

С указанием года рождения, количество с 7 до 14 лет в одной графе и свыше 14 лет – в другой, не учитывая ранее уехавших.

Куликовский райстароста   подпись   Бонерт

Начальник админотдела   подпись   Каптюр

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3094. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20. Оригінал.

№ 65

Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Биковця Андрія Яколовича, який виїхав на роботу до Німеччини¹

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я, того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Биковець Андрей Яколович	1924	Биковець Серафима Яколовна	4 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 43. Оригінал.

№ 66

**Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області Пастушенка Василя Трохимовича, який виїхав
на роботу до Німеччини¹**

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Пастушенко Василь Трохимович	1923	Пастушенко Трохим Костянтинович	3 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 44. Оригінал.

№ 67

**Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Червякової Варвари Ларіонівни, яка виїхала на
роботу до Німеччини**

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Червякова Варка Ларіонівна	1924	Червяков Ларіон Дмитрович	7 чоловік		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 45. Оригінал.

№ 68

Анкета громадянки Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Тимошенко Марії Андріївни, яка виїхала на роботу до Німеччини¹

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Тимошенко Марія Андріївна	1923	Тимошенко Устя Іполитовна	2 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 46. Оригінал.

№ 69

Анкета громадянки Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Сивець Марії Павлівни, яка виїхала на роботу до Німеччини¹

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Сивець Марія Павлівна	1922	Сивець Павло Гаврилович	3 чоловіки		

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 47. Оригінал.

№ 70

**Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Калініченка Олексія Гордійовича, який виїхав на
роботу до Німеччини¹**

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Калініченко Олексій Гордійович	1925	Калініченко Гордій Гнатович	3 чоловіки		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 48. Оригінал.

№ 71

**Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Тимошенко Варвари Павлівни, яка виїхала на
роботу до Німеччини¹**

24 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Тимошенко Варка Павловна	1923	Тимошенко Павло Прокопович	4 чоловіки		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 49. Оригінал.

№ 72

Зведений список громадян села Вересоч Куликівського району Чернігівської області, вивезених на роботу до Німеччини¹

25 червня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	Кількість душ. сім'ї залишилось дома	в тому числі	
				до 14 років	старше 14 років
1	Седячко Наталка Титовна	1911	4	1	3
2	Митус Василь Олексійович	1925	7	1	6
3	Грищенко Палажка Степанівна	1915	4	1	3
4	Заруба Дуня Семеновна	1920	3	-	3
5	Мурашко Маня Васильовна	1915	2	-	2
6	Бакуменко Галя	1919	3	-	3
7	Казімір Галя Миколаївна	1922	4	2	2
8	Прімак Палажка Олексіївна	1912	3	-	3
9	Сажай Пріська Гаврилівна	1920	1	-	1
10	Прімак Олена Івановна	1922	3	-	3
11	Данилевська Ольга Йосиповна	1922	5	1	4
12	Калюх Любка Михайловна	1915	3	1	2
13	Паньковська Маня Петровна	1924	3	1	2
14	Митус Параска Євтухівна	1920	3	1	2
15	Селюк Галя Пилипівна	1925	5	3	2
16	Паньковська Галя Семенівна	1923	3	-	3
17	Казімір Маня Оник[...]	1922	4	1	3

¹Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3094. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5. Оригінал.

№ 73

**Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Бондаренка Никифора Олексійовича, який виїхав
на роботу до Німеччини¹**

3 липня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я того, хто виїхав і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Бондаренко Некифор Олексійович	1927	Бондаренко Мелашка Яколовна	1 чоловік		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 41. Оригінал.

№ 74

**Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, Горбань Марії Петрівни, яка виїхала на роботу до
Німеччини¹**

3 липня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавшого і його адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я того, хто одержуватиме допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого до Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати
1.	Горбань Марія Петровна	1922	Горбань Петро Федорович	4 чоловіки		

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 42. Оригінал.

№ 75

Зведена анкета

громадян села Матіївка Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, які виїхали на роботу до Німеччини¹

3 липня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я виїхавших до Німеччини та їх адреса	Рік народження	Прізвище, ім'я тих, які будуть одержувати допомогу	Число членів сім'ї виїхавшого на роботу до Великої Німеччини	Сума допомоги	Термін виплати	Примітка
1	Себер Ганна Івановна	1926	Себер Мотря Юхимівна	2 чоловіки	130-00		25.4.42 р.
2	Гурченко Ганна Олексіївна	1926	Гурченко Катерина Дмитрівна	3 чоловіки	130-00		25.4.42 р.
3	Янок Палажка Йовдокимівна	1925	Янок Йовдокім Андрійович	4 чоловіки	130-00		25.4.42 р.
4	Янок Микола Федотович	1923	Янок Параска Степанівна	3 чоловіки	130-00		25.4.42 р.
5	Тарасенко Якім Дмитрович	1904	Тарасенко Сонька Костянтинівна	1 чоловік	-		25.4.42 р.
6	Биковець Андрей Яколович	1924	Биковець Серафима Яколовна	4 чоловіки	130-00		24.6.42 р.
7	Пастушенко Василь Трохимович	1923	Пастушенко Трохим Костянтинович	3 чоловіки	130-00		24.6.42 р.
8	Червякова Варка Ларіонівна	1924	Червяков Ларіон Дмитрович	7 чоловік	130-00		24.6.42 р.

9	Тимошенко Варка Павловна	1923	Тимошенко Павло Прокопович	4 чоло- віки	100-00	24.6.42 р.
10	Калініченко Олексій Гордійович	1925	Калініченко Гордій Гнатович	3 чоло- віки	100-00	24.6.42 р.
11	Сивець Марія Павлівна	1922	Сивець Павло Гаврилович	3 чоло- віки	130-00	24.6.42
12	Тимошенко Марія Андріївна	1923	Тимошенко Устія Іполитівна	2 чоло- віки	130-00	24.6.42 р.
13	Бондаренко Некіфор	1927	Бондаренко Мелашка	1 чоло- вік	130-00	3.7.42 р.
14	Горбань Марія Петровна	1923	Горбань Петро Федорович	4 чоло- віки	-	3.7.42 р.
15	Домашенко Іван Андрійович	1923	Домашенко Палажка Якимовна	1 чоло- вік	130-00	21.4.42 р.

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 1.
– Спр. 10. – Арк. 17. Оригінал.*

№ 76

**Заява¹ жителя села Количівка Чернігівського району,
Дуброви Івана Васильовича, до Біржі праці в місті
Чернігові на одержання допомоги родині завербованого
на роботу до Німеччини**

12 липня 1942 р.

**Я, Дуброва Іван Васильович, народився 1881 р. Проживаю
в с. Количівці, районі Чернігівському. Хлопочу про допомогу
тому, що мій (моя) син, дочка, брат і інші.**

¹ Заяву зроблено на стандартному бланку.

Прізвище **Дуброва**, ім'я **Василь Іванів**.² взятий на роботу в Німеччину, куди виїхав **26 червня 1942 року**.

Я сам непрацездатний.

Я запевняю, що до цього часу я був (чи була) на утриманні завербованого і до цього часу ми жили одним господарством.

Мені відомо, що я буду покараний, якщо я дам невірні відомості.

с. Количівка

Дуброва Іван В.

Висновок Голови Райуправи

Виплата допомоги підтверджується (не підтверджується), тому що

_____

_____

_____ *Стодолка*

²Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3164. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 7. Оригінал.

№ 77

Зведений список громадян села Вересоч Куликівського району Чернігівської області, вивезених на роботу до Німеччини¹

12 липня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	до 14 років	старше 14 років
1	Логвин Ганна Прокоповна	1925	1	4
2	Гриценко Ганна Порфірівна	1924	1	4
3	Гриценко Олексій Петрович	1926	1	3
4	Засць Олександра Петровна	1926	-	3

5	Дурицький Іван Романович	1927	2	2
6	Безь Іван Омелянович	1926	-	3
7	Черняк Оксана Тимофіївна	1927	-	3
8	Засць Одарка Дмитрівна	1921	-	3
9	Гнотенко Михайло Гаврилович	1927	1	1
10	Кошель Микола Родіонович	1927	-	3
11	Мурашко Варка Петрівна	1926	1	3
12	Примак Олександра Петрівна	1917	-	3
13	Федотов Михайло Харитонович	1926	4	5
14	Кантур Ганна Костівна	1928	-	4
15	Каращук Дуня Логвиновна	1905	-	-
16	Аврамець Олександра Григорівна	1922	1	2
17	Харченко Уляна Івановна	1922	-	-
18	Ярошенко Приська Порфірівна	1922	1	3
19	Голуб Уляна Івановна	1921	-	2
20	Примак Степанида Максимівна	1908	1	4
21	Примак Олександра Михайлівна	1921	1	3
22	Ковток Михайло Миколайович	1923	-	-
23	Гриценко Пилип Ларіонович	1926	-	3
24	Примак Горпина Григорівна	1923	-	4
25	Гриценко Ганна Порфірівна	1925	1	3
26	Дробний Григорій Сергієвич	1923	1	4
27	Компанець Ліда Кузьмовна	1926	-	2
28	Ковальчук Тетяна Кузьмівна	1925	-	3
29	Ващенко Горпина Івановна	1897	1	4
30	Дурицька Ганна Іллівна	1925	1	1
31	Сахно Федосія Трохимівна	1925	1	8
32	Пархомець Євдокія Степанівна	1925	-	2
33	Дурицька Ганна Степанівна	1919	-	3
34	Паньковська Олександра Павлівна	1926	4	2
35	Мягкова Ніна Никифоровна	1926	1	1
36	Суржик Параска Захарівна	1926	1	2
37	Савулій Марія Автоном[...]	1926	1	3
38	Селюк Галя Пименовна	1926	2	2
39	Примак Уляна Леонтівна	1909	-	2
40	Суржик Наталка Івановна	1925	1	1
41	Дашкевич Євдокія Сергіївна	1923	-	2
Всього 41 чол.			30	110
В початку 120			79	291

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3094. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 7–8. Оригінал.

№ 78

**Лист Чернігівської районної управи
до всіх бургомістрів Чернігівського району щодо порядку
заповнення бланків для громадян, завербованих на роботу
до Німеччини**

12 серпня 1942 р.

В додаток до наших листів № 3299 та № 4118 надсилаємо бланк заяви до Біржі праці, пропонуємо при заповненні його обов'язково зазначайте вік виїхавшої завербованої особи і час вибуття її до Німеччини (див. дописане в бланку).

Крім цього, в довідці, зразок якої надісланий Вам при листі № 4118, показуйте – «Вдова чи жінка мобілізованого до армії більшовиками і досі неповернувшогося, або дід, баба завербованого і т. інше».

При одержанні цього негайно перевірте родини, що зі складу їх дехто виїхав до Німеччини і підлеглим на допомогу (див. наш лист № 3299), але не подавших заяв, складіть заяви і з довідками про їх майновий та родинний стан негайно надішліть нам.

Як правило, допомога видаватиметься тільки до тої пори, поки завербований не повернеться додому, а тому бургомістри та старости зобов'язуються слідкувати за цим і при поверненні терміново сповіщати (хто повернувся і хто за цю особу одержував допомогу) Райопіку, аби уникнути зайвих недозволених виплат.

До Вашого відому всім родинам, яким дозволиться виплата допомоги, будуть видані квиткові книжки, за одержанням яких і перший раз допомоги повинні з'являтися до Райопіки обов'язково особисто сам одержувач і виклик яким через Вас надішлемо окремо.

Зав. відділу опіки

підпис

Козлов

Секретар

підпис

Ковальчук

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3164. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1–1 зв. Оригінал.

№ 79

**Відомість про кількість осіб села Григорівка
Дмитрівського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, які виїхали на роботу до Німеччини¹**

22 серпня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Кількість осіб, які виїхали в Німеччину з одного двору	Кількість членів сім'ї, які залишились дома старше 14 років	Кількість членів сім'ї до 14 років
1	Великоіваненко Корній Омелькович	1	4	2
2	Білик Микита Тимошович	1	2	2
3	Коваль Андрей Андрійович	1	3	-
4	Демченко Юхим Степанович	1	3	1
5	Панасик Василь Архіпович	2	4	4
6	Гаврутенко Грицько Онисович	1	-	-
7	Герасименко Катерина Антоновна	1	1	1
8	Рябченко Софія Петровна	1	2	2
9	Примає Катерина Платоновна	1	2	1
10	Штурман Ганна Леонтіївна	1	2	-
Разом		11	23	13

Староста села   підпис

Секретар села   підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3172. – Оп. 1.
– Спр. 31. – Арк. 26. Оригінал.*

№ 80

**Відомості про чисельність жителів села Вересоч
Куликівського району Чернігівської області та осіб,
вивезених на роботу до Німеччини**

8 жовтня 1942 р.

1. Кількість админстарост	1 чел.
2. Кількість писарей	1 чел.
3. Кількість заступників админстарост	1 чел.
4. Кількість иждивенцев у них: до 14 лет	3 чел.
старше 14 лет	9 чел
5. Кількість завербованих и выехавших в Германию	120 чел.
6. Кількість родственников у них: до 14 лет	79 чел.
старше 14 лет	291 чел.
7. Кількість населення: до 14 лет	909 чел.
старше 14 лет	2003 чел.

Админстароста

Писарь   підпис

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3094. –
Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 29. Оригінал.*

№ 81

Список

**дівчат села Атюші Батуринського району Чернігівської
області, які визначені на роботу до Німеччини¹**

16 жовтня 1942 р.

До Батуринської Райуправи

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	Примітки
	Дрозденко Марія Савковна	1925	
	Ковтун Марфа Ілльовна	1918	
	Зінченко Марія Тимофійовна	1921	

	Сатир Ольга Андрійовна	1923	
	Моргацька Галька Олексійовна	1900	
	Шкляр Приська Євдокимовна	1923	
	Рубаник Ганна Іванівна	1913	
	Півень Олена Яковлевна	1922	
	Карацюба Марія Іонозна	1925	
	Шкляр Оксеня Юхимовна	1923	
	Ричик Марія Антонозна	1913	
	Москаленко Ганна Єсиповна	1923	
	Крупина Уляна Іонозна	1915	
	Моргацька Оксеня Дмитрозна	1916	
	Шкляр Харитина Трохимовна	1919	
	Карацюба Приська Микитовна	1924	
	Жежкун Кулина Митрохвановна	1920	
	Ковтун Ганна Олексійовна	1924	
	Лупко Галька Петрозна	1926	
	Лупко Кулина Семеновна	1924	
	Карацюба Ганна Сахвонозна	1909	
	Двойнос Настя Фадеевна	1918	
	Пищенко Олександра Январовна	1922	
	Рубаник Секлета Михайловна	1919	
	Ковтун Уляна Петрозна	1917	
	Моргацька Санька Олександровна	1925	
	Медвідь Катерина Федоровна	1925	
	Рожок Параска Сергійовна	1901	
	Рубаник Приська Андрійовна	1925	
	Оліфіренко Євдокія Трофімовна ²	1924	Божок Федора
	Писаренко Марія Максимівна	1922	
	Приходько Оксеня Терешковна	1915	
	Рошчк Марія Куприяновна	1919	
	Савич Параска Івановна	1923	
	Шкарпетко Одарка Івановна	1913	
	Пищенко Ніна Опанасовна	1922	
	Козинець Марія Васильовна	1926	
	Двойнос Варка Парфенозна	1924	
	Ковтун Федора Олександровна	1922	
	Донець Оксеня Андрійовна	1921	
	Оліфіренко Ганна Андроновна	1923	
	Божок Марія Федоровна	1923	

Корецька Гапка Євтроповна	1920	
Юхно Федора Трохимовна	1922	
Коротка Уляна Тихоновна	1926	
Голомоза Приська Івановна	1916	
Голомоза Олександра Григоровна	1923	
Голомоза Тетяна Свиридовна	1924	
Москаленко Федора Степановна	1924	
Приходько Дунька Вакуловна	1921	
Левченко Марія Харитоновна	1921	
Левченко Марія Тихоновна	1922	
Юхно Христя Кононовна	1916	
Божок Марія Єпифановна	1923	
Куриленко Васька Омельковна	1923	
Божок Федора Леонтійовна	1922	
Божок Ганна Денисовна	1922	
Писаренко Ганна Петровна	1925	
Крупина Уляна Леонтівна	1917	
Рацко Палажка Максимовна	1920	
Куриленко Марфа Тимофієвна	1924	
Москаленко Маряна Михайловна	1910	
Писаренко Лександра Логвиновна ²	1923	
Писаренко Оніла Ярмолівна	1924	
Писаренко Дунька Опанасовна	1926	
Жежкун Марія Івановна	1925	
Романь Улита Зіньковна	1897	
Савич Улита Ліпейовна	1925	
Щербина Варка Федоровна ²	1925	
Левченко Ганна Климовна	1919	
Писаренко Марія Семенов.	1924	
Біла Уляна Мелетієвна	1902	
Руденко Марія Олександрівна	1913	
Приходько Настя Лавріновна	1924	
Сахно Ганна Єпифановна	1917	
Савич Катерина Петровна	1915	
Божок Уляна Панасовна	1911	
Сушко Приська Андрійовна	1911	
Пищенко Олена Герасимівна	1922	
Кобизька Ганна Юхимівна	1912	
Маргацька Олександра Семеновна	1918	
Нешта Марія Миколайівна	1922	

	Радченко Софія Пилиповна	1912	
	Карацюба Олександра Семеновна ²	1924	Маргацька Галька 1921
	Шкляр Марина Григоровна	1921	
	Приходько Ганна Степановна	1923	
	Хромова Оксеня Мартіяновна	1920	
	Жежкун Ганна Фоковна	1920	
72	Порівай Дунька Степановна	1919	
	Сергієнко Мотра Павловна	1922	
	Гайова Уляна Есиповна	1912	
	Лебедь Оксеня Прокоповна	1924	
	Игнатенко Варка Силіверстовна	1923	
	Карацюба Оксана Давидовна	1925	
	Карацюба Ганна Сергійовна	1921	
	-//- ² Марія Остаповна	1923	
	-//- ² Фекла Федоровна	1921	
	Ващенко Марія Філімоновна	1924	
	Пищенко Мокрина Микитовна	1924	
	Гуржій Катерина Овсимовна	1914	
	Ковтун Марія Максимовна	1920	
	~~Йовтушенко Катерина²~~	~~1918~~	
	Кісіль Варка Трофімовна	1916	

Старшина с. Атюші   підпис

Секретар   підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

² Закреслення та позначки замість прізвищ значаться згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3195. – Оп. 1.
– Спр. 19. – Арк. 187, 187 а. Оригінал.*

№ 82

**Оголошення Чернігівської міської управи щодо примусової
відправки жінок на роботу до Німеччини**

Не пізніше 19 жовтня 1942 р.

Все девушки и бездетные одинокие женщины в возрасте от 16 до 45 лет, проживающие в Чернигове, обязаны явиться с вещами к месту вербовки рабочих в Германию (город Чернигов, шерстяная фабрика, около вокзала) с 9 до 12 часов и с 14 до 16 часов для немедленного отъезда в Германию.

Явиться согласно следующего алфавитного порядка:

понедельник, 19 октября с.г., лицам с фамилиями на буквы

А, Б, В, Г, Д.

вторник, 20 октября

Е, Ж, З, И, Й, К.

среда, 21 октября

Л, М, Н, О.

четверг, 22 октября

П, Р, С.

пятница, 23 октября

Т, У, Ф, Х, Ц, Ч,

Ш, Щ, Ю, Я.

За невыполнение этого распоряжения, входящего в силу немедленно, последует суровое наказание. Местная управа.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р.–1429. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 178. Оригінал.*

№ 83

**Список громадян села Вершинова-Муравейка
Куликівського району Чернігівської області, які проходили
медичну комісію при Куликівській районній управі для
відправлення на роботу до Німеччини**

27 жовтня 1942 р.

№	Прізвище, ім'я, по батькові ¹	Рік народження	Годні	Збраковані	Причини збракування
1	Пікуль Марія Василівна	1897		збракована	
2	Макаренко Марія Михайлівна	1915	годна		
3	Здор Саша Івановна	1923		збракована	
4	Метловська Галя Лександ.	1924	годна		
5	Олекса Саша Антоновна	1916	годна		
6	Оснач Наталка Івановна	1901		збракована	
7	Зражевець Галя Ониськовн.	1926		збракована	
8	Уманець Наталка Григоровна	1924		збракована	відпустка на 14 днів
9	Мигрин Катерина Герасім.	1915		збракована	глуха
10	Мороз Галя Федоровна	1926		збракована	відпустка на 2 неділі
11	Баглай Параска Михайловна	1923		збракована	золотуха
12	Кулинич Степанида Омел.	1897		збракована	розширення вен
13	Митькевич Оксана Микитов.	1925	годна		
14	Борок Уляна Даниловна	1904	годна		
15	Ткаченко Валя Артемовна	1916	годна		
16	Кулинич Галя Михайловна	1916	годна		
17	Власенко Саша Федотовна	1900		збракована	хр. випод. матки
18	Ревко Марфа Василівна	1923		збракована	отит
19	Гацько Лисовета Михайловна	1912	годна		
20	Белевшук Уляна Петровна	1904	годна		
21	Вовк Люба Андр.	1921	годна		
22	Мороз Галя Федоровна	1926	годна		

23	Мигрин Варка Овсієв	1913		збракована	хр. бронхит
24	Павлович Параска Іванівна	1923	годна		
25	Пикуль Галя Павловна	1921	годна		
26	Власенко Саша Андріївна	1926	годна		
27	Тищенко Мотря Кіндратівна	1923		збракована	глуха
28	Кезля Петро Ничип.	1923		збракована	
29	Баглай Дмитро Петрович	1926	годний		
30	Пикуль Федор Павлович	1926	годний		
31	Мигрин Володимир Тарасович	1925		збракований	відпустка на 2 неділі
32	Заворотний Василь Кирилович	1926	годний		
33	Дяченко Іван Сергієвич	1925	годний		
34	Тищенко Миколай Дмитрович	1925		збракований	після менінгіту

Всіх, які проходили комісію 36 осіб, з них жінок годних 14, збракованих 12, чоловіків годних 6, збракованих 4.

Всього годних 20 осіб, збракованих 16 осіб.

¹Прізвища, імена, по батькові, кількість осіб у таблиці та підсумковому записі вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3092. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 1–1 зв. Оригінал.

№ 84

**Лист загального відділу Чернігівської районної управи до
бургомістра села Коти¹ Чернігівського району щодо
розсилки правил поштового зв'язку працюючих у
Німеччині з їх родинами**

30 жовтня 1942 р.

Надсилаємо 3 примірники правил поштового зв'язку працюючих у Німеччині українців та росіян з родинами, щоб роз-

клеїти їх для ознайомлення населення по всіх селищах Вашого бургомістрату на більш прилюдних місцях.

Секретар Райуправи підпис По[...]їтика

¹ с. Коти до грудня 1973 року входило до складу Чернігівського району. Нині – складова частина м. Чернігів.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 11. Оригінал.*

№ 85

**Лист Понорницької сільської управи Понорницького
(нині Коропського) району Чернігівської області до
старости Сороковського общинного двору щодо вивезення
населення на роботу до Німеччини**

1 листопада 1942 р.

Срочно организовать добровольный набор рабочих мужчин от 15 до 55 лет и женщин от 15 до 50 лет. По Вашему общинному двору ориентировочно должно быть завербовано 40 (сорок) человек и направить в г. Понорницу¹, а отсюда будут немедленно направлены на станцию Мена, прибывши в Мену, они будут уже снабжаться продовольствием.

Вербовку провести до 4-го июня.

Староста підпис Гапонов

Писарь підпис Малик

¹ Понорница смт, Понорницького (нині Коропського) району Чернігівської області.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3066. – Оп. 1.
– Спр. 13. – Арк. 1. Оригінал.*

№ 86

Список

громадян села Матіївка Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, які виїхали на роботу до Німеччини¹

4 грудня 1942 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Місце мешкання	Дата народ- ження	Фах	Дата виїзду до Німеччи- ни	Членів сім'ї		З них не працюючих
						До 14 р.	Старше 14 р.	
1	Себер Ганна Івановна	с. Маті- ївка	1926	хлібороб	25.4.42 р.	-	2	1
2	Гурченко Ганна Олексіївна	с. Маті- ївка	1926	хлібороб	25.4.42 р.	1	1	-
3	Янок Палажка Йовдокимівна	с. Маті- ївка	1925	хлібороб	25.4.42 р.	2	2	-
4	Янок Микола Федотович	с. Маті- ївка	1923	хлібороб	25.4.42 р.	-	3	-
5	Бондаренко Федор Павлович	с. Маті- ївка	1925	хлібороб	25.4.42 р.	2	1	-
6	Тарасенко Якім Дмитрович	с. Маті- ївка	1904	хлібороб	25.4.42 р.			
7	Биковець Андрей Яколович	с. Маті- ївка	1924	хлібороб	24.6.42 р.	1	3	-
8	Пастушенко Василь Трохимович	с. Маті- ївка	1923	хлібороб	24.6.42 р.	-	2	-

9	Червякова Варка Ларіонівна	с. Магі- ївка	1924	хлібороб	24.6.42 р.	2	4	1
10	Тимошенко Варка Павлівна	с. Магі- ївка	1923	хлібороб	24.6.42 р.	1	3	-
11	Калініченко Олексій Гордійович	с. Магі- ївка	1925	хлібороб	24.6.42 р.	-	3	-
12	Сивець Марія Павловна	с. Магі- ївка	1922	хлібороб	24.6.42 р.	-	3	1
13	Тимошенко Марія Андріївна	с. Магі- ївка	1923	хлібороб	24.6.42 р.	-	2	-
14	Бондаренко Некіфор Олексійович	с. Магі- ївка	1927	хлібороб	3.7.42 р.	-	1	-
15	Горбань Марія Петровна	с. Магі- ївка	1922	хлібороб	3.7.42 р.	2	2	-
16	Домашенко Іван Андрійович	с. Магі- ївка	1923	хлібороб	21.4.42 р.	-	1	-
17	Горбань Параска Івановівна	с. Магі- ївка	1919	хлібороб	25.4.42 р.	-	1	-

Староста села   підпис

Секретар   підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3196. – Оп. 1.
– Спр. 10. – Арк. 19. Оригінал.*

№ 87

**Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи
до бургомістрів сіл Чернігівського району щодо
порядку надсилання речових посилок родичам,
що перебувають на роботі в Німеччині**

7 грудня 1942 р.

На підставі відповідного розпорядження місцевої Комендатури, пропонуємо негайно оголосити всьому населенню таке: населення в місті і селі має можливість послати зимовий одяг своїм родичам, що поїхали до Німеччини. Треба давати тільки цілу і чисту одягу, білизну та черевики, запаковані в міцний мішок.

В посилки забороняється вкладати листи, харчові продукти і предмети, небезпечні в пожежному відношенні.

Ці пакети можуть бути послані тільки тим родичам, адреса яких точно відома, адресу треба міцно прикріпити на мішку. Дублікат адреси повинен лежати в мішку.

Залежно від коштовності посилаємої одягу видається плата до 250 крб. Мішки здати бургомістрам. Бургомістр перевіряє вміст мішка в присутності того, хто здав речі, записує на записці окремі предмети з прізвищем відправителя і робить на цій записці помітку про предложену плату.

Посилка знову запаковується на очах відправителя, а потім кур'єром відправляється Райголові.

Бургомістр веде список мішків, які здаються, щоб зробити можливим правильний розрахунок видачі оплати, бургомістр повинен розписуватися про прийняття одягу.

Виплата грошей за одягу проводиться в вигляді авансу через бургомістрів після того, як його буде оповіщено про розмір виплачуємих сум. Розмір виплачуємих сум призначає Вік-до Відділу Праці¹. Одержувач розписується в одержанні цієї суми.

Місцева Комендатура виплатить по цим квитанціям бургомі-

страм, в разі потреби Райуправа дасть можливість бургомістрам виплачувати ці аванси.

Голова Райуправи	підпис	Гуцев
Нач. адмін. відділу	підпис	Юкалов
З оригіналом згідно:		
Секретар	підпис	Ребдева

¹ Вік-до – Віртсшафткоманда

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 13–13 зв. Оригінал.*

№ 88

Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до бургомістра села Коти¹ Чернігівського району щодо порядку надсилання речових посилок родичам, що перебувають на роботі в Німеччині

18 грудня 1942 р.

В додаток до н/повідомлення про дозвіл надсилати посилки родичам, що працюють в Німеччині, роз'яснюємо:

1. Посилки не повинні бути зашиті, але тільки зав'язані для того, щоб Комендатура мала змогу перевірити речі, що вкладені в мішок.

2. Адреса повинна бути написана на дощечці з дикту² й прив'язана до вірьовки, якою зв'язана посилка. Така сама дощечка (дублікат адреси) повинна бути вкладена в мішок.

На крайній випадок адресу треба написати на клаптику матерії чорнильним олівцем й пришити її до мішка, але дублікат адреси обов'язково повинен бути вкладений в мішок.

3. В мішок також повинен бути вкладений опис (перелік) всіх речей, що посилаються, щоб мати змогу перевірити наявність з тим, що родичі надсилають.

На цьому опису бургомістр також проставляє свою попередню оцінку. Всі ці вказівки просимо взяти до уваги.

Голова Райуправи   підпис   Гуцав
Нач. адмінвідділу   підпис   Юкалов
З оригіналом згідно:
Секретар адмінвідділу   підпис   Ребдева

¹ с. Коти до грудня 1973 року входило до складу Чернігівського району. Нині – складова частина м. Чернігів.

² Тонка дерев'янна пластинка.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3164. – Оп. 1.
– Спр. 18. – Арк. 16–16 зв. Оригінал.*

№ 89

Список осіб села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини¹

20 квітня 1943 р.

№ п/п	Фамилия, имя	Год рождения	Профессия	Место жительства	Примечание
1	Яковенко Валя	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
2	Ериненко Катя	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
3	Остапенко Клава	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
4	Евгушенко Николай	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
5	Ганач Ганна	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
6	Гамага Николай	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
7	Радимова Варя	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
8	Фурса Клава	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
9	Удовиченко Андрей	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	

10	Фурса Григорий	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
11	Кошарий Надежда	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
12	Елушко Николай	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
13	Понюмаренко Иван	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
14	Ясько Мария	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
15	Кулиш Федора	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
16	Цибуля Федор	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
17	Яременко Александр	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
18	Муха Феофан	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
19	Кошик Иван	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
20	Фостий Клава	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
21	Дудко Иван	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
22	Фурса Николай	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
23	Яковенко Валя	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
24	Шепа Василиса	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
25	Шелестянко Уляна	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
26	Янчук Марфа	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
27	Буренко Анна	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
28	Ильченко Ольга	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
29	Шкода Надежда	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
30	Харченко Лидия	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
31	Харченко Иван	1929	с/хозяйство	с. Фастовцы	
32	Сидорченко Евгения	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
33	Муха Степан	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
34	Науменко Екатерина	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
35	Стельмах Анна	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
36	Ясько Мария	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
37	Ясько Михаил	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
38	Добришь Андрей	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
39	Шарапа Григорий	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
40	Шарапа Михаил	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	
41	Шарапа Петро	1924	с/хозяйство	с. Фастовцы	
42	Шарапа София	1923	с/хозяйство	с. Фастовцы	
43	Ковалюк Параска	1925	с/хозяйство	с. Фастовцы	

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3110. – Оп. 1.
– Спр. 25. – Арк. 3 Оригінал.*

№ 90

**Лист капітана оргскомендатури¹ міста Батурін
Чернігівської області до Батурінського районного
бургомістра щодо порядку вербування населення
на роботу до Німеччини**

7 травня 1943 р.

Оргскомендатура Батурін

№ 407/43

До Батурінського Районного Бургомистра

Згідно одержаних Вами плакатів та листівок від Головного Пункту, з відозвою до населення про зобов'язання робочої сили (розпорядження § 1) вербуються всі чоловіки та жінки 1923-1925 рр. народження.

Всі бургомістри повинні згідно існуючих списків доставити персонально всіх зобов'язаних за слідуючим планом:

Понеділок 10 травня 1943 року, Батурін

7 годин: 102 чоловіків зобов'язаних
10 -//- 130 жінок -//-

Вівторок 11 травня 1943 року

7 годин: Матіївка 56 чоловіків, 72 жінки зобов'язані
10 -//- Кербутівка 33 -//- 34 -//- -//-

Середа 12 травня 1943 року, Обмачево

7 годин: 120 чоловіків зобов'язаних
10 -//- 15 жінок -//-

Від зобов'язання принципово звільняються:

Бургомістри та старости, службовці райуправи, лікарі, ветеринари, санітарний та ветеринарний персонал, гома та шума (охоронники та поліцейські).

Крім того зобов'язані 1923-1925 рр., які працюють як робоча сила на військових або сільськогосподарських роботах та з'являються крайне потрібними, можуть бути опротестовані бургомістрами особисто на комісії.

Відправка на роботу в Германію мусить бути проведена зараз же після Комісії.

Зобов'язані після комісії повинні взяти з собою одяг та харчування на один-два дня.

Клопотання на витрату для одягу, взятого з собою, можуть бути пред'явлені комісії, а також саме клопотання про утримання залишених членів сім'ї.

Музичні інструменти та інше можуть бути взяті з собою і використані в Німеччині у вільний час (як звичка на батьківщині).

Чоловіки та жінки, які після огляду комісії будуть ухилятися від розпорядження про зобов'язання, будуть притягнені до зобов'язання військовими частинами.

Доводиться до відому Районних бургомістрів, також бургомістрів названих сіл, що вони є персонально відповідальні за своєчасну та точну явку зобов'язаних.

Капітан

підпис

¹ Місцева комендатура – німецько-фашистський місцевий орган військового управління на тимчасово окупованій території СРСР.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3196. – Оп. 1.
– Спр. 16. – Арк. 21. Копія.*

№ 91

**Заява громадянки села Фастівці Бахмацького району
Чернігівської області до Бахмацької біржі праці щодо
одержання допомоги**

6 липня 1943 р.

До Бахмацької Біржі Труда
від гр. с. Фастовець¹ Харченко
Насті Григорівни, 1885 р.
народження

Заява

25 червня 1942 року моя дочка Харченко Дунька Дмитрівна, рожденія 1923 г., виїхала на роботу до Німеччини.

Уже пройшов рік. Багато таких, як я, одержують допомогу, а мені до цього часу не довелось одержати нічого. А тому прошу звернути увагу на мою просьбу – дати відповідну допомогу.

підпис

¹ Село Фастівці Бахмацького району Чернігівської області.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3110. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 3. Оригінал.*

№ 92

Лист Куликівського районного старости бургомістрам населених пунктів Куликівського району Чернігівської області щодо повідомлення районної управи про наявність сімей у населеному пункті, рідні та близькі яких вивезені на роботу до Німеччини

19 липня 1943 р.

В целях выдачи денежного пособия семьям лиц, уехавших на работу в Германию, предлагаю выяснить наличие указанных семей в таком отношении:

1. Действительно ли уехавший в Германию содержал на своем иждивении семью или в значительной степени помогал семье
2. Нуждается ли семья уехавшего в Германию в пособии
3. Имеется ли несовершеннолетние или больные члены семьи
4. Временно или непостоянно нетрудоспособен проситель пособия
5. Инвалиды согласно справок медицинской контрольной комиссии

Указанные сведения срочно сообщите райуправе для высылки Вам соответствующего количества бланков прошений о выплате денежного пособия по числу указанных семей, для заполнения по всем вопросам и возвращения в райуправу, для дальнейшей отсылки Черниговской Биржи Труда на предмет утверждения и выплаты пособия.

Куликовский райстароста

підпис

Бонерт

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3094. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 3. Оригінал.

№ 93

**Лист старшини Івангородської волості¹ старості села
Фастівці Бахмацького району Чернігівської області про
необхідність вивезення сімей для роботи на території
Німеччини**

25 липня 1943 р.

Старості села Фастівці

Згідно розпорядження Воєнно-хозяйственного коменданта м. Бахмач з Вашого села необхідно виділити 14 сімей для виїзду на роботу в Німеччину, указану кількість сімей виділити з таких общин:

община № 54	11 – 3 сім'ї
--/-- № 55	3 – 11 сімей

В кожній виділеній сім'ї повинно бути обов'язково дві душі працездатних. На будівлі, скот майно і речі, які не можна буде взяти з собою власникові буде видано схоронна розписка хозкомандного, до моменту повернення їх обратно. Списки виділених сімей завтра 26.07.1943 року нарочним до 12 годин дня доставити в м. Бахмач хозкоманду обов'язково.

Старшина Івангородської волості   підпис

Секретар   підпис

¹ Так в документі.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3110. –
Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 10. Оригінал.*

№ 94

**Заява громадянина села Фастівці Бахмацького району
Чернігівської області до Бахмацької біржі праці щодо
одержання допомоги**

26 липня 1943 р.

До Бахмацької Биржі Труда
від громадянина общого двору № 59
села Фастовець¹
Жули Сергія Васильовича

Заява

Прошу Бахмацьку Биржу труда видати мені за мою сестру Жулу Палажку Васильовну, котра виїхала в Германію по вербовці в 1942 році в квітні місяці, пенсію за весь період перебування її в Германії.

Прохач

підпис

Староста

підпис

Рахівник

підпис

¹ Село Фастівці Бахмацького району Чернігівської області.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3110. –
Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 12. Оригінал.*

№ 95

**Список громадян села Ховми Борзенського (нині
Борзнянського) району Чернігівської області, які виїхали
на роботу до Німеччини¹**

1 грудня 1943 р.

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Місто народження і адрес	Рік народження	Спеціальність	Дата виїзду до Німеччини	Кількість залишилося сім'ї			Примітка, повернення
						До 14 р.	Вище 14 р.	З них непрацездатних	
1	Бажанов Іван	Горьківська обл. Воротинський р-н с.Каменка	1904	майстер хімії	-	-	-	-	-
2	Дрога Ганна	с. Ховми	1919	сіль госп.	3 липня	-	4	-	50
3	Федь Марія	с. Ховми	1920	сіль госп.	3 липня	1	3	1	повернулася
4	Микитенко Надія	с. Ховми	1924	сіль госп.	3 липня	2	3	2	100
5	Іллюша Ганна П.	с. Ховми	1922	сіль госп.	3 липня	1	3	1	100
6	Іллюша Марія	с. Ховми	1921	сіль госп.	3 липня	-	2	-	100
7	Погребняк Ганна	невідомо	1925	сіль госп.	3 липня	-	-	-	-
8	Слинько Ганна	с. Ховми	1922	сіль госп.	3 липня	-	3	-	100
9	Галепа Марія	с. Ховми	1923	сіль госп.	3 липня	1	3	2	100
10	Михайленко Олек.	с. Ховми	1922	сіль госп.	3 липня	1	4	1	100

11	Ольгович Ганна	с. Берес- товець	1926	сіть госп.	3 липня	3	1	-	130
12	Головань Леонід	Харк. обл. с.Дергачі	1920	сіть госп.	3 липня	-	4	-	100
13	Шелудько Ганна	с. Ховми	1919	сіть госп.	3 липня	-	4	1	100
14	Іваній Настя	с. Ховми	1918	сіть госп.	3 липня	-	3	1	100
15	Іваній Марія	с. Ховми	1920	сіть госп.	3 липня	1	4	1	повер- нулась
16	Мендель Володимир	м. Київ	1926	сіть госп.	3 липня	-	-	-	повер- нувся
17	Парнасецький Савка	с. Ховми	1902	сіть госп.	3 липня	-	3	1	100
18	Якуба Степан	с. Ховми	1914	сіть госп.	3 липня	1	2	-	100
19	Радченко Степан	с. Ховми	1919	сіть госп.	3 липня	-	4	-	100
20	Гиленчак Петро	с. Ховми	1924	сіть госп.	3 липня	-	2	-	100
21	Пісня Микола	с. Ховми	1926	сіть госп.	3 липня	-	2	-	100
22	Даниш Іван Андр.	с. Ховми	1924	сіть госп.	7 червня	1	4	1	100
23	Іваній Григор. М.	с. Ховми	1921	сіть госп.	7 червня	-	4	-	100
24	Даниш Мих. Ів.	с. Ховми	1905	сіть госп.	7 червня	-	3	-	повер.
25	Ващенко Петро Г.	с. Ховми	1924	сіть госп.	7 червня	-	3	-	повер.
26	Слинько Іван Савич	с. Ховми	1918	сіть госп.	7 червня	1	3	-	100

Староста

Секретар

підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3100. – Оп. 1.
– Спр. 31. – Арк. 3– 3 зв. Оригінал.*

№ 96

**Список громадян села Жернівки Коропського району
Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини¹
Не пізніше 1943 р.**

№ № актов	Фамилия, имя уехавшего в Германию	Год рождения	Дата отъезда в Германию	Родственное отношение к получающему пособие		Фамилия получающего пособие
1	Пампуха Григорий Пилипович	1925	05.05.42	получ.	сын	Пампуха Пилип
2	Сакун Акулина Гавриловна	1905	17.07.42	получ.	дочь	Сакун Мотрона
3	Кравченко Анна Васильевна	1907	17.07.42	получ.	сестра	Кравченко Сол.
4	Сакун Петр Федотович	1917	05.05.42	получ.	сын	Сакун Варвара
5	Кравченко Владимир Александрович	1924	15.05.42	получ.	сын	Кравченко Евд.

Старшина села

підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3120. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10. Оригінал.

№ 97

Список громадян села Городище Коропського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, які вихали на роботу до Німеччини¹

Не пізніше 1943 р.

№ акта	Прізвище, ім'я поїхавшого в Германію	Рік народження	Дата від'їзду в Германію	Родственне отношення к отримувачу пособіе	Прізвище, ім'я отримувача пособіе	Сума отриманої місячної виплати	Кількість отримувачів членів сім'ї		Кількість трудоспособних	
							до 14 лет	и свыше 14 лет		
1	Семенова Ганна Григор.	1924	24.06.1942	батько	Семенов Грицько Павл.	130 крб.	-	4	2	910
2	Нивродська Варка Мак.	1926	08.05.1942	маги	Нивродська Марія Тер.	130 крб.	-	3	-	1105
3	Семенцова Катерина Ів.	1924	08.05.1942	батько	Семенов Іван Мих.	130 крб.	5	3	2	1105
4	Колотурський Микола Ільк.	1922	24.06.1942	батько	Колотурський Ілько Вас.	130 крб.	2	3	2	910
5	Чередниченко Ганна Павл.	1923	24.06.1942	батько	Чередниченко Павло Влад.	130 крб.	2	4	2	910

6	Личик Олександра Григ.	1919	08.05.1942	батько	Личик Грицько Петр.	130 крб.	-	3	2	1105
7	Личик Ольга Григ.	1922	08.05.1942							
8	Кузьменко Ольга Федор.	1924	08.05.1942	батько	Кузьменко Федор Иван.	130 крб.	2	4	3	1105
9	Юхименко Ольга Павлов.	1925	02.05.1942	мати	Юхименко Анастас. Дм.	130 крб.	3	3	3	

Старшина

Свердлов

Писар

підпис

¹ Прізвища, імена, по батькові вказані згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – ф. Р–3120. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13. Оригінал.

РОЗДІЛ III

Листи жителів Чернігівщини, яких було вивезено на примусові роботи до країн Третього Рейху

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 3

Листи жителів Чернігівщини, яких було вивезено на примусові роботи до країн Третього Рейху

З ідеологічних причин упродовж десятиліть листи примусово вивезених до Третього Рейху в роки Другої світової війни українців були засекречені й майже недоступні для користувачів.

Примусове вивезення мирних громадян відіграло провідну роль у перетворенні України на джерело робочої сили для економіки Третього Рейху. Загалом із України на примусові роботи до Німеччини було вивезено близько 2,4 млн осіб. Яку кількість вивезено з Чернігівської області невідомо. У доповіді обласної державної комісії із встановлення та розслідування злочинів нацистів зазначено, що було вивезено 41 578 осіб. Але це не повні дані.

Наприкінці 1941 – на початку 1942 років розпочалася агітація з метою залучення українських добровольців до виїзду в Рейх для «будівництва нової Європи». Їм пропонувалися різні блага: висока зарплатня, смачна їжа, опанування спеціальностями тощо.

Але перші звістки вивезених про те, які насправді були умови перебування в Німеччині, швидко змінили настрої людей на окупованій території. З весни 1942 року почалося примусове вивезення українського населення.

Для збирання робочої сили в містах, як правило, використовували облави, в селах майбутніх оstarбайтерів методом залякування збирали поліцаї.

Неволя починалася ще в дорозі – переповнені товарні вагони, відсутність санітарних умов, за непокірність – розстріл. По приїзді – карантинні спецтабори, а потім – ринки робочої сили, де робітників купували за ціною до 18 марок за жінку та 25 марок за чоловіка. Саме тут українці ставали власністю підприємців або сільських господарів. Умови роботи, проживання та

оплати праці були різними й залежали від багатьох факторів. Практично обов'язковим було носіння на одежі знаку «OST».

Листи з неволі склалися та надсилалися за певними правилами – 2 листи щомісяця й виключно на поштових картках, що містили чисту сторінку для відповіді. Таку систему листування було запроваджено з метою цензурування.

Повернуті із забуття листи відображають повсякденне життя в неволі: умови праці та побуту, раціон харчування, розмір оплати праці, покарання за провину, міжособистісні стосунки тощо.

Презентовані джерела несуть суб'єктивну авторську оцінку, адже вони ілюструють сприйняття війни кожною окремою людиною. У той же час листи дають змогу оцінити масштаби брехні про «новий порядок» та пропаганди про працю на користь Рейху.

№ 98

Лист Мартиненко Олександри, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

19 листопада 1942 р.

Добрий день, мої рідні: моя дорога мамочка і братики Ваня і Гриша. Передаю я Вам свій чистосердечний, скуцаемий привіт з воздушними поцілуями, з побажанням щастя і здоров'я у Вашій житні. За 4 місяці я посилала 3 письма, які повернулись мені обратно, а це пишу вже третю открытку, але не знаю, получили ви вже хоч одну чи ні, писала я мало, а тепер я писатиму на неділю 2 открытки, так що надіюсь, що ви получите хоч одну. Я одноразово пишу і в Чернігов, то коли получу, напишу і вам про їхню житнь. Дорогая мамочка, я живу в городі Тезей, роблю на фабриці Цухнера, де виробляються відра та банки для консервів. Живу в бараках з руськими девочками. Житнь моя може вам звісна, а якщо не знаєте, то я ще пишу, що живу дуже добре і за мною, мамочка, не журіться, не плачте, одно тільки моліться

Богу, може Бог pomoже вернуться мені знову до своєї рідної мамочки, яка може день і ніч плаче, і журиться за своєю дитиною, але я Вас умоляю, надійтесь на мене, що я житиму непогано, бо я привична до якої тільки хочеш жити, мені не привикать, так що живіть собі, содержуючи в собі тільки одного Бога, бережіть своє здоров'я, це саме главне, що я Вас прошу. Мамочка, все що осталося з барахла дома, я думаю, що воно не буде мішати, коли його скласти все вмісто, і хай воно лежить, бо коли вернусь, то воно мені пригодиться, тому що січас війна і нажити буде не так то легко. Дорогая мамочка, всі дівочки получають письма та открытки, а я ніяк не діждуся, прошу дуже, пишіть мені открытки, які я Вам висилаю, на одній я пишу, а другу відріжте і напишіть мені, а также можете писати і письма. Пишіть мені, як живете тепер Ви, чи є хліб, чи є Вам яка-небудь допомога, якщо немає, то треба добиваться. Допомогать Вам должны хоча в малій кількості. Одним словом, рідна мамочка, пишіть все-все, бо Ваші письма для мене – все життя в далекій стороні. Пишіть, кого забрали ще в Німеччину, хто прийшов з плену, чи прийшов Домашин Федосій, і як вона тепер живе, передавайте привіт від мого щирого серця, привіт дядьку Петру і тьоті Ганні, Борі, Зої і Валі, Якову, Наташі, Колі, Паші, Марусі, Валі, Петі, Загребельским, Максимовським, усім сусідам, знакомим, товаришкам Олі, Проні, Марусі, одним словом, усім, усім, а также і Федоту Павловичу, якому виношу подяку за указаніє путі в жизнь. Писати є що, та ніде, так що на цьому кінчаю. Ждіть від мене частіше, а я буду кожного дня ожидать від Вас. До свіданія. Да, ще забула просить Вас, чи пишуть письма ті, що їхали разом в Німеччину зі мною?

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1 – Спр. 3. – Арк. 106–106 зв. Оригінал.

№ 99

**Лист Зубко Олександрі, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

29 листопада 1942 р.

Здрастуйте, дорогіє родителі, дядя Вася, тетя Зоя, братишка Боря. Бабушка, как ваше здоровье, не получавши целый год писем, я не могу узнать о вашей жизни, и ще передавайте привет моей родной мамочке, тату, сестре Наде и братику Ване.

Сообщаю я вам, что я в настоящее время нахожусь жива и здорова, чого и вам желаю. Проживаю с 10 мая в Германии, работаю на фабрике, работа тяжелая. Так как я послала несколько писем до вас, также само и у Мариуполь, но ответа не получаю, ни на одно письмо, то я не знаю, что вам и писать. Первое письмо я получила от Тани 26.09.1942 года, с ней я ехала в Германию вместе, но нас разбили, и только сейчас я узнала, как она проживает, работает тоже на фабрике, только на текстильной. Пишите, може от ее получаете письма. До свидание, жду ответа.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 42–42 зв. Оригінал.

№ 100

**Лист Павелко Катерини, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

7 лютого 1943 р.

Дорогая мамочка, пишу Вам коротенького листа і не надіюся, щоб Ви получили. Дорогіє родніє, якщо получите, то дайте ответ. Ми живі і здорові, щоб його не дождавав тільки такого життя, ну нічого, треба якось пережить. Писала б більше, но нічого, бо не знаю, як і що, якби ответ получила, то б писала

нового. Саша Бурлачила поїхала із хворими додому, но не знаю, чи вона доїхала, чи ні. Якщо одержите листа, то опиши все, де хто, чи Коля дома, де Надя, Вера. Дорогіє родні, опишуйте все. Ми живемо в Германії, но всі думки і душа на рідній Україні, і коло рідної мами і сестер. До свіданія. Привіт із Лясковіці до Івангорода од дочок і сестер. Катя, Дуся.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9. Оригінал.

№ 101

Лист Павелко Катерини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

8 лютого 1943 р.

Доброго здоров'я, дорогіє родніє: мама і сестрички, і племінниці. Ми пока живі і здорові, до которого часу, дорогая мамочка. Я Вам уже посилала нескілько таких почтовок і письом, а од Вас не одержувала, то я не знаю, чи Ви одержали, чи ні, я нічого не знаю, і оце знову ж пишу. Мамочка і сестриці, якщо Ви получите, то сійчасже дайте ответ, хоч два слова, яка Ваша жизнь. Наша жизнь серьодка на половині, вообщем хорошо пока, а що буде дальше, то я не знаю, буде видно, як і що. Мама і сестриці, за нами не скучайте і не журіться, ми скоро повернемось, приїдемо на один місяць додому. Дорогая мамочка, ми живем в місті Лясковіці, ходим робимо і гуляємо, і все оце така наша жизнь, вообщем усе подобно. Напишіть, як Серьожа, де Коля, де Вера, все, де хто, чи дома, чи де? Все опишуйте. Пока, до побачення. Дорогіє родніє, не забувайте дочки і сестричок Каті і Дусі. Місто Лясковіца. Писала дочка Катя.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9 зв. Оригінал.

№ 102

**Лист Малюги Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

5 березня 1943 р.

Здрастуйте, дорогіє родителі: тато і мама, братік Гриша. Передаю вам від щирого серця низенький поклон і сповіщаю вам, що я жива і здорова, чого і вам желяю найкращого життя.

Дорогіє родителі, я вам пишу 7 открытку, а ответа нема, чи не получаете, я не знаю, що таке у вас. Я живу нічого, роблю на фабриці м'ясній. Тільки того погано, що дуже скучаю за вами. Нас дуже далеко завезли – 4000 км. Я ніколи не думала, що я сюди попаду. Таточко, пропиши, чи Гриши не забрали. Як мамине здоров'я і ваше. Чого ви мені не хочете писати листів, чи забули про мене. Пишіть, які новості в селі. Зо мною десять івангородських дівчат, 5 загребельських: Б. Марія, Малюша Г., Н. Лавріна, Галя Лавріненко. Передавайте привет родним і знакомим. До свіданія, крепко целую тата, маму, Гришу. Писала дочка Марія.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 93–93 зв. Оригінал.

№ 103

**Лист Остапенко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

7 березня 1943 р.

Добрий день, рідні: батько, мати, Вера, Костя, Катя і Коля. Во первих строках мого письма спішу увідомить я вас, що я жива й здорова, чого й вам желяю – всякого благополуччя.

Сьогодні саме іде такий дощ, як йшов у Бахмачі, як ви возили Івана Постов[...].

Тепер я живу по-старому, между хорошими людьми, як на-приклад, Параска і Онопчиха. Хожу іще не гола і не боса, згадайте 1933 р. Якби побачиться, то було б що розказувать, і не тільки поганого, а й хорошого. Чого ви мені не напишете письма, чи і вам не можна? Пишіть, чи дома мої товариші, я думаю, що вже є багато новинок. Правда, уже тиждень, як я впала із автомашини, то забила руку, як загрузала доски. Ну уже поправилась. Проносьте мій костюм і спідницю суконну, тільки обережно, як і я берегла, а тоді перетрусить нафталином.

До скорого побачення. Ваша дочка Надя. Цілую кріпко всіх. Мій папаша. До свіданія.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 7-7 зв. Оригінал.

№ 104

**Лист Рєви Парасковії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

10 березня 1943 р.

Добрий день, дорогая мама і брат Альоша. Ми живі і здорові, того і вам бажаємо. Мамо, ми їхали сюди 10 днів. А тепер робимо у хазяїнів, ні в одного, а близько, кожен день одна до однієї ходимо, робим коло корів. Мамо, ми в селі такі 3 нас, попали ми і Залезна Надя з Загребеллі, а то нікого не знаємо й де. Мамо, як Ви почуєте, хто з дівчат прислав пісьмо, то візьміть адрес і пришліть. Мамо, не журіться за нами, не плачте. Братік, дорогенький, слухай матері, бо вас тикі двоє нещасних. Мамо, нам тут добре, роботи хватає, а їсти тоже є що. Мамо, так додому хочеться, що аби крила, дак прилетіла б. Передаємо привіт

низенький мамі рідній і брату Альоші, і хрещеній, і хрещеному, і Клаві, і Наді, сестричкам і тьотці Євдосі і братіку Серьожі, і всім родним і Жуковим, Шури, Володі і дяді, і тьоті.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 24–24 зв. Оригінал.*

№ 105

**Лист Десятник Ганни, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

3 травня 1943 р.

Доброго здоров'я, мої рідненькі: мама, тато, Катя і Коля. Передаю я вам свій щиросердешний привет, що я жива і здорова, чого і вам желаю в вашому найкращому житті. Перш за все я вам пропишу, що я сійчас знаходжусь у хазяїна, є тут одна україночка, уже робить тут у його 10 місяців, то мені і нічого, бо вона може переводити по-українські. Із дому нас їхало багато, а тепер не знаю, де хто, одну тільки знаю, тут у сусідньому селі Вера Кравченко, Сергійкова, оце я тільки одну і знаю, а то поки нікого. Мамо, і ви тато, пропишіть, чи ще всі дома, чи тато дома, я тільки і думаю, чи дома тато, а то подумаю, заплачу, що скучно за домівкою, та й усе. Нічого не зробиш, нада робити. Їхали ми 14 днів, на Паску були в дорозі, то всі заплакали, та нічого. З цим досвіданія, пишіть ответ, передаю привет братіку Колі, сестриці Каті, мамі і тату, всім останнім родним, подругам від дочки Галі. Яка я, вспомніть.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 34–34 зв. Оригінал.

№ 106

Лист Заковоротної Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

3 травня 1943 р.

Добрий день, мої дорогі, рідненькі мамочка, Міла і Шурочка! Як я за вами, мої рідненькі скучила, то не можу вам і передати. Доїхала я, а також і всі інші, хорошо. Зараз ми всі в Германії, ми думали, що будемо всі вмісті, але вийшло, що всі окремо, лише сестри вмісті. Через Клаву і я сама, бо вона хотіла зі мною, а там, де я живу, треба хоч і дві, то більших за неї, то тепер я сама, нема ні з області, ні з району біля мене. Лише є українці, то далеко дуже від мене.

В Германію привезли нас в город Мюнхен, а звідси розділили по хазяїнах. Мене забрали в місто Поллінд. Коли мене привели, то тут уже робила одна 10 днів, то ми тепер з нею вдвох, вона полька. Живу я, мамочко, пока гарно. Хоч і робота є, то зате годують дуже гарно. Тут дуже велике хазяйство: 15 корів, 8 свиней, утят і курей не считала. Робочих дуже багато. Корови доїмо у трьох. Тут живе 12 монахинь, дуже здоровий дом, тут і церква, і все, і вони дуже роблять, нам роботи багато не загадують. Устаєм у 5 часов. Їмо 5 раз. Мамочко, моя рідненька, дуже і дуже прошу тебе, що не плач за мною, не журись, бо вся твоя журба відбивається на мене тут. Коли буду жива, то вернусь. Я знаю, що вам, мої дорогенькі, мамочка і Мілочка, без мене дуже скучно і ви все плачете за мною.

До останнього часу всі івангородські дівчата були вмісті і хлопці теж. На комісії були в Києві і в Германії. А в бані 3 рази, ще в Польщі. Мамочко, мені один дядько в Германії дав адрес Надін, то напишу листа. А Шурочка який уже, я і забула, який він, і вас, мої любі, рідненькі наче бачу тільки уві сні. Мамочко, прошу тебе ще раз, що не плач, бо я знаю, яка ти, плачеш до тих пір, пока не заболієш. Будьте здорові, діждетесь мене і

будемо знов умісті. Передавайте привіт усім родичам і Проні, Валі, якщо дома. Цілую Вас всіх безщотно раз. Ваша Маня. До побачення!!!

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 39–39 зв. Оригінал.

№ 107

**Лист Коленка Василя, жителя
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

3 травня 1943 р.

Здрастуйте родниє папаша і мамаша і мої родниє браття. Я жив і здоров, що і вам желяю найкращого в житті. Я нахожусь в Германії, работаю в хазяїна, нас тут 7 робочих, 2 французи, 1 поляк, 1 німець, 2 дівчат українських. Коло мене в другого хазяїна робить Костюк Степан Савович, ми бачимось, а тиї друззя по других селах і фабриках. Я живу хорошо, не журітця за мною, я через 6 місяців буду дома. С тем досвіданіє. Пишіть ответ мені по цьому адресу, що написано вгорі, фамілії моєї не пишіть, а пишіть так, як ото єсть. Передаю вам привети і передавайте всім друзям. З тем до свіданіє, жду ответа. Коленко Василь Т.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 46 а–46 а зв. Оригінал.

№ 108

**Лист Романенко Олександрі, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

5 травня 1943 р.

Здрастуйте, мої родниє: тато і мама, і брати Вася, Вова, Гриша і сестриця Ліда. Я живая, здорова, доїхала благополучно, я

їхала одинадцять суток, я нахожуся у Германії, нас із Івангорода десять дівчат: Куценко Надія, Сен[...] Чорноног, Ліда Герасимова. Я роблю на заводі, на м'ясному, робимо от семи до восьми. Не журіться, як жива буду, то побачимося, а то були б крила, то я летіла б. Живіть, не журіться, мені живеться хорошо, як ви знаєте, жаль, що я не взяла із вас карточки, і сестрі Наді привіт низенький і зятю Сашку і Колі, і свасі, і дяді Махею, привіт і дядечці. Мамо, перешивайте Ліді платте, хай вона знає, що у Ліді була сестра Саша. Лідочка, слухай маму, бо мама стара, я вам шлю открытку, то дайте ответ на оце, я жду ответа, я цілую праву руку, мама і тато, усіх, як получите, то дайте ответ.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 26–26 зв. Оригінал.

№ 109

Лист Чорноног Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

5 травня 1943 р.

Здрастуйте, мої родніє: папаша, мамаша, сестриця Катя, братік Ваня. Я пока жива і здорова, чого й Вам желаю. Я нахожусь у Німеччині, город Шонгару. У хазяїна, старик і старушка, 5 штук скоту держать. Мені пока хорошо, у суботу 1 травня приступила до роботи. Дівчат зо мною нема ніяких, одна Манька Лантухова, бачимось частенько. Прописуйте, які у вас новості, чи нічого не чули про Васю, пропишіть мені. Дуже скучила за Вами, наче не бачила уже год. А Вас прошу не плакати і не журитись, мені тут буде хорошо. Уділи хорошо, і їсти тоже хорошо, то мені плохо не буде. Пишіть, як Ви там нащот роботи, чи обробились, як ви доживали, чи хватило того, що було, а пока, до свідання мої родніє, жму крепко усім руку, целую нещотно раз папашу, мамашу, сестрицю, братіка, дедушку. Передавайте привіт дядьку Кор[...], тьотці Галі, Івану, Андрею.

Пишіть, як Ви проводили Паску? Я проводила Паску у вагоні, їхали дві неділі. Як у Вас там, чи цвітуть сади? Тут уже цвітуть. А с тем, до свідання, целую всех нещотно раз. Передавайте привет тьоті Євдосі, дяді Артему. Як там, чи не чуть Юхима? Передавайте Олі Хоменковій, Моті, Тоні, Валеріку, бабушці, дівчатам, Любі, Дуні, Олі. Чорноног Марія Никифорівна.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63–63 зв. Оригінал.

№ 110

**Лист Сороченко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

6 травня 1943 р.

Добрий день, мої родніє. Написала 2 открытки разом. Перш, чим вам розпочати писати листа, я вам передаю свій далеко сердечний привет. Дорогіі родніє, до Германії ми їхали 12 суток. Написала була я вам пісьмо, то воно мені через 7 днів вернулося, бо пісьма не ходять, тільки открытки. Я живу сама, не знаю нікого, де хто. До хазяйки я попала сама і Маруся тоже сама, од мене 14 кілометрів, я до неї їздила. Хазяйство в мене: 9 штук скоту, 7 штук овець та 12 штук курей. Роботу я роблю не важку, кошу траву скоту, картоплю сажу, дрова пиляю та рубаю, лист гребу. Дорогіі родніє, я живу добре, є що пити й їсти, одєжі я своєї не ношу, а ношу їхню в будень і в неділю. Встаю я в 6 часов ранку і роблю до 6 часов вечора. Напишіть, чи Галя дома, та що ви робите, пишіть, які новості, може хто з переляку вийшов замуж, або оженився, то напрасно. А нам тепер в Германії робиться добре, живеться тоже добре. Їсти на день дають 5 раз. Скоту в хазяйки дойного 5 штук, то для нас хватає й молока й масла. Нас тільки 3 души.

В Германію ми приїхали 30 числа в 3 часа вечора, а

1 травня мене забрала хазяйка, то до 6 часов вечора я поробила, а в 7 часов вечора до мене прийшли дівчата та хлопці, вони вже роблять другий год. Тільки вони от мене далеко, одна дівчина 2 кілометри, а друга 3 кілометри, то хоч вони і далеко, то все ж ми один до одного ходимо. Дівчата западної України, а хлопці з Галичини. Ваша дочка Сороченко Надія. Передаю привіт мамі Олі, Каті.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 35–35 зв. Оригінал.

№ 111

**Лист Денисенко Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

9 травня 1943 р.

Добрий день, дорогії родителі: мама і сестриці Вера, Ліда, Клава і бабушка. Я вам сообщаю, що я жива і здорова, того і вам желаю в житті вашій. Мама, мені тут жити добре, їсти і пити є що, все, чого хочеш, тільки одно те, що скучно за Вами і думаєш, як Ви там живете, чи город запахали, чи посадили, і чи у Вас є що їсти? Щоб написали мені все, як Ви дома живете і пропишіть, чи більше нікого не брали після нас. Мама, я живу недалеко від Ліди Шевченкової, кожний вечор буваємо одна в одній. Мама, я вам уже одно пісьмо написала, то я написала вам ще открытку. Мамо, роблю я все тут, що й дома. Мама, я Вам шлю одну открытку чисту, щоб ви на ній мені написали ответ, і зверху написаний по-німецькому мій адрес, то щоб написали цей адрес внизу під маркою наш адрес, а ваш адрес напишете уверху проти марки. Роблю я у пана. Шлю привет вам мама, і сестрицям Вері, Ліді, Клаві і бабушці і передавайте від мене привет Моті Зубко, Олі, Сороченко Галі, Улянні, Сороченко Гапі і Ни[...] Юхиму, Па-

лажці і М[...]. Ну, мама, пока з цим досвідання, остаюсь я пока жива, здорова, того і вам желаю.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 33–33 зв. Оригінал.

№ 112

**Лист Кравченко Віри, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

9 травня 1943 р.

Добрий день, дорогая мама і сестрички Наташа і Надя. Перш за все повідомляю, що я жива і здорова, чого і вам желаю в вашій житні і передаю вам щиросердечний привіт і крепко цілую всіх вас. Мамо, доїхали ми благополучно, їхали 2 неділі, так що Паска була в Польщі. Нас 3 рази банили. Мама, багато дівчат постригли, бо були воші, а мене підстригли. До Мюнхена їхали в одному ешелоні з хлопцями, а там розбили. В Германії нас розібрали хазяїни. Я попала до корів порать 30 штук, то дуже тяжко, ну нічого. Близько нема нікого, і не знаю, де дівчата. За 3 км від мене тільки Галька Вирищуквої Вірки, їй попало дуже хорошо. Мамочко, прошу Вас, пойдіть до Федосі, хай поворожить, чи побачу вас коли, чи ні, і напишіть мені. Пойдіть до Христі, до Султанки і спитайте її, де вона бере открытки, то як можна, то достаньте і напишіть мені. Тут нічого не відомо, коли додому, ми нічого не знаємо. Сестрички ріднесенькі, прошу вас великою просьбою, не обіжайте мами, і вговоряйте їх, нехай не плачуть, щоб діждалися мене, бо я дуже хочу побачить їх. Страшно скучила за Вами, мамочко, за сестричками, за тьотью, і братіками, і за всіма-всіма, і за рідною Україною. Прошу вас, передайте привет тьоті і братікам Антоновим, Корольчишиним і всім знакоми-

Сестрички, ще раз вас прошу, не обіжайте мамочки, і слухай-

те їх, щоб вони не сердились. Мені плохо, ну нічого не зробиш. Може колись побачимось, то буде що розказувать. На цьому я кінчаю. Передаю привет мамочці, сестричкам, тьоті, братікам, Присьці Я[...], Ніні Я[...], Насті Е[...], Федосі, Сашку і всім знакомим. Мені було б легше, якби я знала, чи Наташа дома, а то як здумаю, то не могу перенести. Мамочко, не плачте, і не журіть-ся, ждїть мене, мо побачимось. Мій адрес ото вгорі, на цьому кінчаю. Цїлую всіх вас.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 56–56 зв. Оригінал.

№ 113

**Лист Реви Єфросинії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

14 травня 1943 р.

Лист писаний 14 травня від Приськи Р. до сестри Вери і тьоті Ольги, Наталі, Марусі, Серьожі. Перш за все я хочу повідомить, що я жива і здорова, того і вам желаю. Ну, тепер пропишу, Вера, про свою жизнь. Мені на щод кормов, то тут краще, хліба скільки хочу їм, і всі корма хорошо їм, таке, що я його скільки і живу, то не їла, і видали мені одежу, аби вернуться додому, то було б у чому ходить. Я живу у селі Вердені, у хазяїна, він дуже хороший і вона, то мені добре, зі мною поляк і полячка, то поляк гарно українську мову поніма, оце тільки мені гарно, бо німці по-своєму балакають, а я ще не вмію. Я вже написала мамі 3 откритки, ну чи вони получили, чи ні, і прошу тебе, Вера, щоб написала своїх дівчат адрес, то я хоч пісьма писатиму. Ми їхали 12 суток і прожила я 2 неділі, і пишу тобі, Вера, откритку, і прошу тебе дуже, щоб ти ходила до нас і помагала матері, розвеселила, хай не плачуть, я таки думаю вернуться додому, як би дав Бог і ще хоч раз усіх побачить. Вера, дуже тобі дякую за те, що ти мені все шила в неділю, хай тобі Бог здоров'я дає. Ну, Вера,

пропиши, чи приїхала ваша Надя, чи самі ви тішите Грицька. Пиши, Вера, мені все, як ви тепер робите, що немає людей, хто вийшов заміж, хто прийшов додому і пропиши, чи ви отримуєте відкритки од дівчат своїх, як там, твоя, Вера, мама, здорова ще? І Настя, і як там моя сім'я живе? Я, правда, і сама знаю, що погано. Вера, не жалій одежі, одежа це важливе і не сидить голодні, бо тепер така життя. Я, Вера, вірю, що дівчатам краще там жити, ніж дома, тільки самотньо за хаткою, да за своїми людьми. Українців да поляків, французів більше вже, ніж німців. З нашого села ми з Надкою вдвох. Всі дівчата в трьох місцях за 12 км од нас, а в цьому селі хвата українців із нашого р[айону], із Бахмача, всі збираємось додому пішки іти, ждуть, хоч не сїчас, а такі думаєм додому. Ну пиши, Вера, чи ви там обсадились, чи тепло там? Тут нічого не садять, саме сіно і холод, зато тепло, а то все холодно, і прошу тебе, щоб написала адрес. Передавай привіт мамі своїй, Наталі, Марусі, Серьожі, тьотці Гапці, Івану і всім, своїй Наді. Передавай привіт моїй мамі, Стюпі, Миші, Саші і всім знакомим. До свідання, Вера. Жду відповіді, як соловей літа. Жду од тебе відповіді. Пиши відкритку, бо листів не доходять. До свідання, Вера. До свідання.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Стр. 4. – Арк. 21–21 зв. Оригінал.*

№ 114

**Лист Лавренко Ганни, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

16 травня 1943 р.

Добрий день, дорога моя мамочка і братик Коля. Ми, мамо, доїхали хорошо, так що не журіться, живі і здорові, того і вам бажаємо. Мамо, нам тут їсти і пити, ну роботи дуже багато, а додому хочеться. Дівчата усі далеко від нас – 12 км, а ми з Галею хоч не вмісті, так на одній вулиці недалеко. У неділю ми уранці

да ввечері робили, а в день я йду до Галі гулять, і тут єсть одна дівчина українка, уже цілий год, то нам трохи веселіше, вона уже вміє балакати по-німецьки, то прийде і розкаже усе. Мамо, напишіть мені, як ви там живете, чи живі і здорові, чи болієте, то напишіть мені. Мамо напишіть, що дома там, хто вернувся додому, то чи вони і досі дома, чи їх забрали, і напишіть, чи дівчат не брали: Дуні і Мані, чи забрали, то напишіть мені усе. Мамо, не сердіться на мене, що так довго не писала письма, бо так листком не можна, тільки одкритку, то пока купила хазяйка, тепер я, мамо, буду писать часто, а ви, мамо, щоб зараз і написала чи получите, чи ні, я написала одкритку одну на одній половині, а на другій щоб ви написали ответ. Як получите, то зараз щоб написали. Ми їхали 11 днів, приїхали ми, мамо, 29 числа у четвер. Ми, мамо, як приїхали, то знялися, то як получите письмо, то я друге письмо напишу і вишлю фотокарточку з себе, і Галя вишле.

Мамо, напишіть, які там у вас новості, чи може тато прийшов, чи може братик, напишіть усе мені. На далекій стороні сонечко не гріє, краще маменьки родной ніхто не пожаліє. Мамо, напишіть чи Ви город посадили, чи ні, напишіть мені усе. Ну пока. До свіданіє. Остаюсь жива і здорова, того і вам желяю, передавайте привет усім родичам і сусідам. До свіданіє. Галя.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 3. – Арк. 72–72 зв. Оригінал.*

№ 115

**Лист Реви Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

18 травня 1943 р.

Лист писаний 18 травня від Наді до Люби і Борі.

Добрий день, мої родніє Люба і Боря, я пока жива, здорова, того й Вам желяю в вашій тяжкій і нещасній житні. Люба,

я тобі зараз пропишу усе про свою жизнь. Живу у хазяїна, ну мені не очень-то хорошо, ти сама добре знаєш, як у наймах. Люба, за їжу, то хвата і одежи дали, як би дав Бог додому, то хватило і тобі б: дали 6 кохт, 2 жемпери, платтє, сарафан, спідницю, жакет, ботинки, 2 штанів. Люба, я таки собираюсь додому, уже є і тобі гостинець, я постараюсь, щоб і Борі був. Накупила намиста тобі, положила, і хай лежить. Люба, робота моя така. Устану зараз до корів, 12 корів і 5 телят, треба їх погодувати, дай-но вищитать, це тобі не одна корова, а 17 корів, тоді поснідаю, помию посуд, поли позамітаю, а тоді картоплю садить чи дрова складать, чи пилять. Різна робота, цілий день і не присядеш, не так, як дома, коли схотів, тоді і сів, а це в чужій стороні і між чужими людьми, і робота не важка, і руки болять, і ложки не вдержу в руках. Ну, Люба, як зародився нещасним, той помреш такий. Проня лучше живе ніж я, їй одежі більше дали, робота легша, у неї живуть поляки, то розбирають українську мову, а я сама, да француз, як баран, нічого не понімають. Не б'ють, а що лають, то не понімаю. Люба, живи собі помаленьку, мо дасть Бог вернуся, хоч би на осінь вернуться убирать городину. Пиши, що ти садила, чи хватило сіменов посадить, чи тобі оддав Микола гроші 200 крб., я йому оддала.

Люба, між такими горами живу, що не видно й світа білого, на горах сніг лежить. Люба, Проня написала 6 пісьом, чи получили хоч одно, а я 13 пісьмо пишу, хоч би получили, хоч одно, чиє-небудь. Люба, як прийде кому пісьмо, то напиши мені адрес Мані Чорноног від Павла, від Варі, від кого-небудь. Люба, живи так, як жила, щоб ніхто не сміявся з тебе. Люба, сестрице моя, жалій Боріка, не бий і не лай, загадуй, то він буде тобі помагать. Проси Дуню, мо коли що вона поможе, пиши, чи ночує Дуня, чи ходять дівчата. Люба, остаємось живі пока, а далі, як Бог дасть. Привіт усім дівчатам і хлопцям, тьоткам і їхнім дочкам, Родіону, Івану дядьку, Дуні, Паші. Писали з Києва дівчата, що одна дівчина заснула на 19 суток, тоді встала і сказала, що донесіть

до Чорного моря 2 ікони, тоді кончиться війна через 2 місяці. Люба, не журись, на осінь вернусь, хай я уже плачу день і ніч, що я оце в чужій стороні. Ну, до свіданіє, передавай привіт.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4 – Арк. 31–31 зв. Оригінал.

№ 116

Лист Малюги Ганни, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

20 травня 1943 р.

Привет на Україну. Здравствуйте, дорогие родители: мама, сестра Ніна і бабушка. Передаю вам низенький поклон. Я жива і здорова, чого і вам желаю найкращого життя. Роблю на фабриці. Приїхали благополучно, їхали 12 днів. Мамо, пишіть, як ви живете і вообще. Приїхавши в Германію, 2 дня поработала і лягла в больницу, 10 днів лежала, а тепер хорошо. Пишіть, як бабуся. Мамо, як пісьмо писатимете, то що я оце писала, то одірвете, а оце чисте, то напишите. Напишіть, чи чуть Петра і вообще усіх. З нами такі дівчата: Малюга Марія, Безбожко Галя Миколаєва, Лавріненко Надя. Передавайте привет усім низенькій, Малюзі Насті і Марії, як здумаєш, то і сльози удавлять. А вообще, обижаясь на Вас, мамо, що як мене проклинали, то бодай би вже я і не вернулась, і не знали моєї душі. Я писала открытку, то не знаю, чи получили, чи ні. До свіданіє. Желаю всього хорошего.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 95–95 зв. Оригінал.

№ 117

Лист Сердюк Ольги, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

20 травня 1943 р.

Добрий день, мої дорогі рідні: папа, мамочка і братіки Женя, Льоня, Стася і Шурочка. Передаю Вам свій сердечний привет і бажаю всього найкращого, найщасливішого в Вашій житні. Моя мамочка, я пишу Вам уже другу открытку. Я живу в лагері, роблю на фабриці м'ясній, живу дуже добре. Ой, моя мамочко, як я скучила, о Боже мій. Пишіть, чи нічого не чуть за Любу, думала написати їй, не знаю району. Написала тьоті. Напишіть мені, яка її область і район. Ох, я так думаю за Вас, як Ви там, мамочка, все ти мені снишся, як твоє здоров'я, як братиків? Ох, хоть би Ви получили цю открытку і дали мені відповідь. Женічок, тобі, на pewno, тепер найбільше роботи, Боже, так мені тебе жаль, що я не можу тобі допомогти. Пишіть, скільки Ви засіменили города, пишіть все, все. Мені дуже добре, тільки тут погана погода, то болить без привычки голова, іде майже кожного дня дощ. Ох, мої рідні, чому я не робила в Бахмачі, або хотя, та таке моє щастя, на каяття нема вороття. Привет бабусці, Тані і всім, а то ніде писати. Пока, все братиків рідних цілуй за мене. Пишіть, чекаю. Привет, ваша дочка та сестра Люся.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 40–40 зв. Оригінал.

№ 118

**Лист Черноног Лідії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

20 травня 1943 р.

Лист от вашої дочки Ліді. Здравствуйте, мої родніє, мені писала Саша пісьмо, а то не сама, то я не куда не можу. Я роблю на фабриці, передаю всім поклон, я січас лежу у больниці, то я попросила сама щоб вона мені написала листа, передаю усім поклон: батьку, матері, і брату і невістці, і її синку. Ми робимо десять дівчат із Івангорода, я писала на скору, потому треба на роботу. Годують чотири рази у день. Не журіться, то як жива буду, то прибуду додому. Саша Акандрова, Надька Сепклітина, то ми живимо, як сестри, я луче із Сашою, чим із Надьою. Кінчаю писать, то як получите, то дайте ответ.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 65–65 зв. Оригінал.

№ 119

**Лист Черноног Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

21 травня 1943 р.

Здравствуйте, мої родніє: папаша, мамаша, сестра Катя, братік Ваня. Я пока жива і здорова, чого й Вам желаю. Пишу другу открытку, чи Ви получите, чи не. Роблю у бауера (хазяїна). Він да вона, дітей нема, скоту 6 штук, 3 корови, 2 воли, теля, роботи не переробиш, в 5 часов устаю, у 10 лягаю. Уділи мене і вбули, чи надовго чи ні, не знаю. Дівчат нема ніяких, одна Манька Лантухова. А ти, сестро, як там, чи ходиш гулять. То ходи гуляй, не так, як я не ходила, а тут і тричі не підеш. Що Ваня поробля?

Напишіть. Пишіть, як там дедушка? Пишіть, чи нічого не чули про брата, я тут за його кожний день згадую, воєнні ходять, то я тіки побачу, і за його здумаю. Як там тьотя Євдоха пожива, чи не чуть Юхима? А Ви, мої родние, не плачете і не журіться, я вернусь, а с тем, до свідання, жму крепко руку, передавайте привет тьоті Євдосі, дяді А., дяді Кор., тьоті Галі, Олі Хоменковій і всім сусідам, і знакомим. Марія Чорноног.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 62–62 зв. Оригінал.

№ 120

**Лист Зубко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

23 травня 1943 р.

Здрастуйте, дорогіє родителі, шлю я вам свій гарячий сердечний привет. На місто я доїхала 30.04, до якого время знаходжусь в хазяїна. Жизнь моя проіходить хорошо, за мною не журіться. Также само і за Шурою не безпокойтесь, я їй послала уже два пісьма і откритку і от неї получила пісьмо і откритку. За Таню тож пише, що не далеко від неї, но не вмісті, то переписуються пісьмами. Послала і я їй откритку. З Маріуполя і Таня нічого не получала. Я писала одну откритку 02.05, но ответу нема, то з нетерпенієм пишу вторую. Коло мене нема нікого близько з івангородців, одна Юхимова Надька за один кілометр робить, то в неділю бачимось, но українці ближє єсть, то часто провідують, роблять уже по року. Но пока досвіданіє, привет тату, мамі, братішці Вані, тоже саме тьоті Фені, дяді Федору, Віті і всім остальним родичам, і знакомим. Пишіть ответ. Ваша дочка Надя.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 44–44 зв. Оригінал.

№ 121

**Лист Царенка Миколи, жителя
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

23 травня 1943 р.

Привет з Германії, з міста Мюнхена, от Царенка Миколи. Здравствуйте, дорогіє родителі. Во-первих, чем письмо писать, спішу сообщить, что я жив і здоров, того і Вам желаю. До міста доїхали хорошо, прибули в Мюнхен 1 травня, робить попав до хазяїна. Робота в хазяїна: пораю 20 штук корів і 2 пари коней. Їсти хорошо, 5 раз в день їмо, нащот одежі, теж хорошо, так що за мною не журіться. Одно тільки погано, що не вмієш балакать, а то все хорошо. Пишіть, які дома новості, як вам проживається, як там з роботою, чи траву покосили, чи ні, тут вже косять. Коли получите моє пісьмо, то дайте поскорей ответ. Адрес ви самі не напишете, попросите Буряченка Миколу або Кривонос Марію. Тепер прошу, пропишіть, чи Настя дома. С тем до свіданіє, жив, здоров, того й вам желаю.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 47–47 зв. Оригінал.*

№ 122

**Лист Кононенко Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

24 травня 1943 р.

Здрастуйте, дорогії родителі: тато і мама, брати і сестри. В первих строках я спішу сообщить о том, що жива, здорова, на-ходжуся в Германії, роблю в хазяйки, живу хорошо, прошу дуже вас не беспокойтеся і не плачте за мною, я дуже прошу Вас, мамо, не плачте і щадіть себе. Прошу Вас, як получите мою

открытку, напишіть зараз мені дуже прошу, бо я дуже скучила за вами, дорогії тато, мама, брати і сестри. Пока до свіданіє, дорогії родителі. Цілую вас усіх, жму ваші руки. Прошу не плачте і не журіться, буду жива – приїду додому, тоді все буде. Я живу хорошо, біля мене Кравченко Ольга, близько на квартирі, то ходить до мене ввечері. До свіданія.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 48–48 зв. Оригінал.

№ 123

Лист Рєви Надії, жительки

**с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

24 травня 1943 р.

Добрий день, дорогая сестриця Люба і брат Боря, і всі мої родичі, всі дівчата й хлопці. Перш за все я тобі сповіщаю, що я жива, здорова, того і вам жєлаю у вашій сирицькій жєзні. Люба, чи ти на мене розгнівалась, що не даєш ответу на мої пісьма. Люба, дак хай ти розгнівалась, так і подругам писала, всім дівчатам, і Миколі, і тьоті Ок[...]. Люба, пишу 16 открытку, а мені не одной немає. Пишуть другі укр[аїнці], що 15 стрічок тільки можна писать, хоч би, хоч стільки, і то б легше, ніж ніяк, да всі получают, а нам із Пронею і немає, дак хоч чужі читаємо і то легше з України. Люба сестро, моя дорогая, може Андрюша дома, дак я вже там і не нужна. Люба, я тобі писала, як живу. Живу хорошо, їсти хвата, прожить можна, а роботи іще більше. Люба, дали мені трохи одежі, а я її не ношу, бо вона мені не мила, я все оставляю додому. Думаю вернусь, а воно, наверно, навряд. Люба, сестро моя, братіку мій рідненькій, родичі мої, дівчата й хлопці, Дунечко, ще раз, наверно, я більше не побачуся з вами. Наверно, я тут і пропаду, роботи багато, а сили мало. Люба сестрице моя, трудно мені жить. Проні лучше із поляка-

ми, а я сама. Люба, як би ти знала, на що я зробилась і все оце плач, таке помага. Люба, ти ворожися на мене, що нада, чи вернись, чи ні. Люба, пишуть, що в Україні немає дощу, суша, а тут дощі ідуть, а в траві уранці сніг лежить. Пиши, чи обсадилась, чи хватило картоплі, про їжу, про все своє життя. Люба, напевно Проня поїде не на Вкраїну, а на Польщу, найшовсь парняга хороший і забирає її, а я тільки додому, не могу жити тут, плачу да і все. Люба, оце тиждень боліла, думали, що й очі вилізуть, а робить треба. Люба, купили платок шовковий мені, 4 марки, я так стараюсь, хочу купити тухлі тобі і жакет, і собі костюм, і тухлі, кохти є, і Борі, як би тільки додому. Люба, Проні краще живеться, ніж мені. Люба, як мені не плакати, як я сама, як ми думали дома робити, а тепер прийшлося де, в Германії, Люба, не забуду тих минут, що я собиралась. Люба, не знаю, де моє щастя, чи тут, чи і ще десь, чи дома. Передавай привіт усім дівчатам і хлопцям, тьоткам, сусідам, Пилипку, Дуні, Насті, Паші, Наді. Остаюсь пока жива.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 22–22 зв. Оригінал.

№ 124

**Лист Денисенко Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

26 травня 1943 р.

Добрий день, дорогії родителі: мама і сестриці Вера, Ліда, Клава. Я вам сообщаю, що я жива і здорова, того і вам желаю в житті вашій. Мама і сестриці, я вам уже одну открытку послала, а це другу шлю. Мама, там чи посходило, і чи корова дома. А мо і сестриці, я вас прошу, щоб ви мені написали, чи ви відкрили хату, і пропишіть, чи пошили тухлі, як пошили, мамо, то й носіть, а я собі тут куплю, як зароблю грошей. Мама, пропишіть

мені, чи є у вас що їсти, чи давали з общини хліба, чи ні. Мама і сестриці Вера, Ліда, Клава, як згадаю, матінко, про вас всіх, так гірко заплачу. Тож, моя матінко, було і розваги, як дома Лідочка, і Верочка, і Клавочка, що-небудь скаже, то прикаже, то я й засміюся, а тепер, моя матінко, хто ж мені годить, і хто ж мене розвеселить. То ж ви мене, моя матінко, і сестриці Ліда, Вера, Клава, стоїте під сіньми та й виглядаєте, як я йтиму з роботи, то ви, матінко у мене заберете те, що в руках та й питаєте: доню моя, чи ти втомилася, чи ні, а я відповідаю: ні, моя матінко, ні. А хто ж тепер спитає, чи втомилася, чи ні, ніхто і не спитає насміх. Мамо, як получите мою откритку, напишіть мені. Передаю я вам усім привіт: мамі, сестриці Вері, Ліді, Клаві, бабушці, Миші, Сороченко Ганні, Малюті Марії. І тепер я жду от вас ответа. Ну пока, досвіданія. Остаюсь жива, здорова, того і вам желаю в житні вашій.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 32–32 зв. Оригінал.

№ 125

Лист Кривонос Парасковії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

3 червня 1943 р.

Перш чим писать вам мого коротенького листа, я сповіщаю, що я жива-здорова, того і вам желаю. Мамочка, і Ви, татусю, за мною не журіться, ще сестриці хай не журяться, бо мені тут дуже хорошо, я попала до хазяїнів, корови доїмо, свині годуємо, і так на полі, ну словно, за хазяїв я роблю із дівчиною із Диканьки, українкою, мені не скучно, і ще 2 французи з нами, допомагають нам робити, управляємося, так що не журіться, мамочко і татусю, за мною. Спимо ми на перинах. Мама, я пока доїхала, так обридло й їхати, бо ми 3 неділі були в дорозі, а як приїха-

ли, так побачили й хазяйки, нас позабирали додому. Мама, за мною не журіться, бо ми тиждень відробимо, і неділя вихідний, ходимо до дівчат до українських через дорогу, так що мені тут дуже хорошо. Мама, їсти тут єсть усе, то я дома такого не їла, як тут їм, їмо 5 раз в день. Мама, я знаю, що ви журитеся за мною кожен день, думаєте, це вона там голодна, ні, мама, не журіться. Мама, я написала свої новини в житні, як получите, то зразу відпишете, які у вас новини. Мамочка, пока кінчаю писати свого листа, передавайте сестрицям привіт і усім рідним, і братикові, й племінникам, і всім знакомим сусідам. Ну пока, жива-здорова. Жду ответа, як соловей лета, як получите, то зразу напишіть. Кінець.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 62 а – 62 а зв. Оригінал.

№ 126

Лист Сердюк Людмили, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області

7 червня 1943 р.

Добрий день, мої дорогі, рідні: папочка, мамочка і мої братіки Женічка, Льонічок, Стасінька і Шурочка, передаю Вам привіт від щирого серця і бажаю всього найкращого, найщасливішого в Вашій житні. Мамочка, пишу Вам уже третю открытку, а від Вас немає жодної. Я роблю, як Вам уже звісно, на м'ясній фабриці. Живу в лагері. Моя дорога мама, мені тут уже добре, я опишу, що їсти нам дають чотири рази на день, робимо з 7 години до 6, тільки не важно в тому, що порвалась одежа. Моя мамочка, як там Ви, мені так скучно, що я не можу жити, всі мені снитесь кожної ночі, то вранці встану, виплачу всі очі, але що Ви подієте, якби знала, що побачусь ще раз з Вами – віддала б все, що маю. Лежала в лікарні в Гранхаузі, а потім відправили за 12 км в Крумбач (було воспалення сліпої кишки), то думали

робити операцію (вже думала не побачує ніколи), але операції не було. Зараз я дуже здорова, їм добре, робота не важка, во-обще пока мені добре, як Вам там? Боже, чи всі живі, здорові? Пишіть. Чи не чуть за Любу? Як устроїлись з городами? Якщо получите, то пишіть все-все. Кінчаю і жду ответа. О, Боже, з сердечним приветом. Цілуй, мамочка, рідних братиків. Щирий привіт всім рідним і знайомим. Ваша дочка та сестра Люся.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 30–30 зв. Оригінал.

№ 127

**Лист Шевченко Лідії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

13 червня 1943 р.

Здрастуйте!! Мама, сестриця Маруся, братік Коля і Шура. Повідомляю Вас, що я жива і здорова, того і Вам желяю у вашій житні. Мама, мені тут жити добре, їсти і пить є все, чоґо хочеш, тільки одно те, що скучно за Вами. Тільки і думаю, як ви там живете, чи город запахали, чи посадили, і чи у Вас є що їсти, щоб написали мені все, як Ви дома живете, і пропишите, чи більше нікого не брали нікуди після нас. Мама, я живу у пана, і недалеко від Марії Денисенкової, кожен вечор буваємо одна в одної, а більше немає біля нас нікого близько. Мама, я Вам уже одно пісьмо послала, і це ще открытку шлю, і одну чисту, щоб ви написали мені ответ, на ній адрес написаний вверху против марки, то щоб переписали на чисту открытку і напишете його внизу під маркою, а ваш адрес напишете вверху против марки. Шлю Вам, мама, открытку скорим темпом, як тільки получите, то щоб відписали зараз же, хоч п'ять слів, щоб я знала, що Ви живі. Мама, де я живу, то живе пан, панянка і дві невеличкі девочки, і всі дуже хороші люди.

Шлю привіт Вам, мама, сестриці Марусі, братіку Колі і Шурі, передавайте від мене привіт: Моті, Олі Зубко, Галі Сороченко. З цим до свіданія. Ліда Шевченко. Жду ответа.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 72–72 зв. Оригінал.

№ 128

**Лист Щерби Миколи, жителя
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

14 червня 1943 р.

Здравствуйте, папа, мама і Валя, як Ви там проживаєте, я пока живий, здоровий, чого і вам желаю. Ми в самій Германії, їхали 13 днів, і 1 травня нас розібрали до хазяїнів. Дівчат ми не знаємо, де вони єсть, і також хлопці. Тільки одних хлопців знаємо, це такі: Костюк Іван, Пуць Василь і Костюк Михайло Л. Це ми з ними тільки пісьмами пишемось. Ми од них 30 км. Я із Павлом з Без[...] і двоє петровських дівчат, це ми в одному селі, і всі ці. Ми живемо по-сусідськи. Я Вам шлю вже другу открытку, ну не знаю, чи Ви получаете, чи ні, чи вони доходять, чи ні. Я маю 15 штук худоби, так що є що робить. Роботи дуже багато. Я роблю і на полі, і в дворі. Тату, може Ви там де-небудь достанете открыток, то напишіть мені, а то мені дуже хочеться узнать, чи Ви там усі живі та здорові, чи може зовсім Вас там немає. Тату, якщо Десятник Ілько ходить додому, то Ви йому загадайте, то він Вам доставе открыток, а як напишете, то отдайте тому, хто Вам давав мою открытку. Ми будем додому тоді, як война скінчиться. Не лайте, що так плохо написав Вам открытку, бо немає время, щоб гарно написать. Переказуйте тьоті Оксині, що нехай вони не журяться за Іваном, бо я з ним обмінююсь открытками на тиждень по 2 открытки, пишем: я про свій робочий день, а він про свій робочий день. Передавайте усім, усім низький мій привіт, що я живий, здоровий, чого і усім бажаю найкращого в

житті. Ну пока, тату, мама і Валя. До свідання, остаюсь живий здоровий, чого і вам желаю. Пишіть і мені откритки. Писав М. Щерба.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 76–76 зв. Оригінал.

№ 129

**Лист Пищенко Миколи, жителя
с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області
27 червня 1943 р.**

Здрастуйте, мої дорогії рідні. Я вам сообщаю в том, что я жив-здоров, того й вам желаю, я в Германії работаю в хазяїна. Мені тут хорошо, я тільки пришов, то купив ботинки, штани, рубаху й пінжак. Як получите мое пісьмо, то мені січас напишіть, то мені за вами дуже скучно і постарайтесь і вишліть махорки, то у мене нічого курить, хлопці получають з дому махорку, только сто п'ятдесят грам. Ну, с тем до свідання. Остаюсь жив-здоров, того й вам желаю. Як буде от Василя пісьмо, то вишліть мені його адрес.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 21–22 зв. Оригінал.

№ 130

**Лист Коленченка Володимира, жителя
м. Борзна Чернігівської області
25 липня 1943 р.**

Пишу листа на родіну. Добрий день, мої многоуважаемие родителі: папаша й мамаша. Перш за все, чим починать писать листа, я вам пропишу про свою молодую жизнь, якої я не дожив на Україні, а доживаю в Германії. Живу я пока добре, а далі, хто знає, як буде. Работаю на фабриці, де виробляють для машин

кузова і бензинні баки, робота для мене – так собі. Робочий день 10 годин, неділя вихідний. Годують поки добре, видають тричі в день картопляного супу і 500 гр. хліба. Оце і все, що вам треба. А тепер пропишіть, як там вдома. Я хочу взнати, чи ви город посадили і чи врожай жита добрий? Тепер пропишіть, чи після мене їхали до Германії, і чи хто з таких як я поїхав? Пропишіть, чи Шура С. дома, чи тільки я оце один поїхав? Тепер дайте мені адреса близьких, хто в Германії. Передаю всім привіт з Германії, а особливо вам, папаша й мамаша. До свідання, ваш єдиний син Володя.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 49–49 зв. Оригінал.

№ 131

**Лист Корнієнка Івана, жителя
с. Кербутівка Батуринського (нині Борзнянського) району
Чернігівської області**

25 липня 1943 р.

Добрый день или вечер, Дорогая моя мамаша, сестрица Поля, Хрищенк[о] Сережа и Шурочка. Кланяюсь я вам всем по низкому поклону и желаю я вам счастья и здоровья в вашей жизни (мамаша и вы все сфотографируйтесь и вышлите мне фотокарточку).

Сообщаю я вам, что я жив и здоров, чего и вам желаю. Дорогая Мамаша! Получил я от вас 1-ю открытку, которую ты, Сережа написал 2-го июля, получил я ее 22-го июля.

Мамаша! За двухлетний период я узнал о вашей жизни, что вы живете на белом свете и дышите свежим воздухом, мне еще в прошлом году приснился сон, и я проснулся опивночи и плакал до самого утра, и так я тую ночь отметил, что вы скрились из белого света. Сережа и Шура! Жалейте бабушку, т.е. мою маму, так, как я вас жалел, как вы были малыши. Может быть, я не вернусь домой, то у нее роднее вас никого нет. Получил я письмо от Петра из шахты, то пише пока все благополучно. Я уже

вам писал, что и от Гали я получил 1-ю открытку на Святую, то она пише, что родилась Шура 10.08.1942 г., то вже целует карточку мою, и довела корову додому, то и сичас есть. Я живу пока ничево, не голодный и не голый. Живу у хазяина, досвидания, жду ответа.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 17–17 зв. Оригінал.

№ 132

**Лист Голуба Михайла, жителя
с. Мала Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського)
району Чернігівської області**

29 липня 1943 р.

Здравствуйте, дорогі рідні!!! Я Вам напишу, що я жив і здоров. Живу пока що хорошо. Листів од Вас не получав ще. Получаю пісьма од Уляни і Маньки. Пишіть пісьма й новості, які є. Пишем пісьма разом з Гришею. Ну, до свіданія, дорогі рідні. Цілую всіх багато разів. Ваш син Миша Голуб.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 7–7 зв. Оригінал.

№ 133

**Лист Редьки Марії, жительки
с. Красне Бахмацького району Чернігівської області**

30 липня 1943 р.

Здрастуйте роднії. Мама, братикі й сестричко. Перш чим писать, я хочу сказать, що я жива й здорова, чого і вам желаю. Мамо, мені вже обідно, я вам послала вже 3 открытки і 1 письмо з дороги, а ответу мені нема. Ми робимо вмісті з Ніною і Галькою, а Уляни не знаємо й де, якщо получали вони открытку, то хай нам пришлють адрес її.

Робимо ми на фабриці шолковій, робота легка, робим з 6 ч.

утра до 3 ч. дня. Ну ми ще на станках учимся, то легко зовсім.

Їсти нам дають так: утром 300 гр. хліба, чай і масло, 3 ч. дня суп і в 7 ч. суп. У неділю вихідний, дають 2-а рази на день хліб і суп. 1 раз на тиждень сахар, 3 рази ковбасу. Ну про їжу можна сказати хорошо, видали нам костюми. Ну тільки всього, що я дуже скучаю за домівкою і сниться кождо ніч, один Шурик і не сниться, пропишіть як його здоров'є. Ну нечого, якось до зими поживем. Мамо, я вас дуже прошу, щоб ви сказали Вані Лук'я[...], який живе в Конотопі, хрищений (дай вам), щоб мені вони прислали письма, бо відтіль дівчатам доходять, а од нас ні. І пришліть фотографії хрищеної і ви, мамо, і Ваніну. У мене є фотографія, то я б вам вислала, ну нема ответа, то я не знаю, чи ви получили, чи ні. Мамо, дівчата з України і посилкі полу-чають, то як можна і вам, постарайтесь із їжі. Прописуйте, як дома, які новинки в селі, як діло з городом, чи все попололи, чи дома Грицько наш, чи дома Федька і все-все пропишіть у письмі. Ми просто й самі теряємось, чому нам нема ответу. З нами дві з Конотопа сестри, Наташка і Валя Швецьови. Вони послали 30 письмом, і воєнні адреса, і нема ответу. То просим переказати тій ворожці, що на Дєповській улиці на станції, вона знає їх і перекаже адрес Міті і Карлу. Ну і все, що я хотіла на-писать, хоч і не все, ну більше нігде писать. Пишіть, чи правда, що на Вкраїні було 2 дні день, і 2 ночі ніч поспіль, чи правда, що виходила Божа Мати. Ну, я думаю, що в письмі можна написать усі подробиці. Дуже прошу вас, скорій дайте ответ. Ну, з цим і досвідання, передаю всім привіт і крепко всех цілую, а іменно Шурика, за яким я дуже скучаю. Передавайте привет всім Яр-моліним, Козловим, Катюші, хрищеній Валі, Вовкі, хрищеному, тьоткам і дядькам, і братам і сестрам, усім-усім, Вані і про-сіть, хай пришле письмо і фотографію. До свідання, до свідання 3 раза, а в 4 те до свідання всі рідні друзі. Жду ответа як соловей лета, скорій пожалуста.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 23–23 зв. Оригінал.

№ 134

**Лист Попович Івана, жителя хут. Лендень
(с. Мала Загорівка) Бахмацького (нині Борзнянського)
району Чернігівської області**

30 липня 1943 р.

Откритка від Вашого сина Поповича Івана А. Добрий день, папаша і мамаша, і сестри, і брати. Привет, я живий і здоровий, того й Вам желяю, всего найлуччого у Вашій домашній житні. Я Ваші пісьма получив, которі ви мені писали, Галя та Ви. То я їх получив разом. То Ви пишете, що там вже началась уборка урожаю. Ну і тут, у Германії, тоже началась уборка урожаю, картошка вже нова є. Тато, Ви мені все пишете, чи я Вашу посилку получив, чи ні, то я Вам писав у откритках, шо не получав Вашої посилки. Ви мені вислали адрес Іванів та Гришин, то я їм писав пісьма, то чого ответа од їх не получав, то не знаю чого, чи може адрес неправильний, то не знаю. Я роблю на сортирвальній станції на товарній, робота тяжола, гроші платять кожного місяця по 20-30 марок, а Миколай робить на кухні у нас, у лагері. Передайте М.Б., що він живий і здоровий, того й їм желяв у домашній житні. До свиданія.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 17–17 зв. Оригінал.

№ 135

**Лист Михайленко Олександри, жительки
м. Борзна Чернігівської області**

1 серпня 1943 р.

Добрий день, мої рідненьки, тато, мама, братік Ваня, а також всі родичі: дядьки, тьотки, брати й сестри, і хороші сусіди, поздоровляю вас із тим днем, в котрий получите мого листа, і посилаю вам свій скучающий чистосердечний привіт, і бажаю

вам всім щастя, здоров'я в вашій будущій житні. Повідомляю вам мої рідненські, що я на цей час ще пока жива-здорова, чоґо і вам желяю.

Живу я по-старому, роблю на фабриці за станком, робота чиста і легка, квартира теж чиста й хороша, заробляю в місяць по 20-30 марок, з одежи я маю: домашня вся, яку я брала, сорочки ще поки цілі, не латані, тут мені дали одне плаття нове, кохту нову для роботи, жакет новий, штани теплі, обмотки, плащ від дощу і маю дві пари ботинок: нові й старі, тільки мужеські. Ну, я живу хорошо, за мною все благополучно, то прошу вас, тату й мамо, по мені не журіться, а живіть, як найлучше, і бережіть свого здоров'я. Я дуже скучила за вами і хочу побачити вас всіх, я вже забулася і які ви. Ой, дуже кортить додому, крильми б летіла, аби б були, тільки як засну то й забудусь про вас.

Повідомляю, що я за год получила від вас 5 откриток і пісьмо, дві откритки ще в 1942 році, а оце 3 откритки і пісьмо в цьому місяці, на які зараз же дала відповідь. Я була дуже рада, що получила від вас звістку, прочитавши ваші пісьма, то я дуже й дуже плакала, взнавши про ваше здоров'я, і згадавши про минуле. Тату, ми вислали з своїм директором вам документи на комендатуру № 4479, щоб ви не платили податків, а мали собі допомогу, то просіть, добивайтесь. Сообщаю вам, що я вже вислала вам одну свою фотокарточку, а оце в цій откритці висилаю другу, зфотографірувані 2 красноставські і я разом, висилаю Уляні, тільки сама себе, а получите, то пропишіть.

Пишіть пісьма, пропишіть все подробно, як живете, яке ваше здоров'я, що робить братик Ваня, чи може вже і оженився, які новості, яка погода, в нас січас стоїть хороша погода, жнуть ячмінь. Уляні вже написала 3 откритки. Привет всім. До свіданія, Саша Михайленко.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 15. – Арк. 17–17 зв. Ориґінал.*

№ 136

Лист Пономаренко Ольги, жительки
с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області
1 серпня 1943 р.

Лист від вашої онуки Пономаренко Олі Григорівни. Здрастуй, моя рідненька і вірненька бабуся. Бабуся, я вам повідомляю, що я жива і здорова, а вам я желаю всього найкращого і найлучшого життя і здоров'я у ваших стареньких і самотніх літах. Бабуся, передаю я вам свій щиросердечний привіт, і кріпко я жму ваші біленькі ручки, і цілую я вас, моя рідненька бабуся, у ваші старенькі і рум'яні щочки. Бабуся, моя рідненька, я дуже і дуже скучила уже за вами, хоч би раз мені ще вас побачити і поговорити із вами, бабуся моя, я устаю і лягаю і усе я вас споминаю, ви не думайте, що я про вас уже і забула, ні. Не забуду я про вас ніколи, пока і жива буду. Бабуся, прошу я вас, щоб ви мені написали хоч дві строчечки своїми рідненькими ручками. Бабуся, я хочу знати, як ви живете, і яке ваше здоров'я, і що ви їсте, і чим ви топите, і чи ви свій город посадили, чи ні, може нічим було садити і нічого їсти, то я прошу, оце усе щоб ви мені прописали. Бабуся, чи ви ходите до моїх рідних, чи ні, може чого сердитесь, і ви, бабуся, опишіть усе-усе, що тільки ви знаєте, і що ви чуєте, і що ви бачите. Бабуся, і пишіть, як живуть мої родні, і пишіть, як ви провели Паску, і Новий Рік, і Різдво, і храм, пишіть усе. Ну, до свідання, моя рідна бубуся, передаю я вам свій привіт і передайте моїм родним: папі, мамі, сестрицям Ніночці, Соні і братику Петі.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 19–19 зв. Оригінал.

№ 137

**Лист Десятник Ганни, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

2 серпня 1943 р.

Доброго здоров'я, мої рідненькі: мама, тато, Катя і братік Коля. Передаю я вам свій щиросердечний привіт, що я жива, здорова, чого і вам желаю в вашому найкращому житті. Перш за все я вам пропишу, що я сійчас знаходжусь у хазяїна. Коли мене сюди привели, то я два дні так почті нічого не робила. Роботи хоч і багато, то й їсти, що хоч, я дома того й не їла. Хазяїн дуже багатий, то є все, чого тіки треба, скільки тут корів, волів, коней, бугай, кури, гуси, індики, утята, овечки, то це ви аби побачили, то я не знаю й щоб. Ну не думайте, що я його все це пораю, ні, я нічого не пораю, я на кухні. Нас 5 дівчат, 2 нас українки, а то – німки. Ох, як скучно за домівкою, аби не скучно, то так хотілось додому, то наче і нічого б, а то, як задумаю, то заплачу, та й більш нічого. Пишіть, чи вже ви обсадились, чи ні. За мною здорово не думайте, думайте самі за собою, а я сама за собою, жива буду, то приїду і будем бачиться, все буде хорошо. Тільки мені обідно на всіх родичів. З цим до свіданія, жду ответа, передавайте привіт всім родичам і дівчатам.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 3. – Арк. 31–31 зв. Оригінал.*

№ 138

**Лист Іванченко Марії, жительки
с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області
2 серпня 1943 р.**

Добрий день, мої ріднесенькі: мама, тато, Ніна!! Перш за все я Вам шлю щиросердечний привіт і побажання всього найкращого в Вашому житті. Я живу по-старому. Ви пишете, де кра-

ще, мені тут краще і порівнюючи з іншими я живу краще. Так я Вам правду пишу, аби я далі жила, як тепер, то це добре б було. Мені одєжи досить, я собі купила, мала в чому ходити, хоч і не так як раніше, а в це врем'я це нічого. Мене сюди перевели на фабрику. Ніна, ти добре, що дома, будь і бережи сама себе, а також маму жалій, і тата, і хай тебе жаліють, дуже мені скучно, полетіла б на крилах, якби мала, дуже часто ви мені снитесь, що я дома, приїду додому, не знаю, по війні. Пишіть, не забувайте мене, цілую Вас всіх. До свіданія. Ваша дочка Маруся з далекого краю з привітом до всіх.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 6. – Арк. 7-7 зв. Оригінал.*

№ 139

Лист Кобеняки Ганни, жительки

с. Рудьківка Бобровицького району Чернігівської області

2 серпня 1943 р.

Добрий день, мої рідні. Вперш за все сповіщу, що я вашу откритку получила і дуже була рада, не могла очам вірить, що получила про своїх рідних. Ви писали 26.07, а я получила 17.08.1943 р. Життя моя іде по-старому. Але мене смущає ще одне. Чого ви більш нічого про себе не описали. Мені не віриться, що ви живі. На другий раз ви мусите всі по рядку написати, а останнє – Сашуня. Я від Дуні недалеко, це для мене половина світа розкрилась, що ми майже вмісті. За мною не журіться, я дуже поправилась, хоч роботи багато, але за те їсти ще більш. У бауера в саду яблук, слив не поїдаємо. Сейчас убираю. На цьому до свіданія, кріпко цілую всіх, особливо мамусю, татуся і любимих братіков, Колечку, якого я залишила у 3 роки. Я приїду сивою бабусею, а він буде геройським парубком. На цьому до свідання, остаюсь дочка Галочка.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 13. – Арк. 7-7зв. Оригінал.*

№ 140

**Лист Сівер Варвари, жительки
с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області
3 серпня 1943 р.**

Добрий день, дорогая сім'я: мама, Боря, Ваня, Шура, передаю я вам палкий гарячий привіт від свого щирого серця. Я вам оповідаю, що я жива, здорова, того вам желяю. Мамо, як я тільки скучила за вами, аби мені побачить свою сім'ю, яка б я рада була. Мамо, ми із Санькою вмісті робим на одній фабриці, тільки не в одному цеху, робота дуже легка, годують сама добре знаєш, як. Мамо, ми як їхали, то на Україні сади цвіли, а тепер уже поспіли і ягоди, і яблука. Ну, таки пришлось пробувать. Мамо, мамо, нам нема ще і три місяці, як нас забрали, а кажеться, наче три годи. Як здумаєш про Україну, дак і серце мліє. Мама, пиши, чи на Україні часто іде гряд, гряд якій саме добре знаєш, тут кожний день, пишіть, чи дівчат побрали, чи ні. Борис, слухай мами, що мати загадує робить, бо у вас нікому робить. Іван, ти тоже слухай мами, а Шури мені саме жалкіше, бо він малий. Мамо, пиши, чи жито хороше на Україні, яка у нас городина, який ячмінь, просо, картопля і чи садили у болоті картоплю, пиши мені усе, і то, мені полегшає, пишіть, які сусіди живуть уже коло нас, чи дядько Яків собі хати не строїть, чи Люда дома, чи забрали, мо вже яких дівчат забрали. Мамо, бережи своє здоров'я. Мамо, пришліть мені посилку, бо дівчата получають, получить да зараз і з'їсть. Да оце усе. Я вам уже послала вісім откриток, а од вас не однієї не получила. З цим і до свіданія, целую крепко вас, жду ответа. До свіданія, до свіданія.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. –
Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 55–55 зв. Оригінал.*

№ 141

**Лист Гриненко Марії, жительки
с. Курінь Бахмацького району Чернігівської області
4 серпня 1943 р.**

Писала листа 04.08.1943 р. Здрастуйте, мої дорогі родителі: папаша і мамаша, братіки, і сестричка, і дядя Батюшка. Передаю я вам усім палкий чистосердечний привіт і низенький поклон, і передавайте від мене усім родичам і знайомим. Я повідомляю вас, що я жива і здорова, того і вам желаю. Я желаю вам жить у своїй хаті весело і благополучно, і дождатися мене, і зустрійте із своєї хати, не з чужої. Я живу хорошо, багато краще, ніж минулий рік, тільки дуже скучно за вами, хочеться побачитись, хоч на один час. Пропишіть мені, мої дорогі, чи нема дома дядька Мусія, Потупчихи, де живе Каласір Степан, хто поїхав у Германію після нас. Прописуйте мені усі новини. Прошу братиків, нехай пишуть мені листи, нехай напише Ваня мені хоч одного листа, я хоч побачу, як він пише. Пока до свідання... Остаюсь жива і здорова, того і вам бажаю, цілую вас усіх нещотно раз, звиняйте, може не того кому що написала. З привітом до вас, ваша дочка Марія. Жду ответа від вас. Передають привіт усі мої дівчата.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 6. – Арк. 38–38 зв. Оригінал.*

№ 142

**Лист Тимошенко Марії, жительки
с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області
4 серпня 1943 р.**

От вашої дочки Марії до рідної і любимої мамочки із далекого края у свій рідний край. Добрий день, мої дорогіє родителі, мамочка и сестриця Шурочка, я вам спішу сообщити о

том, що я жива і здорова, желаю і вам щастя і здоров'я у вашому житті, хай вам Бог допомагає на кожному кроці вашого життя. Мама і Шура! Тепер я вам опишу, що я ваші откритки дві получила уже давно, ну забула якого числа, одна, що ви, мама писали, а другу – Шура, і вони мені так скоро дійшли, за 6 днів. Спасибі, що ви мене не забуваєте, мама і Шура, тепер я вам опишу, що я не з своїми дівчатами уже живу, мене забрали 31 числа, у суботу од їх у Мюндер, город од Шпрінге за 8 км. Правда, поплакали, жалко було розходитись, тому, що скільки разом жили, а тоді так пришлося розійтись. А тому, що з Шпрінге города увесь один цех перевели у Мюндер, а я того попала, що у тому цеху робила, а Марія С., і Варя Т., і Паша С. – то вони у других цехах робили і остались, а нас 20 душ узяли, ну всі дівчата чужі, а я привикла до їх, наче й до своїх, бо ми ж усі разом жили. Так, що я вас прошу, не журіться за мною, я ніде не пропаду, тут ще лучше, менше дівчат й краще, чим у Шпрінге, ну дівчат жалко. До свиданія, цілую.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 56–56 зв. Оригінал.

№ 143

**Лист Лавріненко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

5 серпня 1943 р.

Привет із Германії. Здравствуйте, дорогіє родніє: мамаша і папаша, і сестри, і брате. Мамаша, я Ваше пісьмо получила 03.08, за которое очень і очень благодарю, що і ви про мене не забуваєте. Мамаша, а я роблю на тій самій роботі, Ви за мной не журіться і не беспокойтесь. Мені тут хорошо. Мамаша, пропишіть мені, чи єсть їсти що-небудь, чи нема. Мамаша, пропишіть, які там новості, чи хто прийшов, чи може брали у Германію, пропишіть, чи од Вери получали пісьмо, чи ні. Мамаша, як по-

лучите открытку, то пишiть поскорей ответ. Мамаша, я получаю грошей за місяць 25 карбованців 50 копійок, а так коли менше, ну на місяць хватає. Куплять такого немає нічого, тільки пиво да лімонад, звиняйте, що мало написала, то ніде писать. З тем, до свіданія, целую я вас крепко, передаю привет всім родним і сусідам. Привет Галі і Васі, і также всім вам.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 3. – Арк. 75–75 зв. Оригінал.*

№ 144

**Лист Ячна Івана, жителя села (нині міста) Батурин
Бахмацького району Чернігівської області**

5 серпня 1943 р.

Здрастуйте, мої дорогіі родителі, Мамаша і братики Коля і Петя. Лист від вашого сина і брата Івана. Сперш, чим приступать нам до письменної роботи, я вам сообщаю, що я жив здоров, чого і вам желаю в вашій домашній житні. Мамаша, я від вас получил 3 листа, за которие очень і очень вас благодарю, і так же Колі, і Вані, і Марусі, чтоб меня оні не забыли, а я їх пока і жив буду, дак не забуду. Ви у меня просите карточку, то я вам висилаю, а ви мне теж вишліте у письмі. Од вас письма ходять сюда, а од мене только открытки ходять. Нахожуся я, покамись, на старому місці, у хазяїна работаю, мені тут іще, покамись, добре. Прописуйте, какая у вас там жизнь. Пропишіть хоч мені Миколая Митрохванового адрес, а хоч його батьку дайте, дак нехай і він напише мені листа. Перекажить Русеновим, що вони так рано про свого сина забули уже, а він про їх і трічи забув, седимо удвох, пишемo із Андрійом. Остаюсь жив здоров, чого і вам желаю. Писав ваш любимий син і брат.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13–13 зв. Оригінал.

№ 145

Лист Газенко Катерини, жительки
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

6 серпня 1943 р.

Добрий день, мої дорогії родителі: тато, мама, дядько і всі остальні мої родичі! В перших строчках мого коротенького листа я хочу вас повідомити, що я жива й здорова, того й Вам, мої рідні, бажаю. Я від Вас получила одного листа і откритку, за которі Вам, мої родителі, дуже і дуже дякую. Я була дуже рада зі сльозами, що Ви узнали за мене, а я за вас, що ви живете благополучно. Мої дорогії родителі, я вже Вам послала декілька откриток і знову Вам пишу, ну від Вас тільки-но двоє получила. Я Вам у попередніх откритках все описала: де роблю, де живу, все. І пока роблю на старому місті у кантіні. Мої дорогі родителі, не журіться за мною, не плачте, не убивайте свого здоров'я, хай я плачу одна, що не мала розуму у голові, а ви не плачте. Може дасть Бог, вернемось, і може Коля братічек вернеться. Жалію, що не взяла з дому одежі і туфлі. Ну нічого, якось куплю. Уже купила туфлі за 30 марок. Получаю у місяць 30 марок.

Мамаша і папаша, можна висилати посилки по 250 гр. Ну мені зараз нічого не треба. Пропишіть, де Наташа Федотова, що вона робить, чи є з нею хто з дівчат. З цим до свіданіє, мої дорогії родителі, папаша і мамаша, дядько. Цілую Вас нещотно раз. Передавайте всім хлопцям, дівчатам привіт. І родичам, як живе тьотя Маруся? Ваша дочка Катя.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 5. – Арк. 17–17 зв. Оригінал.*

Лист Пономаренко Ольги, жительки
с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області
6 серпня 1943 р.

Лист до свого рідненького і незабутнього братіка Пономаренка Івана від твоєї сестрички Пономаренко Олі Григоровни. Здрастуй, мій рідненькій братіку Ваня. Передаю я тобі, братіку, свій сердечний гарячий привет і крепко я жму твою праву ручку. Повідомляю я тобі, мій братіку, що я пока жива і здорова на цей день, а тобі я желяю всего найлучого, і найкращого життя, і здоров'я у твоїх молодих і квітучих літах, і у твоїй невеселій гульні. Братіку Ваня, я сообщаю тобі о том, що я откриточку твою получила 05.08.1943 р., за которую я тобі, братіку, дуже і дуже благодарю, і нещотно раз я тобі дякую, братіку, що ти про мене не забувся. Ваня, прошу тебе, пиши мені пісьма закриті і пиши частіше, і прошу я тебе большою прозьбою, вишли мені свою фотокарточку, я хоч на карточці тебе увіжу, а я тобі, братіку, висилаю свою фотографію, ти смотри на мене, яка я зробилась гладка у Німеччині. Братіку, я чула, що ти будеш женитися і будеш брати Орлову Надю, то пиши, чи правда, чи ні. Ваня, і пропиши ти мені, як там у тебе случилось нещастя у хазяйстві, я чула, що горів хлів, то як він саме, чи самі не вберегли, чи може хто з людей таке діло утворив, пиши усе. Які новості в селі, і як ви живете, і як живуть мої родніє. Ваня, твоя сестра Федося виїхала на другу фабрику. Ну, с тем до свідання. Передаю я тобі свій сердечний привет, і твоїй мамаші і сестриці Домні і братіку Павлуші, і передай моїм родним папі, мамі, сестрам Ніні, Соні, братіку Петі, бабусі і усім дівчатам і хлопцям.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 6. – Арк. 18–18 зв. Оригінал.*

№ 147

**Лист Авраменко Варвари, жительки
м. Борзна Чернігівської області**

7 серпня 1943 р.

Добрий день, мої дорогії: тьотя Ліда, і моя дорога сестричка Іруся, і мой племінечок Льолік. Я передаю Вам, мої дорогії, свій сердечний привіт із далекого краю, із чужої землі Австрії.

Дорогі мої рідні, я даже не знаю, чи ви є живі, чи немає, і де ви сейчас находитеься, і як ви живете, як мой племінечок живе без свого папи. Мої рідні, Іруся і Льонічка, які ми нещасні породилися, що ти свого батька не знаєш і не відиш, я даже не можу прожити, як здумаю за вас і сіла всім написати одкрытку. Прошу, не гордітися, коли получите від мене одкрытку, то пишіть мені відповідь.

Тепер опишу свою жизнь в далекій чужій стороні.

Дорога сестриця і тьотя, це пише вам Варя Коліна сестриця, я вже живу в чужій стороні 9 місяців, я живу в Австрії, спочатку робили на дорозі 4 місяці, а сейчас роблю на фабриці, де виробляють всякі електричні матеріали. Робимо від 7 утра до 6 вечора, а корма тоже нічого. Я проживши 8 місяців у Австрії, а мама жила із сестричкою Пашою, а це і мама осталася сама дома, а Пашу узяли теж робить у хазяїна. Нам життя тут гарне, ну додому не знаю, коли поїдемо, коли я побачусь із своїми рідними й татком, і з вами, мої тьотя Іруся і Льодічка. Ну з цим до свіданія, цілую крепко, мої дорогії, пишіть, як ви живете, чи Колю чуть, чи ні. Оцю одкрытку одірвете і пишіть до мене адрес на їй. Цілую я нещотно раз в губки, мої рідні.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. –
Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 1-1 зв. Оригінал.*

№ 148

Лист Дмитрущенко Михайла, жителя
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

7 серпня 1943 р.

Привет з Германії. Пісьмо от Вашого сина Михайла. Здравствуйте, мої дорогі рідні, передаю свій палкий привет папаше, мамаше, Раїсі, Льоніку, діду, бабі, дяді Колі, Соні, Проні, Гриші, Вері, Наташі, Федору, Зіні та Льоні. Я от вас получив дві открытки, а більше я од вас не получав. Я пока жив і здоров, того й вам желаю, і нахожуся пока на старому місці, на производстві електрозварщиком.

Новостей у мене здесь нет ніяких. На щот одягу ви писали, що не висилали, то це дуже добре, у мене пока есть, що носить і думаю, що і надалі буде. Мені дуже скучно за домівкою та за своїми родними. Лягаю і встаю, і все згадую своїх родних. Но нічого не поделаеш, зараз война. Еслі живий буду, то колись приеду домой. Прописуйте Ви, які есть новості, як живете, по сколько получили хліба в 1943 году і все подробно. Я здесь живу пока хорошо, починаєм робить у половина сьомого, у 12 часов обід до первого часу, і од первого часу роботаєм до половини шостого. У суботу робим до 12 часов. От 12 часов до вечора стіраєм білльо і т. д., і неділя виходний. У виходной день ходим гулять у город. Ви, тату, дожидайте мою фотокарточку, вам пришло Лях Коля. Ми з Колею переписуємось листами і я йому послав фото, а він пришло Вам. Я сам би послав би, но от меня домой не ходять листи. На цьому кінчаю. Всем до свиданія, мої родние. Іще я посилаю своє фото.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 5. – Арк. 20–21 зв. Оригінал.*

Лист Шелудько Анни, жительки
смт Березне Березнянського району (нині смт Березна
Менського району) Чернігівської області

7 серпня 1943 р.

Від Анюти до Марусі. Маруся! Письмо писать я починаю своєю правою рукою, і привіт я посилаю, що скучаю за тобою. Скривається місяць за тучу, не хоче вже більше сіять. Ох! Дай же мені праву ручку до тихого серця прижать! Добрий день, моя подружка, добрий день, моя душа, беру ручку і чорнило, і пишу тобі листа.

Пишу тобі листа, як будто в 3-й раз, люблю тебе, Маруся, цілую 40 раз. Люблю тебе подружка, і цілую я в уста, і ще прошу тебе я, напиши мені листа.

В своїй коротенькій откритці я хочу сказати, що я жива і здорова, того і тобі желяу в твоїй молодій жизні. Я живу по-старому, роблю на тому ж самому місці. Я дуже, Маруся, скучаю за всіма, хотіла б побачитись, но не воля моя, обижаюся сама на себе, що пропаде моя молодість у Германії. Не того, Маруся, плачу, що чужая сторона, а того, Маруся, плачу, проходить молодість моя.

Зараз тут уже копають картошку, поспіли яблука, груші, та тільки ми їх не їмо. Маруся! В нас є дуже багато новостей, но я їх описать не можу, того, що нема де писать. Прописуй ти свої новості, як гуляете і де саме, з ким гуляеш. Може, наші дівчата заміж повиходили. Може, скоро побачимось, тоді поговоримо про все, ти своє горе розкажеш, а я своє. Наташа, подружка, Маруся, рідненька і всі дівчатка, не обижайтесь на мене, пишть откритки, я вас не забуду, ніколи до гроба. Все, передайте привіт мамі, батьку своєму, може Гриші передайте, всім дівчатам, хлопцям, моїй мамі, сестричкам, братику і зятю В.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 9. – Арк. 12–12 зв. Оригінал.*

№ 150

Лист Євтушенка Миколи, жителя
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

8 серпня 1943 р.

До свого рідного папаша і мамаша, і рідних сестриць Сені, Наташи і Ньюри від вашого рідного сина Колі. Добрий день, папаша і мамаша. Перш чим писати листа, я должен Вам, родителі, передать свій гарячий палко сердечний привет з далекої і чужої сторони Германії і на рідну Україну. Хочу увідомить, папаша і мамаша, що я жив, здоров на сьогоднішній день, чого й вам желаю, всього найкращого в будущій житні і желаю Вам щастя і здоров'я в старих літах, і щоб діждалися мене з Германії. Увідомляю папаша, що я Вашого листа получив 05.08.1943 р., котрого ви писали 04.07.1943 р., за котрого дуже дякую, що написав я вам 7 откриток, а ви мені тільки одну. Пропишу Вам, папаша, що я роблю на старому місці, на тій самій фабриці. Зі своїми 4 хлопцями. Живемо хорошо, за нами не безпокойтесь, кормлять хорошо і зодягають, як я вам уже писав.

Про одержу Ви писали, то майка, штани і піджак уже порвалися, і чоботи. Мені Оксентій вислав тужурку і штани, бо я получаю листи від Оксентія і Насті. Брат Оксентій від мене км за 100, а Настя від мене 50 км находится.

Погода тут хороша. Зараз дуже жарко. Уборку урожаю вже закінчили і тепер начали уже орати. Фруктів багато, і урожаї хороші. Прописуйте, папаша, мені, як у вас із врожаем, як робите, хто на роботу ходить, чи дома Зорянка і Манька, і головне, пропишіть, як ваше, папаша, здоров'я. На цьому кінчаю писати листа. З цим до свіданія, папаша і мамаша, і рідні сестриці Сеня, Наташа і маленька Ньюра, вже забуваюсь про всіх. Скучно за всіма за вами і дівчатами, і хлопцями. Передаю привіт Шурі, Івану і найвірнішому другу Іллюші, Сонці, Марусі, Вірці і всім,

всім хлопцям і дівчатам, і всім сусідам близьким і далекім. Жду
ответа як найскоріше.

Ваш син Микола.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 5. – Арк. 1-1 зв. Оригінал.*

№ 151

Лист Красенко Марії, жительки м. Борзна Чернігівської області

8 серпня 1943 р.

Добрий вечор, ілі час, що ви делаєте сейчас, кидайте все
своє, да прочтіть письмо моє. Во первих строках мого коротень-
кого листочка я передаю свій добросердечний привіт і бажаю
найлучшого в вашому молодому та нещасливому житті. Мамо,
я жива і здорова, того і вам желаю, щоб були живі і здорові, щоб
нічого у вас не боліло.

Дуня, сестричко моя, спасибі тобі, що мене не забула,
я од вас часто получаю, а тепер мамо, нам 2 пол. аркуша да-
ють на місяць, шото напишеш, усього не опишеш. Мамо, у нас
уже пов'язали і повозили, скоро молотарка буде. Ой, мамо, як
в'язали машиною, косили жарко, усе було мокре, да й уночі
в'язали, щоб не жарко було, а ще молотарки шумлять, і возили
снопи нагору, і гори високі, дак подивлюсь я. Трудно, мамо, до-
водиться не тільки мені, а й усім, хто у бауера. На фабриці лег-
ко, і вільний час, ну харчі плохі, ми, мамо, не голодні, і не голі.
Про мене не журіться, що чи не голодні, да не голі, усе у мене
є. Тільки плачу за вами, шо така жизнь нам пришла, а вам тим
ще може лучше, шо їсти може у вас нема мамуся, і Дунці. Усі
родніє, як я скучила за всіма, як би да побачила, не знаю, яка б
я була весела, а то, мамо, я не весела. Ви пишете, що на карточці
смутна, хай, може я знімуся на весь зріст, то, може, буду веселі-
ша, тільки ніколи пойти зняться.

До свідання, зоставайтесь живі. Дуню, не обіжай маму. Мамо, поклон Дуні, Вері, Вані, Марусі, діткам усім, і дівчатам, і родичам.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 14–14 зв. Оригінал.

№ 152

**Лист Корпан Парасковії, жительки
с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області
9 серпня 1943 р.**

Лист із Німеччини від сестриці Корпан Паші Андріївни. Здрастуй, моя ріднесенька і вірнесенька сестрице Проня. Раз-реши ти мені сестрице, передать, тобі свій сердечний привет і гарячий воздушний поцілуй, і крепко я жму твої біленькі ручки і кладу на свою на белу грудь. Сообщаю я тобі, сестро, що я жива і здорова, а тобі я желяю всего наилучшего і найкращого життя, і благополуччя у твоїх молодих літах, і у твоєму здоров'ї. Сестрице моя, я дуже і дуже рада, що ти мені написала пісемце, то я устаю і лягаю, і тебе усе споминаю, і кожний день твоє пісемце читаю і дрібними слізьми обливаю. Сестрице моя Проня, прошу я тебе, пропиши ти мені, чи нема дома Тихона, чи може де чути його, пиши усе-усе подробно. Проня, я тобі пропишу де я роблю: я уборщицею роблю у німецьких бараках. Проня, я пропишу скільки я получаю у місяць грошей: получаю 30 марок, а як коли менше, ну скільки я не получу, а за їх купити нічого і ніде. Сестро, пиши ти мені, чи Дуня моєї одежі не носить чи носить, то пиши мені усе, і пиши, які плінні поприходили додому, і які новості у селі. Проня, пиши, де ти робиш і куди гонять дівчат на роботу, і пиши, як ти живеш із свекрухою, і чи ходиш до моєї мами чи ні, і пиши, які налоги у селі. Проня, пиши закриті пісьма, щоб дечого більше мені читати. Ну, с тем до свідання. Передаю я тобі свій привет і передай від мене при-

вет свасі Лисоветі, і Миші, і Тихону, і Колі, якщо дома, і передавай усім-усім родним і усім дівчатам, і хлопцям, і усім сусідам.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15–15 зв. Оригінал.

№ 153

**Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське
(до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського)
району Чернігівської області**

9 серпня 1943 р.

Добрий день, мої ріднюсенькі тато, мама і сестрички Варя, Соня і Маня, а також і Ваня!!!

В перших строчках свого листа передаю Вам, мої дорогенькі, свій палкий, сердечний привіт і бажаю всього найкращого в Вашому житті.

Я Вашого, тату, і Варіного листа одержала, за которого дуже і дуже дякую. Я Вам на ці листи пишу четверту відповідь, але не знаю, чи ви їх одержали чи ні, бо я завжди на один Ваш лист даю 4-5 відповідей, а від Вас ніяк не діждуся. Я живу пока по старому, але є чутка, що може будуть відправляти в друге місце. Ну, ще ніхто не знає про це точно, бо в нас балачок буває багато різних, все балакали, що будуть пускати в відпуск додому, але це лишилось тільки на словах. Ну нічого, може колись дасть Бог, що побачимось, а пока я висилаю Вам свою фотокарточку (вже другу), фотографувались 31.07.1943 під час обіднього перериву на роботі. А тепер прошу, щоб і Ви вислали мені фотокарточку, якщо не можна сфотографуватись, то хоч старі які-небудь, тільки не треба підписувати на фотокартці, бо не дійде. Пишіть, які є новості в селі, і як ви живете, як Ваше, мої рідненькі, здоров'я (тільки пишіть поправді). А пока до свідання. Крепко целую Вас. Привет Вані, тьоті Мані і її діткам і всім родичам. З приветом Ваша дочка і сестриця Галя!

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 30–30 зв. Оригінал.

Лист Сівер Варвари, жительки
с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області
12 серпня 1943 р.

Добрий день дорога сім'я: мама, Боря, Ваня, Шура, я вам оповідаю, що я жива і здорова, того і вам желяю. Тепер я вам пишу коротенького листа, живу я добре і самі добре знаєте, як я живу. Кожну ніч ходим гулять, а гулять, самі, мамо, добре знаєте, куда гулять ходять в нашому городі. Пока ще хорошо, а за три і десять кілометрів – дуже погано, і самі добре знаєте, чоґо погано. Уже тут настає холод, побуло тут тільки місяць тепло, так, як у нас. Мене, мамо, перевели на машину, на другу машину, та, що паять колеса для велосопедів. Мамо, з нами дівчата ворошиловградські, полтавські, запорізькі, сумські і нас п'ять чернігівських. Дівчата полтавські получають посилки, в посилці 250 гр. і можна по чотири разом слать. То вишліть мені, а то забула уже, який хліб український, я пишу у кожній откритці, бо откритки не доходят, да щоб ви знали.

Мамо, пиши, які новості на Україні, мамо, пиши чи міст розбомбило, чи ні, пиши яких дівчат іще брали. Пиши, який хліб на Україні, і саме який у нас ячмінь, просо, картопля, буряки ті, що ми, мамо, удвох сіяли, дак я хочу знать яка картопля і чи ще де садили картоплю, чи ні, чи токо у городі, да і усе. Мамо, і який ячмінь, той, що у городі, що кури перегребли. Мамо, пиши про оце усе, бо мені хочеться знать. Мамо, я оцю откритку пишу на роботі під час обіднього перериву, не успіла дописати, коли уже і тривога, я побігла у підвал. Мамо, Боря, Ваня, Шура, із цим і до свіданіє, целую вас нещотно раз.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 54–54 зв. Ориґінал.

№ 155

Лист Білеки Дуні, жительки

с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської області

13 серпня 1943 р.

Добрий день, дорогіє!!! Передаю вам всім пламенний привіт. Жива й здорова, чого і вам желаю. Мої дорогіє, пишть мені про все, як ви живете, що є їсти, і все подрбно, я всьому буду рада. Я за вами, мої дорогіє, так скучила, хоть би почути хоч один голос, то на серці б повеселіло. Всього мені, мої дорогі, печально, що я не дома, а ще печальніше, що ви, моя дорога мамусю, дуже тяжко хворі. Я Вас, мамусю, ніколи не забуду, летіла б до вас зозулею, та все б щебетала й всім, що могла допомагала, як би мала крила, всі б найвищі гори перелетіла б, і Вас би, моя дорога матуся повеселила. Хоть би Ви, мамусю, ще трохи почекали, хоть би ще почути мені ті веселі радісні слова Ваші. Дуже мені тяжко вже через Вас, мамусю, вже й сліду не бачу, ходжу та все плачу. Хоть би діждатись тієї минути, коли вернемось додому, тоді я, мамусю, все за Вас робитиму. Маня Якимова може прийде додому, бо хвора дуже. Ступак і Гриша Ониск[...] не ізвесно, де ділись ще в січні. Кінчили жнива. Пишть, що хворе було у Вас, мамусю. Куз[...] і Іва[...] живі. До свіданія.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 19–19 зв. Оригінал.

№ 156

Лист Зукуна Дениса, жителя хут. Лендень

с. Мала Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського)

району Чернігівської області

13 серпня 1943 р.

Здравствуй, Андрюша і мамаша, я тобі сообщаю, що я жив і здоров, того й тобі желаю. Пропиши, как ти проживаєш, про-

пиши мені, чи жена довго хворіла, я хочу взнать, пропиши мені про другого ребьонка, я тебе, Андрюша прошу, піддержуй мою маму, я живою буду, вернусь, я тебе одблагодарю, і сина мого Петю. Моя така судьба. С цим, до свіданія. Я послал до тебе 7 пісьом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 24–25 зв. Оригінал.

№ 157

**Лист Калюжного Ю., жителя
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

13 серпня 1943 р.

Добрий день, папаша, мамаша, Настасія і Ваня, як ваше здоров'я і як само проживається в настоящее время. Я в своєму пісьмі повідомляю, що я жив і здоров, чого і вам желаю. Я работаю на локомотиві, работа моя очень льогка, на машину мене перевели, тіки і того, що скучно за родними і хлопцями. Пишу, що мені тут хорошо, їсти хватає, одежа есть, хожу гулять після роботи, у воскресеніє тоже хожу гулять, бачу своїх усіх хлопців, а дівчат нікого. Пишу, що погода: тут вже сіють, жнива вже давно кончились. Я вам, мої дорогії, шлю свою фотографію на пам'ять, мо я і не приїду, бо мені тут хорошо жити, одежі хватає, їсти чого хоч, гроші платять добре. Мої рідні, як получите моє пісьмо, то напишіть, чи дома Пурові, чи Оля дома, чи Вася дома, чи бабушка жива, чи дядько і всі наші родичі, бо мені очень скучно, чи хлопці дома? З цим до свіданія. Передаю свою праву руку і желаю вам хорошої жизни і передавайте родичам усім і хлопцям, як получите, щоб прописали мені все подробно, де вони есть. До свіданія, остаюсь жив-здоров.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 32–32 зв. Оригінал.

№ 158

Лист Бутшок Катерини, жительки

с. Митченки Бахмацького району Чернігівської області

18 серпня 1943 р.

Здравствуйте, мої ріднесенькі: таточко, мамочко і ти, мій дорогий братік Боря, але не слухняний. Спішу Вас повідомити, що ваші письма я всі получила, і від тьотки Марусі тоже получила, дуже дякую їй, але нічого, може колись побачимось. З Варєю переписуємось, була в мене Варя. Живу я хорошо. Їмо ми три рази в день. Але крім цього я маю ще дещо. Коли ви писали мені письмо, то питали, що я їм, а далі не знаю що, бо чотири строчки було загублено, залито чорнилом. Тут, в нашому городі пока спокійно, погода така: було дуже жарко, а тепер похолоднішало, вже настає осінь. Мамочко, я вже почула, що всім дали сіна допомоги, а нам немає, то я подала заяву до свого директора, що батькам немає допомоги. Ну, пока до свідання. Вишліть мені посилочку маленьку 250 гр. соняшнику або кришенів, чи ягід, чи горішків. Дівочки получают по 2-3 в тиждень. З приветом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 36–36 зв. Оригінал.

№ 159

Лист Царенко Марії, жительки

с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району

Чернігівської області

20 серпня 1943 р.

Добрий день, мої любі рідні: мама, Надя, Гриша, Тасік, Галя, Люба, а також усі рідні мої тьотки, дядьки, сестри і брати!!! Передаю Вам свій скучний, далекий привіт з чужої сторони до рідного, незабутнього не на хвилину краю. Бажаю Вам, мої рідненьки, якнайшвидше діждатись мене з цієї країни смутку. Від Вас я уже получила 3 откритки, давала відповідь, сьогодні теж

получила ту открытку, яку писала Надя іще 13.06.1943 р. Дуже і дуже дякую, що Ви мене не забуваєте. Як я плачу з радості, коли одержу будь-що від Вас, ви собі уявити не можете. Усе оплакую свою нещасну долю. Скільки я плачу, горе, горе. Але все нічого, аби вернутися додому. Я додому вернуся обов'язково, хоч і не скоро, але вернуся. Надійтесь на побачення, духом не падайте. Хай я уже тут буду падати духом, бо далеко від рідних, як билина в полі, між чужими людьми без роду. Все переживу і все перенесу на душі. Вернутись – вернусь. Живу я по-старому, робимо без угави, як чорти, від зорі до зорі. Так і на Україні не робила, як тут, але здоров'я є, то не журюся, через силу робить не роблю, а так і втомлюся здорово, ну й роблю добре. Бауері добрі, то я цим тільки й радію. Чи Ви получили мою карточку? Я послала. До мене приїздить Шура К., то як приїде, то я тоді нічого не роблю, бауері звільняють від роботи. Да, якби було усе благополучно, вообщє-то зимою б приїхала з бауеркою додому на місяць, а так, то й не знаю, як буде. Погані діла. Але нічого, кріпиться, а ми тут теж не підкачаємо.

Получила я відповідь із того хутора від Льоньки, то і пишу Вам разом.

Нащот погоди, то зараз погода хороша, дуже жарко вдень, лимонаду да пива як понапиваїмося, то і дихати стає важко. А вообщє-то тут часто ідуть великі дощі, град, буря, вивалюють дерева, гори колноть, страшно буває, да хіба ми боїмося, хіба на Україні цього не буває. На те погода, тому вона й міняється часто. Я получаю 20 марок (200 крб.) у місяць, але за їх нічого не купиш, крім дрібних прикрас – намиста, брошок і всякої бузи. Гроші перевозжу на листи, марки, открытки. Маку мені не шлїть, бо будуть вони сміятись, тут з їжою добре, булок і масла скільки хоч. Буду кінчати. Привіт Вам від мене. До мене хай мама, да і ніхто, не собірайтесь їхати, хай я уже тут буду, а Ви не думайте. Привіт Вам усім. Мамочко, не журіться, я вернусь і все буде добре. Маруся. Привіт рідним від Марусі. Не забувайте.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 58–58 зв. Оригінал.*

№ 160

**Лист Клименко Марії, жительки
с. Нові Млини Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

22 серпня 1943 р.

Милые и дорогие Таня, Галя, Женя, Галя, Аллочка и Валя. Как Вы поживаете? Как Ваше здоровье? Мы здоровы, чего и Вам желаем от души. Не могу Вам написать, как я соскучилась за всеми Вами. Но сейчас я, Валя и наши дети далеко от Вас и от родной земли. Живем мы уже второй месяц в Германии, в городе Випперфурт. Я, Боря и Шурик работаем на фабрике, у меня работа очень хорошая, я работаю по упаковке электрических лампочек, а Боря чернорабочим. Скучаем за всеми Вами, всегда вспоминаем всех вас. Так всегда вспоминаем Борю, Толю, Колю, Жоржика и очень тоскуем и скучаем за ними. Таня и Галя, дорогие, передавайте привет всем сватам и Степаниде, в Головеньки шлите Паше, Лиде, тете Наде и всем, кто там остался жив. Пишите. Целуем крепко, Маня, Боря и Шурик.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 65–65 зв. Оригінал.

№ 161

**Лист Майстренко Ганни, жительки с. Стрільники
Бахмацького району Чернігівської області**

23 серпня 1943 р.

По-перше, чим лист писать, дозвольте добрий день сказать. Тепер повідомляю, що я жива пока і здорова, того і вам, мама, желаю. Передаю привіт вам, мамаша, сестриці Раїсі, і братіку Петі, і дяді Нікіфору, і всім тьоткам, дядьку Гриші і сестрам-братам на свою родіну. Тепер я вам прописую, що я від вас получаю картки, від вас, моя мамаша, від Мані Ч. дві картки, від Марфуши одну картку получила, те письмо, що на половину Лисовета

М. писала, одна картка йшла 17 днів, і получила картку тую, що ви писали з Лисоветою на празника Петра, вона йшла 19 днів, а були такі картки, що йшли 2 місяці.

Ви в кожній картці пишете, коли додому, я питаю у хазяйки. Мама, хазяйка мене не буде пускати додому, а я не знаю коли додому, а ще не скоро, хочеться побачитися хоч одну хвилину. Ви, мамо, пишете, щоб я не журилася, як мені не журиться, як сирота розрізнілась від вас і не за що на далеку сторону, як ви мені як не щоночі снитесь, та нікому одгадать, я думаю, що в вас і їсти нічого, бо нікому ходить на роботу.

Тепер я прописую, що ми вже убрали жнива, а зараз сіно кончили и вибираємо картоплю та буряки, та молотить будемо. Тут саме жара велика – 48 градусів жару, а дощу нема. Ви пишете, що от Миколи нема і одного письма, то з ним не таке щось, а як є от Мані Дихалової письмо, то ти, сестро, напиши адрес і прошу написати, хто мені адрес все пише, дуже дякую. І прошу я вас, прописуйте, як ви убрали урожай свій, який уродив, поскільки дали вам його, яка погода, які новинки. Кінчаю на цьому. Лети листочок орлом, відкрий двері крилом, сядь мамі на плечі і розкажи речі. Жду ответу. Будьте здорові. Ганна Майстренко.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 8. – Арк. 10–10 зв. Оригінал.*

№ 162

**Лист В'яло Поліни, жительки
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

24 серпня 1943 р.

Добрий день, дорогая сестриця Катя і Андрюша, Марфуша і Люся.

Открытку я Вашу получила 24.08.1943 р. Не журись про мое життя, як Бог дасть, так і житиму. Правда, життя не завидне. Гостинців єсть багато, но не всі для нас. Всі від чужих родичів, а

свої не дають, бо жалько. Катю, чому ти не прописала адресу Галіного, я б до неї поїхала, мені можна, бо я свого скрізь доб'юся за допомогою Бога. Прошу за всяку ціну вишли мені адрес Галі, це ж, я думаю, не довго написати, коли сама не зумієш, то попроси кого-нібудь. Живу я по-старому, правда трохи єсть зміни, но не великі. Від батька теж одержала откритку. Дуже плакала над нею. Катю, не журися про мене, а бережи своє здоров'я. Я вже скоро не приїду до тебе, бо в мене вже єсть ч[оловік], з яким я буду їхати хоч у Голландію, або в іншу країну. Він дуже мене любить і я його, і привіт тобі від нього, впісля все опишу. По кінці війни і весілля гулять будем. З привітом, твоя Поля, а так же і від Онуфрія привіт Вам всім.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 5. – Арк. 13–13 зв. Оригінал.*

№ 163

Лист Железної Дарії, жительки села (нині міста) Батурина Бахмацького району Чернігівської області

25 серпня 1943 р.

Добрый день, родние. В первых строках своего письма я сообщая о том, что я жива и здорова, того и вам желаю. Папа, я доехала благополучно до Польши, а у Польше была нам комиссия, и там нас разбили, кого куда, а мене саму оставили по болезни, и я лежала в госпитале целый мисяц в городе Перемишли и мисяц уже работаю в самой Германии на фабрици, работаю сама, из своих нема некого, работа очень легкая и чистая. Роботам от 7 утра и до 6 вечора, на роботу ходит 6 километрив, пишки не ходим, а ездим на трамвае.

Папа, я уже хожу поволи, повидавали пропуска, так, шо можно ходит куда хоч. Папа, пускают по магазинам, покупать можно намысто, брожки, зеркала, больше нечего. Папа, ести дають

пять раз на день, три раза чай, два раза суп и картошку и хлеб, так шо мени хорошо сейчас, а на дальше не знаю. Таточку, не журится по мени, мени тут добре, жива буду, то побачимся. Таточку, пиши, кого после меня забрали дивчат и хлопцев, и пишеть, яки там дома новости. Таточку, пиши, чи дома брат Иван. Також и Уля, чи и доси вона живе у нас, чи ни. Так и пишеть, и про сестричку, и про ее диток. Як вона живе там из ими да из Стефаном, чи хорошо, чи ни. Таточку, я пожила два мисяци, а здається, шо два года. Таточку, я так искучилась за вами, шо не знаю як. Таточку, тут началися жнива 22 июля, а в нас не знаю, чи скоро будут, чи ни. Пишеть, як получите, так шоб и написали. Таточку, не журится, буду жива, то побачимся. Таточку, передавайте привет браточку и невестци и сестрици Гали, и зятю Степи и так же моим двом маленьким племяткам, и деду-сю Ивану, и так усим сусидам и Чорненку Лексию и дорогому таточку.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 2. – Арк. 20–20 зв. Оригінал.*

№ 164

**Лист Царенко Марії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

25 серпня 1943 р.

Здравствуй, дорогая і незабутня подруга Люба!!! Передаю тобі свій палкий привіт з чужої, далекої країни, а також бажаю тобі всього найлучшого в твоїй молодій, дівочій житні. Откритку від тебе получила 20.08.1943 р., за яку тобі дуже дякую від щирого серця. Люба! Ти собі не уявляєш, як я плачу з радості, коли одержую з рідної України звістку про свою рідну землю, про своїх рідних людей, земляків, знайомих, товаришів. Як поллучу відповідь з дому, то я наче побачуся з Вами. Що то значить

– далеко від рідної України, від рідних усіх. Люба! Як я тут плачу, за увесь вік я стільки не плакала, як за ці 4 місяці роботи тут. Я сама собі дивуюся, що така плаксива стала як мала дитина. Все оплакую свою долю нещасну. Але все нічого, аби вернутися додому найшвидше. А додому вернуся обов'язково, ждїть. Хто схоче ждати, хай жеде, а хто ні, то хай, як хоче (його діло). Люба! Живу я хорошо, робить є що, нащот цього, то хватить, їсти теж хватає, одежа теж є, але дуже скучно за рідними. У вихідний день гуляємо, веселимось, ходимо в кіно і інші місця розваги. Товаришів українців, поляків, французів, сербів, западників тут до біса, так що веселитись тут можна, але не пристає до душі. Люба! До мене приїздить часто Шура К., їздять і мої дівчата-земляки, я їзджу до Мані Заков. і Клави Кузьминої. Люба! Я теж часто згадую нашу дружбу, Плиску, школу і все... Л.К., але нічого не вернеш. Усе побігло, наче за водою. Получила я відповідь і від Л.К., дякую дуже, що не погордився. Люба! Зря так говорять, що я поїхала, через Ш.К. Я поїхала через нещасну долю українського народу. Люба! Як мені хочеться додому. Люба! Пиши, не забувай. Привіт Валі і мамі твоїй, привіт Наді М., Альоші і Миколі Ляховим, привіт тьоті Марії, Михайлу і Валі, усім знайомим.

Привіт палкий мамі, Наді, Гриші, плем'яничкам, Саші Андр., усім, усім. Привіт від мене, моїх товаришів: Марусі, Шури, Паши, Івана, Дмитра, Петра, Володі, Василя. Цілую тебе. Твоя подруга Маруся. Привіт плисчанам. Приїду, приїду, але ще не скоро. Жду з нетерпінням, коли вступлю своєю ногою на українську землю.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 59–59 зв. Оригінал.*

№ 165

**Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське
(до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського)
району Чернігівської області**

28 серпня 1943 р.

Добрий день, мої рідненькі тато, мама і сестрички Варя, Соня і Маня, а також і Ваня.

В перших строчках свого коротенького листа передаю Вам від щирого серця низенький поклон. Дорогеньки мої рідненьки, скільки я вже Вам написала листів, то й щоту не призведу, а від Вас ніяк не можу діждатися. Всі дівчата одержують листи з дому, а мені нема. Чи ви не одержуєте від мене, чи не доходять від Вас мені, а може нема кому писати. Я Вам, мої рідненьки, вислала дві фотки і одну тьоті Мані, але не знаю, чи Ви одержали їх, чи ні. Життя моє проходить по старому. До роботи їдем в сім годин, а приїжджаєм півдесятої, тому, що далеко їздить до роботи. Скоро нас, напевно, перевезуть в другий лагерь, щоб ближче ходити до роботи, але не знаю, чи надовго чи ні, кажуть, що на два місяці. Більш писати нічого. Пока до свідання! Крепко цілую Вас, мої рідненьки. Привет тьоті Мані і їх діткам і всім рідним. Пишіть все про свою жизнь. Пишіть, який урожай, і що Ви маєте, як живе тьотя Маня, чи нема дядьків з плену.

Жду відповіді! До побачення!

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 2. – Арк. 27–27 зв. Оригінал.*

№ 166

**Лист Лузан Марії, жительки с. Пролетарське
(до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського)
району Чернігівської області**

29 серпня 1943 р.

Добрий день чи то вечір, дорогі рідні! В перших сторінках свого коротенького листа передаю всім привіт з гарячим по-

цілунком, і бажаю великих успіхів в вашому житті. Про наше життя я думаю вам все відомо, а щоб мені описати все ясно за весь час перебування в Німеччині, то бачте маленький листочок, нема де більше написати, а листів писати нам невільно, вам вільніше, то пишіть більше. Є такі новості, в ту неділю приїжджала до нас 20 дня Федченкова, вона недалеко від нас, км на 12, їм живеться дуже гарно, тільки погано, що вона одна, а то всі чужі, була з нею Денисова Таня, але вона померла. Царство їй небесне. Пока все, передаю привет матері, Федору, Насті, Галі, Степану, Христі, Миколаю, Колі, Марфі, Івану, Полі, Вані, Варці, Івану С., Степану Л. і всім остальним.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 76–76 зв. Оригінал.

№ 167

Лист Оліфіренко Ганни, жительки села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області

29 серпня 1943 р.

Поздоровляю я вас з моєю одкриткою і желяю всього найкращого у вашій жизні. Описую про свою далеко сторонню жизнь, що я живу так як і жила, їсти поки їмо, краще против того, як нас годували і дещо сами зачали добувать. Но плохо тим, що нема від вас одкриток, і від мами і папи теж нема, бо як получила я від вас тільки 2 і більш не було, то хочеться дуже на свою рідну Україну, бо вже 9 місяців, як не бачили родних і побували на Україні. Пишіть, як там ви живете і ти, сестро, ти дома. Як там проживає тьотя Мавра, чи ти одвідаєш їх, чи дядя Петро дома і тьотя Василина, і дядя Мирон, як живуть. Пишіть, хто вдома і кого нема, що у вас нового, кого у Германію взяли з дівчат. Як прожива дядя Кузьма і тьотя Христа, чи дома Андруша і Наташка. Хто старостою? Який урожай у вас і як проходила уборка, чи холодно, бо у нас уже вітри і дощі бувають по ночам.

Як ти живеш, чи їсти є що і удіться-убуться є, чи нема нічого. Хто живе у нашій хаті, чи вона стоїть, чи мо досі нема. Мати коли писала, то писала, що їсти є що і батько дома хліб убирали. Я вам вислала фотографію, чи ви получили, чи ні. Ну пока все, ходю я на завод, робота не важка. Передавай привет усім родним і сусідам, і дівочкам, які дома, мо коли побачимось. Привет дяді, тьоті і тобі, сестро, все, пока.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12–12 зв. Оригінал.

№ 168

**Лист Губар Наталії, жительки
с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району
Чернігівської області**

1 вересня 1943 р.

Добрий день, моя дорогенька і золотенька мамуню і братік Вітя. Я Вам передаю свій далекий, скучливий привіт, і желаю Вам усього найкращого у вашій житні. Мамо, я получила Вашу посилку, за котору дуже дякую. Як получили ми посилку, то поділились, і дуже були раді за Вашу посилку і за пісьма. Ми тоже написали Вам пісьмо на той адрес, що ви прислали посилку. Писали пісьма ми усі у чотирьох. Коржики, мамуню, трохи попортились. Хто то напик житніх? Вони трохи поцвіли. Ну все це нічого. Шліть, мамуню, нам частіше посилки, що можна, то і висилайте. Ми живемо пока усі на місці. Живемо, ви самі знаєте, як на чужій стороні без рідних. Пишіть, мамуню, своє, як ви проживаєте і, що ви робите. Мамуню, я вже Вам пишу 9 откритку і 3 пісьом, а від Вас получила 1 откритку і двоє пісьом. Одно получила у місці із Ніною, і Манею, те, що ви писали гуртом, а друге у посилці. Передаю привіт усім родичам і сусідам. Кланяюсь Вам низенько, моя золотенька мамочка і братік Вітя. Желаю Вам усього найкращого і прошу Вас, пишіть мені частіше пісьма. Кланяюсь низенько Шурці і Володі. Цілую хрещениць Олю,

Веру і усіх сестричок і братиків. Привет від мене Одарці Ш., Семену Г. і Гриню. Пока, до свіданія, цілую Вас воздушним поцілуєм і бажаю Вам, щоб у скорому времені вернулись. Война кончиться, то будем дома. Наташа.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 7. – Арк. 33–33 зв. Оригінал.*

№ 169

Лист Кириченко Марії, жительки с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області

1 вересня 1943 р.

Добрий день, мої дорогіє родніє: тато, мамо, Андрюша, Дуня, Вера, Олечка, Катя, Іван. Передаю я Вам свій сердечно скучний привет, і що жива, здорова. І сповіщаю я Вам, що я получила 2 открытки і пісьмо, що писала мамочка, за яке дуже дякую, получила 12.08.1943 р., була дуже рада і получила листочок, що писала Катя і передала Г. Маніним пісьмом. То я получила, спасібо й Каті, що вона побеспокоїлась передать, то пишть пісьма частіше і, як можна, то передавайте, мо хто їхатиме куди в отпуск з німців, то отдавайте пісьма, то вони скоро доходять. Я вже шлю Вам, мамочко, дев'яту открытку і двоє пісьом, ну, а погано чогось доходять на Україну, то не журітьсья, мамочко, не плачте, ми скоро самі приїдем додому. Я, мамо, роблю на старому місці, на фабриці. Робота легка, годують три рази на день. Напишть, які у Вас новості, пишть, чи картоплю повибірали, чи жито вижали собі, бо я ще їхала, так ще нічого не робили, то мені дуже кортить узнать. Ну нічого, скоро приїду додому. Нам, мамо, видали плаття, сорочку, штани, косинку, ботинки, ну я ще й свого не подрала. Я, мамо, шлю із себе фотографію, знята сама. І ви вишліть, мамо, із себе фото, бо дуже скучила за всіма, ну нічого, момент нада пережить. З цім, мамочко, до

свідання, передавай привет Тихону Л. і Марфуші, всім родичам і сусідам, і передавай, Верочка, дівчатам привет. Напишіть, де роблять тато, Андрюша, дуже скучила, вообщем, напишіть про всіх. Цілую я вас безліч раз, жду ответа з нетерпенієм.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 38–38 зв. Оригінал.

№ 170

Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське (до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського) району Чернігівської області

3 вересня 1943 р.

Добрий день, мої рідненьки тато, мама і сестрички Варя, Соня і Маня, а також і Ваня.

В перших строчках свого коротенького листа передаю Вам від щирого серця з гарячим поцілунком привет і бажаю всього найкращого в Вашому житті.

Тепер, мої рідненьки, пропишу про свою жизнь. Я вже нахожуся в третьому лагері. 30.08.1943 р. нас перевезли з Кенігсберга в Берент. Зі мною з нашого села одна тільки Дуня Петрухнова. Робота і тут така сама, на залізниці, їсти теж так само дають, 2 рази варену, а на обід хліб і масло або маргарин, або що інше. Тільки і плохо, що багато нас в одній кімнаті – 50 душ. Більш таких особливих новостей нема. Пишіть Ви мені про свою жизнь, про своє здоров'я. Пишіть частій, бо дуже скучно за Вами, мої рідненьки. Я дуже хотіла б щоб Ви, мамочко, написали мені хоч одну строчечку. А пока досвідання. Оставайтесь живи і здорови. Привет усім рідним. Жду відповіді.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 29–29 зв. Оригінал.

№ 171

**Лист Власенко Марії, жительки
хут. Оверків с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського)
району Чернігівської області**

4 вересня 1943 р.

Добрий день, дорогіє родителі: папа і мама, братики, сестрички, і дорогіє мої небожатка. Перш чим писати листа, дозвольте передати свій скучно-сердечній привіт і пожелать Вам всього хорошого і благополучного у Вашій домашній житусі. Дорогіє родителі: папа і мама, і дорогіє братіки і сестрички, і небожатка, я від вас одержала лист, за которий дуже дякую братіку Петічкі, що він мені написав про все, я дуже возрадувалася і взнала, що дома пока живі. Дорогіє родниє, я вам послала пісьмо і фотографію, пісьмом мені не можна писати, но я передала була полячкою, то я не знаю, чи воно дійде до вас, чи ні. Дорогіє родні, пишіть мені листи, від Вас до мене ідуть, а до Вас слабо. Братік Петя, дуже щиро дякую тобі, що ти писав, не на мене адреса, на Сашу Кондратову, но я получила. Дорогіє рідні, я із Сашою умісті, а Варка у другому городі, в Напофері, а я із Сашою в Деліксені була 7 місяців, у Альфелді 8 місяців. Дорогіє рідні, пишіть пісьма, пишіть, що у Вас робиться дома. Братік Петя, пиши мені все, не таї, бо мені досадно, як Ви від мене таїте, пиши правду: здоров'я папки, мамочки, сестриц. А Фенін Костя, чи ножечка поправилаь у нього. Дорогіє рідні, мені дуже хочеться додому, но на pewno не прийдеться побачиться з вами, еслі вернуся, то все розкажу подробно. Еслі б вернуться додому. Передайте від мене привет тьоті Улі Павловной, сусідкам, бабусі Ганусі, тьоті Федорі, Тані Фоковной, дяді Петі, Ананієвичу, Зіні, Клаві, Раї, Гриші. Мама, передавайте привет усім від мене, конешно усім моїм добродетелям, що здихалися мене... Добрий [...].

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 7. – Арк. 30–30 зв. Оригінал.*

№ 172

Лист Бондаренко Єфросинії, жительки
с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

5 вересня 1943 р.

Здравствуйте, мої дорогі, рідні родителі. Сообщаю я вам, мої рідні, що я жива і здорова, чого і вам желаю в вашій житні. Дорогі мої, рідні родителі, писала я вам і откритками, і письмами, ну від вас ответа я ні одного не получала. Мамочко, всі дівчата наші получают письма, откритки, а я нічого, ви хоч би написала, да передала кому-небудь, хто пише, например, Гвоздиковім, вона почти кожний день получает письма. Родні мої, дуже я за вами скучила, кожну ніч і день ви мені снитесь, і ввижається, нема того дня, щоб я не згадувала вас і вообще всього Бахмача. Мамочко, живу я по-старому, як я вам писала, не буду більш описувать, бо я вже писала декілько раз, так що одне й теж неохота писать. Мамочко, моя дорогая, напиши мені, як ваше здоров'я, як ви живете, що в вас есть у хазяйстві, де робить папа, Володя. Мамочко, пишу я вам откритку в неділю виходной день, із Галею Галат. Мамочко моя, описуйте всі ваші новості, бо я дуже скучила за дівчатами, за хлопцями, а особенно за вами. Мамочко, давай дівчатам мій адрес, хай мені пишуть. Ну пока все, до свіданія, целую всіх крепко і безщотно раз. До свіданія, мої рідні. Проня! Мамочко моя рідна, не плач і не безпокойся за мною.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 5. – Арк. 9–9 зв. Оригінал.*

№ 173

**Лист Лавріненко Галини, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

6 вересня 1943 р.

Привет з Германії на Україну. Здравствуйте, мої дорогії родителі, бабушка і дедушка, во перших строках мого коротенького листа я повідомляю, що я жива і здорова, того і вам желаю у вашій стариковській житні. Не обижайтеся на мене, що я вам не писала пісьмом, бо мені не дають откриток, по одній тільки, а це хлопці купили, дак я написала вам. Бабушка і дедушка, живеться мені хорошо, їсти є що, тільки одно, що скучно за домівкою. Робота в мене не важка, роблю на м'ясній фабриці умісті з Марією на роботі, умісті і спимо. Нам видали кровати, матраси і по 2 одіяла. Робимо з шести до шести, усе время на ногах. Одежі не дають нам ніякої, тільки на роботу дали дерев'яні ботинки, халати і фартухи. Не обижайтеся, що так мало написала, бо більш ніде писать. Нам дають на місяць 2 откритки, посилаємо на Україну. Передає низенький привіт Безбожко Маруся С. і жає всього найкращого у вашій житні. Передавайте привіт тьоті Тані і всій їхній сім'ї, тьоті Полі і їхній сім'ї. З тем до свіданіє, жду ответа, як соловей лета. Ваша онука Галя Л.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 3. – Арк. 77–77 зв. Оригінал.*

№ 174

**Лист Фенько Тетяни, жительки
с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району
Чернігівської області**

6 вересня 1943 р.

Здравствуйте, дорогі родителі!!! В перших строчках свого коротенького листа передаю я Вам свій скучний привіт і цілую

кожного безліч раз. Я жива, здорова, того і Вам бажаю. Живу я хорошо. Уже кінчили сіно, то тепер уже роботи не багато. Тепер ми ходимо в ліс обчухрувати дерево, а уранці і увечері порасмо корови. Вообщем, робота не важка. Да і все хорошо, тільки дуже скучно за домівкою. Зразу, як приїхали, то не так було, а тепер, що далі, то все дужче скучаю. Тепер я про Вас тільки тоді і не думаю, як сплю, а то цілий день тільки Ви і на думці. Учора була неділя, то ми з Манькою їздили за 20 км від свого села і там бачились з бойківськими дівчатами і хлопцями. Майже кожної неділі ми з Манькою кудись їдем. Ми дуже хочемо зфотографуватися і вислати Вам фотокартку, ну скільки не їздимо і все нам невдача. Все кажуть, що нема матеріалу. Ну, ми ще будемо старатися, щоб зфотографуватися. На цьому писати кінчаю. Ще раз усіх обнімаю і цілую безліч разів. З низеньким поклоном Таня.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 71–71 зв. Оригінал.

№ 175

**Лист Черноног Лідії,
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

6 вересня 1943 р.

Привет із Германії на Україну. Пущена открытка од Вашої дочки Лідії. Здрастуйте, мої рідні: папа і мама, і брати. Я жива і здорова, і того і вам желаю – жить найкраще вашої старої життя. Я пока живу хорошо, а далі, я не знаю, як буде, ви пропишіть, як ви живете, чи є у вас що їсти, чи немає? То ви мені все напишіть, що ви писали. Роблю я на фабриці, ідемо на роботу у шість, а приходимо у сім на м'ясній фабриці, чотири рази дають їсти на день. Папа і мама, не журіться, а то так було б подалі, як тепер, то нічого, а то мені додому б вернуться, то я б нічо не хотіла. Ми у неділю ходимо гулять, у нас у лагері єсть хлопці,

то ми ходимо гулять, то проплачу я, як настане неділя, то я встану, та заплачу, то ви дома, а я тут. Папа, пропишіть, як Коліне здоров'я, як мамине здоров'я, то так само мамине, та таке, прошу я, мама, не плачте, тату пропишіть, як Параска проживає. Я вже скучила за Колею, як побачу у Германії дітей, то я заплачу. І з тем до свіданіє, мої родниє, передаю я свій гарячий привіт усім, привіт низенький передає Романенко Шура, пропишіть де Степан Куценко, дайте адрес його Андрея, чи є із оттого пісьма, чи немає, то ви напишіть.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 64–64 зв. Оригінал.

№ 176

Лист Голоти Ганни, жительки села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області

15 вересня 1943 р.

Здрастуйте рідні! Тато, мама, Пашуня, Маруся, Гриша, Федя і Павлуша.

Зараз теплий літній вечір, красиво світить місяць, вже скінчила роботу у 8 годин і сіла до вас писати листа. Вже давно не одержувала від вас листів, чому, дак і сама не знаю, чи не доходять, чи, може, вас там і живих нема, ох, Боже, скільки я всяких думок передумаю, поки не прийде лист, тоді трохи полегшає.

Ну опишу коротенько своє життя: нащод умов життя, то дуже хорошо, робота вже легка, жнива скінчили, помолотили все, вже копаєм картошку, зрубуєм кольраби, зрізуєм шпінат, оце така робота.

Неділю маю вихідний день, дуже багато дівчат та хлопців, одежи маю чимало і до роботи, і до неділі, тільки що нечому не рада, якби дав Бог вернуться додому, то нічого б і не хотіла, а може переживу якось і вернусь на свою рідну Україну. Висилаю вам своє фото, коли получите, то я вишлю чимало всяких, а на

перший раз саму і дуже вас прошу, щоб вислали мені які-небудь фотографії, бо я ніякої не взяла. Ну оце і все, що думала вам написати. Пишіть все, все, як буду жива побачимся. До свідання, рідні, цілую вас всіх заочно в уста. Жду відповіді.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1-1 зв. Оригінал.

№ 177

**Лист Сороченко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

20 вересня 1943 р.

Открытка від 20 вересня з Германії на Україну від Сороченко Надєжди. Добрий день, дорога моя подруга Маруся. Перш чим тобі розпочати писати открытку, я тобі повідомляю, що я жива й здорова, того й тобі жєлаю в молодій веселій жєзні, і передаю свій далеко сердечний привєт. Маруся, я тобі опишу про свою весєлу жєзнь. Я живу добре, між високими камєnistими горами. З одного боку від мене село 2 км, а з другого – півкілометра, а моя одна хата стоїть между горами. Скоту маю 9 штук. Роботу я робила: косила, дрова рубала. Маруся, пиши, які новості в сєлі, та що ти робиш, чи ходите в базар гулять. Я за 2 недєлі знайшла свою сєстру, а за 3 місяці я знайшла 4 дівчат загребєльських. Одна робить 5 км, 6 км, 12 км, 13 км. Дуже багато українців, як поїдемо в город, то не можна й розминутися. Привєт Розі, Шурі Пустовой, Вері. Кінчаю куплет, кінчаю писати, [...] поздоровляю і шлю гарячий привєт. До свідання. Ответ.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 82-82 зв. Оригінал.

№ 178

Лист Науменка Олександра, жителя
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

1943 р.

Доброго здоров'я, дорогіє родніє: мама, брат Ваня і сестри Маня і Люба. Шлю вам пламенний привіт із Германії. В первих строках свого письма я вам повідомляю, що я жив і здоров, чого і вам желяю. Работаю я у бауера, попав сам з Чернігівської області. Нахожуся я біліз города Мюнхена село Рудельцфель. Работають в Германії серби, українці, руські, французи і багато інших націй. Нема куди піти розважить свою душу. У Германії косять сіно, да вже скоро і жнива. Хліба тут дуже гарні в цьому році, не знаю, які на Вкраїні, чи прийдеться побачить, чи ні. Новостей нема ніяких, все по-старому, пишїть, які у вас новості, як Люба, большая виросла? Чи Ваня дома, не поїхав у Германію, і вообщем всю свою жизнь. Да, проходят молоді літа во тьме. Мама, тут очень плохо нащод табаку, як можно, то прошу, хоч трохи вишліть, бо нічого курить. Ну з цим і до свіданіє.

Остаюсь жив і здоров. Науменко Олександр Сав[...]. Мама, передай привіт всім моїм знакомим, тьоті Ганні, хрещеній, Вам, всім сусідам: Мухам, Контару і іншим. Мама, напиши адрес Марусі Заковоротньої, якщо вона писала додому письмо, бо я не знаю, де вона ділась при розбивці, до посліднього время були вмісті. Передаєм привіт от щирого серця, твій син Олександр і мій друг Ніколай Кравцов.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 3–3 зв. Оригінал.*

№ 179

**Лист Никоненко Катерини, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

1943 р.

Письмо от сестри Каті до сестриці Устини, а також Борі і Ніни, і мого рідненького братіка Миші, і всіх моїх сусідів М.І.Х.В. Д. Ів. Х. Ів., також Олі Васильов[...], усім привет від мене і передавайте привет моїм усім родичам, мо кому що і прогнівила, то прошу ізвінення. Устино, передавай привет дядю Грицьку і тьоті Палажці від мене і хай вони знають, що ми з Загреблі б дівчат, то хоч пишемо одна до другої письма. Я з Танею і Божко Наташа, Галушко Маня, то в дві неділі бачимося, то наче вдома, як ізлазімося. А останні, то не знаємо, де вони. Дайте Варчин адрес, хай Любка дасть мій Вері. Устино, дай Марфин адрес, а мій їм. Привіт всім від мене, дуже хочу бачиться, но нічого не зробиш, пишть, чи скоро додому ми будем їхати, які новості, який урожай, що получили? Устино, сестриця моя рідненька, напиши, чи моя хата стоїть, признайся, голубко. Все питайте мене, я не по своїй охоті поїхала в цей рай, роблю, встаю в 5 і 6, як і раніше, а лягаю в 9 і 10 годин, неділя – вихідний, і тіко од обід і до 5 часов, а тоді обратно в стайню іти. Має господар 10 корів, 1 бугай і 2 воли, за цим усім я ухажую, гній вожу, напасуться, а на яслах стоять. Братіку, хоч одно слово напиши в открытці, то буду знать, що ти живий. До свіданія, цілую через розу, бо інакше не можу.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. –
Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 4–4 зв. Оригінал.*

№ 180

Лист Никоненко Катерини, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області

1943 р.

Письмо от Каті до своїх рідних і вірних дяді і тьоті, а також ваших діток Миши і Клави, і мого рідного нещасливого братічка Миші. Увідомляю я Вам тьотя і дядя, що я пока жива і здорова, чого і Вам желаю у Вашій житні. Дядя, я од Вас одержала за 4 місяці тіки 1 открытку, а Вам послала вже 10, ну не знаю, чи Ви получили, чи ні. Я роблю в хазяїна, вже 2 трави скошили, начинаємо косить третю, ну я, слава Богу, не кошу, оцім тіки і щаслива. Ох, мої рідненькі, як вернуся додому, то буде, що розказувать, роботи стіко, що нема коли і у гору глянуть. Встаю в 5 часов, а лягаю в 9 і 10. Пишіть, що робите, який урожай, що получили і чи є корова, ваша і моя, що робить Миша, чи ходить на роботу, чи є у Вас що їсти. В мене є, аби їлося, оце тіки на їжу і щаслива. Їмо 4 і 5 раз на день, в нас тіки в неділю було так або на Паску. Пишать є багато чого, но нема на чому, пишіть, де живе Миша, чи хто живе в хаті, чи мо вже й немає її? Дорогий братіку, слухай дядю, що тобі кажуть. До свіданія. Жду, мої рідні, од вас ответа.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.

– Спр. 4. – Арк. 4-а-4-а зв. Оригінал.

№ 181

**Лист Остапенко Надії, жительки
с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району
Чернігівської області**

1943 р.

Доброго здоров'я, мої дорогії, родніє батько, мати, Вера, Костя, Катя і Коля. Во-первих строках мого письма спішу увідомить я вас, що я в настоящее время жива й здорова, чого і вам желяю – всякого благополуччя в вашей жизни. Мене ніяк не заспокоює ваша довга мовчанка, але я все ж таки знову пишу открытку. Я живу по-старому, новості в нас тільки така, що було нас 25 дівчат, а тепер стало 23, дві дівчини забрали, не знаємо куди і що, а ми вже привикли, то жалько було розтаваться, да якби ми знали куди і що. Ожидаето письма. Пишіть, які в вас новості, який уже Коля і т. д. На цьому я кінчаю свою открытку. Передавайте всім привіт: Парасці, Палажці, діду, Савці, Присці, Варивоні Насті, Івану, Присці, усім сусідам ...

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–3291. – Оп. 1.
– Спр. 4. – Арк. 6–6 зв. Оригінал.*

№ 182

**Лист Шуруби Михайла, жителя
с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району
Чернігівської області**

1943 р.

Добрий день, моя рідна мама і брат Шура. Передаю я Вам свій скучний чистосердечний привіт і желяю Вам всього найкращого у Вашій жизни. Мамо, я дуже обижаюсь, що я від Вас не получаю пісьом, я получил тільки одну открытку від Вас, а Вам пишу вже шосту открытку, до одной я пришив свою фотографію, но не знаю, чи Ви получили її, чи ні. Мамо, живу я по-

старому, роблю на заводі автогенщиком, роблю з 6 часів утра до 6 часів вечора, у суботу до обіду і в неділю не робимо. Годують так, як я вже Вам писав, тричі в день, получаю по 8-10 марок у тиждень, но за ці гроші крім сітра, пива та мороженого більш не можна нам нічого купити. Одежу нам видають на фабриці для роботи і для неділі. Робота в мене не важка, но вплиє на очі і на все здоров'я, так що здоров'я моє поганкувате. Мамо, я дуже скучаю за Вами, бо вже як десять год не бачив, і я кождий день ожидаю від Вас пісьма, но ніяк не дождуся. На цьому кінчаю писати свого листа, прошу дуже, якщо получите мого листа, то зразу давайте отвіт. З цим до свіданія, передаю я Вам привіт, по низенькому поклону. Ваш син і брат М. Шуруба.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 7. – Арк. 61–61 зв. Оригінал.*

Фотографія Корнієнка Івана, жителя с. Кербутівка Батуринського (нині Борзнянського) району Чернігівської області, якого було вивезено в німецьку неволю. 1943 р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 17.

*Українські остарбайтери. 1943 р.
Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 31.*

Фотографія Дмитрущенка Михайла, жителя с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області, який працював на німецькому заводі електрозварником. 1943 р.

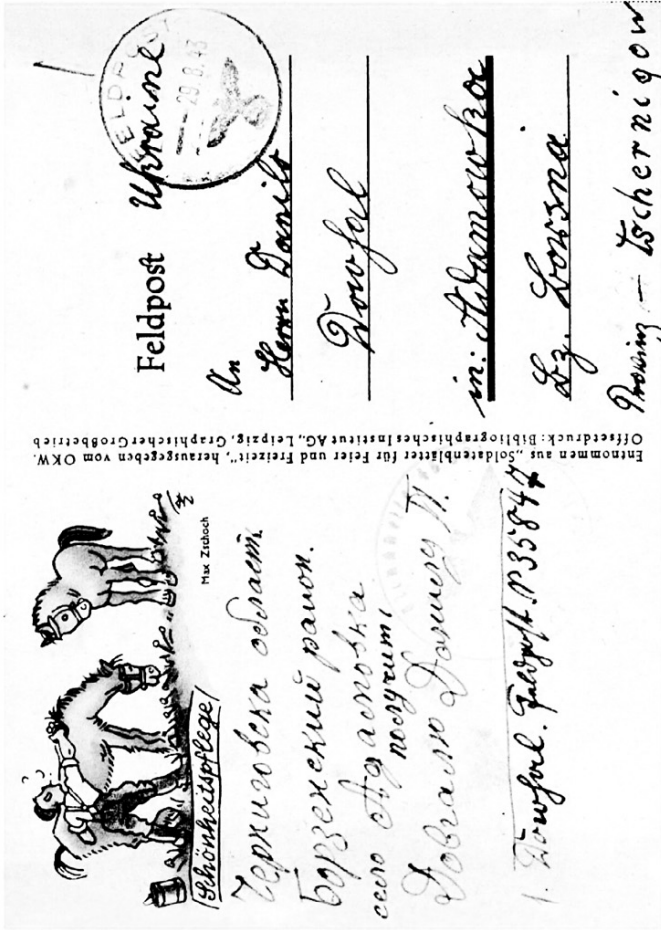
Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 20.

*Українські остарбайтери. 1943 р.
Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Стр. 5. – Арк. 32.*

*Фотографія на згадку про роки перебування в німецькій неволі. 1943 р.
Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 15 зб.*

Дюстрована листівка, написана Довгалем В.Д. із німецької неволі на батьківщину в с. Адамівка Борзнянського району Чернігівської області. 1943 р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1.

Ілюстрована листівка, написана Довгалем В.Д. із німецької неволі на батьківщину в с. Адамівка
 Борзнянського району Чернігівської області. 1943 р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 2.

*Фотографія Джими Гуні з її листа на батьківщину в
с. Климентинівка Березнянського (нині Менського)
району Чернігівської області. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 10. – Арк. 19.*

*Фотографія Руденко Катерини, жительки с. Озеряни
Бобровицького району Чернігівської області, яка перебувала у
німецькій неволі. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 12. – Арк. 60.*

*Фотографія Бодні Олександри, жительки с. Ярославка
Бобровицького району Чернігівської області,
яку було вивезено на рабські роботи до Німеччини. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 13. – Арк. 50.*

Листівка Яценка Валентина із Румунії на батьківщину в с. Шаповалівка Борзнянського району Чернігівської області. 1943 р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 64.

Фотографія українських жінок, зроблена під час перебування в німецькій неволі. Без дати.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291.– Оп. 1. –
Спр. 3. – Арк. 98.*

*Фотографія Кириченко Марії, жительки с. Плиски Бахмацького
(нині Борзнянського) району Чернігівської області,
яка працювала на німецькій фабриці. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 7. – Арк. 38 зв.*

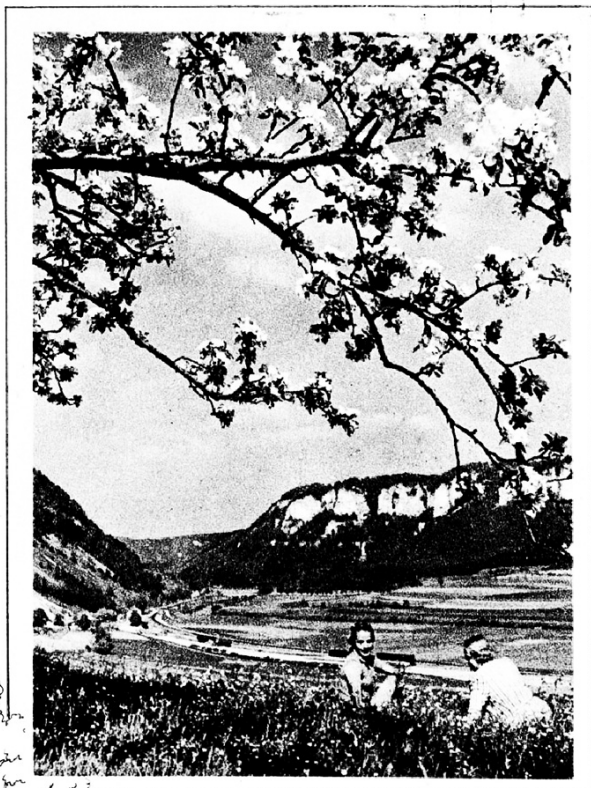

Почтовый
ПРИВЕТ
из Тернопольской

Листівка, надіслана Бубновим Григорієм на батьківщину в с. Велика Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 1943 р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 6.

*Пасхальний привіт
із Тершани!*

*Листівка, надіслана Голубом Михайлом на батьківщину
в с. Мала Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського) району
Чернігівської області. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1.
– Спр. 7. – Арк. 7.*

*Фотографія Федора Скрипки, жителя с. Високе
Борзнянського району Чернігівської області, який працював на
німецькій фабриці. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 16. – Арк. 21.*

*Фотографія Гарбуз Степаниди, жительки с. Козацьке
Бобровицького району Чернігівської області, надіслана з
німецької неволі. 1943 р.*

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-3291. – Оп. 1. –
Спр. 12. – Арк. 29.*

РОЗДІЛ IV

**Фільтраційні
справи громадян,
примусово
вивезених до
Німеччини та в інші
окуповані нею країни
в роки Другої світової
війни,
військовополонених**

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 4

Фільтраційні справи громадян, примусово вивезених до Німеччини та в інші окуповані нею країни в роки Другої світової війни, військовополонених

У листопаді 1991 році, на виконання доручення Верховної Ради України Кабінету Міністрів щодо організації через виконавчі органи обласних рад народних депутатів складання списків українських громадян-остарбайтерів, із метою вирішення питання про відшкодування збитків громадянам України з боку Німеччини, документи, пов'язані із зазначеною категорією громадян, було введено до наукового обігу, розпочато їх вивчення.

У Державному архіві Чернігівської області перебуває на зберіганні більше 41 тис. фільтраційних справ і понад 50 тис. фільтраційних карток. Дуже інформативними є документи радянського походження: особисті документи громадян, матеріали допитів, анкети, протоколи; відомче і міжвідомче листування з метою отримання інформації про цих людей; матеріали свідків про діяльність вивезених громадян під час їхнього перебування за межами України; характеристики, складені офіційними представниками влади на репатріантів тощо.

Зазвичай, фільтраційна справа складалася із типового набору – 10- 12 документів. Перш за все, це реєстраційні листки на вивезених до Німеччини людей, які повернулися в 1945 році на батьківщину через спеціальні санітарно-перевантажувальні пункти, розташовані у прикордонних із СРСР районах.

Голови та члени репатріаційних комісій – співробітники НКВС – допитували репатрійованих за 14 стандартними пунктами (питаннями), найважливішими з яких були: «Чому опинився на території іншої держави?», «Чи підлягав арештам, допитам, затриманням, штрафам з боку німецької влади, коли, де і за що?», «Чи утримувався у спецтаборах противника і що там робив? (вказати назву табору і адресу)», «Чи проходив службу

в німецькій армії, загонах, військових частинах, шпиталях, будівельних та інших батальйонах, що створювалися противником?», «Чи служив у німецьких установах, на підприємствах, організаціях (у яких, в якій якості)?». Зі слів того, хто підлягав перевірці, оперативники заповнювали докладну анкету. Детально фіксувалось і те, скільки разів, де, коли і за що репатрійована особа затримувалася військовими, поліцейськими органами, гестапо на окупованій радянській території, якщо засуджувалась, то яким судом і за що, строк покарання, де особа його відбувала, як і коли була звільнена, яким іншим репресіям піддавалася (сам репатріант та його родина) з боку окупантів; чим займалася і де працювала на окупованій території.

Фільтраційні справи містять численні відомості про умови життя і долі людей у Німеччині. Найчастіше вони ставали базами у бауерів, робітниками на заводах або обслуговували трудові табори. Також справи містять багато документів, що видавалися німецькою владою: посвідчення особи, медичні картки, робочі книжки. Практично на кожному документі є фотографія і відбитки пальців.

Дещо іншим був документальний склад фільтраційних справ військовополонених. Основних документів було як правило, 14: 3 персональні картки (заповнювалися на кожного радянського військовополоненого, призначалися для реєстрації направлень на роботи, з інформацією про перебування військовополоненого у робочих командах в межах одного табору), зелена картка (для довідкової служби вермахту, містила штампель з номером табору і числом надходження), лазаретна картка, повідомлення про направлення в лазарет, документи, що засвідчували смерть в'язня (повідомлення про смерть, акт про смертний випадок, свідоцтво про смерть, повідомлення про поховання та втрату), персональна картка в'язня, опис особистості, опитувальний лист, складений під час проходження фільтрації. Особі (примусово вивезеній до Німеччини або військовополоненому), яка пройшла фільтрацію, видавалося посвідчення про направлення до постійного місця проживання.

Справи містять відомості щодо звільнення радянських громадян американськими, англійськими, французькими військами. Більшість майбутніх репатріантів зустріла війська союзників у квітні–травні 1945 року. Відповідно до домовленості союзників із радянським урядом, вони передавалися до радянської зони окупації звідки й поверталися на батьківщину.

Завершують фільтраційні справи «висновки», в яких члени перевірконо-фільтраційної комісії при місцевому відділі НКВС відзначали, що «проведеною перевіркою компрометуючих матеріалів «не здобуто», а в разі наявності таких – зазначалась їх сутність й заповнювалася «постанова», що передбачала один із трьох пунктів: 1) вважати громадянина перевіреним, фільтраційну справу здати до архіву НКВС для зберігання і взяття на оперативний облік; 2) передати справу до підрозділу НКВС для продовження розслідування; 3) у випадку арешту репатрійованого справу передати органам слідства.

Наведені джерела дають можливість побачити події Другої світової війни з позиції людей, які з цілого ряду обставин опинилися на рабських роботах або за колючим дротом концентраційних таборів, а також ставлення радянської влади, зокрема, каральних органів до зазначеної вище категорії людей.

№ 183– № 185

Документи фільтраційної справи Богуш Віри Григорівни,
жительки с. Антоновичі Михайло-Коцюбинського
(нині Чернігівського) району Чернігівської області

1942 р. – 23 липня 1945 р.

№ 183

Робоча картка

1942 р. – 9 березня 1944 р.

Arbeitskarte — **Befreiungsbchein ***

Gültig bis auf weiteres Widerruf vorbehalten

Familienname: **Bogusch**

Vorname: **Wera**

Geburtsname bei Frauen: —

Geboren am **22.11.22** in **Antonowitschi**

~~XXXXXX~~ weiblich ~~XXXXXX~~ ledig, ~~XXXXXX~~

Staatsangehörigkeit: **ungeklärt (Ostarbeiter)**

Volkszugehörigkeit: —

Verfunftsland (eingereist aus): **Besetzte Ostgeb.**

Heimatort: **Antonowitschi**

Kreis: **Tschernigow**

Wohnhaft: —

(bei Ausstellung d. Karte S. 6.)

Beschäftigt als **Landw.Arbeiterine B.Gz. 1A2**

Arbeitsbuch-Nr.: **A 99/Sch. 305**

Arbeitsstelle: **Landwirt Karl Wigger**
in Bünsdorf
Kreis Schönberg

Expt.-Nr.: — Im Jnl. seit **1942**

Ausgestellt am **9.3. 1944**

Arbeitsamt

(Dienstfiegel) **Wismar (99) Wei.**

*) Dem ausländischen Arbeiterinnehmers angeschlossen. E.0892 545

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1.
– Спр. 37002. – Арк. 4. Оригінал.

№ 184

Німецький дозвіл на роботу
19 травня 1942 р. – 15 грудня 1943 р.

Verfunksland: **Altsowjetruss. Gebiet** Nr. 2

Arbeitskarte / Pozwolenie na prace
Gültig nur für die untenbezeichnete Arbeitsstelle
ważne jedynie dla niżej oznaczonego miejsca pracy

Nordmark VIII 99 L

№ 99. Nr. VIII 99 L

Familienname: **Bogusch** Rufname: **Wera**

bei Frauen auch Geburtsname): ..... leb. ~~XXXXXX~~ *)

Geburtsort: **22.11.1922** Wird die deutsche ~~XX~~ (ein*) ~~XXXX~~ weiblich*)
Sprache beherrscht!

Seimatort: **Antonowitschi** Kreis: **Tschernigow**

Staatsangehörigkeit: ~~deutsch~~ **sowjetrussisch**

Beruf: **landwirtschaftlicher Arbeiter**

Arbeitsbuch-Nr.: ~~XXXXXXXX~~

Unternehmer (Arbeitgeber): **Karl Wigger**

Arbeitsstelle (Ort): **Gr. Bünsdorf** Kreis: **Schönberg**

Des Empfängers der Lohnkarte: Vor- und Name
sowie Wohnort und Kreis

Ausgestellt am **19. Mai** 1942 Gültig bis zum **15. Dez.** 1943

*) Nichtzutreffendes streichen Landw. Arbeiter 15

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 37002. – Арк. 4 зв. Оригінал.

№ 185
Фільтраційна картка

29 травня 1945 р. – 23 липня 1945 р.

4733

Хбр - в. Фам 3.
Тоталі

1. Фамилия Богучи
2. Имя Вера
3. Отчество Тригольевна
4. Год рождения 1922 5. Место рождения Чернигов
Михайло-Кочубинского р. на с. Яценки
6. Точное местожительство (адрес) до оккупации или до призыва в Красную Армию г. Чернигов
ул. Шмелямова 30.
7. Профессия (специальность) домохозяйка
8. Партийность н/п
9. Национальность укр.
10. Гражданство ссср.
11. За границей был с 1941 года по 1945 г.
12. В каких странах проживал и что делал Работала
в Швейцарии у колхоза

Точный адрес фильтрационного пункта
Село Будан
Город _____
Область _____
Республика _____

Фильтрация проведена с 29.5 1945 г.
по _____ 19 ____ г.

Дактилоскопический указательного пальца

3700245

Правильность записанных на меня сведений
подтверждаю Богучи подпись
Богуча фамилия составившего карточку

а) Решение фильтрационной комиссии _____

б) Выбыл 22.07 1945 г. из ОПБП
указать точный адрес куда выехал
на жительство: село, город, район, область, республика или направлен
в какой лагерь, тюрьму

в) Личное дело направлено „ _____ “ _____ 194__ г. при № _____
точное название органа НКВД-НКГБ

г) Разные отметки _____

ЦТ НКВД 7031-44

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 37002. – Арк. 13–13 зв. Оригінал.

№186 – № 188

Документи фільтраційної справи Бойко Фіми Данилівни,
жительки с. Андріївка Михайло-Коцюбинського
(нині Чернігівського) району Чернігівської області
[1942 –1945 pp.]

№ 186

Німецька трудова книжка

[1942 –1945 pp.]

1	Herkunftsland	besetzte Ostgebiete
2	Geburtsort	13. Juli 1918.
3	Geburtsort	Scherno
4	Kreis	Tschernigowski
5	a) Staatsangehörigkeit	ungekl. (verh.)
6	b) Volkszugehörigkeit	
7	a) Familienstand led., verh., verw., gesch.	led.
8	b) Anzahl der minderjährigen Kinder	

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 37000. – Арк. 8 зв. – 9. Оригінал.

№ 187
Фільтраційна картка

11 липня 1945 р.

2453

1. Фамилия Бойко	Точный адрес фильтрационного пункта
2. Имя Фрида	
3. Отчество Даниловна	С. П. П. 102
4. Год рождения 1918 5. Место рожд. Андриевка	Город Морш
Михайло Коцюбинського р-ну Червоно-	Область Полтавська
6. Точное местожительство (адрес) до оккупации или до призыва в Красную Армию Андриевка Михайло Коцюбинського р-на.	Фильтрацию прошел с 11 июля 1945 г.
7. Профессия (специальность) нет	по _____ 19 г.
8. Партийность ни	Дактилооттиск указательного пальца
9. Национальность украинка	37000 г/б
10. Гражданство С.С.Р.	
11. За границей был с 23.4. 1942 г. по 6.5. 1945 г.	
12. В каких странах проживал и что делал Михайло Коцюбинського р-на Червоно-	

Правильность записанных на меня сведений подтверждаю **Фрида Бойко**

_____ (подпись)
фамилия составившей карточку

а) Решение фильтрационной комиссии **С. П. П. 102. Кемпривий**
и Коцюбинського повіту Київської обл.

б) Выбыл **Виною 1945** г. с **Андриевка Михайло-**
Коцюбинського р-ну Червонової обл.
в качестве: село, город, район, область, республика или направлено в какой лагерь, тюрьму

в) Личное дело направлено **30/VII** 1945 г. при № **2453**
С. П. П. 102 - Червонової обл.
точное название органа НКВД - НКГБ

г) Разные отметки _____

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 37000. – Арк. 17–17 зв. Оригінал.

№ 188

Посвідчення про направлення на постійне місце
проживання

13 липня 1945 р.

W 439 6/8-452
7.

НКВД СССР
с.п.п.
13 июля 1945 г.
№ 2453
гор. Мори

Видом на жительство служить не может
Действительно по „1“ сентября 1945 г.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Выдано Бойко Вине Дамиовне
(фамилия, имя, отчество)
1918 года рождения, Андриевка Михайло Коцюбинского
(место рождения)
Черниговской обл.

в том, что он по прибытии из г. Веймар, Германия
с „7“ мая 1945 г. по „13“ мая 1945 г.
проживался в с. П. П. 102

проживаю в с. П. П. 102 и следует к постоянному месту жительства
проживаю в с. П. П. 102 (адрес) и следует к постоянному месту жительства
Андриевка Михайло Коцюбинского р-на Черниг.
(указать адрес) обл.

Удостоверение по приезде к месту жительства должно быть сдано в местный
отдел НКВД для получения вида на жительство.

Председатель Регистрационной комиссии НКВД СССР Удзисаф
(подпись)
Капитан 7/6 (Ж. ренка)

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 37000. – Арк. 1. Оригінал.

№ 189

Документ фільтраційної справи Донець Катерини Іванівни,
жительки с. Киріївка Сосницького району
Чернігівської області
13 червня 1942 р. – 25 червня 1944 р.

№ 189

Німецька робоча картка.
13 червня 1942 р. – 25 червня 1944 р.

Kennzeichenpflichtig!
Arbeitskarte
für sowjetrussische Arbeitskräfte
aus dem altajpjetrussischen Gebiet
zum Verlassen der Unterkunft berechtigt.
Geboren am 5. 5. 1922 in Kirijewka
Staatsangehörigkeit: ungarisch (Ungarische Staatsangehörige)
Volkszugehörigkeit: besetzte Ostgebiete
Heimort: Kirijewka
Kreis: Sosnica
Wohnhaft: _____
Beschäftigt als: Arbeiterin
Arbeitsbuch-Nr.: A 420B/0013
Arbeitsstelle: Fa. Fritz Kunstmann
Ober-Wernersdorf
Kr. Braunau
Im Inl. seit 13. 6. 42
Ausgestellt am 25. 6. 1944
Arbeitsamt
Trautenau
Arbeiter/Angestellten vorzubehalten

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 3982. – Арк. 6–6 зв. Оригінал.

№ 190

**Документ фільтраційної справи Кур'ян
Анастасії Олексіївни, жительки с. Макіївки
Прилуцького району Чернігівської області**

17 вересня 1945 р.

№ 190

**Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 253, який
дислокувався у населеному пункті Цейтхана**

17 вересня 1945 р.

1. Фамилия, имя, отчество	Кур'ян Анастасія Алексеевна
2. Год и место рождения	1920, Черниговская область, Прилуцкий район, с. Малковка
3. Национальность – украинка	4. Образование окончила мед. техникум
5. Специальность	фельдшер-акушер
6. Последнее постоянное место жительства и работа на территории СССР (для военнослужащих указывается наименование воинской части).	Черниговская область, Прилуцкий р-н, с. Малковка. До оккупации работала фельдшером. Во время оккупации не работала
7. Состоял ли в ВКП(б) или ВЛКСМ	ВЛКСМ. Билет оставлен на родине в шкафу со старыми книгами
8. Почему оказался на территории другого государства	Мобилизована в Германию 24.06.1942
9. Подвергался ли арестам, допросам, задержаниям, штрафам со стороны немецких властей (когда, где и за что)	нет
10. Содержался ли в спецлагерях противника и что там делал (указать наименование лагеря и адрес)	нет

11. Проходил ли службу в немецкой армии, полиции, отрядах, воинских частях, госпиталях, строительных и иных батальонах, создававшихся противником; служил ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях (в каких, в качестве кого)	с 08.07.1942 по 24.05.1945 работала в с.-х. у крестьянина в с. Эгвай г. Айштат. Освобождена американцами 24.05.1945 в с. Эгвай. В лагерь 253 прибыла 17.07.1945 г. из Ордруфа.
12. Какие документы отобрали при регистрации	немецкая рабочая книжка и повестка об отправке в Германию
13. Где проживают близкие родственники, кто именно (указать точный адрес)	Черниговская область, Прилуцкий район, с. Малковка. Отец – Курьян Алексей Ерофеевич, мать – Курьян Мария Евсеевна
14. Куда следует на постоянное место жительства	Черниговская область, Прилуцкий район, с. Малковка

17 вересня 1945 р.

Правильность данных мною сведений подтверждаю
підпис Курьян

Регистрационный лист заполнил
05.01.1945 підпис

Регистрационный лист проверил:
Председатель регистрационной комиссии НКВД СССР
підпис

Удостоверение о направлении на постоянное место жительства получил:

подпись регистрируемого Курьян

Убыл из лагеря « ___ » _____ 194 ___ г.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 48491. – Арк. 6. Оригінал.

№ 191

Документ фільтраційної справи Леус Олександри Опанасівни,
жительки с. Хмільниця Чернігівського району

Чернігівської області

23 жовтня 1942 р. – 8 грудня 1943 р.

№ 191

Німецька робоча картка.

23 жовтня 1942 р. – 8 грудня 1943 р.

The image shows two pages of a German work card and identification document. The left page is the front of the card, and the right page is the back.

Left Page (Front):

- Top left: "Arbeitkarte 19" with handwritten "19".
- Top right: "08207".
- Text: "ukrainische Arbeitskräfte" and "dem silowjetrussischen Gebiet".
- Stamp: "Gültig!" with a swastika.
- Text: "ist nur zum Zweck der Arbeitsvermittlung der Ostgebiete berechtigt".
- Bottom left: "Mittelfinger" and "Stempel für Fingerabdruck" with a fingerprint.
- Bottom center: A black and white photograph of a young girl, with the name "Alexandra" written vertically next to it.
- Bottom right: A circular stamp with a swastika and the text "DEUTSCHES REICH" and "1942".

Right Page (Back):

- Top right: "A. Ge-Br=".
- Text: "Arbeitkarte — Befreiungsschein*")".
- Text: "Gültig bis auf weiteres. Widerruf vorbehalten".
- Text: "Vor (Ruf-)name: Leus".
- Text: "Geburtsname bei Frauen: Alexandra".
- Text: "Geboren am 6.2.24 in Chmelniza Kreis:Tschernigow".
- Text: "Staatsangehörigkeit: ungeklärt (Ostarbeiterin)".
- Text: "Volkszugehörigkeit: besetzte Ostgebiete".
- Text: "Herkunftsland (eingereicht aus): Chmelniza".
- Text: "Heimatort: Tschernigow".
- Text: "Kreis: Tschernigow".
- Text: "Wohnhaft: Jackiererin 16g3".
- Text: "Arbeitsbuch-Nr.: A 309/2139".
- Text: "Arbeitsstelle: Rathgeber & Co".
- Text: "seit 23.10.42".
- Text: "Trpt. Nr. im Inl. seit 23.10.42".
- Text: "Ausgestellt am 8.12.1943".
- Text: "Arbeitsamt Nürnberg".
- Footnote: "* Dem ausländischen Arbeiter/Angestellten ausnahmslos!".

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 10184. – Арк. 3-3 зв. Оригінал.

№ 192 – №194

*Документи фільтраційної справи Лузан Ірини Семенівни,
жительки міста Чернігова*

1946 р. – 27 серпня 1947 р.

№ 192

**Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 277
або збірно-пересильному пункті, який дислокувався в
населеному пункті
м. Валлау**

18 вересня 1946 р.

1. Фамилия, имя, отчество	Лузан Ирина Семеновна
2. Год и место рождения	1914 г., Черниговская область, Репкинский р-н, с. Голубичи
3. Национальность – украинка	4. Образование 5 классов
5. Специальность	нет
6. Последнее постоянное местожительство и работа на территории СССР (для военнослужащих указывается наименование воинской части)	г. Чернигов, ул. 25-го Октября, д.11. Работала в областном историческом архиве, во время оккупации не работала
7. Состоял ли в ВКП(б) или ВЛКСМ	б/п
8. Почему оказался на территории другого государства	в апреле 1942 года вывезли по мобилизации
9. Подвергался ли арестам, задержаниям, допросам, штрафам со стороны немецких властей (когда, где и за что)	в ноябре 1943 года допрашивалась гестапо за то, что ушла с работы от хозяйки
10. Содержался ли в спецлагерях противника и что там делал (указать наименование лагеря и адрес)	два месяца сидела в концлагере за то, что ушла от хозяйки в д. Штутово (Восточная Пруссия) в 1943 году

11. Проходил ли службу в немецкой армии, полиции, отрядах, воинских частях, госпиталях, строительных и иных батальонах, создававшихся противником; служил ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях (в каких, в качестве кого)	г. Данциг, работала у хозяйки, за уход с работы была направлена в концлагерь, где пробыла 2 месяца. Освобождена Красной армией 25 марта 1945 года
12. Какие отобраны документы при регистрации	нет
13. Где проживают близкие родственники, кто именно (указать точный адрес)	нет
14. Куда следует на постоянное местожительства	г. Чернигов, ул. 25-го Октября, д. 11

Правильность данных мною сведений подтверждаю

підпис

Лузан

Регистрационный лист заполнил

підпис

Регистрационный лист проверил:

Председатель регистрационной комиссии НКВД СССР

підпис

Удостоверение о направлении на постоянное местожительство получил:

Лузан

Убыл из лагеря «___» _____ 194__ г.

Временно работает в Военно-морской комендатуре порта Гданск

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–8840. – Оп. 1. – Спр. 55232. – Арк. 15–15 зв. Оригінал.

№ 193

**Характеристика, складена комендантом порту Гданськ
[1946 р.]**

Репатриированная гражданка СССР Лузан работает в Военно-Морской комендатуре порта Гданск с 31 августа 1945 года в качестве вольнонаемной (кока). На работу принята из Данцигского лагеря «Нарвик» ОМУ-3 НК Строительства.

За год работы проявила себя как честная, добросовестная и дисциплинированная работница.

За год наблюдения за поведением г. Лузан о ней сложилось впечатление, как о вполне советском человеке, не утратившем моральной устойчивости за время репатриации.

Военно-Морской Комендант

порта Гданск

инженер-капитан

підпис

Андреев

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 55232. – Арк. 49. Оригінал.

№ 194

Протокол допиту

27 септня 1947 р.

Допрос начат 27 августа 1947 г.

окончен 27 августа 1947 г.

Я, оперуполномоченный Комсомольского РО МГБ Ивановской обл. л-нт Логашов допросил в качестве

1. Фамилия, имя, отчество **Лузан Ирина Семеновна**
2. Год рожд. **1914**
3. Место рождения д. Голубичи, Репкинский р-н, Черниговская обл.
4. Адрес п. Комсомольск, ул. Садовая 1/10
5. Парт. б/п.
6. Национальность **украинка**
7. Гражд. **СССР**
8. Паспорт или др. документы _____ = _____
9. Образование **окончила 5 классов**
10. Профессия и специальность **архивный работник**
11. Род занятий **нигде не работает**
12. Состав семьи **одинокая**
13. Социальное положение **из крестьян**
14. Общественная и политическая деятельность в прошлом **не имеет**
15. Правительственные награды **не имеет**
16. Военное или специальное звание **не имеет**
17. Отношение к воинской повинности **невоеннообязанная**
18. Участие в Отечественной войне **не участвовала**
19. Имеет ли ранения и контузии **не имеет**
20. Был ли на территории, оккупированной противником с августа 1941 г. по апрель 1942 г. **проживала на территории Черниговской обл., оккупированной немецкими войсками. С апреля 1942 по 25 марта 1945 г. находилась в г. Данциг Олива (Германия).**

21. Участвовала ли в бандах, антисоветских организациях, в восстаниях (где, когда) **не участвовала.**

22. Судимости **со слов не судима**

Подпись

Лузан

Показания обвиняемого (свидетеля) **Лузан Ирины Семеновны**

Об ответственности за ложные показания по ст. 95 УК РСФСР предупреждена.

Вопрос: Расскажите свою автобиографию.

Ответ: Я, Лузан Ирина Семеновна, родилась в 1914 г. в дер. Голубичи, Репкинского района, Черниговской области в семье крестьянина-бедняка. В 1919 г. отец и мать померли и я совместно с братьями Моисеем 1905 г. и Аркадием 1917 г. была определена в детдом, в котором воспитывалась до 1930 г. на хуторе Качановка Нежинского района Черниговской области. С 1930 г. по 1931 г. училась на курсах ткачей в Новобасанском районе Черниговской области. Затем я, в связи с ликвидацией курсов ткачей, училась шесть месяцев на курсах каменщиков. С 17 июля 1932 г. по 1934 г. я работала в обществе «Друг детей» в г. Чернигове в качестве весовщицы в ларьке. В 1935 г. я поступила работать в архивное управление УНКВД по Черниговской области в исторический архив, где и проработала в качестве архивно-технического работника до августа 1941 г., т.е. по день, когда г. Чернигов был оккупирован немецкими войсками. С приходом немецких войск я осталась проживать в г. Чернигове, но нигде не работала и существовала за счет пошивки у крестьян одежды, для чего я периодически выходила в Репкинский район. В апреле месяце 1942 г. я немецкими властями была мобилизована для работы в Германии и увезена в г. Гдыня (Польша) в распределительный пункт или точнее лагерь, где я пробыла дня три. Из данного лагеря я была назначена в дер. Кривкаль Данцигской области к помещику немцу по фамилии Кляссе. У названного помещика я работала на сельскохозяйственных работах с группой около шестидесяти че-

ловек до декабря 1942 г. Затем меня направили в г. Данциг Олива (Германия), где я работала у немца, владельца оптовой торговой базы, в качестве домашней работницы. Фамилия хозяина была Мюллер Пауль, по улице Розенкафе, 40. У этого хозяина я работала и проживала до 25 марта 1945 г., после чего была освобождена войсками Советской армии. После освобождения я была направлена на работу по демонтажу оборудования заводов в том же городе Данциг в МО-3 в рабочем батальоне. На данной работе я находилась до 30 августа 1945 г. Затем я была направлена в военно-морскую комендатуру порта Данциг, где я работала поваром до ноября 1946 г. Затем, в связи с ликвидацией упомянутой комендатуры, я перешла работать в воинскую часть с адресом п/п 87122, где я работала уборщицей при штабе. Данная часть находилась в 12 км от порта Гдыня, здесь я проработала до июля 1947 г., после чего взяла расчет и выехала в лагерь Валлау (Польша) с целью получить и оформить документы и выехать на территорию СССР. В лагере Валлау я находилась одну неделю, после чего совместно с другими репатрированными была направлена в лагерь г. Гродно, где находилась до 15 августа 1947 г. С получением справки о фильтрации, продатгестата, я в тот же день выехала на жительство в пос. Комсомольск Ивановской области, куда и прибыла 20 августа 1947 года.

Вопрос: почему вы избрали местожительством пос. Комсомольск?

Ответ: в 1945 году в период работы в военно-морской комендатуре порта Данциг я познакомилась со старшиной Соловьевым Василием Григорьевичем, уроженцем дер. Ивашково, Комсомольского района Ивановской области, с которым я поддерживала связь и после его демобилизации в декабре 1946 г. Мы решили пожениться, поэтому я прибыла к нему в пос. Комсомольск, где он проживает в настоящее время и работает слесарем в паровозном депо ИВГРЭС. Официально наш брак пока не зарегистрирован.

Вопрос: где вы проходили госпроверку?

Ответ: госпроверку я походила в лагере репатрированных советских граждан в гор. Валлау.

Вопрос: скажите, кого вы знаете из числа советских граждан по совместному нахождению в Германии?

Ответ: по работе у помещика Кляссе я знала жительницу г. Чернигова – Богданову Александру, отчество не помню с 1923 г. до войны проживала на Старостриженской улице, училась в школе. С ней я встретилась и в г. Данциге, когда я работала домашней работницей. После освобождения в 1945 г. я Богданову из виду потеряла, и о её местонахождении в данное время мне ничего не известно. Других своих знакомых по нахождению в Германии я в данное время и вспомнить затрудняюсь.

Вопрос: где и какие регистрации вы проходили у немцев?

Ответ: регистрацию у немцев я проходила в лагере г. Гдыня, когда прибыла на территорию Польши, где на нас заполнялись карточки с указанием фамилии, имени, национальности, семейного положения, адреса, места рождения и места жительства, где и в качестве кого работала. На все эти вопросы я дала правильные ответы, но свою прежнюю работу в архивном управлении УНКВД скрыла и сказала, что работала секретарем в «Заготзерно» г. Чернигова. В последствии, когда я была направлена работать к хозяину торговцу в г. Данциг, то там я (совместно с немцем-хозяином) являлась в полицию, где меня фотографировали и брали отпечатки с пальцев.

Вопрос: скажите, кто у вас имеются близкие родственники и где они находятся в настоящее время?

Ответ: у меня, как я показала выше, имелись два брата: Лузан Моисей Семенович 1905 г. и Лузан Аркадий Семенович 1917 г. До Отечественной войны старший брат проживал в дер. Голубичи Репкинского района и работал старшим мастером шоссейных дорог. Затем он был мобилизован в рабочий батальон. Будучи в Германии, я встретила одного военнопленного из дер. Голубичи, фамилии его я не знаю, который мне рассказал, что моего брата он повидал в лагере русских военнопленных в г. Орша, где он был больной. О дальнейшей судьбе брата мне ничего не известно и домой к своей семье в д. Голубичи он не прибыл и после окончания войны. Второй брат Лузан Аркадий Семенович, до войны

проживал в г. Чернигове и работал лаборантом в конторе «Заготзерно», в 1939 г. он помер. Других близких родственников у меня не было.

Вопрос: в своих автобиографических данных вы показали, что работали до начала войны в архивном управлении НКВД г. Чернигова. Скажите, немецким властям это было известно?

Ответ: об этом я утвердительно ответить не могу.

Вопрос: скажите, вы, проживая в период оккупации немцами г. Чернигова, состояли на паспортном учете в местном самоуправлении?

Ответ: да, я 14 марта 1942 г. являлась в Черниговскую местную управу в паспортный стол для продления срока действия имеющегося у меня советского паспорта и отметки в нем прописки на жительство в г. Чернигове. Других регистраций при немцах по г. Чернигову я не проходила.

Вопрос: скажите, у вас в паспорте имелся штамп с отметкой, что вы работаете в архивном управлении НКВД г. Чернигова?

Ответ: у меня сохранился старый советский паспорт, на котором имеется отметка, что я принята на работу 28 мая 1939 г. в Черниговский областной исторический архив. В ведение же НКВД исторические архивы были переданы позднее, поэтому по отметкам в паспорте я не числилась работницей архивного управления НКВД. В подтверждение показаний, я предъявляю свой старый советский паспорт.

Вопрос: что вы желаете добавить к своим показаниям?

Ответ: добавлений к своим показаниям у меня никаких не имеется. Показания с моих слов в протоколе записаны правильно и мной прочитаны полностью.

Лузан

Допросил оперуполномоченный Комсомольского РО МГБ лейтенант Логашов.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–8840. – Оп. 1. – Спр. 55232. – Арк. 7–10. Оригінал.

№ 195

Документ фільтраційної справи військовополоненого, в'язня
концентраційного табору Шталаг II D, жителя с. Гусинка
Ріпкинського району Чернігівської області
Мороза Михайла Андрійовича

1943 р.

№ 195

Особова картка військовополоненого

1943 р.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25																									
Personalkarte I: Personelle Angaben																						A.M.			
Kriegsgefangenen-Stammlager: Stalag II D																						Nr. 87304			
Name: <i>Morosow Moros</i>																						Staatsangehörigkeit: <i>Ukr.</i>			
Vorname: <i>Mikhail</i>																						Dienstgrad: <i>Sold.</i>			
Geburtsort und -zeit: <i>22.1.22 Husinka</i>																						Truppenteil: <i>Inf. Reg. 175</i>			
Religion: <i>Orth.</i>																						Waffenart: <i>Landwehr</i>			
Vorname des Vaters: <i>Andrei</i>																						Matrikel Nr. (Stammrolle des Heimatlandes):			
Familienname der Mutter: <i>Krischenko</i>																						Gefangenahme (Ort und Datum): <i>Belzschyn 22.12</i>			
																						Ob gefang., krank, verwundet eingeliefert:			
Bild										Nähere Personalbeschreibung															
										Besondere Eigenschaften: <i>Gemüthl.</i>															
Weite: <i>1,75</i>										Größe: <i>1,75</i>															
Hautfarbe: <i>schwarz</i>										Name und Rangzahl der zu besonderem Ansehen berechtigten Person in der Heimat bei Kriegsbeginn															
Ingenieurgrad des heimlich. Streitkräften										Vater: <i>Moros, Andrej</i>															
										Off: <i>Teichwächter</i>															
										Reg.: <i>Reg. 175</i>															
										Waff.: <i>Landwehr</i>															
										Waffenart: <i>Landwehr</i>															
										Wenden!															
Kriegsgefangenen																									
Wachstums der Gefangenschaft																									
Nr. 87304																									
Stalag II D																									
Name: Moros																									

Verpflichtung zur Gefangenennahme

№ 87304

Vorname: *Willis*

Nachname: *Politz; gleichberechtigt*

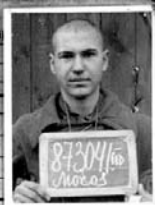
Geburtsort: *Willis*

Religiös: *keine Angabe*

Sprachkenntnis: *keine Angabe*

Vorgesetzter: *Stalag II D*

Eintrag im St.-Bef.-Loger	Datum		Grund der Verurteilung	Strafmass
	von	bis		

Schuldigungen während der Gefangenenschaft gegen

Vorfälle	Schlichte Verurteilungen (z.B. Misset, Mahr, Exzellenz ufm.)		Strafzeit	sonstige	Revier	bis	Vorgeschichte — Strafrechtlich	
	von	bis					von	bis
am 28.1.43	am 28.1.43	am 29.1.43	<i>Formverstoß</i>					
Erfolg	gegen	gegen	<i>Strenge</i>					
am 16.9.43	am 17.9.43	am 19.9.43						
Erfolg	gegen	gegen	<i>Strenge</i>					
am	am	am						
Erfolg	gegen	gegen	<i>Strenge</i>					
	gegen	gegen						
	gegen	gegen						

Verurteilung	Datum		Grund der Verurteilung	Verurteilung
	von	bis		

Kommandos

Datum	Nr. des Kommandos	Offiziersbezeichnung
4.5.45		<i>Lt. Franke</i>

1945 11 20

Das 478 A 4

Державний архів Чернігівської області, ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 48909. – Арк. 21–21 зв. Оригінал.

№ 196

**Документ фільтраційної справи Нагорного
Григорія Даниловича, жителя с. Петрівка Бахмацького
(нині Борзнянського) району Чернігівської області
23 серпня 1945 р.**

№ 196

Протокол допиту

23 серпня 1945 р.

Я, оперуполномоченный Бахмацкого РО НКВД Голобоков, с/числа допросил гр-на Нагорного Григория Даниловича, 1925 года рождения, уроженец с. Петровка, Бахмацкого района, Черниговской области, б/п, национальность украинец, образование 7 классов, со слов не судим, холост, проживающий в с. Петровка Бахмацкого района, г-н СССР.

За дачу ложных показаний по ст. 89 УК УССР предупрежден.

підпис

По существу показал:

Вопрос: гр-н Нагорный Григорий Данилович, расскажите о своей трудовой деятельности с Ваших молодых лет.

Ответ: до школьного возраста воспитывался при родных. В 1932 году поступил в н/с школу в селе Петровка Бахмацкого района Черниговской области, где окончил 7 классов. По окончании школы работал в колхозе «Ворошиловка» в с. Петровка и работал до 1941 года, а также работал в колхозе этом же и во время оккупации до 20 апреля 1943 года. А 20 апреля 1943 г. под силой оружия забрали меня в Германию в город Хайнбург. Откуда меня хозяин забрал к себе в свое хозяйство в деревню Динкельсгаузен, где я работал до 28 апреля 1945 года, работал на хозяйственной работе чернорабочим. 28 апреля 1945 года был освобожден союзниками. Собрали нас в этой же деревне в организованный лагерь, где мы пробыли до 26 июня 1945 года,

а потом нас отправили в большой общий лагерь в гор. Аугсбург, где мы пробыли трое суток и отправились в лагерь в гор. Ордруф, где пробыли одну неделю, потом погрузились на эшелон и поехали на сторону русских по направлению гор. Хемниц. В этом городе прошли баню и ночью пешком отправились по направлению города Гросенгайна, где были двое суток, прошли особый отдел НКВД, выдали нам удостоверения, погрузились на автомашины и уехали по направлению города Герлиц, где пробыли одни сутки, прошли баню и комиссию и обратно вновь погрузились на машины и ехали 800 км, не доезжая 40 км. до гор. Львова, здесь выгрузились на сборноперевалочный пункт, пробыли 20 дней, погрузились на эшелоны и уехали на свою родину. И прибыл 18 августа 1945 года в с. Петровку Бахмачского района Черниговской области.

Вопрос: гр-н Нагорный Григорий Данилович, скажите, сколько раз и где проходили фильтрационный пункт, где и в каком городе.

Ответ: я проходил фильтрационный пункт один раз на освобожденной территории в гор. Гросенгайн.

Вопрос: гр-н Нагорный Григорий Данилович, скажите, сколько раз вызывались в жандармерию или в полицию на допросы, и по каким вопросам и где.

Ответ: я не был ни на каких допросах, ни в жандармерии, ни в полиции, ни по каким вопросам.

Вопрос: гр-н Нагорный Григорий Данилович, скажите, кто из Ваших родственников работал в полиции или в жандармерии при немецкой оккупации.

Ответ: никто из моих родственников не работал ни в полиции, ни в жандармерии.

Вопрос: гр-н Нагорный Григорий Данилович, скажите, кто из Ваших родственников был осужден или раскулачен, какими органами и где в настоящее время находится?

Ответ: осужден и раскулачен был мой дядя, отцов брат, Нагорный Карп Васильевич, раскулачен в 1931-1932 году, он же

был и осужден за что, не знаю. Но отец мой никакой связи с ним не имел, даже жили в сердцах с ним. Отец мой в РККА в настоящее время, пошел в сентябре 1943 года, а мать работает в колхозе им. Ворошилова, старший брат в РККА с 1943 года. Больше пояснить ничего не могу. Со слов моих записано верно и прочитано мне вслух.

Уполномоченный Бахмачского РО НКВД
г. Бахмач

підпис
підпис

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 4204. – Арк. 2–2 зв. Оригінал.*

№ 197

**Документ фільтраційної справи Савенка
Павла Єлисейовича, жителя с. Патютти
Козелецького району Чернігівської області**

5 січня 1945 р.

№ 197

**Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 212,
який дислокувався в населеному пункті м. Штеттін¹**

5 січня 1945 р.

1. Фамилия, имя, отчество	Савенко Павел Елисеевич
2. Год и место рождения	1924 г., Черниговская область, Козелецкий р-н
3. Национальность – украинец	4. Образование 4 кл.
5. Специальность	чорнорабочий
6. Последнее постоянное местожительство и работа на территории СССР (для военнослужащих указывается наименование воинской части).	Козелецкий р-н, с. Патютты
7. Состоял ли в ВКП(б) или ВЛКСМ	не состоял
8. Почему оказался на территории другого государства	в 1942 году, 9 июля, насильно увезли в Германию
9. Подвергался ли арестам, допросам, задержаниям, штрафам со стороны немецких властей (когда, где и за что)	Штрафовался в г. Крайс Розенберг в 1943 году
10. Содержался ли в спецлагерях противника и что там делал (указать наименование лагеря и адрес)	не содержался, работал в д. Мунтыш у бауэра

11. Проходил ли службу в немецкой армии, полиции, отрядах, воинских частях, госпиталях, строительных и иных батальонах, создававшихся противником; служил ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях (в каких, в качестве кого)	не служил. Освобожден 5 марта 1945 г.
12. Какие документы отобраны при регистрации	немецкий документ – Арбайтскарта
13. Где проживают близкие родственники, кто именно (указать точный адрес)	Черниговская обл., Козелецкий р-н, отец – Савенко Елисей Сидорович
14. Куда следует на постоянное место жительства	Черниговская обл., Козелецкий р-н.

Правильность данных мною сведений подтверждаю
підпис

Регистрационный лист заполнил
05.01.1946 підпис

Регистрационный лист проверил:
Председатель регистрационной комиссии НКВД СССР
підпис

Удостоверение о направлении на постоянное место жительства
получил:
підпис зареєстрованого

Убыл из лагеря «___» _____ 194__ г.

¹ Ймовірно м. Щецин (Щетин) у Польщі.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 10091. – Арк. 1. Оригінал.*

№ 198

**Документ фільтраційної справи Сапожникова Василя
Олександровича, жителя с. Бакланова-Муравійка Куликів-
ського району Чернігівської області**

10 квітня 1948 р.

№ 198

Протокол допиту

10 квітня 1948 р.

1948 года, апреля 10 дня, гор. Чернигов.

Я, Ст. следователь Следотдела УМГБ по Черниговской области, Ст. лейтенант – Журавлев, допросил обвиняемого Сапожникова Василя Александровича, 1896 г. рождения, уроженец г. Москвы, из рабочих, русский, гр-н СССР, б/п, образование средне-специальное медицинское, женат, ранее не судим, до ареста проживал в селе Б-Муравейке, Куликовского района, Черниговской области, работал фельдшером.

Допрос начат в 20 час. – окончен в 24 час.

Вопрос: расскажите об обстоятельствах Вашего выезда в Германию.

Ответ: 25 августа 1943 года я был вызван в «ГФП», где немецкий унтер-офицер, владеющий русским языком, мне приказал, чтобы я вместе с семьей через биржу труда оформил документы и поездом выехал в Германию.

Согласно приказанию немецкого унтер-офицера я через биржу труда оформил документы и 26 августа 1943 года совместно со своей женой Сапожниковой Зинаидой Прокофьевной со станции Нежин поездом выехал в гор. Киев на распределительный лагерь.

По прибытию в гор. Киев я неожиданно встретил на распределительном лагере своего сына, Сапожникова Анатолия, который являлся с весны 1942 года и до июня 1943 года переводчиком немецкого языка на ст. Нежин.

В июне 1943 года мой сын Анатолий немецкими

карательными органами, для меня неизвестно за что, был арестован и заключен под стражу в немецкую тюрьму, где он находился более двух месяцев. После чего он был вывезен в гор. Киев на распределительный лагерь для последующей отправки на работу в Германию.

В гор. Киеве мы пробыли 3-4 дня, а затем были погружены в эшелон и вывезены поездом в гор. Грац, территория Австрии, куда мы прибыли в первых числах сентября 1943 года. По прибытию в гор. Грац мы проходили двухнедельный карантин в распределительном лагере, а затем были направлены в железнодорожный лагерь станции Грац.

Вопрос: сколько времени вы находились на станции Грац, а также чем занимались лично Вы, Ваша жена и сын.

Ответ: на станции Грац (Австрия) я совместно с женой, Сапожниковой Зинаидой, и сыном, Сапожниковым Анатолием, находился с сентября 1943 года и до 8 мая 1945 года, т. е. до полного разгрома фашистской Германии.

За время моего пребывания на ст. Грац я весь период работал на железнодорожном транспорте, вначале выполнял тяжелую физическую работу (разгрузка угля, распиловка старых шпал на дрова и пр.), а затем примерно в начале 1944 года я был немцами назначен уборщиком путей ст. Грац и эту работу выполнял до весны 1945 года.

Моя жена, Сапожникова Зинаида, указанный период времени работала при железнодорожной столовой ст. Грац на кухне подсобной рабочей. В этой столовой питались железнодорожники станции Грац, немцы, французы и другие.

Что же касается моего сына Анатолия, то он работал вместе со мной на тех же самых работах, что и я.

С приближением линии фронта к гор. Грац, в марте 1945 года, немцы пытались эвакуировать рабочих ст. Грац в глубь территории Германии, но этого им сделать не удалось, т. к. все рабочие разбежались в разные стороны Австрии, в том числе и я со своей семьей – женой и сыном, ушел от станции за 4 кило-

метра в помещение женского монастыря, где работал на подсобном хозяйстве до вступления Советской армии на территорию Австрии.

Когда территория, вышеупомянутая, была оккупирована Советской армией, то я вместе с женой и сыном был направлен в лагерь репатриантов в начале в гор. Грац, а затем Мондорф, откуда в сентябре 1943 года были вывезены я и жена на Родину, а сын Анатолий был направлен в воинскую часть для прохождения военной службы. Где находится в настоящее время мой сын, я сказать не могу.

Вопрос: Находясь более года на территории Австрии в г. Грац, подвергались ли Вы вызовам в какие-либо немецкие карательные органы.

Ответ: За время моего пребывания на территории Австрии в гор. Грац я в немецкие карательные органы не вызывался, за исключением осенью 1943 года я в числе других граждан, вывезенных на работу, вызывался в какое-то немецкое учреждение, названия не знаю, где я был сфотографирован и прошел дакто-регистрацию – отпечатки правой руки или левой, сейчас точно не помню.

Для каких целей немцы сфотографировали и производили отпечатки пальцев, я не знаю, но этому подвергались все советские граждане, которые были вывезены на работу. Позднее нам были выданы пропуска с фотографией.

Протокол записан с моих слов верно, мною прочитан

Сапожников

Допросил: Ст. следователь Следотдела УМГБ ЧО, ст. лейтенант

Журавлев

Подлинный протокол допроса находится в отделе № 3782 по обв. Сапожникова В.А.

ВЕРНО:

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 37030. – Арк. 14–16. Копія.

№ 199

*Документ фільтраційної справи Сартисон Марії Павлівни,
яку було виселено до Марійської АРСР*

31 січня 1949 р.

№ 199

Виписка з протоколу допиту

31 січня 1949 р.

Допросил следователь ОСП МВД МАССР младший лейтенант Кашкин.

Сартисон Мария Павловна, 1920 г.р., уроженка села Колчиновка¹, Дмитровского района, Черниговской области, б/п, немка, гражданка СССР, образование среднее, по специальности – учительница немецкого языка, одинокая, работает лесорубом [...] лесоучастка, проживает на поселке Кр. Мост, Марийской АССР, из крестьян, наград не имеет, с 1941 по 1946 год находилась в Германии, ранее не судимая.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупреждена по ст. 95 УК РСФСР.

підпис Сартисон

По существу заданных вопросов Сартисон М.П. дала следующие показания.

Я родилась 1 марта 1920 года в селе Колчиново¹, Дмитровского района, Черниговской области, в семье крестьянина. Отец – Сартисон Павел [...] и мать – Сартисон Шарлота Ивановна имели в селе хозяйство 5 га земли.

В 1929 году я пошла учиться в Колчиновскую школу, а в 1930 году мои родители поступили в колхоз. В 1940 году я окончила среднюю школу в селе Колчиновке. После чего поступила на педагогические курсы, после окончания курсов была назначена на работу в с. Марковцы, Бобровицкого района, Черниговской области, в Марковецкую НСШ, где и работала до 1941 года в качестве преподавателя немецкого языка.

Из односельчан в Марийской АССР на лесоучастке 84 квартала проживает только Модест Мария, больше никого нет.

В период Отечественной войны с 1941 по 1946 годы я находилась в Германии.

С 1941 года по 1942 год находилась у бауэра Карл Куций, который проживал в селе Раушфальд (Германия), Фальненбергского района. После этого работала у другого бауэра – Штатман до 1943 года. Потом переехала в Восточную Пруссию в немецкий лагерь в город Сольдау, где и находилась до 1944 года, работала на кухне и по разгрузке угля. Осенью 1944 года меня перевели в Западную Пруссию, здесь находилась до 1945 года в городе Кульм, в лагере, нигде не работала.

В феврале 1945 года меня вывезли в Германию в провинцию Мекленбург в г. Битцу, где я находилась до 3 мая 1945 года, т.е. до освобождения Красной армией. В этом же городе в мае 1945 года поступила в русскую воинскую часть в швейную мастерскую при лагере № 213, потом перевели в лагерь № 211, где работала до мая 1946 года. Оттуда была переведена в лагерь г. Франкфурт и 29 июля 1946 года выехала в Советский Союз.

В Германии находилась лишь потому, что немецкое командование всех немцев эвакуировало в Германию, в Германии к репрессиям не подключалась.

Германское подданство приняла я в г. Солдау в апреле 1944 года, для того, чтобы пользоваться всеми правами немецкого гражданина.

Протокол составлен с моих слов правильно и мною прочитан

підпис

Допросил: следователь ОСП МВД мл. лейтенант Кашкин

Сторона: подлинники протокола допроса находятся в личном деле на Сартисон М.П. в Марийском РО МВД.

Верно: ст. о..[...] Марийского РО МВД

лейтенант підпис

Дмитриев

г. Козьмодемьянск

¹ Так в документі. Правильна назва – с. Кальчинівка Дмитрівського (нині Бахмацького) району Чернігівської області

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 55211. – Арк. 1–2. Оригінал.

№ 200

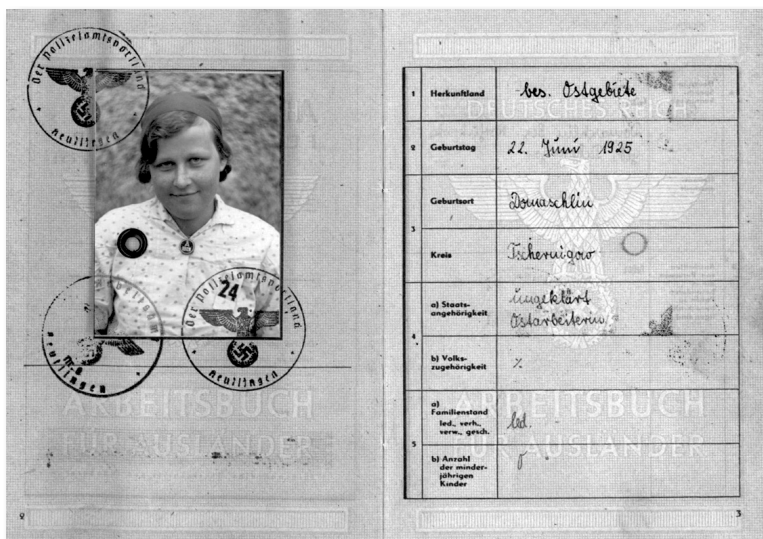
Документ фільтраційної справи Синюти Феодосії Іванівни,
жительки с. Домашлин Корюківського району
Чернігівської області

[1942 – 1945 pp.]

№ 200

Німецька трудова книжка.

[1942 – 1945 pp.]

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 9022. – Арк. 8 зв.-9. Оригінал.

№ 201 – № 203

*Документи фільтраційної справи Тира
Дмитра Родіоновича, жителя с. Монастирище
Ічнянського району Чернігівської області
16 вересня 1946 р. – 25 квітня 1950 р.*

№ 201

**Автобіографія курсанта школи сержантів четвертої
гвардійської зенітно-артилерійської дивізії**

16 вересня 1946 р.

Я, Тира Дмитрий Родионович, родился на Украине, в Черниговской области Ичнянского р-на, село Монастырище 23.09.1926 года в семье крестьянина, почтальона. Мой отец раньше работал машинистом на железной дороге, где-то в одном месте во время крушения жена его попала под поезд, и потом сошлись мой отец, Тира Родион, с новой женой Ковалевской Александрой, у которой также муж умер. Девичья фамилия матери Смаль Александра, отец матери также был бедный крестьянин, ну а конечно, что и имел, то это было нажито честным трудом. Отец мой в селе Монастырище занимался на должности почтальона. У 1933 году отец мой умер, осталась мать, один старший брат 10 лет, а мне было семь лет, а матери 56 лет. У 1935 году я начал ходить в школу, а брат на курсы третьего класса – решил бросить школу, потому, что не было помощи, то брат с матерью работали в колхозе. С 1933 или же 1934 года, точно не помню, мое учение на курсе седьмого класса изорвала война. Осенью 1941 года мою родину оккупировали немцы, полтора года я был у оккупации, работал у колхозе. Я много раз устранился от вербовки в Германию, много раз не ночевал дома, скрывался у родных. И 14 июля вечером я пришел домой, когда уже успокоилось на улице, того вечера гулял, пришел домой в два часа ночи, только уснул и как-то сразу разбудил удар приклада по дверям, и крик пьяного человека разнесся по двору – «Открывай, полиция». Я хотел удирать, но на дворе и возле двора также стоя-

ли полицаи, открыли двери, заходит пьяный полицай, фамилия его Кобзар Василий, и на дворе стоял начальник полиции, не помню его фамилии. Пьяный Кобзар заставил меня подняться ударом приклада и заставил быстро одеваться, стал он на мать ругать, хотел ее бить, но поскольку он был мне знакомый, то он не посмел бить старушку мать. Местная полиция нышпорила как шакалы. Утром мать мне принесла кушать, куда не пускала полиция родителей, нас держали как скот – в кошаре. В два часа дня нас под конвоем полиции отправили в район у количестве 150 человек. Из села в этот район Ичня сгоняли со всех сел и грузили на эшелон. Ехали мы сами, не знаем куда, ибо дверь вагона была распахнута всего на четверть, и вагоны сопровождали немцы по 3–4 человека, вооруженные автоматами. Не пивши и голодные ехали 7 суток до Польши, остановились у городе Перемишль, где нам была комиссия и баня. Оттуда снова погрузили, и вагоны позамыкали наглухо, в которых помещались по 40 человек. Тяжело и душно было ехать трое суток и без остановки, и снова мы уж остановились у городе Галле, где нас немного расформировали, и эшелон развезли по разным районам Германии. Вот я и попал в деревню Шварца-зале, три километра от Рудольштадта, фабрика называлась Цельволе, где я и работал на водопроводе. 8 мая 1945 года был освобожден американскими войсками. Сразу жили, как кто сумел, а потом примерно 12 апреля американские власти перевезли в Рудольштадт, где лагерь. Пожил две недели, и американцы доставили в город Ризу, в котором находились русские.

В Ризе я побыл 3 или 4 дня, с Ризы нас направили на Радеберг, где лагерь побыл две недели, и оттуда направили у Канигсбрюк, где побыл также две недели наш лагерь номер 5. С этого лагеря направили на Герлиц, где я был до 17.09.1945 года, там был пройден по проверке НКВД и пересылочным пунктом или военкоматом записался добровольно в Красную армию. 18.09.1945 года я был направлен военкоматом Герлица в ряды Красной армии в город Канигсбрюк Нойсе Лагерь, Четвертая

гвардейская зенитно-артиллерийская дивизия, 263 полк, зенитно-пулеметная рота.

Красноармиец Тыра Дмитрий Р.

16 сентября 1946 г.

Курсант Тыра Д. Р.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 51076. – Арк. 11–12. Оригінал.

№ 202

**Лист начальника оперативного сектору МДБ землі
Тюрінгія та заступника начальника відділу оперативного
сектору начальника відділу контррозвідки МДБ військової
частини польова пошта 12593 щодо роботи Д. Тири
на фабриці Цельволе**

22 квітня 1950 р.

Совершенно секретно¹

тов. Дудареву

На фабрике Цельволе, находящейся в дер. Шварца, района Рудольштадт, действительно работало более 2000 иностранных рабочих, в том числе советские граждане, угнанные немцами с оккупированной ими территории. В числе «восточных рабочих» имелось от 80 до 120 человек военнопленных Советской армии.

Все иностранные рабочие содержались в специальном для этой цели лагере при самом производстве.

Подавляющая часть иностранных рабочих, особенно советские граждане, работали на тяжелых изнурительных работах. Лагерь в свою очередь контролировался немецкой разведкой «Абвер», руководителем которой был майор Лауэр Мартин, проживающий в настоящее время в западной зоне Германии.

Работников из числа бывшего обслуживающего персонала данного лагеря осталось четверо: Опитц Мартин, 1894 г. р., Книпеч Макс, 1900 г. рождения, Бютнер Вилли, 1908 г. р., и Тимм Пауль, 1901 г. рождения. Другая часть охранников и надзирателей лагеря ушли вместе с отходом американских частей в западную Германию.

Опрошенные Опитц Мартин, Бютнер Вилли, Тимм Пауль и Книпеч Макс, которым была предъявлена фотография Тыра, последние не опознали его за исключением Книпеч Макса, по заявлению которого он несколько раз видел Тыра, работающего в одной из 18 «Гохкоманд» (рабочая команда), но в связи с давностью, каких-либо подробностей о поведении Тыра сказать не мог, но пояснил, что все «восточные рабочие» по фамилиям не назывались, а имели каждый номер и числились за номером.

С прибытием 13 апреля 1945 года американских частей в район Рудольштадт, все иностранные рабочие: русские, французы, поляки и другие с заводов и фабрик, и деревень были переведены из лагерей в казармы бывших немецких частей в Фолькштедт, пригород Рудольштадт, откуда партиями развозились по своим национальным республикам.

Относительно работы пропагандистов РОА среди советских граждан, в лагере фабрики подробностей установить не предоставляется возможным, ввиду того, что местному населению по данному вопросу ничего неизвестно. О существовании американского разведоргана в организованном ими сборном пункте иностранных рабочих в Фолькштедте, данными не располагаем.

Приложение: Ваш запрос № 1 / 388 на 2 листах и фотография Тыра.

Начальник оперативного
сектора МГБ земли Тюрингия,

полковник

підпис

Мирошниченко

Зам. нач. отд. ук. оперсектора

полковник

підпис

Путилин

№ ук / № 3059

исп. Денисов

¹ Гриф секретності знято

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 51076. – Арк. 23–24. Оригінал.

№ 203

**Лист начальника контррозвідки МДБ військової частини
польова пошта 28790 начальнику контррозвідки МДБ
військової частини 12593 щодо ймовірної служби в
американській армії Дмитра Тири**

25 квітня 1950 р.

Совершенно секретно¹

товарищу Дудареву

Сообщаю, что по наведенным справкам через Рудольштадтский уездный отдел МГБ в деревне Шварца, Рудольштадтского района во время войны завод Цельволе работал для авиационной промышленности.

На заводе работали иноподданные – русские, украинцы, поляки и другие, а также и немцы. Лагерь иноподданных располагался в деревне Шварца и как сообщил Рудольштадтский уездный отдел, каких-либо групп пропагандистов «РОА» в лагере не было.

Город Рудольштадт и завод Цельволе был освобожден американскими войсками.

Служил ли проверяемый Вами Тыра в американской армии, установить не представилось возможности.

Так же по данным Рудольштадтского уездного отдела МГБ в городе Рудольштадте каких-либо лагерей, созданных американскими военными властями, не было. Лагерь советских граждан находился в городе Веймаре, откуда американскими властями советские граждане передавались командованию Советской армии.

Другими данными не располагаем.

Начальник контрразведки
МГБ в/ч ПП 28790

Гвардии полковник   підпис   Никитин
исп. Бадосов

¹ Гриф секретності знято

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. –
Оп. 1. – Спр. 51076. – Арк. 22. Оригінал.*

№ 204 – № 206

Документи фільтраційної справи Федоренко Зінаїди
Яківни, жительки м. Носівка Носівського району
Чернігівської області

1 червня 1948 р. – 17 жовтня 1951 р.

№ 204

Анкета

1 червня 1948 р.

ВОПРОСЫ	ОТВЕТЫ
1. Фамилия, имя и отчество. При перемене – укажите какую фамилию или имя носили ранее (где, какой период и причина перемены)	Федоренко Зинаида Яковлевна (другой фамилии не имею)
2. Год и место рождения (укажите по старому и новому административному делению)	1926 г. 8-го августа, Черниговской области, Носовского р-на село Носовка.
3. Национальность и гражданство (если состояли в иноподданстве – укажите)	Украинка, гр-на Союза ССР
4. Сословие или социальное происхождение до революции (из крестьян, мещан, купцов, дворян, почетных граждан, духовного звания, военного сословия и т. п.)	Из рабочих
5. Образование (общее, специальное и военное). Основная профессия по опыту работы и образованию. Ученая степень (звание). Имеет ли научные труды и изобретения	7 классов Нежинской школы № 3. Основная профессия по опыту работы – буфетчица. Научных трудов и изобретений не имею
6. Какими иностранными языками владеете	Иностранных языков не знаю

7. Партийность и партстаж. Время вступления в ВКП(б); номер членского билета, кандидатской карточки. Какой организацией принят (край, область или республика)	Беспартийная
8. Время вступления в ВЛКСМ: номер членского билета.	Членом ВЛКСМ не состояла
9. Если состояли в ВКП(б) или ВЛКСМ ранее, укажите, какой период и причину выбытия. Состояли ли в других политических партиях.	Ранее в ВКП(б) и ВЛКСМ не состояла
10. Налагались ли за время пребывания в ВКП(б) или в ВЛКСМ взыскания (где, когда, кем, какие, за что и сняты ли они)	Взыскания не налагались
11. Были ли колебания в проведении линии ВКП(б); участвовали в оппозициях и антипартийных группировках (где, когда и каких)	Колебаний в проведении линии ВКП(б) не было. В антипартийных группировках и оппозициях не участвовала
12. Привлекались ли Вы и Ваши родственники к суду и следствию; подвергались ли арестам и наказаниям в судебном и административном порядках; лишались ли избирательных прав (где, когда и за что). Не состоят ли под судом и следствием и не отбывают ли наказание по суду в настоящее время	Я и мои родственники к суду и следствию не привлекались. Избирательных прав не лишались. Наказания по суду не отбывали
13. Были ли за границей (где, когда и чем занимались)	С июля 1943 по май 1945 г. была увезена в Германию г. Равенсбрюк, в мае 1945 г. была освобождена американскими войсками, с 1945 г. по настоящее время в Польше в составе в/части

<p>14. Имеете ли Вы и Ваша жена в данное время, или имели в прошлом родственников за границей (кого, где). Поддерживаете ли (поддерживали ли в прошлом) с ними связь. Укажите, состоял ли кто из родственников в иноподданстве</p>	<p>Родственников за границей не имею. В иноподданстве никто из родственников не состоял</p>
<p>15. Служили ли Вы или Ваши родственники в войсках и учреждениях белых армий и правительств (укажите где, когда, чин и должность).</p>	<p>Мои родственники в войсках белых армий не служили</p>
<p>16. Были ли Вы или Ваши родственники в плену или интернированы во время империалистической или гражданской войны.</p>	<p>Мои родственники во время империалистической и гражданской воен в плену и интернированы не были</p>
<p>17. Находились ли Вы или Ваши родственники на территории, временно оккупированной немцами, в плену или окружении в период Отечественной войны (где, когда).</p>	<p>Я находилась на территории, временно оккупированной немцами, г. Нежин Черниговской области с 1941 г. по 1942 г.</p>
<p>18. Служили ли Вы в Красной армии (где, когда, последняя должность и военное звание). Если в настоящее время военнотружущий – укажите должность и военное звание. Если имеете отсрочку от призыва в Красную армию, укажите, где состоите на военном учете.</p>	<p>В Красной армии не служила</p>
<p>19. Участвовали ли в боях во время гражданской или Отечественной войны (где, когда и в качестве кого)</p>	<p>В боях во время Отечественной войны не участвовала</p>
<p>20. Участвовали ли в партизанском движении и подпольной работе (как вступили, где, когда и выполняемая работа)</p>	<p>В партизанском движении и подпольной работе не участвовала</p>
<p>21. Состояние здоровья (имеете ли ранения, контузии, какие и когда получили)</p>	<p>Ранений и контузий не имею</p>

<p>22. Укажите кто из родственников, перечисленных в § 27, состоял в других партиях; работал до революции в полиции, жандармерии, прокуратуре, суде, тюремном ведомстве; пограничной или конвойной страже</p>	<p>Родственников не имею</p>
<p>23. Семейное положение (женат, холост, вдов), перечислите членов семьи, находящихся на Вашем иждивении, и укажите их возраст. Если вдов, разведен или женат вторично – укажите фамилию, имя и отчество прежней жены (мужа)</p>	<p>Не замужняя</p>
<p>24. Ваш домашний адрес, с какого времени проживаете по данному адресу, номера домашнего и служебного телефонов</p>	<p>Войсковая часть, полевая почта 21206 – Я.</p>
<p>25. Перечислите адреса, по которым проживали ранее (сроком не менее года), и какой период).</p>	<p>С 1926 г. – по 1930 г. Носовская область¹, село Носовка с 1930 – по 1941 г. г. Нежин Черниговской области дет. дом. С 1941 г. – по 1942 г. г. Нежин Черниговской обл. ул. Карла Маркса. С 1943 г. – по 1945 г. Германия г. Эльбинг. С 1945 г. – по настоящее время В/ч п/п 21206 – Я.</p>

26. Чем занимались с начала трудовой деятельности (включая периоды обучения во всех учебных заведениях и службы в армиях)

Дата (месяц и год) поступления	Дата (месяц и год) ухода с должности	Должность	Наименование предприятий, организаций, учреждений, учебных заведений и проч. и их местонахождение	Причина увольнения или переход на другую работу
Сентябрь 1934 г.	1941 г.	Учащаяся	Нежинская НС школа № 3 Черниговская область г. Нежин	Начало Отечественной войны
1941 г.	1943 г.	Чернорабочая	Черниговская область с. Носовка. Работала в колхозе.	Угнана на работу в Германию
Июнь 1943 г.	Август 1943 г.	Дом. работница у хозяина	Район г. Эльбинг	Забрана в концлагерь
1943 г.	1945 г.	Чернорабочая	Концлагерь женский г. Равенсбрюк (заключенная)	Освобождена американскими войсками
Май 1945 г.	Июнь 1945 г.	Сортировочный пункт	г. Ноебрандербург	Поступила на работу в в/часть
1945 г.	по настоящее время	Буфетчица	В/ч п/п 21206 Я Отдел торгово-бытовых предприятий	Где и нахожусь до сих пор

27. Сведения о Ваших близких родственниках (укажите сведения на жену, совершеннолетних детей, мать, отца, родных братьев и сестер. Жена в своей анкете указывает сведения на мужа и своих близких родственников)

Фамилия, имя и отчество (полностью)	Степень родства	Год рождения	Место рождения (по новому административному делению)	Национальность	Партийность	Место работы (должность и точный адрес)	Адрес местожительства в данное время
Родственников никого не помню, так как с малых лет воспитывалась в детдоме							

28. Участие в центральных, республиканских, краевых, областных, городских, районных выборных органах

Местонахождение выборного органа	Название выборного органа	В качестве кого выбран	Дата (м-ц, год) избрания	Дата (м-ц, год) выбытия
В выборных органах не состояла				

29. Ваша общественная работа (партийная, комсомольская, советская, профсоюзная и др.)

Общественной работы не имею _____

30. Какие имеете награды (укажите, когда и чем награждены)

Наград не имею _____

Приметы: Рост 157 см глаза карие

Волосы Черные с каштановым оттенком

Другие приметы нет
Личная подпись   підпис
(дата заполнения)

Анкету просмотрел и
лично беседовал   підпис

Начальник в/части п/п 21206 Я
майор   підпис   Смирнов

¹ Найменування області вказано згідно з документом. Імовірно, Носівський район, Чернігівська область

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 37021. – Арк. 36–38 зв. Оригінал.

№ 205

**Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 312
або збірно-пересильному пункті, який дислокувався в
населеному пункті Гродно**

9 жовтня 1951 р.

1. Фамилия, имя, отчество	Липкович-Федоренко Зинаида Яковлевна
2. Год и место рождения	1926 г., Черниговская область Нежинский р-н, село Носовка
3. Национальность	4. Образование
Еврейка	7 классов
5. Специальность	Не имеет
6. Последнее постоянное место жительства и работа на территории СССР (для военнослужащих указывается наименование воинской части)	Черниговская обл. г. Нежин ул. Миллионная, д. 16 или 18
7. Состояли ли в ВКП(б) или ВЛКСМ	Не состояла
8. Почему оказался на территории другого государства	В 1943 году немцами была вывезена в Германию
9. Подвергался ли арестам, допросам, задержаниям, штрафам со стороны немецких властей (когда, где и за что)	Два раза арестовывалась по подозрению к еврейской национальности
10. Содержался ли в спецлагерях противника и что там делал (указать наименование лагеря и адрес)	Содержалась в концлагере Равенсбрюк
11. Проходил ли службу в немецкой армии, полиции, отрядах, воинских частях, госпиталях, строительных и иных батальонах, создававшихся противником; служил ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях (в каких, в качестве кого)	Не работала
12. Какие отобраны документы при регистрации	Не отбирались

13. Где проживают близкие родственники, кто именно (указать точный адрес)	Никого не имеет
14. Куда следует на постоянное жительство	Ленинградская обл., Гатчинский р-н, Дружная Горка

Правильность данных мною
сведений подтверждаю

підпис

Регистрационный лист заполнил

підпис

Регистрационный лист проверил:

Председатель регистрационной комиссии НКВД СССР

підпис

Удостоверение о направлении на постоянное местожительство получил:

_____ (подпись регистрируемого)

Убыл из лагеря « ____ » _____ 194 ____ г.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–8840. – Оп. 1. – Спр. 37021. – Арк. 44. Оригінал.

№ 206
Довідка

17 жовтня 1951 р.

Во время опроса Липкович-Федоренко рассказала, что она до 1943 года проживала в г. Нежин, нигде не работала. В 1943 году немцами, якобы насильно, была вывезена в Германию гор. Эльбинг, где работала у немецкого Бауэра 6 месяцев, затем за отказ работать у хозяина, была направлена в лагерь Штуттгоф и была здесь до марта 1944 года, после чего переведена в другой лагерь Равенсбрюк, где находилась до освобождения войсками Советской Армии, работала на различных черновых работах.

После освобождения и до возвращения в СССР работала по вольному найму при Советских воинских частях, что подтверждает данными трудовой книжки.

Следует одна.

підпис (прізвище нерозбірливо)

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 37021. – Арк. 44–44 зв. Оригінал.

№ 207 – № 208

Документи фільтраційної справи Чугай Марії Яківни, жительки с. Бурівка Тупичівського (нині Городнянського) району Чернігівської області

7 липня 1942 р. – 6 серпня 1952 р.

№ 207

Німецька робоча картка

7 липня 1942 р. – 31 грудня 1944 р.

Inhaber ist **nur** zum Zwecke der Arbeitsverrichtung zum Verlassen der Unterkunft berechtigt
Владальцу сего разрешается выход из помещения **единственно** ради работы.

Arbeitskarte
für
ausländische Arbeitskräfte

linker Zeigefinger
Raum für Fingerabdruck
rechter Zeigefinger

1942
1942

1942

Arbeitskarte
№ 2

Geburtsort: **Altsowjetruss. Gebiet**

00119 nur für die untenbeschriebene Arbeit

Einheitsarbeitsamt Nr. **IX/125/209/42**

Fachname: **Tschugaj** Rufname: **Marja**

(bei Frauen auch Geburtsort) Wb. **BRUNNEN**

Geburtsjahr: **1923** (mit Nr. hinter Sprache bezeichnen) **ukrainisch**

Geburtsort: **Burawka** Amt: **Kupjatschew**

Staatsangehörigkeit: **sowjetruss.**

Beruf: **landwirtschaftlicher Arbeiter**

Arbeitsbuch-Nr.:

Unterzeichner (Arbeitgeber): **August Böpke**

Arbeitsstätte (Werk): **Resthausen**

Arbeitsort: **Cl'burg**

Arbeitsbeginn: **7. Juli 1942** Arbeitszeit: **31. Dez. 1944**

Der Leiter
des Arbeitsamts **Cl'burg**
Ausländerstelle

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 36683. – Арк. 1-1 зв. Оригінал.

№ 208

Висновок щодо завершення фільтраційної процедури.
6 серпня 1952 р.

" УТВЕРЖДАЮ "

НАЧАЛЬНИК ТАЛЫЧЕВСКОГО РО ИМЬ
СТАВЛЕН ЛЕУТЕНАНТ
Ильичев ЯРЛОВИЧ /
" 6 " августа 1952 года.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.
/ по фильтрационному делу /
с. Тушчез. " 2 " августа 1952 г.

Я, старший помощник Тушчезского РО ИМЬ лейтенант ЛОБОВ рассмотрел
фильтрационное дело на репатрианта
Сургай Михаил Яковлевич
1925 г. роте. членовки с. Беливоля

НАШЕЛ :

Репатриант Сургай в 1952 году Учтена в Беливоля
Работал в Беливоля, 10/р-45 год в
лагере А 209 2. Борт площадь д. 10/р-
Ресторан. Кошмановича в архив на нем не
установлено

МОЛАГАЛ БИ:

Фильтрационное дело на репатрианта Сургай Михаил
Яковлевич сдать в архив отдела "А" ИМЬ по
Черниговской области.

СТАРШИЙ ПОМОЩНИК ТАЛЫЧЕВСКОГО РО ИМЬ
ЛЕУТЕНАНТ *Лобов* / ЛОБОВ /

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 36683. – Арк. 4. Оригінал.

№ 209

*Документ фільтраційної справи Шаповала
Григорія Наумовича, жителя с. Григорівка Дмитрівського
(нині Бахмацького) району Чернігівської області*

11 квітня 1950 р.

№ 209

Протокол допиту

11 квітня 1950 р.

Я, ст. следователь ОКР МГБ Казанского гор-на, капитан А. Сидоров, допросил задержанного солдата в/ч 56022 Шаповала Григория Наумовича, 1926 г.р., уроженца и жителя д. Григоровки, Дмитровского района, Черниговской области. Гр-н СССР, украинец, из крестьян, учащийся, образование 7 классов, б/п, холост. В Советскую армию призван 15.08.1945 года 238 Северным призывом. Об ответственности за дачу ложных показаний по ст. 95 УК РСФСР предупрежден.

підпис

Вопрос: Вы правильно назвали свой год рождения?

Ответ: родился я в конце 1925 года и зарегистрирован 1 января 1926 года. Пишусь везде 1926 года рождения.

Вопрос: Ваше социальное происхождение?

Ответ: происхожу из крестьян-кулаков. Хозяйство моего отца в годы коллективизации было раскулачено, дом, скот и другое имущество было изъято.

Вопрос: где Вы проживали и чем занимались перед началом Отечественной войны?

Ответ: проживал по месту своего рождения в дер. Григоровка, Дмитровского района, Черниговской области, учился в школе.

Вопрос: а где находились и чем занимались в период Отечественной войны 1941-1945 гг.?

Ответ: до апреля 1943 года проживал в дер. Григоровка, Дмитровского района, работал в немецкой общине на сельхозработах. В мае 1943 года вместе с односельчанами Задоя Петром

Григорьевичем, 1926 г.р., Рубан Иваном Михайловичем, 1927 г.р., Савун Николаем Андреевичем, 1924 г.р. выехал на работу в Германию.

Вопрос: каким образом это произошло?

Ответ: в мае 1943 года, точно числа я не помню, ко мне в дом пришел полицейский села, кто именно я сейчас не помню, и предложил мне собираться, объявив, что я должен поехать в Германию. Я собрался, взял пару белья, продуктов питания, кружку, вместе с вышеназванными мною односельчанами меня посадили на подводу и доставили в райцентр Дмитровку. Здесь я прошел медицинскую комиссию, признали годным к физическому труду, на следующий день специальным эшелоном направили в город Ромны. Здесь мы пробыли недолго и эшелоном отправили в Германию.

Вопрос: следствие располагает данными, что в Германию вы выехали в 1942 году? Что Вы на это скажите?

Ответ: возможно, что в 1942 году, но мне кажется, что в Германию я выехал в 1943 году, но точно не знаю и настаивать на этом не хочу.

Вопрос: Вы добровольно выехали в Германию?

Ответ: нет, не добровольно, а по повестке немецких оккупационных властей.

Вопрос: а почему Вы не ушли в партизаны?

Ответ: боялся наказания в связи с этим меня, родителей со стороны немецких властей.

Вопрос: где Вы находились и чем занимались, будучи в Германии?

Ответ: по прибытию в Германию меня в числе других советских граждан поместили в лагере гор. Мюнхен. Здесь я пробыл около 10 дней, а потом с командой до 70 чел. направили в лагерь «Карло-Александр» возле города Аахен. Меня определили на работу в угольную шахту, где я работал в забое. На шахте я проработал в течении шести месяцев, т.е. до декабря 1943 года. Ввиду тяжелых условий, из лагеря я сбежал. На 4 сутки меня задержала полиция.

После допроса направили в [...] лагерь в г. Аллендорф. Здесь я пробыл полтора месяца, после чего меня отправили в лагерь деревни Обербрук. Был определен для работы на текстильной фабрике. Я работал на разгрузке продукции. На данной фабрике я проработал до осени 1944 года. Когда на побережье Ламанша высадился десант англо-американских войск, то меня в составе лагеря немцы эвакуировали в город Юлих (Германия), откуда меня в составе 200 чел. немцы направили на строительство обороны немцев в Западную Германию под город Аахен. Здесь я работал на рытье окоп 2 или 3 дня. После чего нас возвратили в лагерь г. Юлих. В Юлихе посадили на поезд и в команде 100 чел. меня направили в лагерь, в тыл Германии. Название лагеря и города не знаю. С данного лагеря, с командой до 100 человек, меня направили вновь на шахту, но не на ту, на которой я работал ранее. Проработал там неделю и вновь был отправлен на окопы под Аахен. Пробыл я здесь с месяц. Ввиду наступления американских войск, я был направлен в гор. Эускирхен (Германия). Работал на восстановлении железной дороги. Потом меня, в числе других советских граждан, направили под город Макенгайм, на рытье окоп. Здесь нас американцы бомбили, мы разбежались. Это было вскоре после нового 1945 года.

Вопрос: а что произошло после этого?

Ответ: в одной деревне под гор. Макенгайм я вместе с другими советскими гражданами оказался в расположении американских войск. Я с незнакомыми мне ребятами пришел в город Эускирхен, где мы жили в одном домике недели две. Когда нас собралось человек 20, американцы нас забрали и отправили в лагерь советских граждан в г. Льеж (Бельгия). Здесь я находился недели две, ничем не занимался. Потом, в составе всего лагеря, нас американцы направили в лагерь для советских граждан в гор. Анден (Бельгия). В данном лагеря я находился более 2-х месяцев. Содержалось до 1000 чел. мужчин и столько же женщин.

Вопрос: чем Вы занимались в данном лагере?

Ответ: нас всех разбили на роты. Месяца полтора мы проходили военное обучение. Изучали тактику, занимались строевой подготовкой, проходили материальную часть винтовки. Командирами рот были из числа советских военнопленных, некоторые из них были обмундированы в американскую военную форму. Потом нашу роту американцы направили на охрану лагеря, выдали винтовки. Лагерь мы охраняли от побегов содержавшихся в нем советских граждан, в частности – женщин, которые бежали из лагеря. На охране лагеря в г. Андене (Бельгия) я служил с месяц. Я и другие носили американскую форму.

Вопрос: что произошло потом?

Ответ: в конце мая 1945 года меня в группе 7 человек направили в лагерь города Шарллерус (Бельгия). Здесь я пробыл 2-3 недели, ничем не занимался, я потом в составе всего лагеря советских граждан, численностью до 1500 чел. в июле 1945 г. был репатриирован в зону советских войск Германии в г. Торгау.

Вопрос: укажите, сколько времени Вы находились в зоне американских войск?

Ответ: в зоне американских войск я находился с осени 1944 года, т.е. с тех пор, как американцы заняли в Германии город Аахен.

Вопрос: какую работу американцы проводили в лагере советских граждан?

Ответ: представители американских властей из числа офицеров, солдат, белоэмигрантов постоянно навещали наш лагерь и с советскими гражданами проводили беседы, в которых всячески восхваляли жизнь в капиталистических странах, в частности в Америке, и призывали нас не возвращаться в Советский Союз, заявляя при этом, что за работу на немцев с возвращением в СССР нас всех сошлют в Сибирь и предлагали остаться в американской зоне или выехать в Америку. Некоторые из числа советских граждан под воздействием американской агитации остались у американцев.

Вопрос: лично с Вами американцы по этому поводу разговаривали?

Ответ: отдельно – нет, но при беседах, которые американские пропагандисты проводили в лагере с советскими гражданами, я присутствовал неоднократно.

Вопрос: Вы давали свое согласие американцам остаться у них?

Ответ: нет, не давал.

Вопрос: сколько времени Вы служили в американской армии?

Ответ: в американской армии я не служил.

Вопрос: в Ваших показаниях имеется существенное противоречие о времени пребывания Вас в зоне американских войск. Уточните.

Ответ: в зоне американских войск я находился с осени 1944 года и до июня месяца 1945 года, что составляет примерно 8-9 месяцев.

Протокол записан с моих слов верно и мною прочитан.

підпис

Допросил: ст. следователь
капитан А. Сидоров

підпис

г. Казань

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 55212. – Арк. 1–10. Оригінал.*

№ 210 – № 212

Документи фільтраційної справи Юрченко Євдокії Яківни,
жительки с. Іванківці Срібнянського району
Чернігівської області

[1942] – 16 січня 1947 р.

№ 210

Німецька трудова книжка

[1942–1945 рр.]

1	Herkunftsland	befestete Ostgebiete
2	Geburtsort	26. März 1924
3	Geburtsort	Zwankowzi
4	Kreis	Srebne
5	a) Staatsangehörigkeit	ungarisch (Ostarbeiterin)
6	b) Volkszugehörigkeit	
7	a) Familienstand led., verh., verw., gesch.	led.
8	b) Anzahl der minderjährigen Kinder	

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. –
Спр. 16910. – Арк. 2 зв.–3. Оригінал.

**Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 218,
який дислокувався у населеному пункті Майхин**

4 липня 1945 р.

1. **Фамилия, имя, отчество Юрченко Евдокия Яковлевна**
2. **Год и место рождения 1924 г., Черниговская обл., Сребнянский район, с. Иванковцы**
3. **Национальность украинская**
4. **Образование 7 кл.**
5. **Специальность не имеет**
6. **Последнее постоянное местожительство и работа на территории СССР (для военнослужащих указывается наименование воинской части)**
- Проживала по месту рождения, работала в колхозе «Червоная Перемога»**
7. **Состоял ли в ВКП(б) или ВЛКСМ не состояла**
8. **Почему оказался на территории другого государства**
- Мобилизована в Германию 07.07. 1942 г.**
9. **Подвергался ли арестам, задержаниям, допросам, штрафам со стороны немецких властей (когда, где и за что) не подвергалась**
10. **Содержался ли в спецлагерях противника и что там делал (указать наименования лагеря и адрес) не содержалась**
11. **Проходил ли службу в немецкой армии, полиции, отрядах, воинских частях, госпиталях, строительных и иных батальонах, создававшихся противником; служил ли в немецких учреждениях, предприятиях, организациях (каких, в качестве кого) не проходила, работала в бауэра Люйман дер. Гросграбенштет с 21.07.1942 по 10.05.1945 года, работала в хозяйстве.**
12. **Какие отобраны документы при регистрации немецкая книжка 217/000995**
13. **Где проживают близкие родственники, кто именно (указать**

точный адрес) отец 63 г., мать 66 л., брат женатый с 1916 г. р. проживает по месту моего последнего проживания; брат с 1911 г. там же проживал, женат.

14. Куда следует на постоянное жительство **Черниговская область, Сребнянский район, с. Иванковцы.**

Правильность данных мною сведений
подтверждаю

підпис

Регистрационный лист заполнил

підпис

Регистрационный лист проверил
Председатель Регистрационной
комиссии НКВД СССР

підпис

Удостоверение на постоянное место
жительства получил

підпис

Державний архів Чернігівської області, Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 16910. – Арк. 1–1зв. Оригінал.

№ 212

Протокол допиту

16 січня 1947 р.

Я, оперуполномоченный Сребнянского РО МВД гв. лейтенант Быхало с/ч. допросил репатриантку: Юрченкову Евдокию Яковлевну, рожд. 1924 года, уроженка и жительница Иванковец Сребнянского района, Черниговской области, из крестьян-средняков, б/п, образование 7 классов, не замужняя, профессия ткачиха, рабочая – работает в промартели им. «8 Березня» с. Дегтяри ткачихой, со слов не судимая, украинка г-ка СССР.

Об ответственности за дачу ложных показаний предупреждена по ст. 89 УК УССР

підпис

которая пояснила:

Вопрос: расскажите следствию о Вашей практической деятельности до периода и в момент оккупации немцами территории Сребнянского района, Черниговской области?

Ответ: с 1937 года по 1938 год жила в Крыму г. Ялта в местечке Симеиз по ул. Советской дом № 5, где работала домработницей у хозяйки Мельниковой Марии, по своему собственному желанию.

С 1938 по 1939 год работала в г. Киеве по ул. Чапаевка № 4, кв. 20, так же работала у хозяйина Резник Марии Соломоновны в качестве работницы.

С 1939 по 1940 год работала в колхозе им. «Червона Перемога» с. Иванковец в качестве рядовой колхозницы. В период временной оккупации немцев работала в общине по наряду до 1942 года.

Вопрос: кем и когда Вы были призваны на каторжные работы в Германию, или поехали добровольно?

Ответ: 7-го июня 1942 года я была силой угнана в Германию бывшим старостой села Иванковец паном Максименком Дмитрием Захаровичем.

Вопрос: где и кем Вы работали в Германии?

Ответ: будучи в Германии я работала в с. Гросграбенштет, края Зальцведель в пана Люймана Ханриха на полевых работах в качестве работницы с 21-го июля 1942 года по 1-е июня 1945 года.

Вопрос: назовите знакомых, которые работали с Вами в Германии и кем они работали?

Ответ: вместе со мной работала гражданка Довбыш Анна Ивановна, жительница с. Гурбинец¹ Сребнянского района только в другого пана, в качестве работницы на полевых работах. Больше из знакомых я никого не знаю.

Вопрос: подвергались ли Вы в период нахождения в Германии допросам и арестам?

Ответ: будучи в Германии я ни разу не подвергалась ни допросам, ни арестам.

Вопрос: кем и когда Вы были освобождены: Красной армией или союзниками?

Ответ: я была освобождена войсками союзников – американцами 2-го мая 1945 года.

Вопрос: подвергались ли Вы допросам американцев?

Ответ: да, я подвергалась допросу со стороны американцев в июне месяце 1945 года при лагере. Допрашивал начальник лагеря через переводчика по следующим вопросам: сколько лет работала в хозяина и как он относился ко мне, больше никаких вопросов не задавал.

Вопрос: проходили ли Вы фильтрацию?

Ответ: да, я проходила фильтрацию в г. Мальхен в июле месяце 1945 года. Приехала в с. Иванковцы в августе месяце 1945 года, фильтрационное удостоверение сдала в Сребнянское РО МВД.

Больше дополнить не имею ничего. Мои показания верные, с моих слов сама читала, в чем и расписываюсь.

	підпис
Допросил	підпис

¹ Найменування населеного пункту вказано згідно з документом. Імовірно с. Гурбинці, Срібнянського району, Чернігівської області.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-8840. – Оп. 1. – Спр. 16910. – Арк. 23–26. Оригінал.

РОЗДІЛ V

Документи радянських органів виконавчої влади

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 5

Документи радянських органів виконавчої влади

З початком визволення Червоною армією території Західної Європи, окупованої нацистами, розпочався процес повернення вивезених в якості оstarбайтерів або військовополонених українських громадян на батьківщину. Для їх перевірки на прикордонних територіях силами НКВС СРСР були облаштовані перевірконо-фільтраційні пункти (табори).

Влада брала на себе облаштування оstarбайтерів, які пройшли фільтрацію й були відправлені додому, у повоєнному житті. Після прибуття радянських громадян до місць їх проживання, вони отримували документи, що давали право на проживання в цій місцевості. Надавалася допомога щодо працевлаштування на виробництві, в радгоспах і колгоспах та інших радянських і господарських організаціях. Першоджерела свідчать, що місцеву владу зобов'язували під час проведення культурно-масової та виховної роботи, особливу увагу звертати на громадян, які повернулися з Німеччини та окупованих нею країн.

Протягом певного періоду збиралися статистичні відомості про кількість громадян СРСР, вивезених загарбниками у період тимчасової окупації, зокрема, з Чернігівської області та тих, хто повернувся на батьківщину. Одночасно вказувалася їх стать, вік, місце працевлаштування (промисловість або сільське господарство). Інколи їм надавалася матеріальна допомога.

Звільнялися радянські громадяни не тільки Червоною армією, але й союзниками, тому додому поверталися з валютою — американськими та канадськими доларами, англійськими фунтами стерлінгів тощо. Розпорядження Раднаркому СРСР від 12 квітня 1945 року регламентувало процес прийняття від репатріантів валюти та її обміну.

Влада була стурбована повільним, на її думку, поверненням на батьківщину репатріантів, які пройшли фільтрацію. Тому

пропонувалося організувати роботу щодо направлення зазначеній категорії громадян, які ще залишалися в західних зонах Німеччини та Австрії, листів від їх друзів, рідних та тих, хто вже повернувся додому з тим, щоб прискорити їх повернення, а також скласти списки тих, хто повернувся і тих, хто ще залишився за кордоном.

Необхідно зазначити, що управлінської документації із зазначеної тематики в Державному архіві Чернігівської області збереглося небагато. Але документи, що дійшли до наших часів, свідчать про неоднозначне ставлення радянської системи до репатріантів. Оприлюднена позиція – працевлаштування, матеріальна допомога, інколи надання житла, за лаштунками – прискіпливий нагляд органів влади, недовіра, вилучення коштів, виселення до віддалених районів СРСР тощо.

Лист заступника голови Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих головам виконкомів міських, районних рад депутатів трудящих щодо порядку прийому та влаштування репатріантів

7 лютого 1945 р.

В соответствии с постановлением СНК УССР и ЦК КП(б)У от 31.VIII.1944 г. за НР 1132/03 и постановлением Исполкома Облсовета депутатов трудящихся от _____ за НР _____ по делам репатриации граждан СССР, которые находились в плену и насильно увезенных в Германию и оккупированные ею страны, Исполком Облсовета депутатов трудящихся разъясняет, что:

1. Все советские граждане, возвращающиеся на Родину, принимаются проверочно-фильтрационными пунктами НКВД СССР, где проходят медико-санитарную обработку.

В период пребывания их на п.ф. пункте обеспечиваются трехразовым питанием (бесплатным), особо нуждающимся выдается денежная помощь и помощь бельем, одеждой и обувью.

С проверочно-фильтрационных пунктов советские граждане направляются индивидуально и группами по железной дороге в места избранного жительства, за счет государства. В нашей области организован пункт приема возвращающихся граждан на ст. Нежин, куда будут прибывать группы репатриантов, едущих домой (в Черниговскую область).

Из Нежина советские граждане будут направляться к месту их жительства. Возвращающиеся одиночки будут ехать непосредственно в районы и села.

2. По прибытии советских граждан в места их жительства (село, район и город) они обязаны в установленном порядке получить паспорт и другие документы, дающие право на жительство в этой местности.

3. Всем советским гражданам, прибывшим на Родину из освобожденной Красной Армией территории, оказывается всемерная помощь в устройстве их на работу на предприятиях, в совхозах, колхозах и других советских и хозяйственных организациях. Создаются нормальные бытовые и жилищные условия. На общих основаниях оказывается медицинская, и особо нуждающимся, денежная и продовольственная помощь, а также помощь одеждой, бельем и обувью.

4. При проведении культурно-массовой и воспитательной работы среди трудящихся района (города) необходимо обратить особое внимание на систематическое обслуживание советских граждан, возвратившихся в район (город) из Германии и оккупированных ею стран.

5. При возвращении советских граждан в район (город) группами организуйте встречу и обеспечьте отправку их в места постоянного жительства (село, город, район).

6. Исполкомы районных и городских Советов депутатов трудящихся ведут учет всех советских граждан, возвращающихся в районы (города) с освобожденной Красной Армией территорий, согласно высланной нами формы 4 (23.I.45 г. за нр 041), которая представляется Исполкому депутатов трудящихся к 5 числу каждого месяца.

Зам. председателя Исполкома Облсовета
депутатов трудящихся
Герой Советского Союза

(Цымбалист)

підпис

підпис

підпис

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. –
Спр. 47 б. – Арк. 4-4 зв. Оригінал.*

№ 214

Лист виконуючого обов'язки завідуючого відділом у справах репатріації Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих голові Чернігівського міськвиконкому щодо організації листування з репатріантами, які перебували в західних зонах окупації

22 березня 1948 р.

В настоящее время организация отправки от репатриированных советских граждан писем к их знакомым, которые еще находятся в западных зонах оккупации Германии и Австрии, с призывом возвращаться на Родину имеет огромное значение.

Однако, такие письма поступают в отдел по делам репатриации при Облисполкоме для переотправки за границу в незначительном количестве.

Прошу Вас усилить работу по организации посылки писем репатриированными и другими советскими гражданами к их родственникам и знакомым советским гражданам, которые до настоящего времени находятся в западных зонах Германии и Австрии.

При посылке писем необходимо соблюдать:

1. Письма пишутся чернилами.
2. В начале письма сверху пишется адрес, фамилия, имя и отчество, кому адресуется письмо.
3. В конце письма показывается адрес, фамилия, имя и отчество отправителя письма.
4. Письма посылаются в не заклеенных конвертах, адрес на конверте пишется на иностранном и родном языках, а снизу – адрес отправителя только на родном языке.
5. Необходимо проследить, чтобы письма, отправленные к нам, были чистыми, опрятными, не прошитыми.
6. Желательно, чтобы к письмам была приложена личная фотокарточка отправителя или же групповой снимок с семьей.

Кроме этого, прошу по каждому сельсовету провести проверку, сколько советских граждан, которые были угнаны в немецкое рабство в период оккупации Вашего района, еще не возвратились на Родину, составить на них персональный список, с указанием фамилии, имени и отчества, места жительства до угона в Германию, знают ли родные или родственники этих лиц, местонахождение их за границей и имеют ли с ними письменную связь.

Если в Вашем районе имеются лица, знающие местонахождение советских граждан, еще находящихся в западных зонах оккупации Германии и Австрии, то организуйте от них также написание к этим гражданам писем, отправляя через наш отдел. Письма направляйте по мере их поступления.

Списки на не возвратившихся советских граждан к себе на Родину по каждому сельсовету пришлите Облисполкому до 5-го апреля 1948 года.

За зав. отделом по делам репатриации
при Черниговском Облисполкоме   підпис   Я. Лейкин

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. –
Спр. 54. – Арк. 50. Оригінал.*

№ 215

**Лист заступника голови Виконкому Чернігівської
обласної ради депутатів трудящих голові Чернігівського
міськвиконкому щодо обліку валюти, привезеної
репатріантами**

16 травня 1945 р.

Совнарком Союза ССР распоряжением № 6049 от 12 апреля 1945 г. обязал Госбанк:

а) обменивать на рубли по существующему курсу имеющиеся у советских граждан, репатриированных в СССР, американские доллары, английские фунты стерлингов, шведские кроны, швейцарские франки, турецкие лиры и канадские доллары;

б) принимать от указанных граждан всю прочую иностранную валюту (за исключением Германских марок) на комиссию и стоимость ее возмещать только после реализации этой валюты.

В соответствии с этим Госбанк Союза ССР дал соответствующие указания конторам и отделениям банка о принятии в обмен и на комиссию иностранной валюты от репатриированных граждан СССР по справкам, выдаваемым областными, районными Советами депутатов трудящихся и проверочно-фильтрационными пунктами НКВД СССР, подтверждающим, что обменивающий или сдающий на комиссию иностранную валюту, действительно репатриированный.

Исполком Облсовета депутатов трудящихся ставит Вас в известность об этом и одновременно предлагает довести до сведения репатрилируемых советских граждан, как в период пребывания на областных приемочно-распределительных пунктах, так и в местах постоянного их жительства.

Зам. председателя Исполкома Облсовета
депутатов трудящихся

Г. Моргацкий

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. –
Спр. 47 б. – Арк. 5. Оригінал.*

**Доповідна записка заступника голови Чернігівського
міськвиконкому завідувачому відділом репатріації
Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів
трудящих щодо надання допомоги репатріантам**

8 червня 1945 р.

С. Секретно*

Во время временной оккупации Черниговской области фашистскими захватчиками из г. Чернигова было угнано в германское рабство по неточным данным 423 человека.

При разгроме фашистской Германии нашей героической Красной Армией были освобождены тысячи советских граждан, томившихся в германском рабстве. По неточным данным из 423 чел., угнанных из г. Чернигова в немецкое рабство советских граждан, по состоянию на 8 июня 1945 года, возвратилось 90 человек, из них устроено на работу на предприятиях и в учреждениях г. Чернигова 19 человек. Проведена беседа-опрос с 46 человеками. Часть из возвратившихся репатриированных советских граждан не работают из-за того, что не имеют возможности оставить маленьких детей, а двум из них, особо нуждающимся, выдана единовременная помощь деньгами.

Выявление возвратившихся репатриированных советских граждан продолжается, т.к. сразу по прибытию они взялись на учет в горотделениях милиции и лишь после указаний Облисполкома мы начали лично знакомиться с репатриированными советскими гражданами, прибывшими в г. Чернигов, персонально с каждым в отдельности.

Зам. пред. Исполкома горсовета
депутатов трудящихся

Кулаков

* Гриф секретності знято.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. –
Спр. 47 б. – Арк. 9. Оригінал.*

№ 217

**Доповідна записка заступника голови Виконкому
Чернігівської обласної ради депутатів трудящих
завідуючому відділом репатріації Виконкому
Чернігівської обласної ради депутатів трудящих
щодо надання допомоги репатріантам
4 липня 1945 р.**

По состоянию на 1-е июля с.г. в г. Чернигов по имеющимся у нас данным возвратилось 137 человек репатриированных советских граждан, насильственно угнанных в германское рабство во время временной оккупации г. Чернигова.

Из числа возвратившихся проведена беседа-опрос со 103 человеками, определены на работу в промышленность г. Чернигова 61 человек, из них 15 человек определены в общежития и одна репатриированная подселена в квартиру Горжилуправления, выдана денежная единовременная помощь особо нуждающимся: Коротковой – 150 руб., Радивиловой – 300 руб., Дейнеко – 80 руб., Гаркуша – 200 руб. Всего выдано особо нуждающимся репатриированным советским гражданам 730 руб.

Зам. пред. Исполкома
депутатов трудящихся

Кулаков

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3.
– Спр. 47 б. – Арк. 8. Оригінал.*

№ 218

Відомості щодо кількості громадян СРСР, примусово вивезених фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Чернігівської області, та тих, хто повернувся на батьківщину¹

1 жовтня 1945 р.

Найменування областей	Насильственно уведено фашистскими захватчиками				Возвратилось								Из числа возвратившихся направлено						
	В т/числе		В т/числе		Всего	В т/числе		Из общего количества возвратившихся				В промышленности		В сельское хозяйство		Примечание			
	мужчин	женщин	мужчин	женщин		В трудоспособном возрасте 16-54 г.	Дети обоого пола моложе 16 л.	Из них по героям родителей	Лиц обоого пола 55 лет и старше	Всего	В т/числе		В т/числе						
					мужчин						женщин	Всего	мужчин	женщин					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Чернигов	423	197	226	91	325	67	258	61	251	32	3	13	135	21	114	8	—	8	

Зам. пред. Горисполкома

підпис

¹ Кількість осіб вказано згідно з документом.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. – Спр. 47 б. – Арк. 23. Оригінал.

№ 219

Відомості щодо кількості громадян СРСР, примусово
вивезених фашистськими загарбниками в період
тимчасової окупації Чернігівської області, і які
повернулися на батьківщину¹
станом на 1 квітня 1948 року

Не раніше 1 квітня 1948 р.

Насильственно уведено Фашистскими захватчиками					Всего	В том числе		Возвратилось					Из числа возвратившихся направлено						
В том числе		Из общего количества детей моложе 16 лет	Всего	Мужчин		Женщин	Из общего количества возвратившихся					В промышленность		В сельское хозяйство		Военнопленные			
Мужчин	Женщин						В трудо- способном возрасте от 16-54	Детей обо- его пола молоче 16 лет	Лиц обо- его пола 55 лет и старше	Из них потерявших родителей	Всего	В том числе	Всего	В том числе					
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
695	335	360	184	736	270	570	167	480	72	3	26	560	164	396	8	-	8	48	

Председатель исполкома
Черниговского городского
совета депутатов трудящихся

Сильченко

¹ Кількість осіб вказано згідно з документом.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-90. – Оп. 3. –
Спр. 47 б. – Арк. 23. Оригінал.*

РОЗДІЛ VI

Спогади колишніх остарбайтерів та листи в'язнів концентраційних таборів

Уроки неволі

Листи, спогади, свідчення...

Розділ 6

Спогади колишніх остарбайтерів та листи в'язнів концентраційних таборів

Роки перебування в неволі назавжди залишилися в пам'яті колишніх остарбайтерів та в'язнів концентраційних таборів.

Деякі остарбайтери, попри часто зневажливе до себе ставлення з боку влади та близьких, залишили письмові спогади про роки вигнання. Це сумна, й часто трагічна, сповідь ще зовсім молодих людей, яких примусили покинути батьківщину й виїхати до країн Третього Рейху. З однієї сторони, всі розповіді однакові – примус поліцаїв, сльози рідних, вокзал, багатоденна дорога в нелюдських умовах, санітарна обробка, рабський ринок, як правило, багатогодинна робота на господарів, принижуючий людську гідність знак «OST» на грудях, визволення військами Червоної армії або союзників, з іншої – це життя однієї людини, яку було силоміць відправлено на чужину.

Але, без сумніву, найбільш трагічними є спогади колишніх в'язнів концентраційних таборів. Такі табори – один із найжахливіших проявів тоталітарного режиму. Вони були створені націонал-соціалістами ще до початку Другої світової війни. З початком воєнних дій у системі концентраційних таборів відбулися значні зміни: збільшилася кількість ув'язнених, розширилася їх мережа як на території Німеччини, так і за її межами; змінилися функції таборів. «Превентивне ув'язнення» було підпорядковане завданням економічної експлуатації та масового винищення в'язнів.

У документальних джерелах розділу згадуються два концентраційні табори Гаммерштайн (Гаммерштейн) та Штуттгоф, які знаходилися на території Польщі.

Гаммерштайн – один із перших концтаборів Третього Рейху. Першими в'язнями були німецькі комуністи та інші противники німецького націонал-соціалістичного руху, а після вторгнення загарбників на територію СРСР був використаний для прийому

військовополонених. Табір був інтернаціональним – у його північній частині перебували поляки, французи, бельгійці, американці та інші, у східній – італійці і росіяни.

Масове надходження полонених до табору відбувалося з липня до грудня 1941 року. До листопада 1941 року полонені в основному розташовувалися за межами споруджуваного табору, ховалися на ніч в земляних норах. З грудня 1941 року вони почали шукати притулок в неопалюваних бараках без підлоги й вікон. Основними причинами смерті були голод, холод, антисанітарія, відсутність медичної допомоги. У листопаді 1941 року в таборі вибухнула епідемія черевного тифу, яка тривала до березня 1942 року. У табірній лікарні вмирали до 200 в'язнів на добу. Від 40 тисяч до 50 тисяч ув'язнених, які померли протягом цього періоду, поховано в братських могилах.

Ще до одного сумнозвісного концтабору, Штуттгоф, за роки війни потрапили близько 110 тисяч в'язнів, з яких близько 65 тисяч загинули. Крім медичних експериментів, табір відомий виробництвом мила з людських тіл.

Адресатом листів, що презентовані в розділі, був Семен Якович Рогожа. Уродженець Вінниччини, він, закінчивши в 1933 році Новгород-Сіверський педагогічний технікум, вчителював. У рік початку Другої світової війни з відзнакою закінчив Київський педагогічний інститут імені Горького та вступив до лав Червоної армії.

27 серпня 1941 року, контужений, він потрапляє в полон, де проходить всі кола пекла – концентраційні табори: Шталаг 316, Седлець, Бліцин, Сандомир, Гаммерштайн, Штуттгоф. Із останнього тікає. І знову в Червоній армії, у якій до січня 1946 року керує ансамблем червоноармійської пісні і танцю 2-го Білоруського фронту.

Листи, написані вже після війни, стали свідченням того, що і в таборі більшість в'язнів зберегла присутність духу, людяність, віру в перемогу. В'язні допомагали й підтримували один одного, створювали музичні колективи, прикрашали малюнками ба-

раки. Щоденна загроза смерті не зломила їх, не знищила силу волі.

Такими ж життєлюбцями залишилися вони й після звільнення з табору, хоча їхні долі склалися по-різному. Вони стали представниками різних професій – музикант, науковець, вчитель малювання, капітан, лікар тощо. Але на все життя їх об'єднали роки перебування в неволі. В пам'ять про загиблих вони писали спогади, організовували міжнародні зустрічі колишніх в'язнів, створювали галерею портретів, мріяли про пам'ятник в'язням, які загинули, зверталися за допомогою до Олексія Маресьєва, який був відповідальним секретарем Радянського комітету ветеранів війни й, навіть, написали пісню.

Презентовані в цьому розділі документальні джерела стали свідченням стійкості та незламності духу багатьох українців, які надовго потрапили до нацистської неволі.

До момента вступлення немцев я учился в Будянской средней школе. После вступления немцев работал в общине рядовым. В силу того, чтобы меня не забрали в Германию, я все время скрывался, но 5 июня 1942 года меня назначили к отправке в Германию. Назначал староста села Павленко Петр И. При вмешательстве полиции, фамилии которых я не знаю, меня поймали и отправили на станцию Прилуки. Там погрузили нас в товарные вагоны и отправили в г. Нежин. Там разделили девушек, дали в каждый вагон охрану с полицией, выдали по 1 буханке хлеба и колбасы. Так мы доехали до Польши. Потом наши вагоны закрыли и никуда не пускали. И так мы приехали в Германию в г. Зоезд. После разгрузки нас привели в большой лагерь, который был оббит колючей проволокой. Во дворе ходили худые оборванные люди и просили чего-нибудь покушать. Мы прожили несколько дней тоже в этом лагере. Потом приехал хозяин одной шахты, отсчитал, уплатил деньги и увез нас. И привез он нас на свою шахту, где уже тоже был подготовлен такой же лагерь. Выдал он нам по одной буханке хлеба (полтора кг) на 5 дней и какой-то воды наболтанной с мукой. Была поставлена охрана с немцев. На другой день нас повели под охраной на работу. Там нас разобрали немцы-рабочие под своё наблюдение за нами и нашей работой. На работе было строгое обращение с нами. Часто нас били, не смотря чем, что попало под руку. Они считали нас не за людей. Называли нас скотами, собаками и т.д.

Тяжелая работа, недоедание, побои сделало нас не похожими на людей. И я решил бежать, но это было не так легко. Наш лагерь был обнесен проволокой колючей, и вверху было два провода, по которым был пущен электрический ток. Я решил перекинуть одеяло на проволоку, а потом перелезть.

Но мне это не удалось, так как при прикосновении меня до проводов в полицейской будке раздался звонок. Я был пойман, и меня побили и посадили в холодный подвал – карцер. Там был цементованный пол, налитый по колени водой. Оттуда не выпускали даже на двор. Так я просидел там полтора суток, ничего не кушал, не спал, так, как там нельзя было лечь. После меня выпустили, не дав ничего кушать, сразу же погнали на работу. Ноги у меня были пухлые. За мной стали наблюдать еще сторожа, начали недодавать пайка. Я начал пухнуть. Там много ребят расстреливали, вешали, калечили своими жестокими издевательствами. При бомбежках нас не пускали в укрытие.

Так я промучился до 17 сентября 1943 года, до освобождения нас американцами. Американцы относились к нам хорошо. Между американцами и нами была радостная встреча. Хорошо кормили, выдавали костюмы, а мы выдавали им своих издевателей. 15 июля 1944 года меня отправили домой, то есть на русскую территорию.

Радостно встретили нас бойцы Красной армии. Пройдя проверочно-фильтрационный лагерь и получив документ, я приехал домой. Но здесь меня встретили разочарования. Моего отца расстреляли немцы за то, что он работал секретарем и принимал участие в восстановлении колхозов.

підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 1–2. Оригінал.

№ 221

Спогади Маковецької Марії Олексіївни

[1945–1946 р.]

Маковецька М.О. народилася 1915 року в сім'ї бідняка, в селі Обичеві, де й проживала увесь час.

До 1941 року я робила в колгоспі.

5 липня 1942 року була насильно угнана фашистськими

варварами в Германію. Вербували в Германію тодішні активісти села: Яловенко Дмитро, староста общини Рева Прокіп Петрович, писар села Мошенець Іван Якович, поліцаї: Рева Ігор, Яценко Іван, Величко Михайло та бригадир Махновський Василь Дмитрович. В неділю 5 липня 1942 року приказали всім підготуватися і з речами іти до старостату, звідки були направлені до району. В районі зібралися усі вербовані, і німецький комендант Кібловський виступив і говорив, що ви їдете на роботу не менше як на 6 місяців і не більше як на 1 рік, хто не поїде, то буде розстріляний. З району всі вербовані під надзором поліцаїв були відправлені на підводах до міста Прилуки. На підводах сиділи вербовані, а за ними юрбою йшли батьки, матері, брати, сестри і проливали гірки сльози. Вони проклинали німецьких загарбників, поліцаїв та куркульську погань, що вони розбили сімейне життя, розлучили дочок та синів з матерями та декого з жінками.

В місті Прилуки були ми одні сутки. В Прилуках погрузили нас в товарні вагони, де на кожних дверях стояли вже німецькі солдати. Одні двері були закручені навіки, а в других дверях була маленька щілина. В дорозі кормили дуже погано, а води не давали ніяк. З Прилук прибули ми в Ніжин. У Ніжині був медогляд, але з нього повернулася назад мала кількість. Погрузивши нас в Ніжині в вагони, відправили до самої Германії. І так ми прибули в розбивочний пункт в город Зоест. Вигрузились із вагонів, нас гнали, нібито скот, пішки 8 км під охороною німецьких солдатів. Ізмучені ми голодом не могли іти, а німецькі солдати били прикладами. І так пригнали нас в город Зоест. Всіх нас зігнали в велику загороду, яка була кругом обведена колючим дротом і по колінка було грязі. Ми всі із дороги попадали відпочивати прямо в грязь і ожидали чого-то страшного. І так ми пробули в загороді до вечора. На воротах загороди стояли страшні німецькі жандарми і не випускали нікого з загороди, навіть і пити напитися води, а коли хто прорветься, то буде побитий почти що насмерть.

Зустріли нас супом з шкорок гнилої картоплі та палками. Вечором привезли суп в великих дерев'яних діжках, накритих грязними ганчірками, і приказали всім їти получати. Ми пішли получати суп і перед жандармами повиливали на землю, за що він мене з подругою побив до крові.

На ніч позганяли нас в сараї, в яких було повно бруду, але ми мусили тут спати, бо були дуже стомлені. Всім дівчатам підрізували коси і заставляли всім пройти баню, щоб не нанести ніякої хвороби німцям. На утро приказали виходити всім з сараїв і стрійтсья, бо прийшли пани купувати рабів. Вони вибирали самих здоровіших, щоб добре робили.

Я попала на фабрику з 9 дівчатами. Всі пузаті пани почепляли номерки своїм рабам, щоб пізнати їх. Потім погрузили в автомашини, закриті з усіх сторін брезентом, щоб не бачили куди тікати назад, і провезли нас 250 км до лагерья. Привезли нас в лагерь, який був нібито погреб. В ньому було темно і холодно. Спали на самих кроватях без матрасів і одіял, а деякі спали на полу, бо кроватей було зовсім мало. Двері в лагерьі були замкнені вдень і вночі, і біля лагерья була охорона. Раз у тиждень випускали на двір, і біля нас стояла охорона, нібито пастухи біля скоту. На роботу з лагерья водили під охороною. Тільки й ожидаєш, коли прийде пан за нами, та подишеш свіжим повітрям. І так водили нас на роботу на фабрику 1 рік. Потім перевели жити на фабрику. На фабриці помістили нас, де стояли машини. Над всіма руськими був німецький комендант, який водив нас в лагерь їсти. Я одного разу була хвора і коли ішли, то я відстала, за що він мене побив. Але цей комендант був недовго. Незабаром став новий комендант Альфред Шем.

Я робила на фабриці на станку, де виробляла ложки, виделки, кружки і ін. Фабрика називалася Геврюдеч Ноелле, город Людепмайд, головний фабрикант Отто Гільдебрант.

Робила на фабриці по 10-12 годин. Місячну зарплату получала зразу по 10 марок, а потім трохи більше. Харчування було дуже плохе. Хліба давали зразу по 250 гр., а пізніше стали дава-

ти по 100 гр. Часто робили забастовки, не виходили на роботу, щоб скращили харчування, за що була наказана, не виходити і за ворота фабрики 2 суботи і 2 неділі, вихідний день давали у суботу після обід і у неділю, але більш приходилось робити. На грудях повинні носити значок ОСТ, бо без нього не випускали. Головний майстер в моєму цеху Артур Гелерман весь час намірявся віддати мене на окопи, за те, що я не виконувала норми, але йому не вдалося, бо незабаром ми були визволені.

І так 13 квітня 1945 року над нами зійшло сонце. Ми були визволені. Тільки дякуючи нашій Червоній армії, нашим союзникам англо-американцям ми скинули з шиї фашистський тягар. І знову ми влилися в велику сім'ю народів, і знову всміхнулося нам щастя, якого ми ждали три роки, находячись в фашистському плену. Всі ми дуже дякуємо нашій Червоній армії, нашим союзникам і вождю народів і батьку Йосифу Віссаріоновичу Сталіну. І так 12 жовтня я приїхала до своєї рідної сім'ї.

Марія Маковецька

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 10–10 зв. Оригінал.

№ 222

Спогади Постільги Надії Панасівни

[1945 – 1946 р.]

Я громадянка с. Обичева, Постільга Надія Панасівна, народилася 1923 р. в с. Обичеві Малодівицького району. До війни училася у місті Чернігові. Потім, коли почалася війна, я повернулася додому. Під час окупації нашого села німецькими загарбниками нашу сім'ю куркулі та куркульники фашистські підлизи, вигнали з хати, і ми мусили тинятися по чужих хатах. Потім 5 липня я була завербована у фашистську Німеччину на каторжні роботи нашими підлизами до фашистів: старостами Яловенком Дмитром, писарем Мошенець Іваном Я. і Ревою Прокопом, і зграєю поліцаїв. Я сопроотивлялась, кричала, але

писар каже, хиба тобі легше буде, як будемо на тобі приклад наводити і вішати за коси. Я сказала помніть, що недовго будете панувати, а через рік-два прийде Красна армія і замає тут червоний прапор. І я вернусь тоді, як і над Берліном замає теж Красне знамя, та вас паразитів уже не буде.

Потім нас поліцаї під гвинтівками погнали на станцію, де погрузили нас у вагони, позабивали вікна і двері і повезли у Німеччину. Везли дуже швидко, не давали ні їсти, ні пити, і так довели у Німеччину у м. Зосет на зборочний пункт. Тут нас виграли, построїли по 4 і під киями та нагаями жандармів погнали нас до лагерь. Пригнали до лагерь, який був огорожений з усіх кінців колючою проволкою 5 м заввишки і у 5 рядів. Тут нас підігнали до грязних бочок, понакривані грязними попонами, і почали давати нам їсти грязні варені лушпайки з картоплі, я підійшла, жандарм мені насипав лушпайок, я подивилась і вилила ті лушпайки на виблищені чоботи жандарма і тут же зразу получила нагая по спині, але я не заплакала, а тільки ще більше стиснула зуби і послала прокляття фашиський гадині. І стала ще більше ненавидіти фашистів. Тут ми побули два дні, і всі ці дні нас годували цими самими лушпайями.

На третій день сюди понаїжджало різних панів фабрикантів і баурів. Ну і почали набирати кому скільки треба рабів. І от попала і я до одного глитая-фашиста, набрав він собі людей, погрузив на машину і закрили і машину, щоб ми не бачили, куди нас везуть. Привезли нас у м. Люденшеїд, завезли у лагерь, де уже були приготовлені для нас двухітажні та трьохітажні нари, потрушені соломою, наче свиням барліг. Ми тут переночували, а на другий день під нагаями поліцаїв повели нас на фабрику. Повели мене аж на третій етаж і поставили до роботи, але я тієї роботи не бачу, бо в мене перед очима стоїть моя рідна батьківщина і мої любі старенькі, я думаю, що тепер з ними, де вони тепер скитаються. Я здригнулася від якогось удару, то майстер ударив мене палкою і закричав (арбайт), але я його слів не зрозуміла, а тільки догадалась, що треба робити. І так я по-

гоню працювати із 7 години до 7 вечора. Але я працювала не на користь фашисту, а я працювали на користь своєї любої рідної батьківщини. Я робила брак, щоб знищити фашизм, хотя від цього фашисти мотували, кричали, били, показували, що треба отак робить, але я нічого цього не хотіла понімати і продовжувала робить своє.

Їсти нам давали погано по 200-100 хліба такого, що і собака б його не їв, потім варили два рази баланду. І так від пилу, диму і різного смороду, і від таких кормів почали різні фороби, але ми їх переборювали, бо ми ще хотім жить, і ми знали, що перемога буде за нами.

І так протікало наше життя рік, другий і третій за ці роки ми вже звикли із погрозами, із знуцанням над нами фашистськими паразитами, але ми все терпіли, ми знали, що перемога неминуча, і хай би ми загинули, але наші брати і сестри, наші батьки будуть жить уже не під гнітом фашизму, а будуть жить вільно і працювати на користь своєї рідної батьківщини. Але як нам трудно не приходилось, як із нас не знущалися фашисти, але ми діждалися того дня і того часу, що нас визволили з-під фашистського гніту. І 13 квітня нас визволили американці. Потім нас усіх ізвезли у одно місто у воєнні казарми, звідки і почалась отправка на родіну.

Першого восьмого я уже попала на руську сторону у г. Бранденбург, у цьому городі я прожила місяць, ходила на роботу, допомагала розбирати станки на заводах і одправляти їх на свою батьківщину. Потім 06.09. я виїхала із цього города і прибула додому 28.09.1945 року.

І січас живу уже на своїй батьківщині у своїх рідних батьків, які чудом осталися живі.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 23–25. Оригінал.

Я, Рева Г.Т. – народилась в 1925 році в с. Обичів, Малодівицького району Чернігівської області в сім'ї селянина бідняка. Батько Тимофій Кирилович останній час працював в райпо-требсоюзі до начала війни, тобто до 1941 року. Коли почалась війна, батько був мобілізований з перших днів в ряди Червоної армії на захист своєї рідної батьківщини. Брат, Рева Петро Тимофійович, народження з 1923 року, так же був з перших днів мобілізований в ряди Червоної армії на захист своєї рідної батьківщини, але додому не повернувся.

Я, Рева Ганна, свої молоді роки навчання проводила в школі до війни 1941 року. Коли сталася війна, навчання обірвалося, і я залишалася вдома. Коли німецькі загарбники окупували нашу територію, я знаходилась в батьків і працювала в общині рядовою до 1942 року. В 1942 році 5 липня під нажимом сільських керівників села, які були предані і віддано працювали на користь проклятого фашиста, цебто, Рева Прокіп, Яловенко Дмитро насильно вивезли в Німеччину.

Батько, Тимофій Кирилович, був до війни чесним робітником, активістом, преданий Радянській владі, а зять, Василь Юхимович Кравченко, працював у НКГБ. Тому на нас була велика ненависть, нас дуже призирали і старались якнайшвидше випроводити на будь-які важчі роботи. І от, коли сталася вербовка, я була завербована їхати на роботу в Німеччину. Мені був приказ зібратись за одну ніч і виїхати. Через своїх сільських людей неможна було спастись від проклятої Німеччини. Я змушена була їхати. Погрузка була в м. Прилуки. Погрузили в товарні замкнуті вагони з німецькими охоронниками. Везли дуже швидко, кормили в дорозі погано. За всякі провини били палками. Поводження німців з нами в декілька разів хуже чим вони поводитись з своїми тваринами.

Пересадки були в Польщі, м. Люблін, де нам робили дезінфекцію і проходили баню. Привезли в м. Зосет, де були построблені лагери для українських народів. Там знаходилось дуже й дуже багато людей, які сиділи в грязі без води і їжі. Я перебувала в цьому лагері декілько днів. На роботу ганяють кожний день без одиху, а їсти не питаєш. І от, я з цього лагера попадаю на фабрику до одного фабриканта «Вінкгаус», де і працювала до визволення своїми союзниками.

Тільки я попала на фабрику, зразу ж послали на роботу. Робить було дуже важко в газах. Кормили дуже погано. Давали перші місяці по 300 гр хліба, а потім по 200 і 100 і було так, що ніяк не давали. Робить заставляли багато, робила по 11-12 годин. Після фабрики, коли відробили часи на фабриці, то тоді ідеш на поле до другого пана. Робили по 5 часов за один кг картошки. Бувало так, що не ївши борону тягаєш день або коток, всього зарплати 1 кг картошки. На фабриці давали два рази або раз у день приварок із капусти та брюкви. Вихідні дні були рідко, і то, без дозвілу коменданта не підеш. Пускали гулять це на 3-2 часа по 5 чоловік, а не по одному. Ходила в дерев'яшках, які здавлювали ноги, і ости на грудях налягали. Видавали усього один раз спецівку для роботи. Жили в лагері, який був окрашений чорною краскою, сиділи в ньому як приступники. Ходить нам було заборонено там, де ходять німці. За всяку провину могли заробить палки, штрафу, сидіть в погребі в сирому, роздітому. Дисципліна палочна. Коли захворієш допомоги ніякої не було, заставляли робить. Нас німці дуже ненавиділи, дивились на нас як на звірів.

Мені приходилось і відробляти штраф за невиконання роботи, норми які давали, я ніколи не виконувала. І так проходило моє життя до 13 квітня 1945 року, коли нас визволили наші союзники американці. Три дні сиділи в окопі, з радістю дожидали своїх визволителів. Були декілько неділь в окруженії. Німці на нас злились, а ми з радістю дожидали щасливої минути зустрічі зі своїми союзниками. І прийшов до нас довгожданий щасливий

час, який був найдорожчий для нас, це 13 квітня. Після обід в село, де ми знаходились появились з-за гір перші танки. Ми вибігли з окопу, це були наші союзники, наші брати. Ми з радістю, зі сльозами, зустрічали їх. Дарували ми їм подарки, тиснули їм руки, як своїм рідним братам, батькам. І так ми були визволені з-під гніту фашистів. З цього часу ми є вільний український народ. Я прожила в американців три місяці. Віддихнула, була на зборному пункті в г. Людентайд, де було нас вісім тисяч. Кормили харашо, тільки віддихали, робить нічого не робили. Після трьох місяців американці переправили нас до своїх братів та батьків на територію, зайняту руськими та українськими військовими. Тут нас стали розділять по областях, і так почалась відправка на свою рідну батьківщину. Проходили через такі города як Магдебург, м. Бельциг, де були загружені в ешелон і відправлені додому. Переїзжали Східну Прусію, де остановка була, дві неділі перебували, дожидаючи приказа збираться. В дорозі, коли їхали додому, кормили добре, всім були забезпечені. Коли захворієш, була при нашому ешелоні медична допомога. Маршрут був на г. Бахмач. Додому я прибула 19 жовтня. Приїхавши додому, я поступила в п/с школу в Малу Дівицю, але так як я осталась без батька, не мала змоги на навчання. Тому я школу оставила і зараз поступила у швейпром, і находитись до цього часу.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 11–13. Оригінал.

1 липня 1942 р. в нашому селі була припинена робота. Всіх згоняли на збори до крамниці. Тут ми взнали, що 05.07.1942 р. будуть відправляти до Німеччини. 3 липня я була на роботі, але вже знала, що не маю права жити в селі. 5 липня 1942 р. староста села (Сеніч М.) з сільськими поліцаями згоняли вербованих до вигона. Що творилося в той час, не можна описати. Від села до району проводжали поліцаї і староста села. За селом не давали з рідними розпрощатись. 7 липня 1942 р. староста села з поліцаями віддали нас до рук катів – німців, які погрузили нас у товарні вагони. Переїжджаючи через Дивицю знову зустрічає той самий плач і крик матерей. При притишеному ході поїзда не можна було понять, що робилося в той час. Толпу народа розганяли постріли. І так під сильною вартою у закритих вагонах нас повезли до Німеччини. На станціях відкривалися і знову таких самих добавляли людей, не зважаючи на те, що вагони були вже повні. І при малій суперечці нас починали бити. Трудно було навіть дістати краплю води в дорозі, а кому й удавалося, то з трудом, після чого получав побої.

16 липня 1942 р. нас привезли в Зосет, виграли й погнали пішки, а ми не знали куди. В кінці міста ми побачили бараки, огорожені колючим дротом. Це був розсилочний пункт. Тисячі таких як ми були вже в лагері. Відімкнули ворота і нас завели туди в двір. Ввечері привезли нам суп з самих лущин, але води не дали. Ухитрялись дістати води через проволочку, за що діставали побої. У відповідь німцям ми бросали грязь. Розлучені поліцаї бігали за людьми і били кого попало. Наближалася ніч, спати не було де. В бараці навіть не було де сісти. Рано утром сюрчок поліцая розогнав тишину. Поліцаї повели нас у баню, але це була тільки назва бані. Роздівшись, від нас забрали одягу і нам відрізували коси, хто не хотів датись у руки, того били

до полусмерті і потім стригли зовсім. Обполоскались холодною водою і мусили ждати 2 часа своєї одежі. Вернувшись із бані, ми бачили, як німці вибирали собі робочих. Хотілося відразу вмерти, щоб не терпіти тяжкої муки. Я попала на фабрику Гансена в м. Монстер. 50 дівчат нас узяв німець. Вузька вулиця нас довела до замкнених воріт. Це був заводський двір, огорожений проволокою. Відімкнули ворота і повели нас далше. В кінці заводу знову ворота. Брязнули ключі, і ми зайшли в маленький двір, ще раз огорожений колючим дротом. Він оперізував холодні і темні бараки. У бараці були нари на три поверхи з солом'яними матрацами. Обули нас в дерев'яшки. Дали одного цвіту комбінезони з нашивкою на грудях «ОСТ» і на другому боці залізний номер.

Працювати доводилось з ранку до пізнього вечора з півгодинною перервою на обід. Ми голодували, зостався в пам'яті день 16.02.1943 р. коли нас вигнали на двір і примусили стояти на дощі до 11 годин ночі. Ввечері знову не дали їсти. І зморені голодом і холодом плакали та слали прокльони німцям-фашистам. Я робила на цій фабриці у швейній «обшивка крил». Німці говорили багато упрікань. Ці упрікання приходилось переносити 3 годи, але ж була надія на визволення.

Перевезли нас в тунель, і знов та сама робота. Перед визволенням нас загнали в тунель і 3 дні не давали їсти.

15 липня 1945 р. ми побачили американські війська, з радістю бігли до них, але група СС з автоматів почали стрілять по нас і наших бараках. Багато товаришів поклали свої голови.

16 липня 1945 р. нас освободили від фашистського ярма союзні війська. Це був найщасливіший день у моєму житті.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 58–59. Оригінал.

19 січня 1946 р.

1 липня 1942 року в нашому селі був мітинг. Всіх зганяли на збори до крамниці на вигоні, де я взнала, що буде вербовка 05.11.1942. 3-го я була на роботі, сіно гребла, приїхав туди Ворона Павло і записував список уже завербованих. Старости села говорили, що не маєте права ви жити у селі. 5 липня 1942 року староста села Сеніч Михайло з сільськими поліцаями зганяли всіх вербованих до контори і тоді гнали із села конвоєм. Від села до району проводжали з поліцією і старостою села. За селом не дали розпрощатися з рідними. Був страшний крик і плач старих батьків, було сумно і жалко.

Допроводили нас до Прилук, і там здали зі своїх рук німецькій жандармерії, і вони посадили нас у товарні вагони, і закрили двері, і везли нас, морили голодом і холодом. Довезли до розборочного лагера, до якого нас гнали пішки і відкрили той лагерь, який огорожений був колючою проволокою, де нам привезли увечері суп з самих картопляних лушпин і не давали нам там води, то ми прорізали проволоку і пошли за водою. Німецька поліція побачила і почала нас бити пльотками. І увечері нас загнали у барак. Спати нам не було на чому, і ніде було лягти, ми усі спали стоячи, бо було дуже тісно. На ранок уходить поліцей і засурчав у сурчок, щоб ми виходили на двір. І нас построїли, і погнали у баню. Баня тілки називалася банею. Нас пригнали туди німецькі поліцаї і давай розбирать. Нас загнали усередину і почали нам одрізувать коси. Подрізували коси, перегнали через холодну воду і держали нас, не давали одежі 2 години. Після бані приїхали нас брать на роботу. Узяли нас 50 дівчат і вели нас до станції пішки. Ми ішли, де на нас дивилися німці як на звірів. Посадили нас на поїзд і привезли у город Мунстер. І нас вели до лагерь, де лагерь був кругом огорожений дротом, і ми побачили там нари на три поверхи, а на них лежали солом'яні

матраци. Дали нам комбінезони, усім одного кольору, на якому з одного боку був нашитий «Ост», а із другого прикріплений залізний номер.

Я тут робила на фабриці усякі роботи, що майстер загадає. За маленьку помилку я получала часто пльотки, від якої я носила по місяцю запечені кров'ю місця.

Одного разу в 1943 році нам дали хліб з самого буряка зварений і суп з самої брюкви, і ми не схотіли їсти, і не пішли на роботу. Прийшли поліцаї і вигнали нас з барака на двір, і построїли нас. Погода була тоді холодна, йшов дощ, ми стояли голодні і померзли, що і кісток своїх не відчували, держали нас на дворі до вечора, а тоді загнали нас у барак, і не дали нам нічого їсти, і ми усі полягали спати з плачами. На другий день ми стомлені, голодні не могли встати з постелі, але піднімала нас холодна вода. Поліцій брав воду і обливав усіх і вигоняв на роботу, ми йшли, получили кусочок хліба, який поїли і не вчулися коли. Побула я 2 роки на цій фабриці Гансена і мене евакуювали у друге місто Зивинзберк, у якому були тунелі, і ми там змушені робить. У тунелях було холодно і сиро, робили ми там цілий день, крім того, що мали у в обід одної півгодини. За весь день давали нам там їсти суп з самої брюкви і на 10 чоловік кілограмова хлібина, яку ми з'їдали і не знали коли, бо однак що їв і що не їв. Знущалися з нас німецькі гади до 14 травня. 14 травня освободили нас наші союзники американці. 15 травня ми уже почувствовали, що ми вийшли від рук фашистського гніта. 14 травня група СС відкрила по нам вогонь, у той час декілька товаришів погібло.

Оце я описала свою каторгу за 3 роки. 15 травня для мене великий празник, який я буду святкувати увесь свій вік.

Бенюх Ганна

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 65–65 зв. Оригінал.

Я, гражданка Гегешко А. Г., уроженка Черниговской области Малодевицкого района с. Поддубновки.

Окончила неполную среднюю школу в с. Поддубновка. По окончании неполной средней школы училась при Гнилицкой полной средней школе. По окончании этой школы была послана на педагогические курсы при Прилуцкой педагогической школе. По окончании курсов меня назначили работать в западную Украину, Волынская обл. Маневичский район с. Козлиничи.

Работала я при начальной школе, учила 2–4-й класс. То есть работала в две смены, кроме этого была вечерняя школа 3-й класс. Вместе с этим выполняла задания ВЛКСМ, была пионервожатой при своей школе.

Работала я один год. И в 1942 году, когда Германия объявила Советскому Союзу войну, я была эвакуирована в глубь своей страны, то есть я прибыла в Черниговскую область Малодевицкий район с. Поддубновка ко своим родителям. До оккупации немцами нашей деревни, я работала при колхозе. После оккупации немцами нашей деревни работала в общине в качестве рядовой работницы. 1942 года, 5 июля, я была угнана в Германию. Мне домой принесли повестку из сельского совета о том, чтобы я ехала в Германию. 1942 года, 5 июля, всех нас увезли в г. Прилуки. Здесь посадила нас полиция в закрытые товарные вагоны. В каждом вагоне была охрана немецких солдат с оружием в руках. Дорогой кушали то, что было в кого взято из дому.

15 июля 1942 года привезли нас на разбивочный пункт г. Зост. В лагерь вела нас полиция германская. Лагерь был огорожен дротяной колючей проволокой. Воды в лагере не было и не выдавали. Кушать дали суп, сваренный с лушпак, картошки-брюквы, назбираной по мусорным ящикам в городе, и сготовили нам кушать. За то, что не брали этот суп, который тхнул

гнилью, полицаи стояли возле бочек с этим супом и били, кто не берет этот суп. В этом же городе под охраной полиции нас всех водили в баню. Баня была с холодной водой, и вместо мыла давали разведенный в кастрюлях мел. В этой бане всем девушкам отрезали волосы, за неподчинение били гуммами.

После бани под охраной привели нас назад в лагерь. В лагерь съезжались шефы фабрик, и разбирали на работу. Нас взял шеф-хозяин фабрики Юнкерс. Привезли в лагерь, который тоже был огорожен колючей проволокой. По приезду нам дали кушать суп из шпината, который имел запах старой крапивы.

Взяли нас на фабрику работать. Выработывали котелки, ложки, ножи, кружки алюминиевые. На работу гоняли строем по 4-е и вел полицай по шоссе. В первый же день нам всем выдали в лагере отличие ото всех других наций. На парусине синей выпечатано по-немецки ОСТ /OST/. Этот значок пришивали на правой стороне груди. Кто не носил значок /OST/, был штрафован полицией или те направляли на несколько дней в холодную и давали плеток. По тротуару так же само не разрешали ходить.

На фабрике не разрешали говорить с иностранцами, за это забирали в концлагеря, кто говорит с иностранцами. Работали на фабрике по 10-12 часов. Оплачивали за работу 20-30 марок. Давали деревянные колодки и пару одягу – комбинезон. В лагере хлеба давали 300 гр., вареной пищи 2 раза на день. Варили брюкву, капусту, шпинат. Кроме фабрики никуда не разрешали ходить. Комендант в лагере был нехорош. За каждую малейшую провинность штрафовал, не давал кушать ни хлеба, ни вареной пищи. Были такие моменты, за неподчинение, он насмерть забивал с пистолета ребят, много отдавал в концлагеря. Фамилия коменданта лагеря Пройс. Перед освобождением от немецких извергов давали один раз вареную пищу и 150 гр. хлеба. Многие у нас были пухлые от голода.

1945 года 13 апреля нас освободили союзники-американцы. С этого лагеря всех свезли в общие лагеря, то есть всех свезли в этом городе Люденшейд в военные казармы, где жили немецкие солдаты до прибытия американцев. Полтора месяца мы жили

при американцах. Кормили очень хорошо, хлеба давали по 500-600 гр. Очень часто давали белый хлеб. Кормили мясным супом, консервой, сливочным молоком и т.д. Работать не работали. При лагере организовали клуб, где были часто культурные развлечения. Через полтора месяца американские войска передали нас английским военным частям. При английских частях также жили хорошо и не работали.

1945 года 28 июня английские войска нас отправили в город Магдебург и здали военным частям Красной армии. С Магдебурга нас формировали для отправки домой, но в г. Бельциг изъяли нас работать на подсобное хозяйство г. Крышт п.п. 62980. Начальник подсобного хозяйства был Степаненко. Работала я при кухне гражданской в качестве официантки, в последствии за хорошую работу оставили работать поваром. И от 13 июля 1945 года я работала при кухне до 28 октября. 28 октября нас отправили в г. Зольдин на сборочный пункт для отправки на родину. Здесь пробыли мы до 28 ноября. В этом городе я работала при НКВД в качестве секретаря. Выготавливали документы для отправки на родину всем репатриированным. Начальник особого отдела был т. Красильников. 27 ноября обратно нас увезли в другой лагерь г. Зоммерфельд п.п. 5268. Здесь тоже я работала при НКВД регистраторшицей опросных листов и секретарем по выготовке документов гражданам, которые отправлялись на родину. 26 декабря 1945 г. пришел эшелон для отправки на родину, 28 декабря 1945 г. мы погрузились у вагоны. С нами ехала кухня, давали вареную пищу и т.д.

И от 1946 г. 14 января я приехала в Черниговскую область, Малодевичкий район с. Поддубновка, где и зараз нахожусь в с. Поддубновка.

Анна Гегешко

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 9–10 зв. Оригінал.

Спогади Моляра Семена Єгоровича

3 лютого 1946 р.

Я громадянин села Обичів, Моляр С. Є. Народився в 1898 році в селі Обичеві. До війни службовець, член ВКП(б). У 1941 році 22 червня фашистські ізверги віроломно напали на нашу квітучу заможно щастливу жизнь. Наше село Обичів фашистські загарбники окупували 15 вересня 1941 року.

До армії я не був призваний, а тому залишився на окупованій території. Я терпів від окупантів та їх прибічників усякі незгоди, знущання, арешти, телесное наказаніє, штрафи та непосильну працю.

Запроданці фашистські склали смертельний приговор на 35 сімей советського активу нашого села, куди і я попав із сім'єю, невідомо з яких причин ця смертна казнь була замінена висилкою на вічні каторжні роботи.

7 квітня 1943 року староста села Яловенко Дмитро Опанасович та сільський поліцай Симонець Михайло Михайлович, зайшли в 5 годині ранку до мене в квартиру, забрали у мене паспорт і мене з собою і направили в місто Прилуки в руки гестапо.

27 чоловік советського активу, що було там зібрано, погрузили отдельно в вагони без вікон, двері наглухо закрили. Окруживши ешелон страшною охороною і везуть, куди ми не знаємо. В дорозі їсти не дають, води тоже, навіть оправиться, і то треба було 2 години стояти в черзі вдень, а ноччю зовсім не випускали.

Тільки дякуючи крушенію ешелона, що трапилось в Польщі, станція Ківерці, після чого усіх нас змішали до міста із вербованими, після чого стало видно, що везуть в Германію.

24 квітня прибули в город Ровенсбург прямо на базу біржі, там уже дожидали товстопузи капіталісти і начали нас купувати як собак. Один товстий німчура узяв мене, посадив у ящик, що був причеплений до автомашини, і привіз мене в своє кулаць-

ке господарство. З цього часу почалась моя нещасна рабська життя. Квартира моя була в сараї, де через стіну стояли коні та воли. Працював з 5 годин ранку до 9 годин вечора круглий рік, їсти дає порцію 3 раз в день, але не раз не наїдався, працюючи 16 годин в сутки без будь-якого відпочинку.

Господар строго слідкує за роботою, б'є і угрожає концлагерями. Жандармерія строго доглядає щоб на груді було пришито клеймо О.С.Т., в ресторан, в театр, в церкву по тротуару ходити не має права. За молейше порушення мордобиття, штраф, концлагера.

Отакою тяжкою життяю я прожив 2 роки в одній і тій же одежі, що привіз на собі із дому. Грязний, оборваний, холодний, голодний, змучений: казалось, годі жити, умерти самогубством. Але надія в победу над фашистською Германією Красной армією з голови ніколи не сходила. Одним тільки дихав і жив наслаждаючись, якщо день і ніч наші славні герої льотчики трощили з повітря протівную кабальную Германію. Наша ніким не побідима славная на весь світ Красная армія і мудрий полководець генераліссимус т. Сталін добре знали наші муки в фашистській неволі і вкупі з своїми союзниками англо-американцями з кожним днем, з кожною годиною наближали наше визволення.

Ми легальними і нелегальними методами добре слідили за двіженієм фронтів, бо фронтовое двіженіє це було одне наше визволення з вічного фашистського нечуваного в світі рабства. І от 28 квітня 1945 року мене визволили союзні наші війська французи. Які в скором часу перекинули нас на територію, занятую нашими войсками, в город Торгау. Я зразу тільки побачив своїх братів визволителів красноармійців і їх поротний офіцерсько-командний склад, я виступив з річчю, в якій дав обіщання не їхати зараз на родину, а добровільно іти на демонтаж воєних бувших германських фабрик і заводів для отправки в свою любімую родину.

На цій роботі я працював 2 місяці в городі Єльснів, за що одержав матеріальну премію і справку отличника производства.

Після чого був отправлений на родину. 15 грудня 1945 року прибув щасливо в ріднесенький Обичів. Зараз працюю в колгоспі ім. 8 березня.

Правдивість цього стверджую власноручним підписом
підпис

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–1376. – Оп. 7. –
Спр. 6. – Арк. 15–16. Оригінал.*

№ 228

Спогади Луценко Марії Йосипівни

4 лютого 1946 р.

5 червня 1942 р. я получила смутну і неждану звістку. Це була не звістка, принесена мені, а смерть, що загрожувала мені і моїм батькам. В 12 годині дня прийшов поліцай Редька з старостою Павленком Петром, почав кричати, щоб я скоріш збиралася, загрожуючи мені вінтовкою. Мене забрали і привели до штабу, де вже були підводи і люди, що відправляли. Скрізь на селі було чути крик і людський стогін. Підводи рушили, а за підводами йшло все село народа, неначе за покійником. Матері бігли за возами, проводжаючи своїх дітей, але їх поліція відганяла і не дозволяла навіть попрощатись.

Нас привезли до районного штабу. Звідти поїхали до м. Прилуки. Там переночували, а на утро нас погрузили у грязні вагони, що возили скот. Послідній раз глянула на красу нашого города, вдихнули свіжого запашного повітря і поїзд рушив. Ми розпрошались із городом, але не назавжди. Ми ще мали надію побувати тут. Нас везли день і ніч, вагони були закриті, і в кожному вагоні сидів німецький вартовий. На десятий день нас привезли у перший німецький город Зосет. Нас повели до лагера, який був обгороджений колючим дротом, де блукали у грязі змучені, голодні люди і просили у нас хліба. Їх гоняли нагаями і не дозволяли даже говорити з нами. Одна дівчина кинула кусок

хліба, і в цю минуту була страшна картина. Цей хліб підняв хлопець і почав втікати, але його замітив поліцай, підбіг до нього і почав його бити, поки не вбив на смерть. Нас зразу відігнали від цього лагерью. Це були люди, які в дорозі захворіли і сиділи тут без роботи і їжі. Нас повели до обіду, що був приготовлений для нас як для свиней. На возі стояла діжка, накрита грязним мішком, де бовтались немиті лушпини з картоплі. Цього обіду ніхто не схотів їсти. Перед нами стояла світла картина нашого майбутнього життя. Незабаром прийшов німець-фабрикант. Вибрав собі 30 дівчат, заплатив гроші і забрав з собою.

До станції нас проводили два поліцаї. За десять минут прибув потяг і ми поїхали до другого міста Гельзенкірхен. Нас помістили в одному домі. Сюди прийшли у 12 годин ночі стомлені. Всі зразу кинулись на свої дерев'яні кровати, но заснути думки не давали. На утро нас повели на завод, познайомити з роботою. Робота не йшла до голови, всі ходили наче зв'язані. І так ми проходили майже цілий місяць і не могли нічого навчитись. Правда, уже змогли б робити, але видавали, що нічого не розуміємо. На другий місяць нам видали спецівку, а на ноги дерев'яні «лоточки». До заводу було три кілометри, поки дійдеш у них, то покалічиш кругом ноги. До заводу нас водили і забирали звідти. З лагерью нікуди не випускали, слідили, неначе за звірями, щоб не повтікали з клітки. Робили по 12 годин, хліба давали по 150-200 грам на день. Годували дуже погано. Утром давали кофе, в обід суп з бруквою, або гнилою капустою у який плавали черви, ввечері суп з шпінатом і 4 картоплини в лушпині.

Три місяці пробули як у тюрмі. І от діждались щастя. Нашу фабрику розбили американські літаки, а нас відправили у другий місто Нойдек. Тут життя було майже однакове. Годували теж однаково, як і в першому лагерьі. Спали на дерев'яних кроватях, у яких розводилися клопи і висисали з нас останню кров, наче ті фашисти. В цьому місті я проробила місяць і захворіла. Потім мене перевели на кухню, но тут теж моє життя не скращалось. Роботи було дуже багато, а їсти погано. Немки були дуже

злі на нас, штовхали і кричали, но ми їм не мовчали. Ми знали, що за нас колись заступляться. Ми їм на поминали про майбутнє життя, що колись придуть наші брати і за нас відплатять. Вони цього боялись і становились трохи м'якші. Ми отримували газети, але читати їх не було енергії, тому, що тут не було правди. Одну радість ми отримували від плінних із інших держав, які підпільно проводили радіо і слухали. Потім всякі вісті розповсюджували між руськими робочими. І тільки через це ми мали охоту жити, дождатись одного щасливого дня.

Всі свята, які ми святкували дома, ми старались відсвяткувати і тут. Співали різні пісні, поздоровляли один одного, робили мітинги в лагері. Багато саджали у холодні підвали без їжі, но ми продовжували далі. У цьому городі ми пробули 2 роки і 8 місяців. Нас зразу не відпускали нікуди, але згодом видали нам ОСТ, який ми повинні прийти на грудях, а в кого не було цієї ознаки, то штрафували нас і не випускали з лагеря. В вихідний день ми могли піти погуляти. Но це все нас не радувало. Всього для нас було темне життя. Но ми все терпіли. На наших очах убивали братів і сестер наших, а ми зціпивши зуби ждали помсти над кровожадними катами.

І от ми переспали цю темну і неспокійну ніч, а на утро побачили сонце, яке визирало з-за гори і усміхалось нам. Це сонце зогріло нас і принесло нам велику радість. На всіх вулицях Нойдека ми побачили білі прапори. Це був день Перемоги. Нас визволили від фашистського ярма наші союзники. Наша мрія здійснилася.

Ми перетерпіли всі труднощі, а на сьогоднішній день я дома і виконую з честю свої обов'язки в роботі. Спасибі нашій доблесній Червоній армії і нашому правительству, що визволили нас з-під фашистського ярма.

підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 6–7. Оригінал.

Спогади про мою життя в Германії.

Був теплий сонячний день... Сонце лило своє тепле проміння, обігриваючи все, що було на землі. Для нього було байдуже про те, що діялося в цей час на нашій квітучій Україні. Німецькі загарбники люто розправлялися з населенням.

Забирали все: хліб, коней, корів і все те, що потрапляло їм на очі. Та цього їм було мало. Вони забирали молодих дівчат і всіх тих, котрі змогли б працювати в Німеччині на тяжку працю. В число цих нещасних 1942 року 5 червня попала і я. В неділю, в обідню пору, прийшли поліцей Редька з старостою Павленком Петром і, загрожуючи зброєю, наказав збиратися. По селі було чути тяжке голосіння. Діялось щось страшне.

Ридання вихопилося із моїх грудей, і гарячі сльози залили моє обличчя. В останнє прощалася з рідними на станції Прилуки. Нас загнали в грязні вагони, в яких перевозять тільки може скот, а не людей. На дверях кожного вагону стояли німецькі вартові. Поїзд рушив. Рідні матері бігли слідом за вагонами, простираючи руки, вони хотіли ще раз глянути на своїх дітей, котрих проводили як на той світ, та їх зразу штовхали в груди німецькі солдати і вони падали безсилі.

Поїзд рушив, ми в останнє глянули на нашу рідну землю. Нас везли 2 тижні, годували нас чорним, як земля, хлібом і вонючою ковбасою. У кожному вагоні на дверях стояв вартовий. І от я побачила страшну картину. Одна дівчина виплигнула з вагона і хотіла тікати, но зразу спинили поїзд, наздогнали її і порозкривали двері в усіх вагонах і щоб бачили усі, почали з неї знущатися, її били, викручували руки і нарешті забили на смерть. Німці навмисне заставляли дивитись на це все. Одна дівчина не могла цього перенести і кинулась під поїзд. Ми з великим болем у серці оплакували своїх товаришок.

Привезли нас у город Зосет і вкинули у бараки, які були ого-роджені колючою проволкою. Страшно було глянути на те, що ми бачили там. Ходили там люди бідні, змарнілі і просили кусок хліба. Прийшов німець і зразу ж забрав нас, заплативши за нас гроші. Потім нас повезли в город Гельзенкірхен. Привезли нас ночью, безсильні і втомлені попадали ми на дерев'яні ліжка. Утром нас збудили, дали по три картоплини, а потім погна-ли на роботу. На фабриці за нами слідкували і підганяли, а хто не підчинявся, того били немилосердно. І так ми промучилися 3 місяці. Нам здалося, що ми прожили не 3 місяці, а три роки. І от нарешті нашу фабрику розбили. Потім нас привезли в Чехос-ловаччину, в город Нойдек. Тут нам було краще. Ми побачили трохи схожу до нашого рідного краю природу. Але всьоравно тут було невільно. На роботу водили під конвоєм. Утром нас бу-дили у 5 годин ранку, стомлені і голодні йшли ми на роботу. По-тім у 12 годин дня вели нас у столову, давали по тарілці брукви і знову на роботу і так день-у-день. На зиму нам давали на ноги дерев'яні ботінки, які боляче давили ноги, але ми все мусили терпіти. Ми знали, що прийде той день, що за нас відплатять брати і сестри. Ми вірили в цю перемогу і знали, що прийде той час і нам усміхнеться сонце. І цей день прийшов. 9 травня, якою радістю ми його зустрічали. Ми плакали і раділи, як малі діти. Тепер я дома і з честю виконую всі обов'язки моєї роботи. Я тепер дихнула на повні груди чистого українського повітря нашої рідної і дорогої України. Дякую нашій Червоній армії, що визволила нас з гнітючого ярма.

Державний архів Чернігівської області. — Ф. Р-1376. — Оп. 7. — Спр. 6. — Арк. 3-4. Оригінал.

12 лютого 1946 р.

Я, громадянка села Високого, Борзенського району Чернігівської області, Фесенко Тетяна Михайловна, народилася 23 січня 1926 року. З дев'яти років поступивши в школу, я мала велику охоту учитися, і з першого класу до закінчення 7 класів я училася непогано, і думала далі вчитися, бо в мене велика була охота. Після закінчення 7 класів я думала поступити у восьмий, і вдруг об'явилася війна, і так усе і осталося. В 1941 році окупіровали нас німці, як тільки почалася війна, мій брат і батько пішли захищати родину, а нас осталося восьмеро дітей коло матері, і така наша нещаслива життя. І я добровільно пішла у Германію. І пішла не із-за розкошів, а мене заставила життя, що нас із хати викидали і не було де дітися, хоч з моста та вводу. І не думала, що я поїду панувати, а я подумала, що осталося нам розійтися, бо нема не одітися, не обутися, то поїду, щоб мене і люди не бачили.

І в 1942 році, 25 червня в середу, нас посадили на платформи на дерево і довели до Бахмача. У Бахмачі посадили у поїзд і повезли на Ніжин. У Ніжині очікали нас тисячі людей, погрузили нас і повезли на Київ і на Польщу по своїй родині. Везли нас у вагонах при охорані, но дверей не закривали. Як тільки довели до Польщі, зразу нас позакривали і довели нас у м. Перемишль, де була нам комісія, де били нас і обливали холодною водою. З цього міста погрузили нас і повезли в саму Германію і позакривали нас, що ніде і води напитись, визирнеш у вікно і попросиш води, і то ніхто не подасть.

І довели нас у розпределітельний лагерь, де нас тисячі були там, нам дали по 100 гр. хліба і по чашці чаю, то як собака муху ухватить, і знов так терпиш.

Построїли нас вряд, отцитали 22 душі, посадили на машини і повезли, везуть, а куди не знаєм.

Увезли нас у город Лаутерберг, де такі гори та ліса, завезли нас у таку щілину, що тільки одна фабрика стоїть. Завезли нас у двір і повели нас у байраки, де стояли двоповерхові койки і солом'яні матраци, привезли нас у середу, дали нам супу, перегатили трохи і усі розійшлися, тільки сторож остався, кругом загороди, вийшли ми на двір, куди не кинешся і скрізь замкнуто, гірко заплакали і пішли полягали на солом'яних подушках і вкритися нічим. Переночували, коли летить німка, за нас і тягне на фабрику, кричить на нас, платки стягує з голів, увели нас у фабрику і лепече як горохом об стіну, но ми нічого не понімали. І заставили нас лазить по всій фабриці, вимивати вікна та підлогу, і так пролазили 2 неділі, тоді нас розбили дві туди, дві туди і розтягли нас по всій фабриці, і стягують нас із солом'яних перин у п'ять годин, а в 6 годин заступаємо на роботу і до 9 годин робимо, а їсти нічого не дають, у 9 годин перерив на 15 хвилин, то тільки прибіжимо у байрак, то по скибочці хліба з'їмо, що як глянеш, то світиться і по чашці чаю. Та чи їв чи ні, ніхто тебе не питає, а робить іди. І знов робимо до 12 години дня, йдемо на обід, обіду час, вони наварять брюкви або капуста і то наїстися не дадуть, а так аби не здохти, і знов ідеш на роботу. А в животі марш грає, і робимо до 6 години вечора, прийдеш з роботи, знов скибочка хліба і чашка чаю, і знов замкнули до дев'яти годин ранку, жди щоб знов перегатить. І так день робиш, а прийдеш то голодний як собака, та посходимось, та гірко заплачем, що така наша жизнь, що наші молоді літа пропадають. І поки сила була, що дома закохала, то трохи легше було, а тоді то так тяжко стало, що по східцях не зійдеш, дойдеш насеред східців, сядеш, оддишеш і пішов далі. Повибивалися із сил, що тяжко по світу ходить і уже як вони хотіли, так і знущалися із нас. Уже і голодом, і холодом мучили, но іще і били то як скот, що синяки то не сходили, ми не думали, що живими залишимося, бо було як глянеш, як вони знущалися з нас. Близько лагер був коло нас, де знаходилося 35 хлопців, то було вони хочуть хоч п'ять слів поговорити з нами, но не допускають і на хвилину, тільки який

підійде да здрастуй скаже, і тут летить їх начальник, і б'є його, і жене до самого лагерьа. Як глянеш, що свій народ і отака наша жизнь, що і день і ніч ми замкнути, щоб ніхто і не зайшов.

Ну а ми решилися на одно. Увели хлопців у барак показати нашу жизнь, і тут ускочив сторож і вигнав, а на другий день почали нас садовити у погреб. У понеділок пішла я на роботу і одробила день, підходить 6 годин вечора, усі німці пішли додому, а нас оставили робить до пів восьмої. Забрав він мене у 6 годин вечора, узяв ключ і повів у погреб, я у одному платтечку, завів він мене у погреб, де знаходився під землею, зачинив у маленьку кімнату, де холодно і сісти немає на чому, тільки одна шафа стоїть, замкнув він і пішов. Це каже посидиш за своїх хлопців, щоб у другий раз не впускали у барак. Стою я та плачу серед погребя, і кричу, та ніхто мені не допоможе. Я уже думала смерть собі знайти, та решила переживу усе, но за все отомщу і ніч виплакала, ледве діждала ранку. Замерзла, опухла, що я не бачу нічого, уходить уранці майстер, одімкнув і каже іди роби. Вийшла я і сказала спасибі, і пішла у лагерь, натягла на себе трап'я і пішла на роботу. Увійшла я до свого стола, сіла. Дивляться на мене як на звєра, що я так запухла за ніч, що і очей не видно.

Ну і цілих три роки вони нас мучили, ніколи не давали не наїстися, не напитися, не погуляти. Було прийде неділя, то вони позганяють нас як скот, «ОСТ» причеплять на груди і ідеш по місту, то і мале і велике то кричить «руські свині». То тільки подумаєш, жаль що не наше право. Но тільки й думка була, аби дождатися свого права. І кожного дня, кожної минути ожидали своїх братів, свою Червону армію, щоб нас визволили.

При підході фронту вони нас загнали у келію під фабрику, де сиділи цілий тиждень, і їсти не давали нічого, тільки було украдемо яку моркву або капусту, і так діждалися свого, що 14 квітня – заступили американці і визволили нас. Повилазили ми з келій і хто куди, бо наша воля, побули ми 2 неділі у американців, і вони привезли нас до своєї армії, де ми з радістю зустрічали

своїх братів і подякували їм за визволення нас від німецького ярма, що мучилися ми і були рабами, що керували вони нами як хотіли, що де найважча робота туди і нас пхали. І від 14 квітня – пробула у своїх, де кожного дня помагала своїм солдатам, своїй армії робити. Від роботи не отказувалася і проживши 5 місяців при визволенні у Германії, нам видають документи і отримують на родину. Їдемо додому з великою радістю, з великим щастям. І 17 вересня – я прибула додому, і з перших днів поступила на роботу, і роблю до цього часу, і виконую з честю свою роботу, загадану бригадиром або головою колгоспу.

Велика подяка нашим братам, нашій Червоній армії за визволення руського народу від німецьких фашистів, від німецького ярма. Всю життя подякуємо і згадуємо нашу кріпку Червону армію.

підпис

За мати.

Власноручний підпис г-ки Фесенко Тетяни Михайлівни Ви-соцька сільрада стверджує.

Голова сільради
Секретар

підпис
підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–1376. – Оп. 7. – Стр. 3. – Арк. 29–31 зв. Оригінал.

№ 231

Спогади Герасименко Ганни Омелянівни

28 лютого 1946 р.

Я, Герасименко Г.О., народилася 1 січня 1923 року в с. Товкачівці Малодівицького району Чернігівської області в сім'ї бідняків. В 1930 році батьки вступили до колгоспу. Склад сім'ї був такий: батько, мати, брат і чотири сестри. Батько і сестри працювали в колгоспі, брат теж працював в колгоспі, бо не був

гожий в ряди Крaсної армії, я ходила до школи тільки чотири роки.

Мати померла 1933 року. Сестри старші вийшли заміж, я з найменшою сестрою та батько залишилися вдома. До школи не ходила, бо не мала в чому, робить я почала за дванадцяти років, жить мені було дуже трудно без матері і робила в колгоспі все врем'я.

В 1941 році 22 червня вибухла війна. Ми жили бідно, але незважаючи на це, що ми осталися сироти і жили бідно, в нас староста Малиш Грицько та поліцейські Савчук, Ярошенко, Семененко Гаврило приходять і забирають корову, як тільки жалко було, що тільки й добра, що корова, як я плакала, просила, але нічого не допомогло. Каже Малиш: не плач, бо завтра в Німеччину одправляю, і не віддали корови.

В 1942 році мене забирають на каторгу Німеччини. Я плачу, прошуся в них, то нічого не допомогло. І 6 липня ноччю мене забрали під конвоєм, забирають з хати, не дають мені плакати і прощатися з рідними. Нас гонять в Прилуки, де утром 7 липня нас всіх товаришок заганяють в товарні вагони, забивають вікна і двері, везуть на каторгу до Німеччини. Їхали ми всього дві неділі. В дорозі була нам баня, але в дійсності не баня, а ще більш ми набрали хвороби. І нас роздівали наголо і били по голому тілу різками. Приїхавши в німецький город Галі, нас вигнали з вагонів і почали розділяти, кого куди. Ми всі держалися з нашого села дівчата і не хочемо розділятися, стоїмо, держимось одна за одну. Звідсіля нас грузять на машини і везуть ніч і день. Привезли нас в дерев'яні бараки, надворі ніч, увійшовши в бараки, які стояли на чистому полі, нам було страшно. Там були кімнати, куди нас загонили по 16 душ спати. Були дерев'яні двоверхові койки, матрац з дерев'яними стружками і одно дрaне одіяло. В кімнаті темно, бо тільки одне вікно, нам страшно ми всі плачем.

Уставши утром, вийшли на двір, а ми сидимо під трьома колючими проволоками і бачимо, куди ми попали, тут нам смерть.

Утром построїли по три в шеренгу і ведуть невідомо куда. Моя тройка була така: Федоренко Ганна, Краснолоб Маруся і я. Ідемо далеко, по боках німецькі провідники й прийшовши в темний ліс, нічого навкруги не видно, крім дерева. Ми бачимо, як возять великі снаряди, що аж страшно дивитися, а потім заставляють і нас цю роботу робить на фабриці. На фабриці повітря тяжке, і сама робота дуже важка. Побули день, вертаємось обратно в бараки, де зустрічає нас на воротах здоровий товстий комендант і переводчик, нас заставляє піднімати руки в гору і казати всім разом у один голос «Хай Гітло», але ми стомлені не хотіли руку піднімати, але нас заставляли, а хто не хоче, то карали, їсти не давали і били. Потім в кімнаті получили 200 грам хліба та один літер супу з черв'яками, що неохота не тільки їсти, а й дивитись на нього, бо там самі черви.

Робота тяжка, дорога далека, їсти немає чого. Ми стали страшні, очорніли як земля, тільки й того, що на грудях синіє ситцевий клопоть матерії, це великими буквами написано ОСТ. На роботу будять дуже рано і ходить далеко, ноги не носять від тих проклятих дерев'яшок, що мають пуд весу. На фабриці тяжко робити, нас б'ють німецькі чоловіки, все заставляють, щоб швидше робили. Проробили ми рік, нам дають по одній откритці, де було розлініяно в 12 строчок, щоб писати додому цю откритку і заставляли, щоб ми писали всі, що жити хорошо, бо як напишеш, що погано, то й откритку завернуть і нас вбивають на смерть. Дуже тяжко жити, хочеться нам додому на рідну Україну, до своїх рідних. Їсти немає чого, коли дещо вкрадеш по дорозі або через дрів вилізеш, то нас німецька жандармерія ловлять і за буряк вбивають на смерть. Гірко плачемо ми, за що терпимо ми таку муку, і голодні, і холодні. Коли нас з цих бараків перегнали в другий, де були бараки на горі і було декілька яблунь. Ми більше року не пробували фруктів. Нам дуже хочеться хоч попробувати. Тільки ці яблуні одцвілися і висять маленькі яблучка, які ще не мають смаку, ми їх зриваємо і поїдаємо, за це коли кого поймають, то дуже карають і сажають в погреб, де і світа божого не видно.

Плачем, за що терпимо цю муку. Погода тепла, настало літо, день великий, їсти нема чого, на роботу гонять день і ніч, чи дощ іде, чи сніг – це для їх всьоравно – нас замучених строем, нам уже не хочеться і жити на світі. Коли прийдемо в бараки, то через клопів проклятих неможна заснути, день і ніч бігають, то витрушу їм свої нещасні піджачки. На дворі свіже повітря, під бараками трава, а нам спати не розрішають німецькі жандармери, щоб не потолочили траву, а хто ляже, то обливає водою. Життя тяжка, жити не хочеться. Дорога далека до роботи, ноги не носять, стали ми відставати в колоні, нас б'ють, коли хто відстане і стали всі змучені, розмножується хвороба, товаришки вмирають. Звідси нас перегоняють в третій лагерь. Де було ходити на фабрику ближче. В цих лагерьх було багато націй, але всі ходили вільно, а ми були під трьома проволоками, нікуди нас не пускали. А біля нас були руські хлопці, теж під трьома проволоками, то нам з ними не розрішали говорити, бо під проволокою ходить німецький жандармер з собакою і не розрішали нам з ними говорити, тяжка робота. Жалко дуже, що даже не дають руським з руськими говорити. На фабриці тяжко, часто бувають зриви, де погибало 10-25 і більше руських наших сестер, з яких ми збирали кусочки м'яса і кісточки складали в одну купку і облакували за ними потім ці кісточки, складали в гроби і закопували в землю. Плачемо ми, за що терпимо цю муку, за що з нас живцем знущаюся, ох, як тільки хочеться додому, хоч на одну хвилину побачитися з своїми рідними та розказати своє горе своїм рідним. Немає звістки з рідної землі і нічого нам невідомо, коли кого з німців спитати, коли додому, то кажуть ніколи, ми плачем та їх життя проклінаєм.

Діждавши 1945 року, весною ми чули гул в повітрі і здриг землі, ми самі собі говорили, що це наші брати. На серці легше.

В березні місяці почали над нашими головами кружляти славні сталеві птахи з червоними зірками, і як їх ми побачили, на серці легше. День од дня ми бачимо більше цих птахиць. Це були наші довгождані гості, яких ми ожидали день і ніч. І

1945 року 1 квітня нам довелося зустрітись з воїнами Червоної армії. Ми стали веселі, ми хочемо жити. Приподносили букети цвітов воїнам Червоної армії. Дякуєм за визволення нас з тяжкої каторги. І вже в день великої перемоги над злочинною Німеччиною 9 мая скрізь лунали пісні про нашого вождя тов. Сталіна та рідну нашу батьківщину, яку співали наші доблесні бійці і командири разом з нашими дівчатами. Стали нам веселі дні, проходять весело. І 25 мая мене взяли в часть Р.К.К.А. працювати. Де ми працювали з 25 мая по 10 октябрю в хазяйственій часті. І прибула я додому 14 октябрю до своєї хати, де зустрічали сестри, брат і старенький батько...

Тепер ми хочемо жити і будемо жити заможливо. Дякуємо Червоній армії за визволення з німецького ярма. Слава нашому руському народу!

Герасименко Ганна Омелянівна

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 30–31 зв. Оригінал.

№ 232

Спогади Горбань Марії Степанівни

1 березня 1946 р.

Я, Горбань М. С., родилась 17.10.1923 г. в с. Б-Девича, М-Девичкого району, Черниговской области. В 1933 г. я осталась сиротой, жила в Б-Девичком патронате. После окончания курсов при Прилуцкой подшколе, 1940 г. была направлена на педагогическую работу в Волынскую область, где работала до 1941 г.

В начале войны СССР с Германией я перебивала на территории Западной Украины, в августе месяце 1941 года я приехала домой в Черниговскую область, М.-Девичкий район, с. Октябрьское; здесь проживала в своей тети Костенко Ульяны Семеновны.

5 июня 1942 г. меня завербовали в Германию. 7 июня меня с другими вербованными под полицейским конвоем отправили на Прилуцкую станцию и посадили в грязный товарный вагон, за-

крыли дверь на замок и повезли в Киев; в Киеве стояли два дня на станции, пока сформировался эшелон вербованных. 9 июня тронулся наш тюремный эшелон. В дороге нас не кормили, воды набирать тоже не выпускали, питались домашними продуктами. Один раз в день открывали наши вагоны, на каждый вагон был поставлен немецкий солдат вооруженный; он следит за нашими поворотами, чуть, что замечает не так, что ему не нравится бьет плеткой.

13 августа привезли нас в Германию в г. Лейпциг, где нас сгрузили под конвоем немецких солдат, строем привели нас в какой-то лагерь, обнесенный электрической колючей проволокой. Здесь было полно русского навезенного народа. Мы были помещены на ночлег на дворе, холод, дождь, грязь.

14 августа часть народа, в какую попала и я, посадили обратно в вагон и повезли в г. Дессау, здесь сгрузили, повели нас на медицинский осмотр, после осмотра дали нам в первый раз кушать «суп» – нарубанной капусты да бруквы, хлеба не дали.

15 августа 1942 г. привезли нас в г. Кетген, здесь нас поселили в какой-то сырой, позеленелый, каменный дом. Здесь было темно, тускло, отганяло сыростью. Стояли двухповерховые деревянные койки, на каких были положены матрасы, набитые соломой.

Этот дом закрывался на ключ, вода и уборная была вместе с нашими «комнатами». Кроме этого, снаружи этот дом был обнесенный колючей проволокой, дверь какой тоже закрывался на ключ.

В 4 часа утра 16 августа нас поднял полудикий крик немецкого полиция, переводчик перевел нам на русский язык тоже криком «вставай!!!». Нас построили в строй по 3 человека и погнали 2 полиция с собакой на немецкую фабрику. Нас определили работать в цех за станки, учили нас на станках работать, били, кричали что-то по-немецки немцы-мастера. Научили через полгода. В цехе я работала до 1943 г. августа месяца, потом по болезни перевели меня уборщицей в русский барак.

Кормили нас плохо $\frac{1}{2}$ литра супу бруквенного да 300 гр хлеба на день. Работали по 12-15 часов в сутки. После работы приво-

дили строем немецкие полицаи в барак и закрывали на ключ до следующего дня, и потом обратно тот же крик немецкого полицаи и опять строй, работа.

В 1943 г. я познакомилась с Агаршевым Василием Семеновичем, одружилась с ним, жила в русских семейных бараках, тоже таких самых, как и первый, такой же строгий режим, такой же полицаи, только ближе к фабрике.

В 1944 г. я родила сына Агаршева Владимира Васильевича. Сына от меня отобрали, с первых же дней в «цехах», меня определили работать уборщицей в бараках; 2 раза в день мне дали «право» видеться с моим ребенком.

После разбомбления фабрики англо-американскими самолетами нас перевозят в г. Нордгаузен в сентябре месяце 1944 г.

Мужа моего забирают работать на фабрику, а меня определяют работать уборщицей у бараках, ребенок здесь находится при мне, иду работать и его с собой.

4 апреля 1945 г. разбомбили и этот город англо-американские самолеты, мы спаслись в поле. Слышно стукотня от фронта, самолеты все больше и больше бомбят, город разбили, фабрики стали, немцы отступили. Мы прячемся в поле, далеко от селений в замаскированных окопах.

19 апреля 1945 г. вступили в разбитый город американские танки – «мы освобождены!» – каждый кричал из нас. 30 мая 1945 г. нас переправили к русским военным. Какая только радостная встреча со своей родиной, со своими братьями.

7 июня 1945 г. моего мужа Агаршева Василия С. призвали в ряды нашей любимой Красной армии, сейчас работает в г. Горьком.

6 сентября 1945 г. я со своим сыном приехала домой в с. Октябрьское, работаю в колхозе на разных работах.

підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 6. – Арк. 42–43. Оригінал.

Спогади Протченко–Сенько Марії Макарівни

12 березня 1946 р.

Я, Протченко–Сенько М. М., 1919 року 25 січня, х. Петропавловський Малодівичького району Чернігівської області.

В 1942 році в липні місяці через непосредственне керівництво і натиском старости Клеця Данила Васильовича, який весь час мав погань на мене і нашу сім'ю, і неодноразово говорив, що я вас всіх пожару на горячій сковороді, і в липні місяці мене відправив в Германію. Зібрав староста Клець всіх в общині і підводою відвіз в район, де приймали всіх вербованих Кебловському, Гейлі Ед. К. Білякович. З району відправили в Прилуки на підводах, на другий день погрузили в товарні вагони і закрили, з Прилук привезли в Київ, в Києві вигрузили в дом, обгороджений дротом під охраною, пройшли комісію, знову погрузили у вагони і відправили в Германію. Весь час їхали під охраною жандармерів, хто не у вказане врем'я виходив з вагонів, били палками жандарми. Привезли в Кете, вигрузили з вагонів, тут вже був поліцай, вистроїв в шеренгу і повів в лагерь, який був обгороджений колючим дротом з залізними воротами під замком. На другий день поліцай вистроїв усіх і повів на завод, поставили працювати коло машини, потім працювала на різних роботах і уборщицею на заводі. В 1944 році квітні місяці завод розбомбили, нас перевезли в г. Нордгауз, де я працювала уборщицею в лагерьх іностранців до 06 березня 1945 р., а 1 квітня 1945 р. город розбомбили, нам дали приказ евакуюватися в сторону, куди виступали німецькі часті, всі з лагерів стали втікати в ліса і гори, де переживали голодні й холодні зі страхом, бо жандарми і німці СС кинулись по лісах і лагерьх, які залишились під оружем, звозить в концлагерь, який був обнесений колючим дротом в чотири ряди і пущений електричний ток, але їм не вдалося нічого зробити бо 10-11 квітня вже били американські снаряди, а 12 квітня 1945 р. були вже визволені американськими частями

від німецьких ізвергів. Життя в Німеччині було дуже тяжке, перший рік, як приїхали, давали їсти раз в день 0,5 л супу, 250 гр. хліба, в якому було більше половини дерев'яних опилків та картошки, і завжди від цвілі зелений. Працювали 12 годин, на роботу з полицам, із роботи вільного ходу було від дверей до решітки 2 метри, сильно уgroжав голод. Через кілька місяців стали давати 2 рази суп в день, який складався виключно з брукви, вонючої капусти завжди з червами і моркви, а жири – це були морські ракушки.

Наших людей багато в Німеччині хворіли, поведе поліцай в лікарню, вийде доктор в калідор, як крикне чому прийшли, ану йдіть працювати, а хто вже не спосібний ходити, відправить в лагерь, а в лагері поліцаї кажуть, ти притворяєшся та холодною водою обливали на кроваті. В цехах на заводі майстри били, були случаи неодноразові, що до крові, заставляли працювати свихше 12 годин, здівалися, як самі хотіли, воообще руських нещитали за людей, а всі називали руські свині. Для руських окремиий суп, окремиий стіл з надписом «ОСТ», окремиий кран води.

Таку ми життя терпіли до дня визволення американською армією. Після визволення ми прожили місяць, потім були відправлені до руської армії, де ми пройшли особий відділ і були організовано направлені на родіну. Я прибула 10 вересня 1945 р. 10 жовтня 1945 р. я поступила працювати бухгалтером в Д/забезпечення, працювала до 1 січня 1946 р. З 1 січня 1946 р. райвиконком предложив перейти на роботу в новоорганізований харкомбінат бухгалтером, де і працюю й на сьогоднішній день. В чому і розпишусь:

підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 50–51 зв. Оригінал.

Спогади Батрименка Миколи Семеновича

Без дати

Я, Батрименко М.С., народився в с. Лісові-Сорочинці Мало-Дівицького району Чернігівської області в сім'ї бідняка.

До революції батьки займались сільським господарством, а після революції з перших днів колективізації вступили до колгоспу і брали активну участь у колективізації села. Батько робив на різних керівних роботах. 8 років батько робив головою кооперації в нашому селі, 2 роки робив у райспоживспілці, а потім обратно робив у своєму селі по 4-х колгоспах головою кооперації. За свою роботу був багато раз премійований путівками в будинок відпочинку в Одесу і інші курортні місця, а також був премійований велосипедом і часто грішми. Тут він робив до війни, а 14 липня був мобілізований в ряди Червоної армії, і погіб у обороні Ленінграда. В 1936 році батько був прийнятий до лав ВКП(б) і не вибував з лав до самої смерті.

Мати робила в колгоспі, 5 років була ланковою, учасником Всесоюзної виставки в Москві. За роботу була премійована путівкою на виставку в Москву. Я учився і закінчив 9 класів середньої школи, далі вчитися не дали німецькі варвари, напавши внезапно на нашу Батьківщину. Коли фашисти все ближче насувалися на схід, наша сім'я евакуювалась, і разом евакуювали скот, вівці, коні з колгоспу. Просування с худобою було дуже повільне, а потім іще скот заболів ящуrom, і нас нагнали за с. Дігтярі біля Варви фашисти, і ми змушені були вернутись назад.

Від фашистів і від поліції наша сім'я терпіла знущання. В нас забрали велосипед, корову, свиню, хліб, картошку, кожух, валянки і інший одяг. Часто староста села Глинський визивав мою матір і допрашував за батька. Він говорив, що мій батько дома переховується, в лісі. Часто робила поліція засади і напади на нашу хату і шукали батька.

До 5 липня я робив в общині. А 5 липня як комсомолец і

син комуніста був силою озброєний і відправлений у фашистську Німеччину. Везли нас 4 брудних товарних вагона і охороняли румунські солдати. З вагонів нікуди не випускали, на вікнах були ґрати.

Так нас довели до міста Гале, де вигнали з вагонів і загнали в лагерь, який називали біржа праці. З дні ми сиділи в лагері на дворі, і три цих дні ішов дощ. За три дні нам дали буханку у півтора кила хліба на 5-ох. Потім нас вистроїли, і ми побачили пузатих людей, які із дома ішли до нас. Прийшов пириводчик і сказав, що зараз нас будуть розбірать фабриканти і хазяїни. Пузані ходили наче на базарі і вибирали собі робочих. І так я попав до одного з тих капіталістів, який мав фабрику, яка виробляла дротяні троси. Жив у лагері, який був обнесений проволокою, а на вікнах решотки.

Коли нас підвели до лагеря, ми побачили людей у грязних синіх спецівах, обстрижених, жовтих з OST знаком на грудях і колінах. Це були руські, які раніше попали в німецьке пекло.

Коли ми зайшли в лагерь, до нас доносились крики: «Земляк, дай що-небудь». У нас просили їсти наші земляки, але й ми були голодні. І так почалась моя каторжна жизнь в Німеччині. Зразу обстригли, почепляли OST на груди і коліно, відпечатали пальці і фотографували. Робив по 12 годин. На роботу вів поліцай і з роботи поліцай. Часто я терпів побої за роботу. Сяду було та й засну, а майстер-фашист підійде і давай бити. Зразу було обідно, жалко, а потім привик до побоїв. Поб'є майстер, тільки зуби зціплю і мовчу, бо як буду відбиватись, то сказали «повісимо». Кормили раз у сутки 1 л. баланди і 250 гр. хліба, багато ходило опухлих від голоду, в мене теж були опухлі передки на ногах і весь став наче надутий. З цієї фабрики я двічі тікав, але був пійманий відразу ж і терпів великі побої.

З цієї фабрики як поганий робочий був направлений на сусідній завод, де нагружав і розгружав метали на вагони. Тут я проробив місяці три, а потім за те, що побив майстра, був відправлений в гестапо, де мені ловко всипали на протязі всього

тижня по 3 рази на день, і відправили на тольову фабрику, яка виробляла толь для криши будівель. Нас, руських, почали пускати самих у лагерь і ми почали займатися воровством. Крали в німок ридикюлі, крали і все те, що можливо було вкрасти. Хоч і карали за це концлагером, або вішанням, але ми спасали себе від голодної смерті. На цій фабриці я проробив усього 5 днів, а потім навмисне прибив пальці на руці і болів, аби тільки не робить фашистам.

Одного разу разом з усіма руськими, які йшли на роботу, вийшов і я, але пішов не на роботу, а в місто. Ходив по місту, збирав окурки і дивився, де можна в кого що витягти. Потім зустрів одного парня, теж руського, з Воронежа, який був на окопах і пригнали їх обратно в наш город, дали направлення на біржу, щоб дали роботу, так як їхню фабрику розбомбили. Він пригласив мене іти на станцію і захватись там, поки не буде тривога. А як загуде тривога, вночі свет потухне, зробиться паніка, хватати у німців чемодани. Я погодився, і воно так і получилось.

Ми схватили два чемодани, в яких було барахло і небагацько кормів: хліба і мармеладу. Цей парень, звали його Ніколас, віддав мені документ (направлення в біржу), і я попав на завод, де робив у цей час робочим, аж до звільнення американськими військовими.

Часто я прибирав пальці на руках, болів, а як починало заживати, потру сіллю, і обратно гниє рука, і так я поболовав по 2 і більше місяці. Часто били за те, що не хотів робить, або поламаю щось. Але все терпів і твердо знав, що не за горами дні, коли і на нашій вулиці буде свято. Всі новості і результати про фронт, як східний так і 2-й західний фронт, я узнавав через листівки, які кидали літаки союзників, та через німців, які до 1933 року були комуністами і сиділи по 5–7 років в концлагерях. Я знав і слідив кожний день, що робиться на фронті. 19 квітня місто, де я знаходився, було взято американськими військами. Числа 13–14, коли місто окужили, я втік до американців і находився з ними,

і брав участь у взятті і очищенні міста, за що американський офіцер подарував мені часи і золоту губну гармошку.

Прожив при американцях до 12 травня, а потім був направлений на рідну землю. Як тільки вступили американські війська, то руські почали мстити фашистам за наші муки. 27 серпня прибув додому, де і знаходжусь по цей час. Роблю в колгоспі.

На цьому кінчаю. Писав дуже коротко. Щоб все описати, то треба багато часу і бумаги.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 5-7 зв. Оригінал.

№ 235

Спогади Гегешко Євдокії Андріївни

Без дати

В сентябре месяце 1941 года Малодевицкий район был оккупированный немцами. В 1942 году 5 июля я была насильно угнана в Германию в закрытых товарных вагонах по 50 человек. На дверях сидел немец, который смотрел, чтоб не убежали. В вагонах было грязно потому, что они скот отправляли. Кормили в дороге плохо, давали хлеб, которого мы не кушали, до хлеба еще давали суп, одна вода, заваренный какой-то мукой, де еще и не кипел, как они его раздадут. Везли нас очень быстро. В городе Люблин нас сгрузили и загнали в баню. После этого погрузили и повезли в германский Зосет, где стояли лагеря, деревянные довгие грязные и обгороженные колючим дротом. В этих лагерях уже были люди. Сидели в лагерях уже неделю, и никто еще не брал их на работу. Нас пригнали, были выстроены по два человека и кругом шли немцы. Первыми загнали в лагеря. Здесь уже некоторые делали смерть себе. Убежали, но убежать было трудно, кругом стояла охрана. Да еще так везли, что трудно было понять, куда бежать. Везли и под землей и горами. Мы здесь в этом городе постояли два дня. Здесь было

очень много немецких жандармов, которые били людей, чтобы шли получать хлеб. Хлеб был с буряка сахарного, муки совсем мало. Нельзя было его кушать, он был сладкий. Потом привезли в бочках грязных, как для свиней, лушпины с картошки, да вода этих лушпин, никто не хотел получать. Пришли жандармы и начали бить, чтоб получали. И вот я получила, и сразу вылила возле бочки, то жандарм меня ударил резиной, что не кушала.

На третий день нас выстроили по два человека и погнали в баню. В бане всю одежду забрали, чтоб парой прошла. Нас загнали 1000 человек в большое здание, где было очень много военных немцев. Здесь у нас сначала одежду отобрали, потом подходили до второго немца, который обстриг, кто не хотел обстригать волосы, то били военные до крови. После этого загнали в баню, где по два часа ожидали, пока вода пошла теплая. В бане было холодно потому, что весь угол и стены с цемента. После бани загнали в другую комнату, где стояли военные немцы. И какой-то мазью обмазывали нас. Кто заговорит или не так повернулся, то сразу били. После бани погнали нас в те ж лагеря, где и были. Ребят увезли, а девочек выстроили по два человека. Пришли фабриканты с фабрик, баура, хазяины з сел. Сначала начали выбирать, где здоровые, торговали как хотели народом. После этого выбирали, каких им хотелось. Начали брать, которые остались. А остались такие, как и я была, по 15 по 14 год или слабые. Начали как собак на штуки отщитывать, каждый фабрикант по 25 человек, по 10 человек и так разобрали нас. После этого погрузили нас в автомашины, где было полно капусты, и нас посадили. Этими машинами нас привезли в лагерь. В том лагере было темно, как в подвале, стояли трехэтажные кровати. Лагерь был большой, где было 120 человек. Дали нам матрасы, набили стружками с дерева. В лагере было холодно, сыро, потому что солнце в окна не светило. На улицу нас выпускали, кругом колючий дрот и двери замкнутые. Только слышно в лагере плач, много девочек вешались. На второй день погнали на фабрику. Здесь тоже начали выбирать здоровых. Меня взяли

в последнюю очередь. Привели и сразу посадили на машину работать. На машине я не могла работать. Переводчик начал кричать, почему я не могу. И так меня перевили, где ложки, вилки, котелки делали, там я работала, обточувала ложки на машинке. Много браку делала. У меня всегда не получалось. Меня за то били мастера. Много раз вызывал инженер в воскресения, все дома, он заставлял переработать брак.

Платили у немцев по годам. Со мной девочки работали и по 20 лет, то им платили по 10-15 марок у месяц, а мне 50 феников – по 2 марки в месяц. Работать подгоняли всех разом. Работали мы по 14-15 часов. Работали в ночную смену. Когда бомбили, то немцы убегают, а русских заставляли, чтоб работали. Русские работали, где найдужчие – работы тяжелые. Когда не послушаешь, то били, садили в подвалы в концлагеря высылали. Когда попадешь в концлагерь, то там мало кто останется. Кормили нас, лишь бы не умирали. Утром давали хлеб, полагалось по 300 гр. Но они давали 200-100 гр., в обед баланда, одна вода, брюква или шпинат, которого нельзя кушать. Вечером тоже такое. С одного котла кормится 500-300 человек. Возле котла стоит немец повар и напевает песню Волга-Волга, потому что одна вода. Возле кухни стоят в очереди с мисками, где дают по одному ополонку. Ложками никто не кушал, потому что одна вода. Много раз хлеба нам не дают, а привезли капусты и дают по головке на каждую.

Много было больных. Но когда больной, нельзя лежать, смеяет температуру и выгоняет на работу. Я проработала 3 года, 3 дня всего лежала в лагере, что комендант не знал. А то все время только больной, то лежишь в подвале на фабрике. Когда опасная болезнь, то сразу отправляют в специальный город для русских. Где полежит неделю и умирает. Здесь нет никакого ухода. Ховают в одну яму по несколько человек. В воскресенье дают выходной, на два часа гулять выпускают. И то не самих, а немец с нами идет.

Когда что украдешь, при моих глазах 5 человек повесили за

то, что украли картошки в подвале. То они их повесили и всех согнали, и кругом вешалки обогнали, чтоб смотрели. Много пальцы отбивали, чтоб не работать. Когда наши начали двигаться до Берлина, то немцы издевались с русских, как хотели. Нельзя ничего сказать. То сразу смерть. Целый месяц сидели в лагере, не работали, хлеба не давали, одну воду да брюкву давали. Ожидали последние минуты. Никто не думал, что останемся живые. По другим городам труили русских. И вот 13 апреля 1945 года в 6 часов нам открыли ворота. Были освобождены американцами. Сразу к нам приехала машина американцев, раздали подарунки всем. А самое главное, это было кушать. Сначала ели жито, варили, достали в складе. После этого прошло две недели. Американцы установили порядок над русскими. Согнали в один город и начали давать американский пайок. С русских никто не работал, кто ближе был до Берлина, тот сразу попал домой. Прожила 3 месяца при американцах. Потом с нашего города была отправка, и мы поехали домой. Приехали до города Магдебург, где было 15 тысяч. Транспорт был перегружен. Здесь отобрали молодых девочек и повезли в город Кришт на подсобное хозяйство. Здесь раньше жили немцы. Немцов угнали оттуда, бо сейчас там польская территория. Но русские убрали хлеб. Мы убрали хлеб, картошку и отправили на баржах в Россию. В октябре месяце нас оттуда отправили в город Зольдин, розподильный пункт, где отправляют домой.

Здесь мы прошли НКВД, дали документы и должны были ехать дальше на Бреслитовск. Но в это время было холодно, люди болели. То мы терпели, пока прошел тиф. Жили в городе Зоммерфельд. Здесь не работали, ожидали отправки домой. И только через два месяца, 14 января, мы прибыли в село Поддубновку.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 11–13 зв. Оригінал.

Спогади Кравця Івана Федоровича

Без дати

Я, Кравец Іван Федорович, уроженец с. Октябрьское Малодевицкого району Черниговської області, попав в плен 22-го марта 1944 года в районе цели Каменный Мост, вблизи деревни Большая Врадлевка Одесской области. Обстоятельства следующие: при выполнении боевого задания на самолете ИЛ-2 с летчиком младшим лейтенантом Крамарчуком Григорием Васильевичем наша машина была сбита зенитной артиллерией противника; до передовой линии оставалось 8 км. Машина с большим углом стала падать на землю. Место падения вблизи цели, в расположении большой колонны автомашин противника. При падении я получил сильные ушибы и тяжелое сотрясение. Крамарчук Григорий и я сразу были схвачены немцами, которых было около ста человек. Затем были связаны и отвезены в деревню Большая Врадлевка. 23 марта 1944 года нас вывезли по железной дороге в город Котовск, где находились один день. А затем вывезли в город Тирасполь, где просидели в тюрьме 3 дня. С Тирасполя вывезли в крепость Бендеры (Бессарабия). Через два дня вывезли в Румынию г. Рени. Через месяц по прибытию вывезли в Австрию (городишко Брюк) – лагерь 17А. Условия жизни были нечеловеческие. Перевозили в кайданах. За всякие выявы недовольства били до смерти. В лагере 17А я находился с 20 июля 1944 года и до дня освобождения войсками Красной армии – 4 апреля 1945 года.

В лагере знал и меня знали: старший лейтенант Сурков Василий Петрович, мл. лейтенант Ивженко Николай Яковлевич, капитан Романов Сергей Васильевич, с которыми я переносил все тяготы и издевательства немцев.

Я был сильно истощен и покалечен немцами, а поэтому после освобождения был направлен в госпиталь г. Будапешт. Где и лечился по 20 июня 1945 года. А затем был направлен в за-

пасной полк, по состоянию здоровья. Комиссии не прошел и направлен домой. Домой приехал 19 июля 1945 года.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7 – Спр. 4. – Арк. 52–52 зв. Оригінал.

№ 237

Спогади Михарського Михайла Олександровича

Без дати

Родился 1909 г. 15 июня.

Наша пленная жизнь в фашистских руках была смертельная: голые, голодные и холодные. Первый лагерь, где я находился, было нас 96 тысяч, жили в земле, в вырытых котлованах, положенные бревна и засыпан землей, в таком котловане жило 1000 человек. Утром чуть свет выгоняют и начинают выгонять на работы. Работы непосильные, потому что он скелет. Если я откажусь от этой работы, значит я несу кару 25 плеток и три дня не кушать, уборные мыть. Работа заключалась такая: со станции до лагеря 8 км, оттуда должны носить доски, бревна, столбы, кирпич и т.д. только на себе. Если человек взял 2 доски, значит обнаружит он, на него положат 7, и чтоб принес. Если не донесет, забивают до смерти.

Лагерная жизнь продолжалась с 1942 г. по 1943 г. В 1943 году нас разбили и отослали кого на шахты, кого на заводы. Я попал в район Рейланд в лагерь, и нас продали одному владельцу, который имел электрозавод. Стал работать, дрова пилить, лес рубить, кушать стали давать баланды 2 литр. с брюквой и 160 гр. хлеба на один день. Ну тут начали красть, по мусорным ямам лазить, там найдешь лушпайку или бурак, или кролика дохлого, голову с курки, все в карман, а в лагерь пришел, обмыл и съел. Стало легче, были девочки наши, которые спасали своих ребят, и вот и я познакомился. Спасибо ей, этой Индыковой Гале, которая со своей подругой носили нам кушать, пока не окрепли. Я начал сочинять, а Галя перепрыгивала, и так жизнь пошла в дру-

гую сторону. Только делать побег, дальше нельзя быть в таких рамках: вшей, болезнь, дизентерия, мрут наповал. Подговорили своих девочек, я сговорился с друзьями, чтобы никто об этом не знал, и тайно пронесли цивильные костюмы, Сказали ночью, чтоб были готовы. Ночью прорезали проволоку, открыли дверь. Был дождь, сильный дождь и мы один барак 25 человек ушли. Нас 6 человек повели к себе на чердак в сарай, и мы 2 месяца просидели на чердаке в сарае в сени. Кушать носили, а потом я пошел дальше, Галя отвела меня к Кате Пидкидько, она работала в баура и приняла за двоюродного брата, а хозяин сам фашист и сказал, иди и заяви в полицию. Меня отвели в полицию. Посадили в подвал, и я сидел 3 дня, на 4 день вызвал фашистский жандарм. Начал делать расспрос, я по-немецки не понимаю, он начал бить и начал давить пальца, но ничего не добился. Меня отправили в город Гагин в концлагерь. Когда я слез с машины, то в глаза бросилась такая проволока, стены, голова закружилась, и я вспомнил лагеря. Завели меня в лагерь, тут как тут полицаи наши русские с плетнями и давай меня крестить, не помнил ничего. На другой день я проснулся в крови, голова побита, лежал на железной койке голой. Люди худые, побитые, воши бьют, кругом печки сидят. Я спросил, еще будут бить, и так жизнь началась: 1/2 литра баланды, вода и 200 г хлеба на сутки, на работу обязательно, больных нет. Через две недели я был вызван в гестапо, где выдали документ, и я поехал к Галечки и Кате. Ветер валял, не мог идти, наконец прибыл, обнялись поцеловались, подкормили меня, и я пошел к бауру. Проклятое племя, так было как и на заводе. Но я крал и так само давал таким, каким я был, тогда я открыто стал сочинять свои сочинения и вот настала правда, то, что я писал, настал долгожданный день, освободители освободили нас из-под ярма капиталистического, который издевался, уничтожал, вешал наших сестер, братьев. Мы все как один пошли на помощь американцам и начали громить, убивать проклятый фашизм. И были вывезены союзниками к своим родненьким освободителям.

Я также с Галей пошел честно на военную работу и бдительно честно выполнял свою заданную работу на фашистской земле, были подполковником Коморским благодарены.

А сейчас я нахожусь на дорогой своей украинской земли, клянусь честно ту или другую работу выполнять так, чтобы видно было всем нашим врагам, которые нас уничтожали.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р–1376. – Оп. 7. – Спр. 4. – Арк. 53–54. Оригінал.

№ 238

Спогади Плиски Єфросинії Халимонівни

Без дати

Я, Плиска П. Х., громадянка села Товкачівки Малодівицького району Чернігівської області. Родилася 1918 року в сім'ї бідняків. Мій батько родився 1885 року, з дня колективізації вступив у колгосп і робив у колгоспі до вступу німця. При німцю ніде не був. У школу я ходила дві зими, а то весь час робила у колгоспі. Коли окупіровали нашу месность німці, я робила у общині на різних польових роботах. 5 липня 1942 року була насильно угнана до німецької каторги. П'ятого липня мені було заявлено: «Ти мусиш їхати у Німеччину». Мені відразу прийшло на думку, що це на каторгу. Коли мені заявили, щоб була 5 липня коло сільради, то моє серце забилося від жаху. Мене так облили дрібні сльози, і плакали всі мої рідні. Саме було на дворі тепло, зелено, пташки співали, а я за слізьми і світу не бачила.

Нас вгнали в Німеччину, котрі були проти советської власті: як староста Малиш Грицько та поліцаї Семаненко Гаврило, Савчук Данило та Хуртовський Іван, які взяли на себе зобов'язання угнати нас в прокляту Німеччину вічними рабами. 7 липня 1942 р. нас погрузили в місті Прилуки у вагони, в котрих возили скот, які дуже були дуже брудні, де була кругом німецька охрана.

Так нас везли до самої Німеччини під охраною німецькими полигачами. Як було трудно розставатись з своїми рідними села

і рідною сім'єю, а ще трудніше було покидати свою рідну Україну. Коли везли нас у вагонах, то нам тільки мелькали наші поля, сади, біленькі хати, а на серці все важчало від дуже важкого переживання.

Везуть нас на каторгу у прокляту Німеччину, і думають прокляті фашисти, що їм настав веселий час, що вивезуть з України усю робочу силу, а самі будуть панувати. А в мене на серці була така думка, брешете прокляті німецькі варвари, прийде колись і на вас прах.

Привезли нас в Германію, в місто Галю, на розбивочний пункт, де нами розпоряджались німецькі фашисти, як якимось товаром.

Туди з'їхалися пузаті фашисти, і вибірали собі яких і скільки треба людей. Дивилися фашисти на нас звірячими очима і щось між собою керкотали, але ми нічого не розуміли їх.

Але ми усі товкачівські попали на завод, і нас привезли у лагерь, ці лагерь були позбивані із тонких дошок. Ми в цьому лагерьі переночували, а на другий день рано в ранці повели нас строем під конвоєм на завод. На заводі ми робили по 12 годин, це була праця для нас дуже важка, робимо, а над нами були німці, підгоняли, щоб швидше робили, але ми не підчинялися німецьким людожерам, і за це нас катували. Але я думала, коли прийде наша доблесна Красна армія, то вона отомстить за нас. Жили ми в двох байраках, байраки були огорожені дуже високою залізною проволокою, де кругом проволоки охороняли поліцаї із собаками. На волю нас нікуди не пускали. Ох, а як же хотілося на волю, було коли перервемо проволоку та повилазимо, а поліцаї як побачить, то нацьковує собаку, то собаки як нападуть, то пообривають останнє рямно, а поліцаєві як попадеш у руки, то штрахують або посадять у холодну. Їсти давали нам так: 150 гр. хліба в день із опілками, літер баланди – це була основна їжа для руського народу – брюква, капуста 12 родів, морква, та ще до того пополам з піском та червами, так годували нас німецькі людожери. Робили ми по 12 годин, з одежі нам нічого не

давали, але ми крали на заводі парашути і що тільки попадало під руки. Коли узнавали це німці, завжди нас контролювали, і забрали в нас, приходилось по холоду іти босому і не одягненому. Були такі випадки, що коли роблять обиск комендант із поліцаєм, то здирали з нас останні спідниці, які були на нас, так здівалися німецькі варвари.

Було так, що відробимо 12 годин, а потім їдемо до пана, щоб заробити яку картоплину, щоб з'їсти. Дуже терпів велику муку советський народ від німецьких варварів.

Робить заставляли, а коли захворієш, то хоч лізь у яму живим, бо ніхто не вірив і катували до смерті. Коли ведуть на роботу, то діти німців називали нас руськими свинями, то було так сердить, що кулаком посварися та зубами заскреготиш, та думаєш, що аби була моя воля, то я б тебе розірвала на шматки. Як трудно було переживати таке життя. Але ми думали одно. Що за нас б'ються брати, батьки, і за нас отомстять вам, гади. Було, дадуть чотири – два часа заснуть, але голодному не спиться, а одна думка, коли прийде той час, щоб у волю наїстись. Все було, згадаю свої минулі роки, сльозами вмюся, згадавши свою розкішну жизнь. Та було тільки думаєш, що коли буде той час і той щасливий день, що ми вийдемо на волю і будемо вільні.

Я пробула без трьох місяців три роки, а мені здалося довше і важче, ніж я прожила дома 3 роки. Як тільки трудно було, а я все-таки мечтала, що переживу всі муки і хоч старою вийду на волю і приїду на свою рідну квітучу Україну. Як трудно було ждять визволення, а все-таки у началі 1945 року все наша доблесна Красна армія ближчала. А в квітні місяці все ближче і ближче чуємо вистріли, літаки літали низенько наші, і ми тільки вискочимо із барака, то нас зразу засиплють советські літаки афішками, а ми всі раділи «ой наші, наші, скоріш ідіть, нас мучительників визволяйте».

Були перестрілки, інколи ставало тихо, то німецькі варвари заставляли робити, а тільки почують вистріли, то не знають, де дітися, і крутяться як муха в окропі. Ми жили під містом Тор-

гау, де наша Красна армія зійшлася з Англо-Американськими військами.

Ми всі бігли і кричали ура! ура! І так я діждалася того радісного дня, дня перемоги над фашистами, дня волі 24 квітня 1945 року, ми самі розірвали дрiт, бо в нашому лагері находилось дві тисячі руських і других стран народу. Німці позникали, поховалися, ми, як вискочили на волю, то ми були голодні, як є народна приказка «як вовки». То зразу розбіглися по німецьких домах добувати їжу. Так ми не думавши пережити таку муку і стріти своїх братів, батьків і пожати їм руки.

Не вірилось, що це наші батьки, брати, наші визволителі. І так ми після визволення були безсильні, то ми за тиждень трохи підкріпилися, і першого травня ми в місті Торгау похоронили бійців, котрі поклали свої голови під Берліном.

І після того вирушили на родіну, проїхала вісім днів, попала на форміровочний пункт. А з форміровочного пункту нас відправили додому.

Плиска Пріська Халимонівна

Державний архів Чернігівської області. — Ф. Р-1376. — Оп. 7. — Спр. 4. — Арк. 24–25 зв. Оригінал.

№ 239

Спогади Філоненко Наталії Трохимівни

Без дати

Завербувавши мене в Німеччину, получила я известіє, щоб немедленно явитись з вечами до управи. Моя мама почала здорово плакати, сестри мої і я тоже вмісті з ними. Гірко плакали ми всі вмісті, ну плач нічого нам не поміг, бо не звертали ніякої уваги на цей плач, я мусила виїхати в Німеччину.

Собравшись, я давай іти до управи. Першим долгом я почала плакати прощавшись з моєю мамою старенькою, що було дуже жалко мені її покидати, а так само і сестер моїх. Виходячи із свого двору, я за сльозами не побачила сліду куди я йду. І так

цілу дорогу я ішла, і плакала, подруги мене впокоювали, ну я ніяк не могла себе впокоїти. Прийшла я до управи, тут вже багато було дівчат і хлопців, які мусили їхати теж в Німеччину. Матері всі стояли плакали, кричали, ну це все нічого не помагало, і в цей час, що тільки робилось, просто страшно було все це слухати. Потім зробили нам маленький доклад, говорили, що там не буде плохо, і що ми їдем тільки на три місяці, уберем жито і вернемось додому. Це було тільки заспокоювання наших матерів, ну вони не впокоїлись і продовжували все далі свої крики і плачі, і коли посідали ми всі на підводи, то наші матері падали в обморок, бігши за підводами кричали, плакали, а я сиджу сама плачу, аж серце в'яне. Матерів наших позавертали додому, а ми поїхали. Їхали ми до самої станції. Дощ ішов не стихаючи. Прибули ми до станції трохи обождали, дощ начав стихати, наз'їзджалося багато народу, а потім підійшов поїзд, і почали нас грузить у товарні вагони. Нагрузили цілий ешелон нас, поїзд дав сюрчок, і ми поїхали. В кожному вагоні був німецький солдат, охораняв нас, щоб ми нікуди не повтікали, від поїзда далеко не пускали, а коли відійдеш трохи далі, то німець б'є палкою, і так везли нас до Німеччини. Їсти давали суп з нечищеної картоплі і трохи хліба.

Недоїджаючи до Німеччини, згрузили нас і ведуть німці в баню. Прийшли ми, зайшли в баню, роздяглися. Дивлюсь я, сидить німець з ножицями, потім кажуть німці, щоб ішли ми коси одрізувати, підійшли ми всі по череді, одрізали нам коси, намазали голову, а потім з голови і до ніг почали мазать. Помазавши, зайшли в купальню, покупались, одяглися, поставляли в ряди і почали вести грузить у вагони. Поїзд дав сюрчок, і ми поїхали. Приїхали в Німеччину, став поїзд, і почали ми згружатися, згрузились, постали в ряди і повели нас до великого лагера, котрий був обнесений колючим дротом, завели нас, оттуда дівчата й хлопці, котрі були раніше привезені говорять, що дають їсти суп з нечищеної картоплі, ми всі давай плакати, коли везуть в бочках цей суп і мішками грязними накритий, то ми тільки по-

дивились на цей суп, а їсти не їли, бо було гидко його їсти.

Переночували ми в цьому лагері, на утро поприходили поміщики гладкі, пузаті брати нас на роботу. Бігли бігом, аж спотикалися, щоб захватити собі робітника. Так і порозбирали нас як скот, декотрі попадали на фабрики, а я, як раз, попала до хазяїна. Привів мене хазяїн до свого дому, завів у кімнату, а сам вийшов, я почала плакати. Потім почали загадувати мені всяку їхню роботу, деякої я не вміла робити, ну я була примушена робити.

Робила я по 16 годин у день, встанеш рано і ляжу пізно. Получала я за це дванадцять марок у місяць, за які я не могла нічого купити, бо ж не було мені ніякого права піти в крамницю і що-небудь купити. Одяг я носила старий, це були їхні недоноски, а я мусила надівати тому, що нічого другого надіти. Не мали права ходити гуляти в кіно, в цирк і так далі. Значки подавали, пришили на груді, а коли німецький поліцай провірить, що нема на груді цього значка ОСТ, то штрафували і били пльотками.

І так я одмучилась у тій проклятій Німеччині три роки, а на четвертий прийшлося вернутись на свою рідну Україну, коли ніколи даже не думалось і не снилось на свою родину вернутись. Великі спасибі нашій непереможній Червоній армії, нашим визволителям бійцям.

Державний архів Чернігівської області. — Ф. Р-1376. — Оп. 7. — Спр. 3. — Арк. 12-13. Оригінал.

№ 240

Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та
Штуттгоф Слопака Л.Б.

1 лютого [1961 р.]

г. Москва

Дорогой Семен Яковлевич!

От души благодарим за теплое, замечательное письмо. Ириша говорит: «Вот у кого нужно поучиться писать письма!». Должен сказать, что она права. Дорогой Семен, я не хочу брать под защиту всех москвичей и оправдывать их за «скупость», конечно, выкроить время для того, чтобы написать письмо безусловно можно, но все-таки нам его выкраивать нужно.

О чем раньше написать?

Во-первых, конечно меня огорчает твои трудовые, т.е. личные дела. Я понимаю, что конечно очень обидно, когда ты выкладываешься на работе, тебе обещают создать условия, но в итоге приходится разочаровываться. Но тем не менее, не нужно опускать руки и терять надежду. Я верю, что все устроится хорошо, что вы заживете все вместе в семье, да так, что всем Вам будет хорошо и удобно.

Теперь о наших общих делах. Встречаться приходится все-таки не часто. Мы все ещё собирались до Нового года. Намечается встреча в феврале. Предполагается, что послушаем Анвсер и других товарищей, которые написали воспоминания с тех времен.

Несколько дней тому я был (у) Федора Федоровича. Он получил письмо от бывшего Штуттгофца поляка, который был мастером в Гуртвеберай и знает очень много наших, в первую очередь тебя, Семен Яковлевич. Он прислал фотокопию поздравительной открытки, которую Вы ему посылали на рождество 1943 г. Он просит чтобы товарищи, которые его знали,

выслали ему характеристику по пребыванию в Штуттгофе, заверенную какой-нибудь организацией.

Поскольку ты, Семен Яковлевич, его должен знать лучше других, поэтому мне Федор Федорович попросил тебе написать об этом, с тем, что бы ты этим вопросом занялся.

Для большей наглядности я пересылаю тебе это письмо и фотокопию (и нужно нам вернуть и письмо тоже). Я напишу этому польскому товарищу, что это письмо тебе переправили. Я думаю, что ты, наверное, сам с радостью ему напишешь.

Его адрес: Щепански Кароль
Бродница
ул. Пшедзамче № 6
Воеводство Быдгощ

Адрес на польском языке написан в конце его письма. Но мне кажется, что ты, Семен Яковлевич, сам, без переводчика, сумеешь прочитать письмо и, как следует, ему ответить.

Мы с Ирой сейчас сдали зачет за 1-й семестр и 13-го опять начинаются у нас занятия. Будем заниматься по рисованию и политэкономии.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7.
– Спр. 31. – Арк. 3–3 зв. Оригінал.*

№ 241

Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Беспалька Р.М.

14 травня 1961 р.

г. Харьков

Здравствуй, мой дорогой друг Семен!

Извини меня за долгое молчание. Дело в том, что я долго был в отъезде. Наш коллектив послали с концертной программой по колхозам области. Сегодня приехал и пишу тебе письмо. Дела у меня идут хорошо. Все по-старому.

Я получил письма от многих наших друзей из Гаммерштайна и Штуттгофа. Среди них письма от Павловского, который играл в нашем «оркестре» на гитаре, от капитана корабля «Сибирякова» Кочурова Анатолия, от Мессароша Константина Николаевича. Может, помнишь старика с бородой? Так это он. Скоро у меня отпуск. Я надеюсь, что мы увидимся. Поговорим с тобой, вспомним все, что пережили: борьбу в лагерях, организацию побега. Напиши еще о себе, как у тебя дела?

Я написал песню об узниках лагеря. После обработки вышлю тебе. Поставь, если сможешь, со своим хором.

Я окончил свои записи о Гаммерштайне. Пошлю их Федору.

Напиши тоже свои воспоминания о лагере и пошли Федору. Это тоже поможет ему в работе над книгой.

На этом заканчиваю писать. Жду с нетерпением ответ. Крепко целую, Мишка (Роман).

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 34. – Арк. 4–4 зв. Оригінал.

№ 242

Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Поплавського Л.Я.

17 вересня 1961 р.

г. Минск

Дорогой Семен Яковлевич, нет, мне хочется назвать тебя просто: здравствуй, родной мой, дорогой друг Сенечка!

Вчера получил от тебя письмо. Конечно, я должен глубоко извиниться за то, что заставил тебя ждать от меня письма, а я, подумать, был в Москве, взял твой адрес и по приезду в Минск так замотался, что, право, не было свободной минутки собраться с мыслями и впечатлениями о пребывании в Москве (там я еще встречался и со своим родным братом). По приезду

из Москвы оформлял отъезд с женой в туристическую поездку в Венгерскую республику. Поездка туда состоялась у нас с 10 по 31 августа, и вот только в сентябре все начало входить в нормальный образ жизни. Дорогой Сенечка, во-первых, о том, что ты жив и здоров, я узнал еще примерно в 1946 году. Как-то читая одну из газет (военное издательство), я прочел, что в одной из воинских частей на вечере самодеятельности успешно выступил С. Рогожа. Я очень обрадовался и, конечно, отгонял все мысли сомнения, что, мол, однофамилец. Нет, мне сердце подсказывало, что это был именно ты. Позже я встретался с Борисом Сапегиним, и он мне подтвердил, что да, Семен Рогожа жив и живет где-то на Украине. Ну а в «Огоньке» № 3 я уже увидел фото твоей персоны. Сенечка! Очень и очень благодарю тебя за письмо, а также мне очень было приятно читать именно те строки твоего письма, где ты пишешь, что я стойко пережил весь ужас фашистского плена и остался верным и искренним патриотом своей Родины. Все это целиком и полностью относится и к тебе, и я всегда помнил и вспоминаю теперь о тебе, как об очень хорошем товарище и друге, ставшим мне совсем родным, таким дорогим и близким. Почему-то тебя, Сеня, я очень хорошо запомнил, вот ты всегда стоишь в моей памяти, совершенно ясно, такой улыбающийся и именно на эстраде в момент исполнения какой-нибудь хорошей нашей родной русской или украинской песни, а я сижу с гитарой и старательно тебе аккомпанирую. Запомнились лица мне еще нескольких товарищей, а именно, Николая Симоненко (бас), Тарана, ну и конечно, образ Федора Федоровича Сапрукова навсегда врезался мне в память. Я с большой радостью и искренней любовью всегда встречаюсь с нашими дорогими товарищами по Гаммерштайну и в особенности из группы 83 чел. узников концлагеря Штуттгоф. Здесь, в Минске, живет Антон Ошмянский, я его что-то давно не видел, но теперь я его разыщу и многое расскажу: о моей встрече в Москве с друзьями и полученных мною многих письмах и фотографиях. Посылаю тебе, Сенечка, пока две фотографии: это моя и

групповая: я, Федор и Даниил Селютин, ну а потом пришло и фото Слопака (Левы), он был уже 2 раза в гостях в Минске, и 3 раза был Борис Сапегин, а я был в гостях у Володи Белоусова, когда был в Ленинграде в 1960 году. Он по-прежнему работает в технологическом институте и, кажется, готовится защищать диссертацию на звание доцента или что-то в этом роде. Очень бы хотелось также побывать в Харькове, повидаться с Беспалько, ну а с тобой все же мы должны будем непременно встретиться, так хочется крепко обнять тебя и расцеловать.

Если в Москве вновь будет собираться группа наших друзей, сообщите мне, я обязательно приеду в Москву или прилечу самолетом, ведь всего 1 или 2 часа, и я в Москве. Теперь из Минска в Москву летает самолет АН-10 – это турбовинтовой 100-метровый лайнер. Теперь немного о себе. Я после Штуттгофа служил в Советской армии и был демобилизован в 1945 году, по приезду в Минск вновь встретился со своей женой и сыном. Мой сын в 1958 году женился, и в прошлом году у него родился сын, так что я теперь уже дедушка. Живет он пока в Могилеве, но хочет перебраться в Минск. Я по-прежнему работаю в театре Оперы и балета, играю в оркестре, проработал в театре я уже 26 лет, по выслуге лет могу уже и не работать, но пока нет надобности уходить из театра. Сейчас у нас идет репетиционная работа, готовим новый балет белорусского композитора, спектакль посвящен 22-му съезду КПСС. Открытие зимнего сезона у нас будет 7 октября.

Мне очень приятно, Сеня, что ты руководишь таким большим хором, интересно было бы послушать хор под твоим руководством. Итак, очень рад что мы с тобой обмениваемся письмами, думаю, что переписку мы будем с тобой поддерживать. Искренний привет тебе от моей жены, Валентины Степановны. Крепко целую, твой Людвиг Поплавский. Напиши больше о себе, буду рад получить от тебя письмо.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7.
– Спр. 37. – Арк. 1–3 зв. Оригінал.*

№ 243

**Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтабору Штуттгоф
Кірсанова Ф.І.**

[1961 р.]

Дорогой друг и товарищ Семен Яковлевич! Случайно узнал Ваш адрес и решил написать «пару строчек».

Помните ли Вы по Штуттгофу узника № 65784, находился я на 19, 20 блоке, где блоковым был Макс Мудольф поляк по нации, зверь в образе человека. Последнее время я был с датскими и норвежскими коммунистами на блоке № 4 и с ними был эвакуирован с лагеря в путешествие по Восточной Пруссии до дня освобождения 10 марта 1945 г. В Штуттгофе я работал художником, расписал несколько стен блоков, а потом делал копии с открыток. Меня Вы должны помнить, у меня с Вами была откровенная беседа перед концертом, где вы выступали (если память не изменяет, Вы читали рассказ про девочку на железной дороге). Это было на 2-м – 3 блоке (точно не помню, забыл). В лагере я был близко связан с командой капитана Качаравы (сапожниками), с ними я беседовал откровенно, и они знали, за что я был в лагере. В спасении моей жизни в лагере я обязан Анатолию Качараве, Кузнецову Коле, Федор Федоровичу Сапрунову, чеху по национальности, который был на бирже и многим другим честным товарищам.

О том, что Вы живы я узнал от капитана Качаравы, я с ним случайно встретился; смотрел передачу по телевидению и вдруг вижу Анатолий Алексеевич рассказывает о подвиге ледокола Сибиряков, о товарищах, о бое с фашистским линкором «Адмирал Шир». Я не выдержал и сразу позвонил в телецентр Ленинграда, беседа состоялась сразу, и мы через два дня встретились у меня в Гатчине. Беседа была очень трогательной, и мы оба прослезились.

Несколько слов о себе. После освобождения т.н. 10 марта я был прикомандирован к нашей контрразведке, в Берлине был

начальником лагеря репатриантов, после дня победы работал в офицерском клубе старшим художником-декоратором, откуда я был откомандирован в Ленинград как учитель. Остановился в Гатчине, здесь я работал подпольщиком до дня ареста и был осужден на расстрел, оставлен в числе 30 с евреями. Счастливая случайность, остался жив! В Штуттгоф угодил за побег с эшелона в районе Пскова, когда везли в Германию.

В настоящее время живу хорошо, работаю учителем-художником. В 1960 году написал книгу «Рисование и труд в школе» пособие для учителей. Сейчас работаю над второй частью для старших классов, когда выйдет, не знаю.

Дорогой друг Семен Яковлевич, если будешь в Ленинграде и помнишь меня, обязательно приезжай, буду очень рад увидеть товарища, с которым пережил тяжкие годы неволи и ужасы застенков Штуттгофа. Моя семья состоит из трех человек: жена Екатерина Васильевна, сын Дима ученик 9 класса. Живем хорошо. Привет Вашей семье от всего сердца обнимаю.

підпис

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 32. – Арк. 1–2 зв. Оригінал.

№ 244

Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Симоненка М.І.

6 вересня [1962 р.]

Здравствуй дорогой друге, Семен!

Не писав, бо мав на меті побачитись: поговорити з тобою. Кілька разів збирався до Чернігова поїхати, та все траплялись перешкоди.

Все ж я не втрачав надії в скорому часі побачитись з тобою і тому багато писати не буду. Живу, як і раніше, після виборів трохи полегшало і громадська робота вступила в своє звичайне русло і йде певним ритмом.

До мене звернувся Лева Слопак з проханням дати йому характеристику. Я попросив його допомогти мені відновити в пам'яті наші зустрічі, коли він був у Гаммерштайні, як він ділився новостями з нами, коли потрапив до табору і т.д. Він прислав мені відповідь, яка мене не задовольняє. Розумієш, Семен, він хороший хлопець, я раніше багато про нього знав і мені хотілося б дати йому міцну, добре аргументовану характеристику, але моя пам'ять зраджує мене, я не пам'ятаю фактів і дат, а він в листі пише все в загальних фразах. Ну ось послухай: «Спочатку я був переводчиком в Гаммерштайне (коли?) потім був переведений в філіал російського лагера в французькому лагері (коли?). Як міг, допомагав ребятам улаштуватися на потрібні їм команди, оберігаючи беглеців від переслідувачів (як?), знавав різним чином новини з фронту (і як нам передавав?), намагався підняти дух ребят, «воював» з власовцями. За це мене сослали в Штуттгоф в 1943 р. (в якому місяці?)... В Штуттгофі продовжував в тому ж дусі» і т.д. Написати в таких загальних рисах мені б не хотілось.

Я звик писати, спираючись на добре мені відомі факти. Колись я їх знав, а тепер не пам'ятаю.

Семен, якщо ти можеш чимсь мені допомогти, то зразу ж напиши мені листа. З питань, що я вставив у його текст ти бачиш, чого мені не вистачає. Якщо ти теж писав йому характеристику, то надійшли мені копію. Я буду чекати твого листа і лише таку напишу і вишлю «Лавочке» характеристику.

Пиши, що в тебе хорошого. Степан вітає твій перехід в Чернігів. Як би мене так не потурало лихо (я маю на увазі здоров'я), то я б теж перебрався в Чернігів. На жаль, я сам не можу: короткий час прописки, без чого не можна обійтись на перших порах при переїзді в Чернігів. Ну, то про те колись. Пиши. Передавай привіт своїй сім'ї.

підпис

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7.
– Спр. 39. – Арк. 3–3зв. Оригінал.*

№ 245

Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та
Штуттгоф Акімова В.М.

18 жовтня 1962 р.

г. Москва

Дорогой Семен Яковлевич!

Спасибо за письмо, анкетку для карточки, фотографию. Кстати, фотографию я уже отправил в Штуттгофский музей.

Я рад твоим успехам в труде и в общественной деятельности. К сожалению, я чем-нибудь подобным похвастать не могу. Я – рядовой научный работник, а по общественной линии работаю в местком, да вот еще занимаюсь «штуттгофскими» делами.

О наших планах. Мы собираемся послать в Штуттгоф галерею портретов работы Кузнецова. Пять портретов (Кузнецова, Сапрунова, Селютина, мой, Анваер, Беспалько) я уже выслал в Польшу. Остальные буду высылать по мере их изготовления. В частности, когда ты будешь в Москве, зайти к Кузнецову, что бы он тебя нарисовал!

В ближайшие месяцы мы должны наконец составить справку о Штуттгофе для комитета ветеранов войны. Затем в 1963 году мы видимо проведем всесоюзную встречу узников Штуттгофа. После этого мы должны обязательно съездить в Польшу (а может быть и до этого).

Особо важной задачей я считаю необходимость заполнить фотокопию картотеки Штуттгофа. Я убедил Федора Федоровича о важности этого дела и он будет об этом говорить с Маресьевым.

О вашей встречи в городе Ромны и у тебя дома я много слышал. Такие встречи нужно устраивать чаще. Между прочим, недалеко от тебя живет штуттгофец Владимир Хрущ (г. Шостка, Сумская область, ул. Сергея Лазо, 3). Ты навестил бы как-нибудь его, списавшись предварительно по почте.

До свидания, привет семье.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7.
– Спр. 40. – Арк. 3–3 зв. Оригінал.*

№ 246

**Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та
Штуттгоф Школьниково О.Г.**

15 січня 1963 р.

Дорогой Семен Яковлевич! Дорогой Сенька!

От чистого сердца поздравляю Вас и Вашу семью с наступающим Новым годом. Желаю Вам счастья, здоровья и долгих, долгих лет жизни. Уж если разрешишь, давай будем с тобой на «ты», как с другими. После всего пережитого как-то трудно говорить «Вы». Рад, очень рад был узнать, что ты жив. Эту приятную весточку я узнал из журнала «Огонек», в котором была помещена статья «Живем от имени мертвых». По Гаммерштайну хорошо знаю и помню Вас, Семен Яковлевич, как хорошего и отзывчивого товарища. В июне месяце 1962 года был в Москве, имел счастье встретиться с Федором Федоровичем Сапруновым, с Селютиным, через справочное бюро разыскал Андреева Бориса Ивановича. Он находился в дизентерийном блоке, где работал Брянский. Борис Иванович получил звание профессора, преподаватель пединститута, проживает в Москве. Одним словом, будучи в Москве, я имел дружескую встречу с четырьмя товарищами по Гаммерштайну. Однако есть такая пословица: «Гора с горой не встретится, а человек с человеком встречается и через порядочный промежуток времени».

Семен Яковлевич! Письмо твое, адресованное Калинковичи, ул. Советская 87, получено без меня. Большое спасибо за поздравление с Новым годом, я нахожусь на излечении, прохожу полное обследование врачами, которые подготавливают к операции. Наступила 6-я неделя, как прибыл в Новобелицкую больницу Гомельской области, 4 ноября 1962 года, а сегодня 15 января 1963 года. Здоровьем не могу похвастаться. Про операцию пока умалчивают, мешает возраст, незаметно

подошел 64 год. В основном подлечивают сердце. Если не будут оперировать, постараюсь съездить в Москву, возможно Селютин или Федор Федорович, или с их помощью удастся проконсультироваться у видных специалистов. Умирать еще не хочется, а дедушке и бабушке с хорошим настроением отдают внуков. Сын в феврале заканчивает медицинское училище, учится в Могилеве, сын молодой 1940 года рождения, а жена работает в детдоме Калинковичи инструктором по труду. Лично я ушел на пенсию с 1959 года с июля месяца. Получаю в месяц 57 рублей 20 копеек по линии райсобеса, а по военной линии согласно приказу Минобороны пенсия начислялась 37 рублей 20 копеек. Меня обидели, в Советской армии прослужил кадровым офицером с 1918 по 1945 год, не имея перерыва всего 27 лет 3 месяца и 3 недели. По личному делу – офицер в отставке. Письмо Ваше из Калинковичи было переслано в Ново-Белицу, но сразу не ответил Вам, то температура, то реакция после капельницы, да и сейчас температура 37,3, а потому прошу глубокого извинения, Сеня, что не поздравил с Новым 1963 годом вовремя, поверь, что больничная обстановка томительна для меня. Сын пишет, что поздравил друг Рогожа с Новым годом, я тебе пересылаю письмо его. Семен Яковлевич! Я очень рад иметь с Вами дружескую переписку, если позволит здоровье, приеду в будущем по сути повидаться с Вами. Расстояние от меня не большое до Чернигова. Кратко написал о своем житие-бытие. Пишите на Ново-Белицу, а когда выпишусь, тогда напишу (адрес изменится) жду ответ. Имя и отчество мое – Алексей Германович. Адрес таков: Ново-Белица, Гомельской области, ул. Свердлова, 56, торакальное отделение, палата 32. Школьному Алексею Германовичу.

*Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7.
– Спр. 44. – Арк. 2–3 зв. Оригінал.*

№ 247

**Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та
Штуттгоф Зозулі В.В.**

18 січня 1963 р.

Здравствуй, дорогой Семен Яковлевич!

Прежде всего извини за обращение на «ты». Я думаю, что пребывание в одном лагере уже делает нас друзьями, а потому обращение на «ты» более естественно. Так я обращаюсь ко всем друзьям по плену, так они обращаются ко мне и тебя прошу так обращаться ко мне.

Тебя по Гаммерштайну я помню благодаря твоим вокальным наклонностям. Помню хор. Он произвел на меня большое и хорошее впечатление.

Я не музыкант, но после довольно длительного пребывания в плену, когда слышал только рычание постовых и овчарок да матерщину нашей братии, послушать ваш хор было для меня большим наслаждением. Особенно мне понравились «Закувала та сива зозуля» и «Будет буря, мы поспорим».

В журнале «Огонек» № 3 за 1961 год, кроме Селютина и Сапрунова узнал и тебя.

Из товарищей по Гаммерштайну встречался в Москве с Сапруновым и Селютиным. Был у Кузнецова в его мастерской. Был у К.Н. Мессерош. У меня были Брусилковский 3 дня и Поплавский Людвиг часа 2. Поплавского я только фамилию помнил, но это, конечно, не помешало.

Я работаю вот уже 16 лет районным эпидемиологом, а почему ты не написал конкретное название своей работы?

Фотографию свою я посылаю, но прошу и тебя о том же. Крепко жму руку.

Город Гудаута, Абхазская автономная республика, ул. Фрунзе, 44. Зозуля В.В.

Мы, особенно дети, ждем снега, а нас обильно поливает дождь.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 45. – Арк. 1. Оригінал.

№ 248

**Лист до Рогожі Семена Яковича
від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та
Штуттгоф Беспалька Р.М.**

23 січня 1963 р.

г. Харьков

Здравствуй, дорогой друг и брат Сеня!

Я удивлен, чем вызвано твое молчание, когда я не получаю писем. От Феди Сапрунова тоже еще ничего нет. Он очень занят, пишет сейчас научный труд, а я на него не обижаюсь.

Был в гостях у Бирюкова, ты его должен помнить, это был хороший стойкий наш друг. Разыскал девушку, которая была в Штуттгофе, она одна из первых узниц из СССР, ее был номер 12404. Родных ее расстреляли фашисты за связь с партизанами и ее 17-летней отправили в Штуттгоф. Она была под фамилией Борщ Надежда Николаевна. Сейчас она Платонова, живет во Львове, у нее муж и двое детей. Она работает в скульптурной мастерской и предлагает нам всем подумать над темой памятников погибшим советским узникам. Это то, о чем мы мечтали. Ей будет приятно получить от нас, в частности от тебя, письмо. Прошу, напиши ей. Ее адрес: Львов-14, ул. Бочная Ленина, д. № 7, кв. № 12.

На этом заканчиваю. Крепко целую тебя и твою семью. Привет от всех моих домочадцев. Мишка.

Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р-1376. – Оп. 7. – Спр. 34. – Арк. 25. Оригінал.

Перелік опублікованих документів

Розділ 1. Нацистська пропаганда на газетних шпальтах

- № 1 Стаття із газети «Вісті Остерщини» – «До Німеччини – на працю» із закликом їхати до неї на роботу. 21 березня 1942 р. . 10
- № 2 Інформація «По містах і селах Німеччини» зі шпальт газети «Українське Полісся» про населені пункти та гарне життя в Німеччині. 25 березня 1942 р. 10
- № 3 Оголошення в газеті «Ніжинські вісті» із закликом їхати на роботу до Німеччини. 15 квітня 1942 р. 11
- № 4 Оголошення в газеті «Українське Полісся» – «Їдьте до Німеччини!» – про вербування жителів Чернігівщини на роботу до неї. 17 квітня 1942 р. 12
- № 5 Інформація газети «Українське Полісся» про організацію праці в Німеччині – «Німецький Фронт Праці». 20 квітня 1942 р. 13
- № 6 Оголошення в газеті «Ніжинські вісті» про час від'їзду на роботу до Німеччини. 22 квітня 1942 р. 14
- № 7 Інформація про основні правила і обов'язки громад у Німеччині, надрукована в газеті «Українське Полісся». 1 травня 1942 р. 14
- № 8 Витяг з інформації газети «Українське Полісся» про основні правила і обов'язки громад у Німеччині. 24 травня 1942 р. . . . 17
- № 9 Заклик в газеті «Українське Полісся» «Їдьте до прекрасної Німеччини! Ви, як і ваші земляки, одержите там роботу і хліб!». 27 травня 1942 р. 18

- № 10 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Ніжинські вісті». 30 травня 1942 р. 20
- № 11 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Ніжинські вісті». 13 червня 1942 р. 22
- № 12 Лист жителя села Павлівка Любецького (нині Ріпкинського) району Богуща Олександра з німецького села Коглькауля, надрукований в газеті «Українське Полісся». 14 червня 1942 р. 25
- № 13 Думки завербованих жителів Чернігівщини про виїзд на роботу до Німеччини, викладені у статті «Напередодні від'їзду», на шпальтах газети «Ніжинські вісті». 11 липня 1942 р. 26
- № 14 Інформація зі шпальт газети «Ніжинські вісті» – «Як живуть робітники із східних областей у Берліні?» – про український табір робітників, вихідців із східних областей. 15 липня 1942 р. 28
- № 15 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Вісті Остерщини». 21 липня 1942 р. 30
- № 16 Інформація зі шпальт газети «Ніжинські вісті» – «Полоненим українцям вільно писати до своїх родин!» – про можливість листування полонених українців з їх родинами. 22 липня 1942 р. 32
- № 17 Інформація «Поштовий зв'язок між українцями та росіянами, які працюють у Німеччині, і їхніми родичами в Росії» зі шпальт газети «Голос Новгород-Сіверщини» щодо правил поштового зв'язку. Листопад 1942 р. 33
- № 18 Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до

Німеччини, надрукований в газеті «Вісті Остерщини». 8 грудня 1942 р.	33
№ 19 Інформація зі шпальт газети «Нові дні» – «Піклування про українських робітників» – щодо соціальної гарантії робітників, примусово вивезених до Німеччини. 9 грудня 1942 р.	34
№ 20 Стаття-заклик «Допоможемо німецькому народові! До громадян міста Чернігова» щодо необхідності виїзду жителів Чернігівщини на роботу до Німеччини, надрукована в газеті «Українське Полісся». 9 грудня 1942 р.	35
№ 21 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 13 грудня 1942 р.	38
№ 22 Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Українське Полісся». 20 грудня 1942 р.	39
№ 23 Заклик в газеті «Ніжинські вісті» – «Українці і українки!» – щодо необхідності виїзду на роботу до Німеччини. 23 грудня 1942 р.	40
№ 24 Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Українське Полісся». 6 січня 1943 р.	41
№ 25 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 10 січня 1943 р.	41
№ 26 Стаття зі шпальт газети «Ніжинські вісті» – «У Німеччину!» – із закликом їхати до неї на роботу. 13 січня 1943 р.	43

№ 27 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 13 січня 1943 р.	45
№ 28 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 17 січня 1943 р.	47
№ 29 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 20 січня 1943 р.	49
№ 30 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 24 січня 1943 р.	51
№ 31 Листи жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надруковані в газеті «Українське Полісся». 30 січня 1943 р.	54
№ 32 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Ніжинські вісті». 12 лютого 1943 р.	56
№ 33 Інформація «Українські робітники в Рейху» зі шпальт газети «Ніжинські вісті» щодо соціальних гарантій робітників, примусово вивезених до Німеччини. 19, 21 лютого 1943 р.	58
№ 34 Інформація газети «Нові дні» про умови перебування жінок у одному з німецьких робочих таборів «Їм добре у Німеччині». 20 лютого 1943 р.	62
№ 35 Заклик-звернення вербувальної комісії – «Українці!», надрукований в газеті «Нові дні», про необхідність виїзду на роботу до Німеччини. 20 березня 1943 р.	64

- № 36 Інформація для робітників зі Сходу, розміщена на шпальтах газети «Український кур'єр», щодо нових правил праці в Німеччині. 12 травня 1943 р. 66
- № 37 Інформації зі шпальт газети «Український кур'єр»: про трудову повинність для молодих українців, мобілізацію населення 1923–1925 рр. для двохрічної служби, відозва до населення про прийняття участі у відбудові європейського суспільства. 30 травня 1943 р. 67
- № 38 Лист жителя Чернігівщини, примусово вивезеного до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр». 21 липня 1943 р. 69
- № 39 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр». 28 липня 1943 р. 69
- № 40 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр». 7 серпня 1943 р. 70
- № 41 Інформація зі шпальт газети «Український кур'єр» – «Від'їзд до Німеччини. Молодь України приступила до своїх обов'язків у справі боротьби проти більшовизму». 7 серпня 1943 р. 72
- № 42 Інформація «Додаткова допомога збільшується», розміщена на шпальтах газети «Український кур'єр», щодо виплати допомоги рідним українських робітників, які працюють у Німеччині 10 серпня 1943 р. 74
- № 43 Інтерв'ю кореспондента газети «Український кур'єр» з жителькою Чернігівщини Мариною Єрмоленко, яка перебувала на примусових роботах у Німеччині. 14 серпня 1943 р. 74

№ 44 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр».
21 серпня 1943 р. 77

№ 45 3 листів жителів Чернігівщини, примусово вивезених до Німеччини, надрукованих в газеті «Український кур'єр» – «В Німеччині добре жити: є що їсти, є що пити і є в чому ходити».
24 серпня 1943 р. 78

№ 46 Лист жительки Чернігівщини, примусово вивезеної до Німеччини, надрукований в газеті «Український кур'єр».
28 серпня 1943 р. 79

Розділ 2. Документи нацистських органів влади

№ 47 Заклик окупаційної влади щодо набору громадян на роботу до Німеччини. 1 січня 1942 р. 103

№ 48 Список громадян села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини.
23 січня 1942 р. 104

№ 49 Список працездатних чоловіків та жінок села Коти Чернігівського району, яких завербовано на роботу до Німеччини.
20 квітня 1942 р. 105

№ 50 Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до старости с. Коти Чернігівського району щодо складання списку громадян, завербованих на роботу до Німеччини.
21 квітня 1942 р. 106

№ 51 Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Домашенка Івана Андрійовича, який виїхав на роботу до Німеччини. 21 квітня 1942 р. 106

- № 52 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Себер Ганни Іванівни, яка виїхала на роботу до Німеччини.
25 квітня 1942 р. 107
- № 53 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Гурченко Ганни Олександрівни, яка виїхала на роботу до
Німеччини. 25 квітня 1942 р. 108
- № 54 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Янок Палажки Євдокимівни, яка виїхала на роботу до Німеччини.
25 квітня 1942 р. 108
- № 55 Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Янка Миколи Федотовича, який виїхав на роботу до Німеччини.
25 квітня 1942 р. 109
- № 56 Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Тарасенка Якіма Дмитровича, який виїхав на роботу до
Німеччини. 25 квітня 1942 р. 109
- № 57 Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до
бургомістра с. Коти Чернігівського району щодо проведення
вербування на роботу до Німеччини. 29 квітня 1942 р. 110
- № 58 Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до
бургомістрів сіл Чернігівського району щодо порядку проведення
вербування на роботу до Німеччини. 5 травня 1942 р. 110
- № 59 Наказ Козелецької ортскомендатури голові райуправи
щодо примусової відправки населення на каторжні роботи до
Німеччини. 15 травня 1942 р. 111

№ 60 Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області про вивезення населення на роботу до Німеччини. 15 травня 1942 р. 112

№ 61 Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області щодо заборони вивезення громадян визначених спеціальностей на роботу до Німеччини. 22 травня 1942 р. .. 113

№ 62 Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області про необхідність завершити вербування населення для вивезення на роботу до Німеччини. 22 травня 1942 р. 114

№ 63 Список громадян села Атюші Батуринського (нині Коропського) району Чернігівської області, які визначені для переселення до Німеччини. 24 травня 1942 р. 114

№ 64 Лист адмінвідділу Куликівської районної управи адмінстарості села Вересоч Куликівського району Чернігівської області про необхідність складання списку осіб, завербованих на роботу до Німеччини. 23 червня 1942 р. 115

№ 65 Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, Биковця Андрія Яколовича, який виїхав на роботу до Німеччини. 24 червня 1942 р. 116

№ 66 Анкета громадянина Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області Пастушенка Василя Трохимовича, який виїхав на роботу до Німеччини. 24 червня 1942 р. 117

№ 67 Анкета громадянки Матіївської сільської управи

Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Червякової Варвари Ларіонівни, яка виїхала на роботу до
Німеччини. 24 червня 1942 р. 117

№ 68 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Тимошенко Марії Андріївни, яка виїхала на роботу до Німеччини.
24 червня 1942 р. 118

№ 69 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Сивець Марії Павлівни, яка виїхала на роботу до Німеччини. 24
червня 1942 р. 118

№ 70 Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Калініченка Олексія Гордійовича, який виїхав на роботу до
Німеччини. 24 червня 1942 р. 119

№ 71 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Тимошенко Варвари Павлівни, яка виїхала на роботу до
Німеччини. 24 червня 1942 р. 119

№ 72 Зведений список громадян села Вересоч Куликівського
району Чернігівської області, вивезених на роботу до Німеччини.
25 червня 1942 р. 120

№ 73 Анкета громадянина Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,
Бондаренка Никифора Олексійовича, який виїхав на роботу до
Німеччини. 3 липня 1942 р. 121

№ 74 Анкета громадянки Матіївської сільської управи
Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області,

Горбань Марії Петрівни, яка виїхала на роботу до Німеччини.
3 липня 1942 р. 121

№ 75 Зведена анкета громадян села Матіївка Матіївської сільської
управи Батуриного (нині Бахмацького) району Чернігівської
області, які виїхали на роботу до Німеччини. 3 липня 1942 р. 122

№ 76 Заява жителя села Количівка Чернігівського району,
Дуброви Івана Васильовича, до Біржі праці в місті Чернігові
на одержання допомоги родині завербованого на роботу до
Німеччини. 12 липня 1942 р. 123

№ 77 Зведений список громадян села Вересоч Куликівського
району Чернігівської області, вивезених на роботу до Німеччини.
12 липня 1942 р. 124

№ 78 Лист Чернігівської районної управи до всіх бургомістрів
Чернігівського району щодо порядку заповнення бланків для
громадян, завербованих на роботу до Німеччини.
12 серпня 1942 р. 126

№ 79 Відомість про кількість осіб села Григорівка Дмитрівського
(нині Бахмацького) району Чернігівської області, які виїхали на
роботу до Німеччини. 22 серпня 1942 р. 127

№ 80 Відомості про чисельність жителів села Вересоч
Куликівського району Чернігівської області та осіб, вивезених на
роботу до Німеччини. 8 жовтня 1942 р. 128

№ 81 Список дівчат села Атюші Батуриного району
Чернігівської області, які визначені на роботу до Німеччини.
16 жовтня 1942 р. 128

№ 82 Оголошення Чернігівської міської управи щодо примусової
відправки жінок на роботу до Німеччини. Не пізніше 19 жовтня
1942 р. 132

- № 83 Список громадян села Вершинова-Муравейка Куликівського району Чернігівської області, які проходили медичну комісію при Куликівській районній управі для відправлення на роботу до Німеччини. 27 жовтня 1942 р. 133
- № 84 Лист загального відділу Чернігівської районної управи до бургомістра села Коти Чернігівського району щодо розсилки правил поштового зв'язку працюючих у Німеччині з їх родинами. 30 жовтня 1942 р. 134
- № 85 Лист Понорницької сільської управи Понорницького (нині Коропського) району Чернігівської області до старости Сороковського общинного двору щодо вивезення населення на роботу до Німеччини. 1 листопада 1942 р. 135
- № 86 Список громадян села Матіївка Матіївської сільської управи Батуринського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини. 4 грудня 1942 р. 136
- № 87 Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до бургомістрів сіл Чернігівського району щодо порядку надсилання речових посилок родичам, що перебувають на роботі в Німеччині. 7 грудня 1942 р. 138
- № 88 Лист адмінвідділу Чернігівської районної управи до бургомістра села Коти Чернігівського району щодо порядку надсилання речових посилок родичам, що перебувають на роботі в Німеччині. 18 грудня 1942 р. 139
- № 89 Список осіб села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини. 20 квітня 1943 р. 140
- № 90 Лист капітана оргкомендатури міста Батурин Чернігівської області до Батуринського районного бургомістра щодо порядку

вербування населення на роботу до Німеччини. 7 травня 1943 р.	142
№ 91 Заява громадянки села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області до Бахмацької біржі праці щодо одержання допомоги. 6 липня 1943 р.	144
№ 92 Лист Куликівського районного старости бургомістрам населених пунктів Куликівського району Чернігівської області щодо повідомлення районної управи про наявність сімей у населеному пункті, рідні та близькі яких вивезені на роботу до Німеччини. 19 липня 1943 р.	145
№ 93 Лист старшини Івангородської волості старості села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області про необхідність вивезення сімей для роботи на території Німеччини. 25 липня 1943 р.	146
№ 94 Заява громадянина села Фастівці Бахмацького району Чернігівської області до Бахмацької біржі праці щодо одержання допомоги. 26 липня 1943 р.	147
№ 95 Список громадян села Ховми Борзенського (нині Борзнянського) району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини. 1 грудня 1943 р.	148
№ 96 Список громадян села Жернівки Коропського району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини. Не пізніше 1943 р.	150
№ 97 Список громадян села Городище Коропського (нині Бахмацького) району Чернігівської області, які виїхали на роботу до Німеччини. Не пізніше 1943 р.	151

Розділ 3. Листи жителів Чернігівщини, яких було вивезено на примусові роботи до країн Третього Рейху

- № 98 Лист Мартиненко Олександри, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 19 листопада 1942 р. 155
- № 99 Лист Зубко Олександри, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 29 листопада 1942 р. 157
- № 100 Лист Павелко Катерини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 7 лютого 1943 р. 157
- № 101 Лист Павелко Катерини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 8 лютого 1943 р. 158
- № 102 Лист Малюги Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 5 березня 1943 р. 159
- № 103 Лист Остапенко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 7 березня 1943 р. 159
- № 104 Лист Реви Парасковії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 10 березня 1943 р. 160
- № 105 Лист Десятник Ганни, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 3 травня 1943 р. 161
- № 106 Лист Заковоротної Марії, жительки с. Івангород

Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 3 травня 1943 р.	162
№ 107 Лист Коленка Василя, жителя с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 3 травня 1943 р.	163
№ 108 Лист Романенко Олександри, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 5 травня 1943 р.	163
№ 109 Лист Черноног Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 5 травня 1943 р.	164
№ 110 Лист Сороченко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 6 травня 1943 р.	165
№ 111 Лист Денисенко Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 9 травня 1943 р.	166
№ 112 Лист Кравченко Віри, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 9 травня 1943 р.	167
№ 113 Лист Реви Єфросинії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 14 травня 1943 р.	168
№ 114 Лист Лавренко Ганни, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 16 травня 1943 р.	169
№ 115 Лист Реви Надії, жительки с. Івангород Бахмацького	

(нині Ічнянського) району Чернігівської області. 18 травня 1943 р.	170
№ 116 Лист Малюги Ганни, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 20 травня 1943 р.	172
№ 117 Лист Сердюк Ольги, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 20 травня 1943 р.	173
№ 118 Лист Чорноног Лідії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 20 травня 1943 р.	174
№ 119 Лист Чорноног Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 21 травня 1943 р.	174
№ 120 Лист Зубко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 23 травня 1943 р.	175
№ 121 Лист Царенка Миколи, жителя с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 23 травня 1943 р.	176
№ 122 Лист Кононенко Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 24 травня 1943 р.	176
№ 123 Лист Реви Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 24 травня 1943 р.	177
№ 124 Лист Денисенко Марії, жительки с. Івангород Бахмацького	

(нині Ічнянського) району Чернігівської області. 26 травня 1943 р.	178
№ 125 Лист Кривонос Парасковії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 3 червня 1943 р.	179
№ 126 Лист Сердюк Людмили, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 7 червня 1943 р.	180
№ 127 Лист Шевченко Лідії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 13 червня 1943 р.	181
№ 128 Лист Щерби Миколи, жителя с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 14 червня 1943 р.	182
№ 129 Лист Пищенко Миколи, жителя с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області. 27 червня 1943 р.	183
№ 130 Лист Коленченка Володимира, жителя м. Борзна Чернігівської області. 25 липня 1943 р.	183
№ 131 Лист Корнієнка Івана, жителя с. Кербутівка Батуринського (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 25 липня 1943 р.	184
№ 132 Лист Голуба Михайла, жителя с. Мала Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 29 липня 1943 р.	185
№ 133 Лист Редьки Марії, жительки с. Красне Бахмацького району Чернігівської області. 30 липня 1943 р.	185

№ 134 Лист Попович Івана, жителя хут. Лендень (с. Мала Загорівка) Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 30 липня 1943 р.	187
№ 135 Лист Михайленко Олександри, жительки м. Борзна Чернігівської області 1 серпня 1943 р.	187
№ 136 Лист Пономаренко Ольги, жительки с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області. 1 серпня 1943 р. ..	189
№ 137 Лист Десятник Ганни, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 2 серпня 1943 р.	190
№ 138 Лист Іванченко Марії, жительки с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області. 2 серпня 1943 р.	190
№ 139 Лист Кобеняки Ганни, жительки с. Рудківка Бобровицького району Чернігівської області. 2 серпня 1943 р.	191
№ 140 Лист Сівер Варвари, жительки с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області. 3 серпня 1943 р.	192
№ 141 Лист Гриненко Марії, жительки с. Курінь Бахмацького району Чернігівської області. 4 серпня 1943 р.	193
№ 142 Лист Тимошенко Марії, жительки с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області. 4 серпня 1943 р.	193
№ 143 Лист Лавріненко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 5 серпня 1943 р.	194
№ 144 Лист Ячна Івана, жителя села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області. 5 серпня 1943 р. ..	195

№ 145 Лист Газенко Катерини, жительки с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 6 серпня 1943 р.	196
№ 146 Лист Пономаренко Ольги, жительки с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області. 6 серпня 1943 р. ..	197
№ 147 Лист Авраменко Варвари, жительки м. Борзна Чернігівської області. 7 серпня 1943 р.	198
№ 148 Лист Дмитрущенко Михайла, жителя с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 7 серпня 1943 р.	199
№ 149 Лист Шелудько Анни, жительки смт Березне Березнянського району (нині смт Березна Менського району) Чернігівської області. 7 серпня 1943 р.	200
№ 150 Лист Євтушенка Миколи, жителя с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 8 серпня 1943 р.	201
№ 151 Лист Красненко Марії, жительки м. Борзна Чернігівської області. 8 серпня 1943 р.	202
№ 152 Лист Корпан Парасковії, жительки с. Красилівка Бахмацького району Чернігівської області. 9 серпня 1943 р. ..	203
№ 153 Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське (до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського) району Чернігівської області. 9 серпня 1943 р.	204
№ 154 Лист Сівер Варвари, жительки с. Матіївка Бахмацького району Чернігівської області. 12 серпня 1943 р.	205
№ 155 Лист Білеки Дуні, жительки с. Оленівка Борзнянського району Чернігівської області. 13 серпня 1943 р.	206

№ 156 Лист Зукуна Дениса, жителя хут. Лендень с. Мала Загорівка Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 13 серпня 1943 р.	206
№ 157 Лист Калюжного Ю., жителя с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 13 серпня 1943 р.	207
№ 158 Лист Бутшок Катерини, жительки с. Митченки Бахмацького району Чернігівської області. 18 серпня 1943 р.	208
№ 159 Лист Царенко Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 20 серпня 1943 р.	208
№ 160 Лист Клименко Марії, жительки с. Нові Млини Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 22 серпня 1943 р.	210
№ 161 Лист Майстренко Ганни, жительки с. Стрільники Бахмацького району Чернігівської області. 23 серпня 1943 р.	210
№ 162 Лист В'яло Поліни, жительки с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 24 серпня 1943 р.	211
№ 163 Лист Железної Дарії, жительки села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області. 25 серпня 1943 р.	212
№ 164 Лист Царенко Марії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 25 серпня 1943 р.	213
№ 165 Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське (до	

- 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського) району Чернігівської області. 28 серпня 1943 р. 215
- № 166 Лист Лузан Марії, жительки с. Пролетарське (до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського) району Чернігівської області. 29 серпня 1943 р. 215
- № 167 Лист Оліфіренко Ганни, жительки села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області. 29 серпня 1943 р. 216
- № 168 Лист Губар Наталії, жительки с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 1 вересня 1943 р. 217
- № 169 Лист Кириченко Марії, жительки с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 1 вересня 1943 р. 218
- № 170 Лист Трохимченко Ганни, жительки с. Пролетарське (до 1917 р. с. Ксендзівка) Бахмацького (нині Коропського) району Чернігівської області. 3 вересня 1943 р. 219
- № 171 Лист Власенко Марії, жительки хут. Оверків с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 4 вересня 1943 р. 220
- № 172 Лист Бондаренко Єфросинії, жительки с. Більмачівка Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 5 вересня 1943 р. 221
- № 173 Лист Лавріненко Галини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 6 вересня 1943 р. 222
- № 174 Лист Фенько Тетяни, жительки с. Плиски Бахмацького

(нині Борзнянського) району Чернігівської області. 6 вересня 1943 р.	222
№ 175 Лист Чорноног Лідії, с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 6 вересня 1943 р.	223
№ 176 Лист Голоти Ганни, жительки села (нині міста) Батурин Бахмацького району Чернігівської області. 15 вересня 1943 р.	224
№ 177 Лист Сороченко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 20 вересня 1943 р.	225
№ 178 Лист Науменка Олександра, жителя с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 1943 р.	226
№ 179 Лист Никоненко Катерини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 1943 р.	227
№ 180 Лист Никоненко Катерини, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 1943 р.	228
№ 181 Лист Остапенко Надії, жительки с. Івангород Бахмацького (нині Ічнянського) району Чернігівської області. 1943 р.	229
№ 182 Лист Шуруби Михайла, жителя с. Плиски Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 1943 р. . .	229

Розділ 4. Фільтраційні справи громадян, примусово вивезених до Німеччини та в інші окуповані нею країни в роки Другої світової війни, військовополонених

№ 183 – № 185 Документи фільтраційної справи Богуш Віри Григорівни, жительки с. Антоновичі Михайло-Коцюбинського (нині Чернігівського) району Чернігівської області. 1942 р. – 23 липня 1945 р.	253
№ 183 Робоча картка. 1942 р. – 9 березня 1944 р.	253
№184 Німецький дозвіл на роботу. 19 травня 1942 р. – 15 грудня 1943 р.	254
№ 185 Фільтраційна картка. 29 травня 1945 р. – 23 липня 1945 р.	255
№ 186 – №188 Документи фільтраційної справи Бойко Фіми Данилівни, жительки с. Андріївка Михайло-Коцюбинського (нині Чернігівського) району Чернігівської області. [1942 –1945 рр.]	256
№ 186 Німецька трудова книжка. [1942 –1945 рр.]	256
№ 187 Фільтраційна картка. 11 липня 1945 р.	257
№ 188 Посвідчення про направлення на постійне місце проживання. 13 липня 1945 р.	258
№ 189 Документ фільтраційної справи Донець Катерини Іванівни, жительки с. Кириївка Сосницького району Чернігівської області. 13 червня 1942 р. – 25 червя 1944 р.	259
№ 189 Німецька робоча картка. 13 червня 1942 р. – 25 червня 1944 р.	259
№ 190 Документ фільтраційної справи Кур’ян Анастасії Олексіївни, жительки с. Макіївки Прилуцького району Чернігівської області. 17 вересня 1945 р.	260

№ 190 Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 253, який дислокувався у населеному пункті Цейтхана. 17 вересня 1945 р.	260
№ 191 Документ фільтраційної справи Леус Олександри Опанасівни, жительки с. Хмільниця Чернігівського району Чернігівської області. 23 жовтня 1942 р. – 8 грудня 1943 р. . . .	262
№ 191 Німецька робоча картка. 23 жовтня 1942 р.– 8 грудня 1943 р.	262
№ 192 – №194 Документи фільтраційної справи Лузан Ірини Семенівни, жительки міста Чернігова. 1946 – 27 серпня 1947 р.	263
№ 192 Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 277 або збірно-пересильному пункті, який дислокувався в населеному пункті м. Валлау. 18 вересня 1946 р.	263
№ 193 Характеристика, складена комендантом порту Гданськ. [1946 р.]	265
№ 194 Протокол допиту. 27 серпня 1947 р.	266
№ 195 Документ фільтраційної справи військовополоненого, в'язня концентраційного табору Шталаг II D, жителя с. Гусинка Ріпкинського району Чернігівської області Мороза Михайла Андрійовича. 1943 р.	271
№ 195 Особова картка військовополоненого. 1943 р.	271
№ 196 Документ фільтраційної справи Нагорного Григорія Даниловича, жителя с. Петрівка Бахмацького (нині Борзнянського) району Чернігівської області. 23 серпня 1945 р.	273

№ 196 Протокол допиту. 23 серпня 1945 р.	273
№ 197 Документ фільтраційної справи Савенка Павла Єлисейовича, жителя с. Патюти Козелецького району Чернігівської області. 5 січня 1945 р.	276
№ 197 Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 212, який дислокувався в населеному пункті м. Штеттін. 5 січня 1945 р.	276
№ 198 Документ фільтраційної справи Сапожникова Василя Олександровича, жителя с. Бакланова-Муравійка Куликівського району Чернігівської області. 10 квітня 1948 р.	278
№ 198 Протокол допиту. 10 квітня 1948 р.	278
№ 199 Документ фільтраційної справи Сартісон Марії Павлівни, яку було виселено до Марійської АРСР. 31 січня 1949 р.	281
№ 199 Виписка з протоколу допиту. 31 січня 1949 р.	281
№ 200 Документ фільтраційної справи Синюти Феодосії Іванівни, жительки с. Домашлин Корюківського району Чернігівської області. [1942 – 1945 рр.]	283
№ 200 Німецька трудова книжка. [1942 –1945 рр.]	283
№ 201 – № 203 Документи фільтраційної справи Тири Дмитра Родіоновича, жителя с. Монастирище Ічнянського району Чернігівської області. 16 вересня 1946 р. – 25 квітня 1950 р. ...	284
№ 201 Автобіографія курсанта школи сержантів четвертої гвардійської зенітно-артилерійської дивізії. 16 вересня 1946 р.	284

№ 202 Лист начальника оперативного сектору МДБ землі Тюрінгтя та заступника начальника відділу оперативного сектору начальника відділу контррозвідки МДБ військової частини польова пошта 12593 щодо роботи Д. Тири на фабриці Цельволе. 22 квітня 1950 р.	286
№ 203 Лист начальника контррозвідки МДБ військової частини польова пошта 28790 начальнику контррозвідки МДБ військової частини 12593 щодо ймовірної служби в американській армії Дмитра Тири. 25 квітня 1950 р.	288
№ 204 – № 206 Документи фільтраційної справи Федоренко Зінаїди Яківни, жительки м. Носівка Носівського району Чернігівської області. 1 червня 1948 р. – 17 жовтня 1951 р. ...	289
№ 204 Анкета. 1 червня 1948 р.	289
№ 205 Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 312 або збірно-пересильному пункті, який дислокувався в населеному пункті Гродно. 9 жовтня 1951 р.	296
№ 206 Довідка. 17 жовтня 1951 р.	298
№ 207 – № 208 Документи фільтраційної справи Чугай Марії Яківни, жительки с. Бурівка Тупичівського (нині Городнянського) району Чернігівської області. 7 липня 1942 р. – 6 серпня 1952 р.	299
№ 207 Німецька робоча картка. 7 липня 1942 р. – 31 грудня 1944 р.	299
№ 208 Висновок щодо завершення фільтраційної процедури. 6 серпня 1952 р.	300
№ 209 Документ фільтраційної справи Шаповала Григорія	

Наумовича, жителя с. Григорівка Дмитрівського (нині Бахмацького) району Чернігівської області 11 квітня 1950 р. . 301

№ 209 Протокол допиту. 11 квітня 1950 р. 301

№ 210 – № 212 Документи фільтраційної справи Юрченко Євдокії Яківни, жительки с. Іванківці Срібнянського району Чернігівської області. [1942] – 16 січня 1947 р. 306

№ 210 Німецька трудова книжка. [1942–1945 рр.] 306

№ 211 Реєстраційний лист зареєстрованого в таборі № 218, який дислокувався у населеному пункті Майхин. 4 липня 1945 р. . . 307

№ 212 Протокол допиту. 16 січня 1947 р. 308

Розділ 5. Документи радянських органів виконавчої влади

№ 213 Лист заступника голови Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих головам виконкомів міських, районних рад депутатів трудящих щодо порядку прийому та влаштування репатріантів. 7 лютого 1945 р. 314

№ 214 Лист виконуючого обов'язки завідуючого відділом у справах репатріації Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих голові Чернігівського міськвиконкому щодо організації листування з репатріантами, які перебували в західних зонах окупації. 22 березня 1948 р. 316

№ 215 Лист заступника голови Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих голові Чернігівського міськвиконкому щодо обліку валюти, привезеної репатріантами. 16 травня 1945 р. 318

№ 216 Доповідна записка заступника голови Чернігівського міськвиконкому завідуючому відділом репатріації Виконкому

Чернігівської обласної ради депутатів трудящих щодо надання допомоги репатріантам. 8 червня 1945 р. 319

№ 217 Доповідна записка заступника голови Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих завідуючому відділом репатріації Виконкому Чернігівської обласної ради депутатів трудящих щодо надання допомоги репатріантам. 4 липня 1945 р. 320

№ 218 Відомості щодо кількості громадян СРСР, примусово вивезених фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Чернігівської області, та тих, хто повернувся на батьківщину. 1 жовтня 1945 р. 321

№ 219 Відомості щодо кількості громадян СРСР, примусово вивезених фашистськими загарбниками в період тимчасової окупації Чернігівської області, і які повернулися на батьківщину станом на 1 квітня 1948 року. Не раніше 1 квітня 1948 р. 322

Розділ 6. Спогади колишніх остарбайтерів та листи в'язнів концтраційних таборів

№ 220 Спогади Калити Миколи М. [1945 – 1946 р.] 327

№ 221 Спогади Маковецької Марії Олексіївни. [1945–1946 р.] 328

№ 222 Спогади Постільги Надії Панасівни. [1945 – 1946 р.] . . 331

№ 223 Спогади Рєви Ганни Тимофіївни. [1945 – 1946 р.] 334

№ 224 Спогади Мазай Марії Іванівни. 12 січня 1946 р. 337

№ 225 Спогади Бенюх Ганни. 19 січня 1946 р. 339

№ 226 Спогади Гегешко Ганни Григорівни. 3 лютого 1946 р. . 341

№ 227 Спогади Моляра Семена Єгоровича. 3 лютого 1946 р.	344
№ 228 Спогади Луценко Марії Йосипівни. 4 лютого 1946 р. . .	346
№ 229 Спогади Рябчук Катерини Павлівни. 5 лютого 1946 р.	349
№ 230 Спогади Фесенко Тетяни Михайлівни. 12 лютого 1946 р.	351
№ 231 Спогади Герасименко Ганни Омелянівни. 28 лютого 1946 р.	354
№ 232 Спогади Горбань Марії Степанівни. 1 березня 1946 р.	358
№ 233 Спогади Протченко–Сенько Марії Макарівни. 12 березня 1946 р.	361
№ 234 Спогади Батрименка Миколи Семеновича. Без дати. . .	363
№ 235 Спогади Гегешко Євдокії Андріївни. Без дати.	366
№ 236 Спогади Кравця Івана Федоровича. Без дати.	370
№ 237 Спогади Михарського Михайла Олександровича. Без дати.	371
№ 238 Спогади Плиски Єфросинії Халимонівни. Без дати. . .	373
№ 239 Спогади Філоненко Наталії Трохимівни. Без дати. . . .	376
№ 240 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Слопака Л.Б. 1 лютого [1961 р.]	379
№ 241 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Беспалька Р.М. 14 травня 1961 р.	380

№ 242 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Поплавського Л.Я. 17 вересня 1961 р.	381
№ 243 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтабору Штуттгоф Кірсанова Ф.І. [1961 р.]	384
№ 244 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Симоненка М.І. 6 вересня [1962 р.]	385
№ 245 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Акимова В.М. 18 жовтня 1962 р.	387
№ 246 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Школьников О.Г. 15 січня 1963 р.	388
№ 247 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Зозулі В.В. 18 січня 1963 р.	390
№ 248 Лист до Рогожі Семена Яковича від колишнього в'язня концтаборів Гаммерштайн та Штуттгоф Беспалька Р.М. 23 січня 1963 р.	391

Список скорочених слів

Абревіатура/ скорочення	Укр.	Рос.
Адмінвідділ	адміністративний відділ	административный отдел
Адмінстароста	адміністративний староста	административный староста
Арк.	аркуш	лист
АРСР/ АССР	автономна радянська соціалістична республіка	автономная советская социалистическая республика
АН-10	Антонов (авіаконструктор)	Антонов (авиаконструктор)
б/п	безпартійний	беспартийный
Виконком	виконавчий комітет	исполнительный комитет
ВКП(б)	Всесоюзна комуністична партія більшовиків	Всесоюзная коммунистическая партия большевиков
ВЛКСМ	Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді	Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи
Военкомат	військовий комісаріат	военный комиссариат
в/село	вказане село	указанное село
вул./ул.	вулиця	улица
в/ч, в/часть	військова частина	военная часть
г.	рік	год
г., гор.	місто	город
г., гр., г-н, гр-н	громадянин/громадянка	гражданин/гражданка
га	гектар	гектар
гв.	гвардії	гвардии
горсовет	міська рада	городской совет
Горжилуправление	міське житлове управління	городское жилищное управление
гор-н	міський район	городской район

горотделение	міське відділення	городское отделение
Госбанк	державний банк	государственный банк
госпроверка	державна перевірка	государственная проверка
гр.	грам	грамм
г.р.	рік народження	год рождения
ГФП	німецька таємна польова поліція	немецкая тайная полевая полиция
Дактореєстрація	дактилоскопічна реєстрація	дактилоскопическая регистрация
дер.	село	деревня
детдом	дитячий будинок	детский дом
Д/забезпечення	текст не містить розшифровки скорочення	
Див./см.	дивись	смотри
Дом.	домашня (робітниця)	домашняя (работница)
Др.	інші	другие
Ж.д.	запізничний	железнодорожный
Зав.	завідуючий	заведующий
Заготзерно	заготівля збіжжя	заготовка зерна
Зам.	заступник	заместитель
з-ля	земля	земля
ИВГРЭС	Іванівська державна районна електростанція	Ивановская государственная районная электростанция
Ил/Ил	Ільюшин (авіаконструктор)	Ильюшин (авиаконструктор)
им.	імені	имени
Иноподданный	іноземний підданий	иностранный подданный
Исп.	виконавець	исполнитель
Виконком/ исполком	виконавчий комітет	исполнительный комитет
і т.д.	і так далі	и так далее
кг	кілограм	килограмм
кл.	клас	класс

км	кілометр	километр
кол.	колишнє (в минулому)	в прошлом
Колгосп /колхоз	колективне господарство	коллективное хозяйство
Концлагерь	концентраційний табір	концентрационный лагерь
КП(б)У	Комуністична партія більшовиків України	Коммунистическая партия большевиков Украины
КПРС /КПСС	Комуністична партія Радянського Союзу	Коммунистическая партия Советского Союза
крб.	карбованець	рубль
л.	літр	литр
лесоучасток	лісова ділянка	лесной участок
л-нт	лейтенант	лейтенант
м.	місто	город
МАССР	Марійська Автономна Радянська Соціалістична Республіка	Марийская Автономная Советская Социалистическая Республика
МВД	Міністерство внутрішніх справ	Министерство внутренних дел
МДБ/МГБ	Міністерство державної безпеки	Министерство государственной безопасности
Мед.	медичний	медицинский
медогляд	медичний огляд	медицинский осмотр
Міноборони	Міністерство оборони	Министерство обороны
Міськвиконком/ горисполком	міський виконвчий комітет	городской исполнительный комитет
мл.	молодший	младший
млн	мільйон	миллион
МО	машинне відділення	машинное отделение
М-ц	місяць	месяц

Нач.	начальник	начальник
нім.	німецькою (мовою)	(на) немецком (языке)
НКВС/НКВД	Народний комісаріат внутрішніх справ	Народный комиссариат внутренних дел
НКДБ/НКГБ	Народний комісаріат державної безпеки	Народный комиссариат государственной безопасности
н/повідомлення	текст не містить розшифровки скорочення	
НР	номер	номер
н/с, НСШ	неповна середня школа	неполная средняя школа
обв.	звинувачення	обвинение
обл.	область	область
облисполком	обласний виконавчий комітет	областной исполнительный комитет
облсовет	обласна рада	областной совет
ОКР	окружний	окружной
ОМУ-3 НК	текст не містить розшифровки абрєвіатури	
оп.	опис (архівний термін)	опись (архивный термин)
оперсектор	оперативний сектор	оперативный сектор
ОСП	відділ спеціальних поселень	отдел специальных поселений
ОСТ (OST)	схід	восток
Отд.	відділ	отдел
п.	селище	поселок
Партстаж	партійний стаж	партийный стаж
п.п.	польова пошта	полевая почта
пред.	голова	председатель
продаттестат	продовольчий атестат	продовольственный аттестат
промартель	промислова артіль	промысловая артель
проч.	інше	прочее
п/с (школа)	початкова середня	начальная средняя
п.ф.	перевірко-фільтраційні	проверочно-фильтрационные

Р–	архівний фонд радянського періоду	архивный фонд советского периода
р.	рік	год
р.	річка	река
Разведорган	розвідувальний орган	разведывательный орган
Райголова	районний голова	председатель района
Райопіка	районна опіка	районная опека
Райсобес	районний відділ соціального забезпечення	районный <u>отдел</u> социального обеспечения
Райспоживспілка/ райпотребсоюз	районна споживча спілка	районный союз потребительского общества
Райстароста	районний староста	районный староста
Райуправа	районна управа	районное управление
РККА	робітничо-селянська Червона армія	рабоче-крестьянская Красная армия
р-н	район	район
РНК/СНК	Рада Народних Комісарів	Совет Народных Комиссаров
РОА	Російська Визвольна Армія	Русская Освободительная Армия
Рожд.	народження	рождение
РО МГБ	районний відділ Міністерства державної безпеки	районный отдел Министерства государственной безопасности
РО МВД	районний відділ Міністерства внутрішніх справ	районный отдел Министерства внутренних дел
рр.	роки	годы
РРФСР/РСФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка	Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика

руб.	карбованець	рубль
С.	сторінка	страница
с.	село	село
ц.р./с.г.	цього року	сего года
с/г ком	сільськогосподарська комуна	сельскохозяйственная коммуна
сельсовет	сільська рада	сельский совет
Сельхоз, с.-х., с/хозяйство	сільське господарство	сельское хозяйство
следотдел	слідчий відділ	следственный отдел
сmt	селище міського типу	поселок городского типа
Совнарком	Рада народних комісарів	Совет народных комиссаров
Спр.	справа (архівна)	дело (архивное)
спецлагерь	спеціальний табір	специальный лагерь
СРСР/СССР	Союз Радянських Соціалістичних Республік	Союз Советских Социалистических Республик
СС	загони охорони (нім.)	отряды охраны (нем.)
с.секретно	цілковито таємно	совершенно секретно
ст.	стаття	статья
ст.	старший	старший
ст.	станція	станция
с.-х., с/хозяйство	сільське господарство	сельское хозяйство
с/ч, с/числа	цього числа	сего числа
с-ще	селище	поселок
т.д.	так далі	так далее
т.е.	тобто	то есть
т.з.	так звані	так называемые
тис.	тисяча	тысяча
т.к.	оскільки	так как
т.н.	текст не містить розшифровки скорочення	
т/числе	(у) тому числі	(в) том числе
УК	Карний кодекс	Уголовный кодекс

УМГБ ЧО	управління Міністерства державної безпеки Чернігівської області	управление Министерства государственной безопасности Черниговской области
УНКВД	управління Народного комісаріату внутрішніх справ	управление Народного комиссариата внутренних дел
УРСР / УССР	Українська Радянська Соціалістична Республіка	Украинская Советская Социалистическая Республика
Ф.	фонд (архівний)	фонд (архивный)
Х.	хутір	хутор
Хозкомандний	господарсько- командний	хозяйственно-командный
ЦК	Центральний комітет	Центральный комитет
Ч.	частина	часть
Ч.	число	число
ч.	година	час
чол./чел.	чоловік (кількість)	человек (количество)
Черніг.	Чернігівська (область)	Черниговская (область)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
- Авдієнко Варвара Михайлівна – 105
Авдієнко Ганна Никифорівна – 105
Авдієнко Микола Васильович – 105
Авдієнко Олексій Федорович – 105
Авдієнко Павло Михайлович – 105
Авраменко Варвара – 198
Аврамець Олександра Григорівна – 125
Агаршев Василь Семенович – 360
Агаршев Володимир Васильович – 360
Акаandroва Олександра – 174
Акімов В.М. – 387
Анвасер – 387
Анвсер – 379
Андрєєв – 265
Андрєєв Борис Іванович – 388
Антоненко Михайло – 19
Антонови (родина) – 167
- Б**
- Баглай Дмитро Петрович – 134
Баглай Парасковія Михайлівна – 133
Бадосов – 288
Бажанов Іван – 149
Бакуменко Галина – 120
Баран Наталія – 55
Барило – 26, 27
Батрименко Микола Семенович – 363
Безбожко Галина Миколаївна – 172
Безбожко Марія С. – 222
Безь Іван Омелянович – 125
Белевшук Уляна Петрівна – 133
Белюсов Володимир – 383
Бенюх Ганна – 339, 340
Беспалько Р.М. – 380, 383, 387, 391
Биковець Андрій Яколович – 116, 122, 136
Биковець Серафима Яколівна – 166, 122
Бихало – 308
Біла Уляна Мелетіївна – 130
Білеко Євдокія – 206
Білик Микита Тимофійович – 127
Білякович К. – 361
Бірюков – 391
Богдан Марія – 48
Богданова Олександра – 269
Богуш Віра Григорівна – 253

Богущ Олександр – 25
Бодня Олександра – 240
Божко Наталія – 227
Божок Ганна Денисівна – 130
Божок Марія Спіфанівна – 130
Божок Марія Федорівна – 129
Божок Уляна Опанасівна – 130
Божок Феодора – 129
Божок Феодора Леонтіївна 130
Бойко Юхимія Данилівна – 256
Бондаренко Єфросинія – 221
Бондаренко Меланія Яколовна
– 121, 123
Бондаренко Никифор Олексі-
йович – 121, 123, 137
Бондаренко Федір Павлович
136
Бонерт – 113, 114, 116, 145
Борок Уляна Данилівна – 133
Борщ Надія Миколаївна (Пла-
тонова) – 391
Брусиловський – 390
Брянський – 388
Бубнов Григорій – 245
Буренко Ганна – 141
Бурлачило Олександра – 158
Буряченко Микола – 178
Бутшок Катерина – 208
Бютнер Віллі – 286, 287

В

Вайло Катерина Петрівна – 21
Варивоня Анастасія – 229

Васькович М. – 10
Ващенко Горпина Іванівна –
125
Ващенко Марія Филімонівна –
131
Ващенко Петро Г. – 149
Вебер – 12
Великоіваненко Корній Омеля-
нович – 127
Величко Михайло – 329
Велігоша Василь – 33
Велігоша М.П. – 34
Виноградський – 38
Виришук Віра – 167
Виришук Галина – 167
Власенко Марія – 220
Власенко Олександра Андріїв-
на – 134
Власенко Олександра Федотів-
на – 133
Вовк Любов Андріївна – 133
Ворона Павло – 339
Ворошилов Клим Єфремович
– 275
В'яло Поліна – 211

Г

Гаврутенко Григорій Онисійо-
вич – 127
Газенко Катерина – 196
Гайова Уляна Йосипівна – 131
Галат Галина – 221

- Галепа Марія – 148
Галкін Володимир – 19
Галкіни (родина) – 19
Галушко Олександр – 54
Галушко Марія – 227
Гамага Микола – 140
Ганач Ганна – 140
Гансен – 338, 340
Гапін Євфросинія – 45
Гапонов – 135
Гарбуз Степанида – 248
Гаркуша – 320
Гацко Єлизавета Михайлівна – 133
Гвоздикови (родина) – 221
Гегешко Ганна Григорівна – 341, 343
Гегешко Євдокія Андріївна – 366
Гейл Ед. – 361
Гелерман Артур – 331
Герасименко Катерина Анто-
нівна – 127
Герасименко Ганна Омелянівна – 354, 358
Герасимова Лідія – 164
Геринг Герман – 34, 40
Гиленчак Петро – 149
Гільдебрант Отто – 330
Гірш – 113, 114
Гітлер Адольф – 8, 13, 14, 18, 34, 40, 65
Глинський – 363
Гнотенко Михайло Гаврилович – 125
Голобоков – 273
Голоборода Олександра – 26
Головань Леонід – 149
Голомоза Єфросинія Іванівна – 130
Голомоза Олександра Григорів-
на – 130
Голомоза Тетяна Свиридівна – 130
Голота Ганна – 224
Голуб Михайло – 185, 246
Голуб Уляна Іванівна – 125
Гончарова Марія Олександрів-
на – 38
Горбань Марія Петрівна – 121, 123, 137
Горбань Марія Степанівна – 358
Горбань Парасковія Іванівна – 137
Горбань Петро Федорович – 121, 123
Горбов Григорій – 38
Горький Максим (Пешков Олексій Максимович) – 325
Григор'єв Юрій – 18
Гриненко Марія – 193
Гриценко Ганна Порфирівна – 124
Гриценко Ганна Порфирівна – 125

- Гриценко Олексій Петрович – 124
 Гриценко Пилип Ларіонович – 125
 Гриценко Пелагея Степанівна – 120
 Губар Наталія – 217
 Гук Анастасія Мартинівна – 105
 Гуржій Катерина Овсіївна – 131
 Гурченко Ганна Олександрівна (Олексіївна) – 108, 122, 136
 Гурченко Катерина Дмитрівна – 108, 122
 Гуцев (Гуцав) – 139, 140
- Д
- Данилевська Ольга Йосипівна – 120
 Даниш Іван Андр. – 149
 Даниш Михайло Іванович – 149
 Данченко Василь Кирилович – 24
 Данченко Кирило Лукич – 25
 Дашкевич Євдокія Сергіївна – 125
 Двойнос Анастасія Фадеївна – 129
 Двойнос Варвара Парфенівна – 129
 Дейнеко – 320
- Демидчик Володимир – 53
 Демченко Юхим Степанович – 127
 Денисенко Марія – 166, 178, 181
 Десятник Ганна – 161, 190
 Десятник Ілля – 182
 Денісова Тетяна – 216
 Джима Гуня (Агрипина) – 238
 Дихал(ова) Марія – 211
 Дмитрущенко Михайло – 199, 233
 Дмитрієв – 282
 Добриш Андрій – 141
 Довбиш Ганна Іванівна – 309
 Довгаль В.Д. – 236, 237
 Домашенко Іван Андрійович – 106, 107, 123, 137
 Домашенко Пелагея Якимівна – 107, 123
 Домашин Феодосій – 156
 Домашенко Лідія – 64
 Донець Катерина Іванівна – 259
 Донець Оксана Андріївна – 129
 Дробний Григорій Сергійович – 125
 Дрога Ганна – 143
 Дрозденко Марія Савівна – 128
 Дуброва Василь Іванович – 124
 Дуброва Іван Васильович – 123, 124
 Дударєв – 286, 288
 Дудкін А. – 10

Дудко Іван – 141
Дурицька Ганна Іллівна – 125
Дурицька Ганна Степанівна –
125
Дурицький Іван Романович –
125
Дяченко Іван Сергійович – 134

Є

Євтушенко Микола – 140
Єлушко Микола – 141, 201
Єриненко Катерина – 140
Єрмоленко Марина – 74

Ж

Жежкун Ганна Фоківна – 131
Жежкун Килина Митрофанівна
– 129
Жежкун Марія Іванівна – 130
Железна Дарія – 212
Жукови (родина) – 161
Жула Пелагея Василівна – 104,
147
Жула Сергій Васильович – 147
Журавльов – 278, 280

З

Заворотний Василь Кирилович
– 134
Загаба Іван – 50

Загребельські (родина) – 156
Задой (Задоя) Петро Григоро-
вич – 301
Заєць Дарія Дмитрівна – 125
Заєць Олександра Петрівна –
124
Заковоротна Марія – 162, 226
Залезна Надія – 160
Заплатна Катерина – 46
Заруба Євдокія Семенівна –
120
Заруденський Станіслав – 19
Заукель – 34
Згуровець Оксана – 56
Здор Олександра Іванівна – 133
Зінченко Марія Тимофіївна –
128
Зозуля В.В. – 390
Зозуля Володимир – 23
Зозуля Федора – 23
Зражевець Галина Онисіївна –
133
Зубко Мотрона – 166
Зубко Надія – 175
Зубко Олександра – 157
Зубко Ольга – 182
Зукун Денис – 206, 244

І

Іваній Анастасія – 149
Іваній Григорій М. – 149
Іваній Марія – 149

Іванченко Марія – 190
Івженко Микола Якович – 370

Ігнатенко Варвара Сильве-
стрівна – 131

Іллюша Ганна П. – 148

Іллюша Марія – 148

Ільченко Ольга – 141

Індікова Галина – 371

Й

Йовтушенко Катерина – 131

К

Казімір Галина Миколаївна –
120

Казімір Марія Онук[іївна] –
120

Каласір Степан – 193

Калита Микола М. – 327

Калініченко Гордій Гнатович –
119, 123

Калініченко Олексій Гордійо-
вич – 119, 123

Калюжний Ю. – 207

Калюх Любов Михайлівна –
120

Кандюба Марія – 52

Кантур Ганна Костівна – 125

Каптюр – 113, 116

Карацюба Ганна Афонівна (Са-
фонівна) – 129

Карацюба Ганна Сергіївна –
131

Карацюба Єфросинія Микитів-
на – 129

Карацюба Марія Іонівна – 129

Карацюба Марія Остапівна –
131

Карацюба Оксана Давидівна –
131

Карацюба Олександра Семе-
нівна – 131

Карацюба Текля Федорівна –
131

Карашук Євдокія Логвинівна –
125

Кацун Надія – 138

Качарава Анатолій Олексійо-
вич – 384

Качіста Галина – 47

Качура Галина – 52

Качура Тетяна Федорівна – 105

Кашкін – 281, 282

К(е)їбловський – 361

Кезля Петро Никифорович –
134

Кириченко Іван – 115

Кириченко Марія – 218, 243

Кириченко Марія Михайлівна
– 115

Кириченко Михайло Іванович
– 115

Кирій Михайло – 44

Кисіль Варвара Трохимівна –
131

- Кірсанов Ф.І. – 384
- Клець Данило Васильович – 361
- Клименко Марія – 210
- Климович Петро Андрійович – 21
- Кляссе – 267, 269
- Кніпеч Макс – 286, 287
- Кобеняка Ганна – 131
- Кобзар Василь – 285
- Кобизька Ганна Юхимівна – 130
- Ковалевська (Смаль) Олександра – 284
- Коваленко Борис Дмитрович – 115
- Коваленко Дмитро Юхимович – 115
- Коваленко Микола Михайлович – 105
- Коваленко Олена Гордіївна – 115
- Коваленко Степан Дмитрович – 115
- Коваль Андрій Андрійович – 127
- Ковальчук – 126
- Ковальчук Тетяна Кузьмівна – 125
- Ковалюк Парасковія – 141
- Ковток Михайло Миколайович – 125
- Ковтун Ганна Олексіївна – 129
- Ковтун Марія Максимівна – 131
- Ковтун Марфа Іллівна – 128
- Ковтун Уляна Петрівна – 129
- Ковтун Феодора Олександрівна – 129
- Козинець Марія Василівна – 129
- Козлов – 126
- Козлови (родина) – 186
- Козок Іван Дмитрович – 23
- Коленко Василь Т. – 163
- Коленченко Володимир – 183
- Колесник Федір – 54
- Колотурський Ілля Васильович – 151
- Колотурський Микола Ілліч – 151
- Коморський – 373
- Компанець Лідія Кузьмівна – 125
- Коновка Марія – 77
- Кононенко Марія – 176
- Корецька Агафія Євтропіївна – 130
- Корнієнко Іван – 184, 231
- Корольчишини (родина) – 167
- Коротка Уляна Тихонівна – 130
- Короткова – 320
- Корпан Парасковія Андріївна – 203
- Костенко Уляна Семенівна – 358

- Костюк Іван – 182
Костюк Михайло Л. – 182
Костюк Степан Савович – 163
Кох – 15
Кочуров Анатолій – 381
Кошарий Надія – 141
Кошель Микола Родіонович – 125
Кошик Іван – 141
Кравець Іван Федорович – 370
Кравцов Микола – 226
Кравченко Василь Юхимович – 334
Кравченко Віра – 161, 167
Кравченко Володимир Олександрович – 150
Кравченко Ганна Василівна – 150
Кравченко Євд. – 150
Кравченко Ольга – 177
Кравченко Сол. – 150
Крамарчук Григорій Васильович – 370
Красильников – 343
Красненко Марія – 202
Краснолоб Марія – 356
Кривонос Марія – 178
Кривонос Парасковія – 179
Кротко Наталія Іванівна – 105
Крупина Уляна Іонівна – 129
Крупина Уляна Леонтіївна – 130
Кудін Марія – 31
Кузнєцов Микола – 384, 387, 390
Кузьменко Ольга Федорівна – 152
Кузьменко Федір Іванович – 152
Кузьміна Клавдія – 214
Кулаков 319, 320
Кулинич Галина Михайлівна – 133
Кулинич Степанида Омелянівна – 133
Куліш Феодора – 141
Купанцьова Олександра – 48
Куриленко Васса Омелянівна – 130
Куриленко Марфа Тимофіївна – 130
Кур'ян Анастасія Олексіївна – 260
Кур'ян Марія Овсіївна – 261
Кур'ян Олексій Єрофійович – 261
Куценко Надія – 164
Куценко Степан – 224
Куций Карл – 282
Кучеренко Ф. – 54
- Л**
Лавренко Ганна – 169
Лавріненко Галина – 159, 222
Лавріненко Надія – 172, 194

- Лазо Сергій Георгійович – 387
Лантух Марія – 164, 174
Лауер Мартін – 286
Лебідь Оксана Прокопівна – 131
Левкович В. – 13
Левченко Ганна Климівна – 130
Левченко Марія Тихонівна – 130
Левченко Марія Харитонівна – 130
Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч – 391
Лесенко М. – 69
Леус Олександра Опанасівна – 262
Лещенко Михайло – 53
Лейкін Я. – 317
Линдіно – 52
Липкович-Федоренко Зінаїда Яковлевна – 296, 298
Лисенко Олександр – 39
Лиходій Ольга – 54
Личик Григорій Петрович – 152
Личик Олександра Григорівна – 152
Личик Ольга Григорівна – 152
Літош Марія – 38
Логашов – 266, 270
Логвин Ганна Прокопівна – 124
Лозицький Степан – 54
Лугіна Ганна – 53
Лузан Аркадій Семенович – 269
Лузан Ірина Семенівна – 263–267, 270
Лузан Марія – 215
Лузан Мойсей Семенович – 269
Лук'я[...] – 186
Лупко Галина Петрівна – 129
Лупко Килина Семенівна – 129
Луценко Марія Йосипівна – 346
Любко – 106, 110, 111
Люйман Ханріх – 307, 309
Люксембург Роза – 21
Ляй – 13
Лях Микола – 214
Лях Олексій – 214
- М**
- Мазай Марія Іванівна – 337
Майстренко Ганна – 210
Макаренко Ганна Яківна – 105
Макаренко Марія Михайлівна – 133
Маковецька Марія Олексіївна – 329, 331
Максимовські (родина) – 156
Максіменко Дмитро Захарович – 302
Малик – 135
Малиш Григорій – 355, 373
Малюга Анастасія – 172
Малюга Ганна – 172
Малюга Марія – 159, 172, 179

Маргацька Галина – 131
Маргацька Олександра Семенівна – 130
Маресьєв Олексій Петрович – 326, 387
Мартиненко Олександра – 155
Махновський Василь Дмитрович – 329
Медвідь Катерина Федорівна – 129
Мельнікова Марія – 309
Мендель Володимир – 149
Мерзляков – 41
Мессерош Костянтин Миколайович – 381, 390
Метловська Галина Олександрівна – 133
Мигрин Варвара Овсіївна – 134
Мигрин Володимир Тарасович – 134
Мигрин Катерина Герасимівна – 133
Микитенко Надія – 148
Митус Василь Олексійович – 120
Митус Парасковія Євтихіївна – 120
Митькевич Оксана Микитівна – 133
Михайленко Олек. – 148
Михайленко Олександра – 187
Михальченко Павло – 19
Михарський Михайло Олександрович – 371
Мірошниченко – 287
Модест Марія – 281
Моляр Семен Єгорович – 344
Моргацька Галина Олексіївна – 129
Моргацька Оксана Дмитрівна – 129
Моргацька Олександра Олександрівна – 129
Моргацький Г. – 318
Мороз Галина Федорівна – 133, 133
Мороз Михайло Андрійович – 271
Москаленко Ганна Йосипівна – 129
Москаленко Мар'яна Михайлівна – 130
Москаленко Феодора Степанівна – 130
Мочало – 106, 110, 111
Мошенець Іван Якович – 329, 331
Мудольф Макс – 384
Мурашко Варвара Петрівна – 125
Мурашко Марія Василівна – 120
Муха Іван Петрович – 104
Муха Степан – 141
Муха Феофан – 141
Мюллер Пауль – 268
Мягова Ніна Никифоровна – 125

Н

- Наврун Микола – 39
Нагорний Григорій Данилович – 273
Нагорний Карпо Васильович – 274
Науменко Катерина – 141
Науменко Олександр Сав[...] – 226
Неділя Віктор Максимович – 105
Нектарій (архімандрит) – 73
Непан Григорій – 42
Нечипоренко Володимир Євдокимович – 25
Нечипоренко Г.В. – 25
Нешта Марія Миколаївна – 130
Нивродська Варвара Мак. – 151
Нивродська Марія Тер. – 151
Нікітін – 288
Никоненко Катерина – 227, 228
Нітченко Микола Маркович – 105
Новик Галина – 48
Носенко Сава Андрійович – 22

О

- Олекса Олександра Антонівна – 133
Оліфіренко Ганна – 216
Оліфіренко Ганна Андронівна – 129

- Оліфіренко Євдокія Трохимівна – 129
Ольгович Ганна – 149
Ониск[...] Григорій – 206
Опитц Мартін – 286, 287
Орлова Надія – 197
Осипенко Василь – 51
Осипенко Олександра Іванівна – 105
Оснач Наталія Іванівна – 133
Остапенко Ганна Михайлівна – 104
Остапенко Клавдія – 140
Остапенко Надія – 159, 229
Ошмянський Антон – 382

П

- Павелко Катерина – 157, 158
Павленко Петро І. – 327, 346, 349
Павлович Парасковія Іванівна – 134
Павловський – 381
Пампуха Григорій Пилипович – 150
Пампуха Пилип – 150
Панасик Василь Архипович – 127
Паньковська Галина Семенівна – 120
Паньковська Марія Петрівна – 120

- Паньковська Олександра Павлівна – 125
- Парнасецький Сава – 149
- Пархоμεць Євдокія Степанівна – 125
- Пастушенко Василь Трохимович – 117, 122, 136
- Пастушенко Трохим Костянтинович – 117, 122
- Петрухно(ва) Євдокія – 219
- Пикуль Галина Павлівна – 134
- Пикуль Федір Павлович – 134
- Пилипенко Михайло – 53
- Писаренко Ганна Петрівна – 130
- Писаренко Євдокія Опанасівна – 130
- Писаренко Марія Максимівна – 129
- Писаренко Марія Олексіївна – 115
- Писаренко Марія Семенівна – 130
- Писаренко Михайло Самсонович – 115
- Писаренко Неоніла Єрмолаївна – 130
- Писаренко Олександра Логвинова – 130
- Писаренко Самсон Гнатович – 114
- Пищенко Мокрина Микитівна – 131
- Пищенко Ніна Опанасівна – 129
- Пищенко Олена Герасимівна – 130
- Пищенко Микола – 183
- Пищенко Олександра Януаріївна – 129
- Півень Олена Яківна – 129
- Підкідько Катерина – 373
- Пікуль Марія Василівна – 133
- Пісня Микола – 149
- Платонова (Борщ) Надія Миколаївна – 391
- Плиска Єфросинія Халімонівна (Филимонівна) – 373, 376
- Погребняк Ганна – 148
- Польгуй Євдокія Андріївна – 105
- Пономаренко Іван – 141, 197
- Пономаренко Ольга Григорівна – 189, 197
- Поплавський Людвіг Я. – 381, 383, 390
- Попович Іван А. – 187
- Поривай Євдокія Степанівна – 131
- Постільга Надія Панасівна – 331
- Постов [...] Іван – 160
- Постол Галина – 53
- По [...] ітика – 135
- Примак Горпина Григорівна – 124

- Примак Катерина Платонівна – 127
 Примак Олександра Михайлівна – 125
 Примак Олександра Петрівна – 125
 Примак Олена Іванівна – 120
 Примак Пелагея Олексіївна – 120
 Примак Степанида Максимівна – 125
 Примак Уляна Леонтіївна – 125
 Приходько – 27
 Приходько Анастасія Лаврентіївна – 130
 Приходько Ганна Степанівна – 131
 Приходько Євдокія Вакулівна – 130
 Приходько Оксана Терентіївна – 129
 Протченко-Сенько Марія Макарівна – 361
 Пундир Іван Іванович – 105
 Пурови (родина) – 207
 Пустова Олександра – 225
 Пустовар Іван К. – 49
 Путілін – 287
 Пуць Василь – 182
- Р**
- Радимова Варвара – 140
 Радівілова – 320
 Радченко Софія Пилипівна – 131
 Радченко Степан – 149
 Рацко Пелагея Максимівна – 130
 Ребдева – 139, 140
 Рева Ганна Тимофіївна – 334
 Рева Єфросинія – 168
 Рева Ігор – 329
 Рева Надія – 170, 177
 Рева Парасковія – 160
 Рева Петро Тимофійович – 334
 Рева Прокіп Петрович – 329, 331, 334
 Рева Тимофій Кирилович – 334
 Ревая Ніна Іванівна – 105
 Ревко Марфа Василівна – 133
 Редька – 346, 349
 Редька Марія – 185
 Рєзнік Марія Соломонівна – 309
 Ричик Марія Антонівна – 129
 Рогожа Семен Якович – 325, 379–382, 384, 385, 387–391
 Рожок Парасковія Сергіївна – 129
 Роздайбіда Галина Карпівна – 104
 Романенко Олександра – 163, 224
 Романов Сергій Васильович – 370
 Романович М.Р. – 10
 Романь Улита Зиновіївна – 130

- Рошдік Марія Купріянівна – 129
 Рубан Іван Михайлович – 302
 Рубаник Ганна Іванівна – 129
 Рубаник Єфросинія Андріївна – 129
 Рубаник Секлета Михайлівна – 129
 Руденко Катерина – 239
 Руденко Марія Олександрівна – 130
 Рябченко Софія Петрівна – 127
 Рябчук Катерина Павлівна – 349
- С**
- Савенко Павло Єлисейович – 276
 Савенко Єлисей Сидорович – 277
 Савич Катерина Петрівна – 130
 Савич Парасковія Іванівна – 129
 Савич Улита Ліпеївна – 130
 Савулій Марія Автоном [...] – 125
 Савун Микола Андрійович – 302
 Савчук – 355
 Савчук Данило – 373
 Сагайдак Василь – 24
 Сагайдак Уляна – 24
 Сажай Єфросинія Гаврилівна – 120
- Сақун Ақуліна Гаврилівна – 150
 Сақун Варвара – 150
 Сақун Мотрона – 150
 Сақун Петро Федотович – 150
 Сапегін Борис – 382, 383
 Сапожников Анатолій Васильович – 278, 279
 Сапожников Василь Олександрович – 278, 280
 Сапожникова Зінаїда Прокопівна – 278, 279
 Сапрунов Федір Федорович – 382, 384, 387, 388, 390, 391
 Сартісон Марія Павлівна – 281, 282
 Сартісон Павло – 281
 Сартісон Шарлотта Іванівна – 281
 Сатир Ольга Андріївна – 129
 Сахно Ганна Єпіфанівна – 130
 Сахно Феодосія Трохимівна – 125
 Свердлов – 152
 Свердлов Яків Михайлович – 389
 Себер Ганна Іванівна – 107, 122, 136
 Себер Мотрона Юхимівна – 107, 122
 Седячко Наталія Титівна – 120
 Селюк Галина Пилипівна – 120
 Селюк Галина Пимонівна – 125

- Селютин Данііл – 383, 387, 388, 389, 390
- Семе(а)ненко Гаврило – 355, 373
- Семенов Григорій Павлович – 150
- Семенов Іван Михайлович – 150
- Семенова Ганна Григорівна – 150
- Семен(ц)ова Катерина Іванівна – 150
- Сеніч Михайло – 337, 339
- Сепклітина Надія – 174
- Сергієнко Мотрона Павлівна – 131
- Сердюк Людмила – 180
- Сердюк Ольга – 173
- Сибіряков Олександр – 384
- Сивець Марія Павлівна – 118, 123, 137
- Сивець Павло Гаврилович – 118, 123
- Сивченко Надія – 47
- Сидоренко Євдокія – 41
- Сидоров А. – 301, 305
- Сидорченко Євгенія – 141
- Симоненко Микола І. – 382, 385
- Симонець Михайло Михайлович – 344
- Синюта Феодосія Іванівна – 283
- Сівер Варвара – 192, 205
- Сільченко – 322
- Сінкевич В.П. – 30
- Скопець І.Д. – 35
- Скрипка Федір – 247
- Скрипник Марія – 64
- Слинько Ганна – 148
- Слинько Іван Савич – 149
- Слопак Лев Б. – 379, 383, 386
- Смаль Олександра – 284
- Смирнов – 295
- Соловійов Василь Григорович – 268
- Сороченко Галина – 166, 182
- Сороченко Ганна – 166, 179
- Сороченко Надія – 165, 166, 225
- Сталін (Джугашвілі) Йосип – 28, 331, 345, 358
- Стельмах Ганна – 141
- Степаненко – 343
- Ступак – 206
- Сугоняко Катерина – 27
- Суржик Наталія Іванівна – 125
- Суржик Парасковія Захарівна – 125
- Сурков Василь Петрович – 370
- Сурмій Корній – 51
- Сушко Єфросинія Андріївна – 130

Т

- Табачок Марія – 104
- Таран – 382
- Тарасенко Софія Костянтинівна – 109, 122

- Тарасенко Яким Дмитрович – **Ф**
109, 122, 136
- Тимошенко Варвара Павлівна – Федоренко Ганна – 356
117, 123, 137 Федоренко Зінаїда Яківна – 289
- Тимошенко Марія Андріївна – Федотов Михайло Харитонович – 125
118, 123, 137, 193
- Тимошенко Павло Прокопович Федотова Наталія – 196
– 119, 123 Федченко – 215
- Тимошенко Устина Іполитівна Федь Марія – 148
– 118, 123 Фенько Тетяна – 222
- Тира Дмитро Родіонович – 284, Федсенко Тетяна Михайлівна –
286, 287, 288 351, 354
- Тира Родіон – 284 Фесюн Оксана – 24
- Тихомиров Микола Миколайович – 105 Фесюн Оксана Михайлівна –
21
- Тищенко Мотрона Кіндратівна Фесюн Ольга – 24
– 134 Філоненко Наталія Трохимівна
– 376
- Тищенко Микола Дмитрович – 134 Фостій Клавдія – 141
- Тімм Пауль – 286 Фурса Григорій – 141
- Ткаченко Валентина Артемівна Фурса Клавдія – 140
– 133 Фурса Микола – 141
- Тренба Ольга Пилипівна – 104
- Трохимченко Ганна – 204, 215, **Х**
219
- Троян Ніна – 10 Харченко Анастасія Григорівна
– 144
- Троян С. – 10 Харченко Євдокія Дмитрівна –
144
- У** Харченко Іван – 141
- Удовиченко Андрій – 140 Харченко Лідія – 141
- Уманець Наталія Григорівна – Харченко Уляна Іванівна – 125
133 Хоменко Ольга – 165, 174
- Хрищенко Сергій – 184

Хромова Оксана Мартиніанівна – 131

Хропко Олена – 64

Хрущ Володимир – 387

Хуртовський Іван – 373

Ц

Царенко Марія – 176, 208, 213

Цибуля Федір – 141

Цимбаліст – 315

Цухнер – 155

Ч

Червяков Ларіон Дмитрович – 117, 122

Червякова Варвара Ларіонівна – 117, 127, 137

Чередниченко Ганна Павлівна – 151

Чередниченко Павло Влад. – 151

Черняк Галина – 78

Черняк Оксана Тимофіївна – 125

Чех Лідія – 10

Чехман Г. – 52

Чорненко Олексій – 213

Чорноног Лідія 174, – 223

Чорноног Марія – 171, 174

Чорноног Марія Никифорівна – 164, 165

Чорноног Сен[...] – 164

Чугай Марія Яківна – 299

Ш

Шаповал Григорій Наумович – 301

Шарапа Григорій – 141

Шарапа Михайло – 141

Шарапа Петро – 141

Шарапа Софія – 141

Швецьова Валентина – 186

Швецьова Наталія – 186

Шевченко Лідія – 166, 181

Шекера Ольга – 79

Шелестянка Уляна – 141

Шелудько Ганна – 149, 200

Шем Альфред – 330

Шепа Василина – 141

Шир (вірно Рейнхард Шеер) – 384

Шкарпетко Дарія Іванівна – 129

Шкаруба Олександра – 55

Шкляр Євфросинія Євдокимівна – 129

Шкляр Марина Григорівна – 131

Шкляр Оксана Юхимівна – 129

Шкляр Харитина Трохимівна – 129

Шкода Надія – 141

Школьников (Школьний) Олексій Германович – 388, 389

Шпак Поліна Сергіївна – 22

Штатман – 282

Штурман Ганна Леонтіївна – 127

Шудра Ніна Максимівна – 105
Шуруба Михайло – 229

Щ

Щепанські Кароль – 380
Щерба Микола – 182, 183
Щербина Варвара Федорівна –
130

Ю

Юкалов – 139, 140
Юнкерс Хуго – 342
Юрченко Євдокія Яківна – 306,
307, 308
Юхименко Анастасія Дмитрів-
на – 152
Юхименко Надія – 175
Юхименко Ольга Павлівна –
152
Юхно Феодора Трохимівна –
130
Юхно Христина Кононівна –
130

Я

Якімова (Якименко) Марія –
206

Яковенко Валентина – 140
Яковенко Валентина – 141
Якуба Степан – 149
Яловенко Дмитро Опанасович
– 329, 331, 334, 344
Янгель Михайло Юхимович –
105
Янок Євдоким Андрійович –
108, 122
Янок Микола Федотович – 109,
122, 136
Янок Парасковія Степанівна –
109, 122
Янок Пелагея Євдокимівна –
108, 122, 136
Янчук Ганна Іванівна – 104
Янчук Марфа – 141
Яременко – 104
Яременко Олександр – 141
Яременко Марія Денисівна –
104
Ярмоліни (родина) – 186
Ярош Василь – 52
Ярошенко 355
Ярошенко Євфросинія Порфи-
рівна – 125
Ясько Марія – 141, 141
Ясько Михайло – 141
Яценко Іван – 329
Ячно Іван – 195
Ященко Валентин – 241

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аахен (Ахен), м., з-ля Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина – 302–304

Авдіївка – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 38

Австрія – держава, Центральна Європа – 198, 279, 280, 313, 316, 317, 370

Адамівка – с., Борзнянський (або Носівський) р-н, Черніг. обл. – 236, 237

Акен-Ельба або **Акен** (Ельба) – м., з-ля Саксонія-Анхальт, Німеччина – 53

Аллендорф (Лумда) – м., з-ля Гессен, Німеччина – 302

Америка – частина світу в західній півкулі Землі – 304

Анденн – м., провінція Намюр, Бельгія – 303, 304

Андріївка – с., Михайло-Кочубинський (нині Чернігівський) р-н, Черніг. обл. – 256

Антоновичі – с., Михайло-Кочубинський (нині Чернігівський) р-н, Черніг. обл. – 253

Арендорф – м., з-ля Нижня Саксонія, Німеччина – 51

Атюша – с., Батуринський

(нині Коропський) р-н, Черніг. обл. – 4, 114, 115, 128, 131

Аугсбург – м., південно-західна Баварія, Німеччина – 274

Ауріх – р-н у Німеччині, з-ля Нижня Саксонія – 52

Б

Бакланова Муравійка – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 278

Батурин – с., (нині м.) Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 142, 195, 212, 216, 224

Батуринський р-н – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 25, 106–108, 114, 116–119, 121, 122, 128, 136, 184, 231

Бахмацький р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 104, 106–109, 116–119, 121, 122, 127, 136, 140, 144, 146, 147, 151, 155, 157–170, 172–185, 187, 189, 190, 192–197, 199, 201, 203–208, 210–213, 215–229, 233, 243, 245, 246, 273, 274, 282, 301

- Бахмач** – м., Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 21, 25, 146, 160, 169, 173, 221, 275, 336, 351
- Безуглівка** – с., Ніжинський р-н, Черніг. обл. – 75
- Бельгія** – держава, Західна Європа – 303, 304
- Бельциг** – м., з-ля Бранденбург, Німеччина – 336, 343
- Бендери** – м., входило до складу Молдавської РСР, (нині у складі Придністров'я) – 370
- Бережне** – 19
- Березне** – смт Березне, Березнянський (нині Менський) р-н, Черніг. обл. – 200
- Березнянський р-н** – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 200, 238
- Берестовець** – с., Комарівський (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 149
- Берлін** – м., столиця Федеративної Республіки Німеччина – 8, 21, 28, 30, 41, 42, 332, 369, 376, 384
- Бернбург** – м., з-ля Саксонія-Анхальт, Німеччина – 50
- Бессарабія** – історична обл. у східній Європі між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю; 1940 р. внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа окупована СРСР – 370
- Бидгощ** – м., Польща – 380
- Білорусь** – держава у Східній Європі – 20, 23
- Білосток** – м., Польща – 30, 31
- Більмачівка** – с., Бахмацький (нині Ічнянський) р-н, Черніг. обл. – 196, 199, 200, 207, 211, 221, 233
- Бобровицький р-н** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 239, 240, 281
- Бобровиця** – смт, (нині м.), Бобровицький р-н, Черніг. обл. – 248
- Борзна** – м., Борзнянський р-н, Черніг. обл. – 23, 183, 187, 198, 202
- Борзнянський р-н** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 148, 206, 184, 185, 187, 191, 206, 217, 218, 220, 222, 229, 231, 236, 237, 241, 243, 245–247, 273, 351
- Брамштедт** – комуна, з-ля Нижня Саксонія, Німеччина – 38
- Бранденбург** – м., з 1993 р.

- Бранденбург-ан-дер-Хафель (м. на річці Хафель), з-ля Бранденбург, Німеччина – 333
- Брест, Брест-Литовськ** (Берестя, Бересть) – нині м. Брест, Республіка Білорусь – 20, 369
- Бродніця** – м., Польща – 380
- Брюк** – м., з-ля Бранденбург, Німеччина – 370
- Будапешт** – м., столиця Угорщини 370
- Бурівка** – с., Тупичевський (нині Городнянський) р-н, Черніг. обл. – 299
- В**
- Варва** – с., (нині смт) Варвинський р-н, Черніг. обл. – 363
- Варшава** – м., столиця Польщі – 21, 23
- Веймар** – м., з-ля Тюрінгія, Німеччина – 288
- Велика Дівиця** – с., Мало-Дівицький (нині Прилуцький) р-н, Черніг. обл. – 385
- Велика Загорівка** – с., Бахмацький (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 245
- Верден** – 168
- Вересоч** – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 4, 112–115, 120, 124, 128
- Вершинова Муравійка** – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 4, 133
- Весселінг** – м., з-ля Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина – 53, 55
- Високе** – с., Борзнянський р-н, Черніг. обл. – 247, 351
- Вінницька обл.** – обл., Центральна Україна – 325
- Вісмар** – м., з-ля Мекленбург-Передня Померанія, Німеччина – 368
- Волга** – р., Російська Федерація – 368
- Волинська область** – обл. північного заходу України – 358
- Воронеж** – м., Російська Федерація – 365
- Г**
- Галичина** – історична обл., входять західна Україна та південно-східна Польща – 166
- Галле** – м. і муніципалітет,

- з-ля Саксонія-Ангальт, Німеччина – 285, 364, 374
- Гатчина** – з 1796 р. м. в Росії (нині адміністративний центр Гатчинського р-ну, Ленінградська обл.) – 384, 385
- Гданськ** – м., Польща – 264, 265
- Гдиня** – м., Польща – 267–269
- Гельзенкірхен** – м., Рурська обл., з-ля Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина – 347, 350
- Герлиц (Гьорліц)** – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 274, 285
- Голландія** – історична обл., захід Нідерландів – 67
- Головеньки** – с., Борзнянський р-н, Черніг. обл. – 210
- Голубичі** – с., Ріпкинський р-н, Черніг. обл. – 263, 266, 267, 269
- Гомель** – м., Республіка Білорусь – 23, 44
- Гомельська область** – адміністративна одиниця Білорусі – 389
- Городище** – с., Коропський (нині Бахмацький) р-н, Черніг. обл. – 151
- Городнянський р-н** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 299
- Горький** (з 7 жовтня 1932 р. по 22 жовтня 1990 р.) – м., нині м. Нижній Новгород, Російська Федерація – 360
- Грац** – м., з-ля Штирія, Австрія – 279, 280
- Григорівка** – с., Дмитрівський (нині Бахмацький) р-н, Черніг. обл. – 4, 127, 301
- Гродно** – м., Республіка Білорусь – 268, 296
- Гросграбенштет** – с., біля м. Зальцведер(ль) – 307, 309
- Гросенгайн** – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 274
- Гудаута** – м., Абхазія, Грузія – 390
- Гусинка** – с., Ріпкинський р-н, (приєднано до с. Голубичі Ріпкинського р-ну), Черніг. обл. – 271

Д

- Данія** – країна, Північна Європа – 67
- Данциг** – колишне вільне м., нині – м. Гданьск, Польща – 18, 19, 31, 39, 266, 268, 269

Дергачі – с., Дергачівський р-н, Харківська обл. – 149

Дессао (вірно – **Дессау**) – м., 3-ля Саксонія-Анхальт, Німеччина – 359

Диканька – смт., Диканський р-н, Полтавська обл. – 179

Дігтярі – с., Срібнянський р-н, Черніг. обл. – 308, 363

Дмитрівка – с., Дмитрівський (нині Бахмацький) р-н, Черніг. обл. – 302

Дмитрівський (нині Бахмацький) р-н – колишня адміністративно- територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 127, 281, 282, 301

Дніпропетровськ (нині Дніпро) – адміністративний центр, Дніпропетровська обл. – 64

Домашлин – с., Корюківський р-н, Черніг. обл. – 283

Дрезден – м., 3-ля Саксонія, Німеччина – 21, 22

Дружня Гірка – смт., Гатчинський р-н, Ленінградська обл., Російська Федерація – 297

Дюрен – м., 3-ля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина – 44

Е

Ельбінг (Ельблонг) – м., Польща – 49, 292, 293

Еускірхен – м., 3-ля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина – 303

Є

Європа – частина світу в Північній півкулі – 10, 11. 13. 18, 35, 66, 67, 154

Ж

Жернівка – с., Коропський р-н, Черніг. обл. – 150

Жовтневе – с., Малодівецький (нині Ічнянський або Прилуцький) р-н, Черніг. обл. – 358, 360, 370

Жуківка – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 38

З

Загребелля – с., Сосницький р-н, Черніг. обл. – 160

Зальцведель – м., 3-ля Саксонія-Анхальт, Німеччина – 309

Західна Європа – політичний і географічний регіон Європи – 311

Західна Німеччина (або Федеративна Республіка Німеччина) – прийнята назва Німеччини в період з 7 вересня 1949 р. (заснування держави на території Тризонії) до 3 жовтня 1990 р. (Воз'єднання Німеччини) – 303

Західна Пруссія – у 1773–1824 та 1878–1918 рр. провінція Королівства Пруссія, території в 1918–1939 рр. стали Польським коридором, Вільним м. Данциг, землею Познань-Західна Пруссія або були приєднані до Східної Пруссії як регіон Марієнвердер – 282

Західна Україна – ряд історичних українських земель: Буковина, Волинь, Галичина, Поділля, Закарпаття, Західне Полісся – 341, 358

Зімбах – громада, з-ля Баварія, Німеччина – 54

Зоезд (можливо Заєзд) – громада в районі Кладно, Центральночеський край, Чехія – 327

Зольдин (нім.) або Мислібуж (пол.) – м., Польща – 343, 369

Зоммерфельд – м., прусська провінції Бранденбург, Німеччина – 343, 369

І

Івангород – с., Бахмацький (нині Ічнянський) р-н, Черніг. обл. – 155, 157–170, 172–182, 190, 194, 208, 213, 222, 223, 225–229

Іванківці – с., Срібнянський р-н, Черніг. обл. – 306–310

Івашково – с., Комсомольський р-н, Іванівська обл., Російська Федерація

Ічня – смт, (нині м.) Черніг. обл. – 268

Ічнянський р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 155, 157–166, 168, 169, 172–182, 190, 194, 196, 199, 201, 207, 210, 211, 213, 221–223, 225–229, 233, 284

К

Казань – м. у складі РРФСР, нині столиця Республіки Татарстан, Російська Федерація – 305

- Калинковичі** – м., Гомельська обл. – 388, 389
- Кальчинівка** – с., Дмитрівський (нині Бахмацький) р-н, Черніг. обл. – 282
- Каменка** – с., Воротинський р-н, Горьківська обл., Російська Федерація – 148
- Каменське** – 64
- Канігсбрюк** (можливо **Кьонігсбрюк**) – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 285
- Кассель** – м., з-ля Гессен, Німеччина – 75
- Качанівка** – станом на 1939 р. курорт, (нині с-ще), Ічнянський р-н, Черніг. обл. – 267
- Кельн** – м., з-ля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина – 26, 44, 53
- Кенігсберг** – німецьке м., Східна Прусія (нині місто Калінінград, Російська Федерація) – 219
- Кербутівка** – с., Батуринський (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 142, 184, 231
- Київ** – м., столиця УРСР (нині – незалежної України) – 31, 53, 149, 162, 171, 278, 279, 309, 351, 359, 361
- Київка** – с., Сосницький р-н, Черніг. обл. – 259
- Ківерці** – м. районного значення, Волинська обл. – 344
- Клементіновка** (вірно – **Климентинівка**) – с., Березнянський (нині Менський) р-н, Черніг. обл. – 238
- Коглькауль** – с., неподалік м. Кельн, Німеччина – 25
- Козацьке** – с., Бобровицький р-н, Черніг. обл. – 248
- Козелецький район** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 276, 277
- Козлиничі** – с., Маневицький р-н, Волинська обл. – 341
- Козьмодем'янськ** – м., Марійська АРСР (нині Горномарійський р-н, Марій Ел, Російська Федерація) – 282
- Колічівка** – с., Черніг. р-н, Черніг. обл. – 123, 124
- Комсомольськ** – с-ще., нині м. (адміністративний центр Комсомольського р-ну Іванівської обл.), Російська Федерація – 266, 268
- Комсомольський район** – адміністративно-територіальна одиниця на заході Іванівської

- обл., Російська Федерація (адміністративний центр – місто Комсомольск (колишне с-ще Комсомольськ) – 266
- Конотоп** – м., Сумська обл. – 44, 186
- Конотопський р-н** – адміністративно-територіальна одиниця в Сумській обл. – 45
- Короп** – смт, Черніг. обл. – 4
- Коропський район** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 114, 135, 150, 151, 204, 215, 219, 283
- Корюківка** – смт, (нині м.) Черніг. обл. – 47
- Коти** – с., до грудня 1973 р. входило до складу Черніг. р-ну Черніг. обл., (нині – складова частина м. Чернігів) – 4, 105, 106, 110, 134, 135, 139, 140
- Котовськ** – м., Одеська обл. – 370
- Кошари** – с., Конотопський р-н, Сумська обл. – 45
- Красилівка** – с., Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 183, 189, 190, 197, 203
- Красне** – с., Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 185
- Крим** – півострів на півдні України в межах Автономної Республіки Крим та м. Севастополь – 309
- Кр. Міст** – с., Марійська АРСР (нині Кілемарський р-н, республіка Марій Ел, Російська Федерація) – 281
- Ксендзівка** (до 1917 р.) – с., Пролетарське (нині с. Поліське), Батуринський (нині Коропський) р-н Черніг. обл. – 25, 204, 215, 219
- Куликівка** – с., (нині смт), Куликівський р-н, Черніг. обл. – 38
- Куликівський район** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 78, 112–115, 120, 124, 128, 133, 145, 278
- Кульм** – німецька назва м. Хелмно в Польщі, Куявсько-Поморське воєводство – 282
- Курінь** – с., Бахмацький р-н, Черніг., обл. – 193

Л

Ла-Манш (або Англійський канал) – протока між Великою Британією та матери-

- ком Євразія (територія Франції) – 302
- Лаутерберг** (вірно **Бад-Лаутерберг**) – з-ля Нижня Саксонія, Німеччина – 352
- Лейпциг** – м., Вільна держава Саксонія, Німеччина – 359
- Ленда(е)нь** – х. села Мала Загорівка, Бахмацький (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 187, 206
- Ленінград** – м., нині Санкт-Петербург, Російська Федерація – 383, 384, 385
- Лісові-Сорочинці** – с., Малодівицький (нині Прилуцький) р-н, Черніг. обл. – 363
- Лосинівський район** – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 26
- Лутава** – с., Козелецький р-н, Черніг. обл. – 33
- Львів** – м., у 1939 році згідно з пактом Молотова-Ріббентропа окупований Радянським Союзом, увійшов до складу УРСР, нині обл. центр, Україна – 274, 391
- Льсьж** – м., Бельгія – 303
- Любецький р-н** – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 25
- Люблін** – м., Польща – 335, 366
- Люденшейд** (можливо **Люденшайд**) – м., з-ля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина – 342
- М**
- Магдебург** – м., з-ля Саксонія-Анхальт, Німеччина – 56, 336, 343, 369
- Майбица** – 46
- Макіївка** – с., Прилуцький р-н, Чернігів. обл. – 260
- Мала Дівиця** – с., Малодівицький (нині Прилуцький) р-н, Черніг. обл. – 336
- Мала Загорівка** – с., Бахмацький (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 185, 187, 206, 246,
- Малківка** – с., Прилуцький р-н, Черніг. обл. – 260, 261
- Малодівицький р-н** – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 331, 334, 341, 343, 354, 358, 361, 363, 366, 370, 373

- Мальхен** – м., з-ля Мекленбург-Передня Померанія, Німеччина – 310
- Марійська АРСР** – адміністративно-територіальна одиниця РРФСР в 1936-1990 рр. – 281
- Маріуполь** – м., з 3 червня 1938 р. у складі Сталінської обл. (центр – Сталіно (нині Донецьк)), нині Донецька обл., Україна – 157, 175
- Марківці** – с., Бобровицький р-н, Черніг. обл. – 281
- Матіївка** – с., Батуринський (нині Бахмацький) р-н, Черніг. обл. – 4, 122, 136, 137, 142, 192, 195, 205
- Мекленбург** – регіон на півночі Німеччини, нині частина з-лі Мекленбург-Передня Померанія – 282
- Мена** – смт, (нині м.) Менський р-н, Черніг. обл. – 135
- Мена** станція – вантажно-пасажирська залізнична, Конопська дирекція Південно-Західної залізниці на лінії Бахмач – Гомель – 135
- Менський район** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 200, 238
- Митченки** – с., Бахмацький р-н, Черніг. обл., Україна – 208
- Михайло-Коцюбинське** – с., (нині смт) Черніг. обл. – 38, 253, 256
- Мінськ** – м., входило до складу БРСР, нині столиця Республіки Білорусь – 381–383
- Могильов** – м., входило до складу БРСР, нині до складу Республіки Білорусь – 383, 389
- Монастирище** – с., Ічнянський р-н, Черніг. обл. – 284
- Мо(у)нстер** (можливо Мюнстер) – м., з-ля Північний Рейн-Вестфалія – 338, 339
- Москва** – м., з 1918 р. – столиця РРФСР, у 1922–1991 рр. – столиця СРСР, нині столиця Російської Федерації – 278, 363, 379, 381–383, 387, 388, 390
- Мрин** – с., Носівський р-н, Черніг. обл. – 77
- Мюнхен** – м., з-ля Баварія, Німеччина – 162, 167, 176, 226, 302

Н

Некар (Рейн-Неккар) – регіон, в минулому – «Трикутник Рейн-Неккар», Німеччина – 63

Ніжин – м., станція, Ніжинський р-н, Черніг. обл. – 12, 14, 21–24, 27, 52, 72, 278, 291–293, 296, 298, 327, 329, 351

Ніжинський р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 267, 296

Німеччина – країна в Центральній Європі; після закінчення Другої світової війни поділено на Федеративну Республіку Німеччина та Німецьку Демократичну Республіку; у 1990 р. єдність відновлено – 5, 8–28, 30, 31, 33–45, 47, 49–51, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 64–66, 68–70, 72–91, 94–100, 102–108, 110–124, 126–128, 132–136, 139, 140, 142–148, 150, 151, 154, 156–158, 162–165, 167, 172, 176, 178, 182–184, 187, 193, 194, 197, 199, 201, 203, 212, 215, 216, 223–226, 240, 249–251, 260, 261, 266–269, 273, 276, 278, 279, 281, 282, 284–

286, 290, 292, 293, 296, 298, 302–304, 307, 309, 313–317, 319, 324, 327, 329, 332, 334, 337, 341, 344, 345, 349, 351, 354, 355, 358, 359, 361, 362, 364, 366, 373, 374, 376–378, 385

Нові Млини – с., Бахмацький (нині Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 210

Новобасанський р-н – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 267

Новобєлїца – с., Могильовський р-н, Могильовська обл., Республіка Білорусь – 388, 389

Нойдек (нині Нейдек) – м., Чехія – 347, 350

Норвегія – країна на північному заході Європи – 67

Нордгаузен (Нордхаузен) – м., округ Ерфурт, Німеччина – 360, 361

Носівка – с., Носівський р-н, Черніг. обл. – 24, 289, 292, 293, 296

Носівський р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 24, 77, 289, 295

О

Обербрук – комуна у Франції
– 302

Обичів – с., Малодівицький
(нині Прилуцький) р-н, Черніг.
обл. – 328, 331, 334, 344,
346

Обмачіво – с., Батуринський
р-н, (нині с. Обмачів, Бахмацький
р-н), Черніг. обл. – 142

Овдіївка (вірно **Авдіївка**) –
с., Куликівський р-н, Черніг.
обл. – 38

Оверків – х. с. Плиски, Бахмацький
(нині Борзнянський) р-н,
Черніг. обл. – 220

Одеська обл. – обл. на південному
заході України – 370

Озеряни – с., Бобровицький
р-н, Черніг. обл. – 69, 239

Оленівка – с., Борзнянський
р-н, Черніг. обл. – 206

Оліва – м., після закінчення
Першої світової війни увійшло
до складу м. Данциг – (нині м.
Гданськ, Польща) – 266, 268

Ордруф – м., з-ля Тюрінгія, Німеччина
– 261, 274

Орша – м., входило до складу

БРСР (нині м. обл. значення
Вітебської обл.), Республіка
Білорусь – 269

Остер – смт, (нині м.), Козелецький
р-н, Черніг. обл. – 30, 32, 46

П

Павлівка – с., Любецький
(нині Ріпкинський) р-н, Черніг.
обл. – 25

Патюти – с., Козелецький р-н,
Черніг. обл. – 276

Перемишль (пол. **Пшемисль**) – м., у 1940–1941 та
1944–1945 рр. у складі УРСР;
нині на правах повіту, Польща – 212,
285, 351

Петрівка – с., Бахмацький
(нині Борзнянський) р-н,
Черніг. обл. – 19, 273, 274

Петропавлівський – х., у минулому
Малодівицький р-н Черніг. обл. – 361

Піддубнівка (вірно **Піддубівка**) – с., Малодівицький р-н,
Черніг. обл. – 341, 343, 369

Плиски – с., Бахмацький (нині
Борзнянський) р-н, Черніг. обл. – 217,
218, 222, 229, 243

Полінг (Поллінг) – м., з-ля Баварія, Німеччина – 162

Полісся – історико-етнографічна обл., Україна – 8, 10–14, 17, 18, 20, 25, 26, 35, 38–41, 43, 45, 47–49, 51, 54, 56

Польща – держава, Центральна Європа – 20, 162, 167, 178, 212, 267, 268, 269, 285, 290, 324, 327, 335, 344, 351, 387

Понорниця – с., Понорницький р-н, (нині смт Коропцького р-ну), Черніг. обл. – 4, 135

Понорницький район – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 135

Прейсбург (нім.) – нині м. Братислава, Словацька республіка – 45

Прилуки – м., залізничний вузол, Прилуцький р-н, Черніг. обл. – 19, 327, 329, 334, 341, 344, 346, 349, 355, 361, 373

Прилуцький р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 260, 261

Пролетарське – с., (до 1917 р. – Ксендзівка, нині Поліське) Бахмацький (нині Коропський) р-н, Черніг. обл. – 204, 215, 219

Псков – м., СРСР, (нині Російська Федерація) – 385

Р

Равенсбрюк – с., місцевість Мекленбург, Північно-Східна Німеччина – 290, 293, 296, 298

Радеберг – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 285

Радянський Союз (СРСР) – наддержавне утворення, існувало в 1922–1991 рр., Центральна та Північна Азія, Східна Європа – 282, 304, 341

Райхспортфельд – вул., м. Берлін, Німеччина – 30

Регенсбург – м., з-ля Баварія, Німеччина – 52

Рейланд (Рейнланд-Пфальц) – з-ля, Німеччина – 371

Рейх – нім. термін для позначення земель, котрі знаходяться під контролем одного правителя (історично: Священна Римська імперія, Німецька імперія, Третій рейх) – 23, 58, 61, 62, 74–76, 154, 155, 324

Рені – м., у 1918–1940, 1941–1944 рр. у складі Румунії,

- нині м. районного значення, Одеська обл. – 370
- Різа** – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 285
- Ріпкинський р-н** – адміністративно-територіальна одиниця, Черніг. обл. – 25, 263, 266, 267, 269, 271
- Ровенбург (Равенсбург)** – м., з-ля Баден-Вюртемберг, Німеччина – 344
- Ромни** – м., Сумська обл. – 302, 387
- Росія (Російська Федерація)** – держава, Північна Євразія – 33, 104, 369
- Рудольштад** – м., з-ля Тюрінгія, Німеччина – 285–288
- Рудьківка** – с., Бобровицький р-н, Черніг. обл. – 191
- Румунія** – держава, південно-східна Європа – 241, 370
- С**
- Сибір** – великий географічний регіон у північно-східній частині Євразії – 40, 65, 304
- Сімеїз** – смт., Автономна Республіка Крим – 303
- Сновськ** – м., Черніг. обл. – 65
- Соловки (Соловецькі острови)** – група островів у південно-західній частині Білого моря – 65
- Сольдау** – м., Східна Пруссія, Німеччина – 282
- Сосницький р-н** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 259
- Срібнянський р-н** – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 306–309
- СРСР (Союз Радянських Соціалістичних Республік, Радянський Союз)** – наддержавне утворення, яке існувало в 1922–1991 рр. у Центральній та Північній Азії, Східній Європі – 8, 15, 111, 143, 250, 261, 264–266, 268, 273, 277, 281, 289, 298, 301, 304, 312–314, 318, 321, 322, 324, 358, 391
- Стрільники** – с., Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 210
- Суль (Нова-Суль)** – м., Польща – 47
- Східна Пруссія** – провінція Пруссії, нині територія входить до складу Литви, Польщі, Російської Федерації – 263, 282, 336, 384

Т

Тирасполь – м., з 1940 р. у складі Молдавської РСР, з 2 вересня 1990 р. – столиця самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки – 370

Товкачівка – с., Малодівецький (нині Прилуцький) р-н, Черніг. обл. – 354, 373

Торгау – м., округ Лейпциг, Німеччина – 304, 345, 375, 376

Тупичівський р-н – колишня адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 299

Тюрінгія – з-ля, Федеративна Республіка Німеччина – 41, 286, 287

У

Угорщина – держава, Центральна Європа – 382

Україна – держава, Східна Європа – 3, 8, 12, 15, 16, 22, 23, 26, 29, 30, 35, 47, 52, 58, 64, 70–76, 154, 158, 166, 167, 177, 178, 183, 186, 192, 205, 214, 216, 222–225, 250, 284, 349, 374, 375, 378, 382

Урал – географічний регіон в Російській Федерації та Республіці Казахстан – 40

Ф

Фальненберський р-н – можливо від назви м. Фалькенберг, з-ля Бранденбург – 282

Фастівці – с., Бахмацький р-н, Черніг. обл. – 4, 104, 140, 141, 144, 146, 147

Фолькштедт – с-ще, відноситься до м. Рудольштадт, з-ля Тюрінгія, Німеччина – 287

Франкфурт (Франкфурт-на-Майне) – м., з-ля Гессен або Франкфурт-на-Одере, з-ля Бранденбург, Німеччина – 282

Фрізлянд (Фрідля(а)нд) – с-ще, з-ля Нижня Саксонія, Німеччина – 52

Х

Хайнбург – комуна, з-ля Гессен, Німеччина – 273

Харків – м., Україна – 380, 383, 391

Хемніц – м., з-ля Саксонія, Німеччина – 274

Хибалівка – с., Куликівський р-н, Черніг. обл. – 78

Хмільниця – с., Чернігівський р-н, Черніг. обл. – 262

Ховми – с., Борзнянський р-н, Черніг. обл. – 4, 148, 149

Ц

Цейтхана (вірно – **Цайтхайн**) – комуна, з-ля Саксонія, Німеччина – 260

Ч

Чернігів – м., Україна – 4, 5, 12, 18, 19, 23, 35, 38, 39, 105, 106, 110–112, 114, 123, 132, 135, 140, 155, 263, 264, 267, 269, 270, 278, 319, 320, 331, 385, 386, 389

Чернігівська обл. – обл., північно-східної частини України – 4–6, 47–49, 104, 106, 107, 109, 112–122, 124, 127, 128, 133, 135, 136, 140, 142, 144–148, 150, 151, 154, 155, 157–170, 172–185, 187, 189–208, 210–213, 215–229, 231, 233, 236–241, 243, 245–248, 253,

256, 259, 260–263, 266, 267, 270, 271, 273, 274, 276–278, 281–284, 286, 289, 291–293, 295, 296, 299, 301, 306–308, 310, 312–314, 319, 321, 322, 334, 341, 343, 351, 354, 358, 361, 363, 370, 373

Чернігівський р-н – адміністративно-територіальна одиниця Черніг. обл. – 4, 105, 106, 110, 123, 126, 134, 135, 138, 139, 253, 256, 262

Чернігівщина – історико-географічний край, північно-східна частина України – 5, 8, 12, 22, 26, 30, 33, 35, 38, 39, 41, 45, 47, 49–56, 69, 70, 74, 77–80, 89, 103, 154

Чехословаччина – країна, Центральна Європа, існувала з 1918 по 1992 рр. – 350

Чорне море – море між Європою та Західною Азією – 172

Ш

Шаповалівка – с., Борзнянський р-н, Черніг. обл. – 241

Шарллерус – м., Бельгія – 304

Шварца – с-ще біля м. Рудольштадт, земля Тюрінгія, Німеччина – 285, 286, 288

Шостка – м., Сумська обл. –
387

Шпрінге – м., з-ля Нижня Сак-
сонія, Німеччина – 194

Щ

Щецин (Щетин) – м., Польща
– 19

Ю

Юліх – м., з-ля Північний
Рейн-Вестфалія, Німеччина
– 303

Я

Ялта – м., південне узбережжя
Криму, Україна – 309

Ярославка – с., Бобровицький
р-н, Черніг. обл. – 240

ЗМІСТ

Передмова	3
Документи	7
Розділ I. Нацистська пропаганда на газетних шпальтах.	7
Розділ II. Документи нацистських органів влади	101
Розділ III. Листи жителів Чернігівщини, яких було вивезено на примусові роботи до країн Третього Рейху.	153
Розділ IV. Фільтраційні справи громадян, примусово вивезених до Німеччини та в інші окуповані нею країни в роки Другої світової війни, військовополонених.	249
Розділ V. Документи радянських органів виконавчої влади	311
Розділ VI. Спогади колишніх оstarбайтерів та листи в'язнів концентраційних таборів.	323
Перелік опублікованих документів	392
Список скорочених слів	421
Іменний покажчик	428
Географічний покажчик	446

Наукове видання

У роки неволі

**Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини
про перебування у неволі у роки Другої світової війни**

Збірник документів і матеріалів

**Упорядники — Воробей Раїса Борисівна,
Лобанова Наталія Михайлівна, Рябчук Ірина Миколаївна**
Технічний редактор **О.М. Єрмоленко**
Комп'ютерна верстка та дизайн **О.П. Журко**
Коректор **О.М. Єрмоленко**

Підписано до друку 12.12.2016.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 29,0. Ум. фарб.-відб. 29,0. Обл.-вид. арк.26,97.
Зам. № 0171. Тираж 250 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел.: (0462) 972-664
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року